

Tartalom / Obsah

5	Lectori salutem!
9	„Több fordításra, bírálatra és vitára van szükség. Másképpen nem jutunk előre a közös múlt közös megítélésében.” Interjú Roman Holeccl „Je potrebné viac prekladať, posudzovať a diskutovať. Bez tohto sa neposunieme pri spoločnom posudzovaní spoločnej minulosti napred.” Rozhovor s Romanom Holecem
19	Tevesz László A 19. századi magyar liberális nemzetfogalom vizsgálatának elméleti kerete és európai kontextusa <i>Myšlienkový rámec skúmania procesu uvoárania maďarského liberálneho národa 19. storočia a jeho európsky kontext</i>
87	Vermes Gábor A tradicionalizmus és a felvilágosodás keveredése a tizennyolcadik század második felében Magyarországon <i>Miešanie tradicionalizmu a osvietenstva v Uhorsku v druhej polovici 18. storočia</i>
113	Milota Malovecká Karol Wagner – egy történész patriotizmusa <i>Patriotismus historika Karola Wagnera</i>
125	Elena Rozskova Egy sárosi lelkész drámái. Jonáš Záborský életműve szlovák és a magyar történeti drámák metszéspontján <i>Drámy jedného šarišského kňaza. Životné dielo Jonáša Záborského na priesečníku slovenských a maďarských drám</i>
139	Miriam Viršínská A protestáns pátenis a magyar és a szlovák történetírásban <i>Protestantský patent v stanoviskách slovenskej a maďarskej historiografie</i>
155	Szabó Viktor A szlovákkérdés a dualizmus kori magyarországi kormányok politikájában <i>Slovenská otázka v politike uhorských vlád v období dualizmu</i>
173	Vesztróczy Zsolt „A Felvidék”. Egy szlovák–magyar röpiratváltás az 1870-es években „A Felvidék”. Slovensko-maďarská pamfletová diskusia v 1870-tych rokoch

209	Katona Csaba Két nemzedék. Egy apa–fiú konfliktus nemzetiségi háttere <i>Dve pokolenia. Pozadie jedného národnostného konfliktu medzi otcom a synom</i>
237	Zilizi Zoltán A Lex Apponyi végrehajtása a Liptó megyei evangélikus elemi népiskolákban <i>Realizácia tzv. zákona Lex Apponyi na evanjelických ľudových školách liptovskej župy</i>
269	Janka Bugajdová Az alkoholizmus jelensége a szlovák régióban a 20. század elején <i>Fenomén alkoholizmu na Slovensku na začiatku 20. storočia</i>
285	Angelika Dončová Ludovít Bazovský és a magyar–cseh–szlovák kapcsolatok dilemmái <i>Ludovít Bazovský v dilemách maďarsko-česko-slovenských vzťahov</i>
303	Zuzana Motajová „Apuskánk” születésnapjai. A személyi kultusz jelensége a két háború közti Csehszlovákiában <i>Narodeniny „tatíčka”. Fenomén osobného kultu v medzivojnovom Československu</i>
317	Peter Macho Egy történeti régió topográfiai megkonstruálása. Milan Rastislav Štefánik szülővidéke a róla szóló népszerűsítő művekben (1919–1929) <i>Podbradlanský kraj ako topograficko-historický konštrukt v popularizačných dielach o Štefánikovi (1919–1929)</i>
329	Eleonóra Babejová: Fin-De-Siècle Pressburg. Conflict & Cultural Coexistence in Bratislava 1897–1914 (<i>Kiss Balázs</i>)
335	Eduard Krekovič, Elena Mannová, Eva Krekovičová (Zost.): Myty naše slovenské (<i>Kollai István</i>)
341	Roman Holec–Pál Judit: Aristokrat v službách štátu (<i>Demmel József</i>)
349	Kollai István–Lagzi Gábor „Civil külpolitika”? Bemutatkozik a Terra Recognita Alapítvány „Občianska zahraničná politika”? <i>Predstavuje sa nadácia Terra Recognita</i>
352	Szerzőinkhez! / K autorom!
355	Szerzőink / Autori

Lectori salutem!

A szlovákiai és a magyarországi történettudomány viszonya mind közéleti, mind szakmai tekintetben sajátos. A két nemzeti történetírás egyaránt tárgyaként tekint ugyanazon terület ugyanazon népességére. Ebből következik a második sajátosság: az egyik fél számára a másik megállapításai gyakran politikai értelmet nyerhetnek, és ugyanígy fordítva. A tárgy közös voltának lehetne egy sokkal öröndetesebb következménye is: a két történelemszociológia közötti intenzív csere, hiszen a legtöbb tudományos eredmény mindkét fél érdeklődésére számot tarthatna. Ennek ellenére sajnálatos módon mindmáig elzárkózás tapasztalható. Ezt kívánja a *Sic Itur ad Astra* – immár második szlovák tematikájú kötetével – a maga szerény lehetőségeihez mérten orvosolni.

2005 késő őszen a Szlovák Köztársaság budapesti nagykövetsége konferenciát rendezett szlovák és magyar történelemszociológusok, illetve doktoranduszok részvételével. Jelen kötet a szimpóziumon elhangzott szlovák nyelvű előadásokat adja közre. A szerkesztőség felkért további szlovák és magyar történelemszociológusokat, valamint egy orosz, tanulmányát azonban magyarul megíró kutatót is eredményeinek közzétételére.

A szakmai párbeszéd egyik első lépése a fogalmak egyeztetése. A magyarul íródott tanulmányok esetében negatív konnotációja miatt a szerzők kerültek a *Felvidék* szót, mivel ezt szélesebb körben először a 19. századi, sok kritikával illetett magyar nemzetiségi politikát is kialakító magyar nemesi liberális elit használta. Az eredetileg szlovák nyelvű tanulmányok fordítása során leginkább a *Slovensko* szó esetében kellett körültekintően eljárni, hiszen maga a fogalom már 1918 előtt is létezett a gyakorlatban, ám ekkori jelentése nem egyezik pontosan a mai „Szlovákia” szóval, ezért a *Szlovákföld*, *szlovák régió* kifejezésekkel adjuk vissza. *Magyarország* esetében máshogy nevezik az 1918 előtti és az 1918 utáni országot, előbbi *Uhorsko*-ként, utóbbit *Mađarsko*-ként jelölve. Ezek főnévi alakját mindkét esetben Magyarországnak fordítottuk, míg melléknévi használatukkor esetenként éltünk a *magyarországi/magyar* megkülönböztetéssel. A közös múlt ismeretanyaga mindazonáltal a nemzeti narratívák különállósága miatt nem teljesen azonos a két oldalon, ezért a

magyar olvasó által kevésbé ismert személyeket, fogalmakat szerkesztői magyarázatokkal láttuk el.

A szerkesztőség köszönetet mond Kiss Gy. Csabának, aki elsőként szorgalmazta, majd végig segítette a kötet összeállítását, Benedek Gábornak, Dobszay Tamásnak, Gyivicsán Annának, Szilágyi Mártonnak, valamint a fordítóknak: Angelika Dončovának, Kiss Csillának, Oswald Júliának, Vesztróczy Zsoltnak, Zahorán Csabának és Zilizi Zoltánnak, hogy munkájukkal segítették e kötet létrejöttét.

Természetes és hasznos, ha a gyakran máig vitatott témák értelmezése kapcsán más nézőpontok, értelmezési lehetőségek merülnek fel a két különböző hagyományú történetírásban, hiszen az egyre élénkülő, ám lényegi kérdésekről folytatott viták lendíthetik csak túl a holtpontra a szakmai együttműködést. Az eltérések mellett azonban mindenképpen érdemes felfigyelni a közös pontokra és (arc)vonásokra is. Ezzel ajánljuk kötetünket az olvasónak.

A Sic Itur ad Astra szerkesztősége

Lectori salutem!*

Vzťah slovenskej a maďarskej historiografie je tak zo spoločenského, ako aj z profesionálneho hľadiska svojrázny. Tieto dve národné historiografie nazerajú na to isté územie a na to isté obyvateľstvo ako na predmet svojho výskumu. Z tohto vyplýva druhá špecifickosť: pre jednu stranu konštatovania tej druhej môžu nadobudnúť politický význam, a naopak. Avšak existencia tohto javu by mohla mať aj oveľa radostnejší dôsledok: intenzívnu výmenu poznatkov a skúseností, keďže väčšina vedeckých výsledkov by si mohla nárokovať záujem oboch strán. Napriek tomu, na polutovanie dodnes pretrvávajú ich uzavretosť. O to sa usiluje a to sa snaží napraviť v rámci svojich skromných možností *Sic Itur ad Astra* v poradí už svojím druhým zväzkom venovaným slovenskej tematike.

---

* Angelika Dončová fordítása.

Veľvyslanectvo Slovenskej republiky v Budapešti koncom jesene 2005 zorganizovalo konferenciu za aktívnej účasti slovenských a maďarských študentov histórie, respektíve doktorandov. Tento zborník obsahuje slovenské príspevky odprezentované na spomenutom sympóziu. Redakčná rada oslovila i ďalších slovenských a maďarských historikov, ako aj jednu ruskú historičku, ktorá výsledky svojho bádania, zhrnuté v štúdiu, podáva v maďarčine.

Jedným z prvých krokov odborného dialógu je ujednotenie pojmov a ich významu. V prípade príspevkov písaných v maďarčine sa, kvôli negatívnej konotácii, autori vyhýbali používaniu pojmu *Felvidék*, keďže toto slovo začala v širšom význame prvýkrát používať vytvárajúca sa maďarská šľachtická liberálna elita 19. storočia, ktorej sa dostalo veľa kritiky ohľadom maďarskej národnostnej politiky. Aj pri preklade pôvodne v slovenčine napísaných príspevkov bolo potrebné obozretnejšie narábať s pojmami. Najmä pri slove *Slovensko* – vzhľadom na to, že tento pojem v praxi existoval už pred rokom 1918, jeho vtedajší význam sa však presne nezhodoval s významom dnešného slova „Szlovákia“ – používame výrazy *Szlovákföld*, *szlovák régió*. V prípade *Maďarska* – *Magyarország*-u sa inak označuje krajina pred a po roku 1920; pred týmto rokom ako *Uhorsko*, po ňom ako *Maďarsko*. Ich tvar v neurčitku sme v oboch prípadoch preložili ako *Magyarország*, kým v tvare prídavného mena sme sa priklonili k jeho rozlišovaniu pojmami *magyarországi/magyar*.

Redakcia vyslovuje vďaka Csabovi Gy. Kissovi, ktorý najprv nabádal, neskôr až do konca pomáhal pri zostavovaní zborníka, Gáborovi Benedekovi, Tomášovi Dobszaymu, Anne Gyivicsánovej, Mártonovi Szilágyimu, ako aj prekladateľom: Angelike Dončovej, Csille Kissovej, Júlii Oswaldovej, Zsoltovi Vesztróczyemu, Csabovi Zahoránovi a Zoltánovi Zilizi, za to, že svojou prácou dopomohli k zrodu tohto zborníka.

V súvislosti s objasňovaním často dodnes sporných tém je prirodzené a aj potrebné, že sa v týchto dvoch, tradíciami rozdielnych, historiografiách vynárajú iné a rozdielne hľadiská a možnosti výkladu. Predsa v odbornej spolupráci len pokračujúce diskusie o podstatných otázkach môžu pomôcť preklenúť mŕtvy bod. Popri rozdieloch je však každopádne vhodné všimnúť si aj ich spoločné body. S týmto ponúkame čitateľovi náš zväzok.

Redakcia *Sic Itur ad Astry*

„Több fordításra, bírálatra és vitára van szükség. Másképpen nem jutunk előre a közös múlt közös megítélésében.“

Interjú Roman Holeccel

ROMAN HOLEC (1959) a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézetének tudományos munkatársa, a pozsonyi Komenský Egyetem történészprofesszora. Kutatási területe a szlovák gazdaság- és társadalomtörténet (1848–1945), a szlovák és közép-európai történelem (1848–1918), valamint az 1840 és 1938 közötti szlovák–cseh viszony. Eddig hat monográfiája jelent meg: *Poľnohospodárstvo na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia* (Szlovák mezőgazdaság a 19. század utolsó harmadában, 1991.), *Ekonomický nacionalizmus v strednej Európe v 19. storočí* (Gazdasági nacionalizmus Közép-Európában a 19. században, 1995.), *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť* (A csernovai tragédia és a szlovák társadalom, 1997.), *Poslední Habsburgovci a Slovensko* (Szlovákia és az utolsó Habsburgok, 2001.), *Zabudnuté osudy* (Elfeledett sorsok, 2001.), *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy* (Egy arisztokrata az állam szolgálatában. Gróf Péchy Manó, 2006.). Többek között a pozsonyi *Historické štúdie* és a brnói *Česko-slovenská historická ročenka* szerkesztőségének tagja.

Magyarországon publikált munkái: *Das Wohnen der Bürger in den Städten der Slowakei zur Zeit des Dualismus*. In: *Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában – Struktur und Stadtbild. Bürgerliche Gesellschaft in Transdanubien zur Zeit des Dualismus*. Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, 2002. 515–525.; *A pozsonyi Dynamit Nobel Vegyiművek a közép-európai történelem keresztútján (1873–1945)*. In: *Aetas*, 20. (2005) 1–2. 128–143.

Demmel József: *Hogyan lett történész?*

Roman Holec: Viszonylag egyszerű volt az utam a történelemhez. Az otthoni környezetből hoztam magammal a múlt iránti rendkívüli érdeklődést és tiszteletet, ezeket főként apám nevelte belém következetesen. Az ő vessző-

paripája a futball története volt, de mindig érdekelte a múlt egésze is, talán azért, mert a történelem őt és a családját is eléggé „felőrölte”. Állhatatosan támogatta az érdeklődésem, és bár nem volt szerencsém jó történelemtanárokhoz, már a középiskolában elhatároztam, hogy történelmet fogok tanulni, a tanulmányaim befejezését követően pedig szeretném hivatásszerűen is művelni majd. Ez az álmom, céltudatos fáradozásaimnak hála, teljesült.

D. J.: *Miután véglegesen e pálya mellett döntött, mely történészek és milyen történelmi munkák hatottak Önre?*

R. H.: Olyan történész nincs, akit mesteremnek mondhatnék. Magát a választásomat fiatalon cseh népszerűsítő történelemkönyvek befolyásolták. Főként Roman Cílek második világháborús történeteit és Miroslav Ivanov könyveit emelném ki.¹ A 19. századnak egyetemi tanulmányaim során Jozef Butvin buzgósága nyert meg, bár koncepcióját és metodikáját nem tettem magamévá. Gazdaságtörténelmi irányultságomat egyetemi éveim alatt Jaroslav Purš cseh történész ipari forradalomról szóló monumentális munkája² és az akkori fiatal történelmi iskola képviselői (Leoš Jeleček, Milan Hlavačka, Jan Hájek és mások) határozták meg. Később a történelemhez való hozzáállásomra, a megírt szöveg szakmaiságának és stílusának összehangolására Lubomír Lipták³ gyakorolt hatást.

D. J.: *Miért éppen a gazdaság- és a társadalomtörténetet választotta kutatási területének? Mennyire okozott ez nehézségeket a pályája kezdetén? Hiszen még néhány éve is azt írta Elena Mannová,⁴ hogy Szlovákiában a társadalom- és gazdaságtörténet modern kutatásának egyelőre nincsenek komolyabb alapjai.*

R. H.: Diploma után a Szlovák Tudományos Akadémia Történelmi Intézetében kezdtem el dolgozni, az 1848–1918 közötti időszak agrártörténetére összpontosítva. Választási lehetőségem nem volt, és örültem, hogy a „hosszú 19. század”-nál maradok, hiszen a szakdolgozatomat is erről írtam. Később

---

¹ IVANOV, 1969., IVANOV, 1973., IVANOV, 1976., IVANOV, 1977., IVANOV, 1979., IVANOV, 1982.

² PURŠ, 1973.

³ Lubomír Lipták (1930–2003) egyike a 20. századi szlovák történelem legkiemelkedőbb kutatóinak. Egyik alapműve, a *Slovensko v 20. storočí* (Szlovákia a 20. században) 1968-as megjelenése után sokáig csak álnéven publikálhatott. Magyarul *Száz évnél hosszabb évszázad* címmel jelent meg kötete. LIPTÁK, 2000. (A szerk.)

⁴ MANNOVÁ, 2002. 204–207.

fokozatosan kiterjesztettem az érdeklődésemet a gazdaságtörténet más ágazataira is. Talán azért, mert a szlovák viszonyok között a gazdasági elit a 19. században összefonódott a politikai és a kulturális elittel, soha nem mondtam le a politikai és társadalmi összefüggések vizsgálatáról, így új szempontokkal gazdagodhattam. Mindmáig szemére vetem a kollégáknak, hogy elszegényítik a történelmi folyamatokról alkotott szemléletüket, ha egyoldalúan részesítik előnyben az egyik vagy másik területet. Igaz, hogy a szlovák történetírásnak számos deficitje van, amely a professzionális alapok szűkösségéből, bizonyos elzárkózásból és a tradíció, valamint a hosszútávú nemzetközi kapcsolatok hiányából ered. Annál vonzóbb ezért új témákat nyitni és hagyni, hogy a külföldi – elsősorban a magyar – történészek inspiráljanak, illetve fiatal doktoranduszokat vezetni ezidáig járatlan utakra. Kár, hogy a szlovák történészek jelentős része inkább kitart a pozitivista adatgyűjtés, a különben gazdag és feltáratlan levéltári fondok mellett, kevesebb figyelmet fordít azonban az interpretációra, nem foglalkozik teoretikus jellegű témákkal, hogy azokat szélesebb, országos vagy nemzetközi kontextusba helyezhesse. Ha a történészeket jobban ösztönöznék a magyar kollégák munkái, gyorsabb lenne az előrehaladásunk.

D. J.: *Ön szerint történelmi vagy szemléleti oka van az említett problémáknak? Kialakulhat-e a mostani szlovák történetírástársadalomban az Ön által ideálisnak tartott szakmaiság?*

R. H.: Úgy gondolom, a hiányosságok inkább a történelmi okokkal magyarázhatóak. A szlovák történetírás fiatal, kicsi, a múltja pedig tele van deformációkkal és gyermekbetegségekkel. Meg vagyok győződve arról, hogy sokak számára ez a kényelmesebb út. Másfelől viszont felnőtt egy elég ambiciózus kutatói gárda, amelynek tagjai külföldi környezetben eltöltött diákévek után térnek vissza Szlovákiába, és határozottabban befolyásolják a történettudomány állapotát, mint a középgeneráció történészei. Ők kétségtelenül hasznukra tudják fordítani azt a gyakran kritizált ténytet, hogy a nemzeti múlthoz Szlovákiában inkább közömbösen viszonyulunk, így ugyanis nem fenyeget nálunk sem a „történelem átka”, sem a múlt csapdáiban való elakadás.

D. J.: *Nemrégiben Etienne Boisserie francia történész a következőképpen zárta az 1918 előtti szlovák politikatörténetéről szóló eszmefuttatását: „Egy maroknyi ember*

története ez, ami semmit sem mond a korszak szlovák társadalmáról”.⁵ Ez a túlságosan egyszerűsítő szemlélet azt mutatja, hogy távolról igen markánsnak tűnik a szlovák társadalomtörténetet és politikátörténetet elválasztó határvonal. Ön szerint is ilyen nagy a különbség?

R. H.: Egyetértek az Ön értékelésével. Messziről nézve Jozef Mak (Jozef Ciger Hronský–regényének hőse),⁶ az egyszerű szlovák ember szimbóluma és Milan Hodža, a közép-európai jelentőségű politikus személye között óriásinak látszik a távolság. Valójában – elvonatkoztatva az ilyen szélsőséges különbségektől – Szlovákiára is érvényes az az egyszerű tézis, hogy az elit jellege, reprodukciója, körforgása mindig vall a társadalomról is, amelyben a gyökerei vannak. Egyszer élesebb, máskor kevésbé látható közöttük a választóvonal, de pontosan összhangban van azzal, ahogyan az egyik képes volt befolyásolni a másikat, és amilyen mértékben azonosak voltak az érdekeik.

D. J.: *Mi a véleménye a magyar és a szlovák történészek szakmai együttműködésének jelenlegi állapotáról és lehetőségeiről?*

R. H.: Határozottan támogatom a közös kutatómunkát és a közös történelmünkről folytatott vitákat. Új témákkal, új dimenziókkal és a problémák egyszerű szemléletével gazdagíthatja ez mindkét történetírás tárgyát. A magyar historiográfiának is – szélesebb alapjai és módszertani felkészültsége ellenére – számos fehér foltja van, legutóbb például az első világháború gazdaság- és társadalomtörténetének a feldolgozatlanságára találtam rá. És Önöknél is tartják még magukat a sztereotípiák, illetve jellemző a tartózkodás a saját történeti kudarcok gyökereinek a megismerésétől. A szlovák történészek többek között ugyancsak az önostorozástól és saját komplexusaiktól szenvednek. A közös projektek kikényszerítik, hogy kölcsönösen olvassuk és ismerjük egymást, és ezen a téren még sok a tennivaló. Nemrég jelent meg egy könyv, amelyen együtt dolgoztam egy magyar kollégánóval. Ez talán általában véve is az első közös szlovák–magyar történeti munka.⁷ Éppen a hosszú és konfliktusoktól sem mentes beszélgetések győztek meg arról, mennyire fontos közösen megvitatni dolgokat, és milyen nehezen születnek meg a közös formulák. Másrészt viszont a saját példámon tapasztaltam, hogy

---

⁵ BOISSERIE, 2005. 12.

⁶ HRONSKÝ, 1968.

⁷ HOLEC-PÁL, 2006.

milyen hasznos konfrontálódni írás közben a magyar történetírás eredményeivel.

D. J.: *Miről szól ez a könyv?*

R. H.: Péchy Manó grófról (1813–1889), aki adminisztrátor, főispán, képviselő és erdélyi királyi biztos volt. Az ő alakjában – a társszerzővel, Pál Judittal együtt – a lojális állami hivatalnok és konzervatív politikus másodvonalbeli típusát akartam bemutatni. Magyarországon ilyenből volt a legtöbb. Egy kevésbé jelentős figura viselkedési stratégiájának és állásfoglalásainak elemzésén keresztül akartuk feltárni – elsőként a szlovák historiográfiában – a 19. századi arisztokraták mentalitását. Szándékosan választottuk Péchy „szürke” személyiségét. Az ilyen emberek vannak többségben, ezért itt van a legnagyobb lehetőség az általánosításra.

D. J.: *Miért látszott előnyösebbnek egy magyar történésszel közösen feldolgozni ezt a témát?*

R. H.: Már említettem, hogy az ilyen együttműködés, a kölcsönös dialógusok mindkét felet gazdagítják. Arra kényszerítik őket, hogy – teljesen eltérő nézőpontból vizsgálódva – egymás szemszögéből, mintegy tükörben lássák magukat, így megszabadulnak a sztereotípiáiktól, nem utolsósorban pedig teljesen új ismeretekhez jutnak. Nekem például kimondottan új téma volt Erdély. Az ilyen jellegű együttműködés gyakoribbá tételével könnyebben eljuthatunk a kompromisszumig. Hiba volt, hogy nem több, ehhez hasonló tapasztalat után kezdték el egy közös szlovák–magyar történelemtankönyv kidolgozását, hanem a másik fél jobb megismerését elő nem készítve láttak hozzá a munkához. Azok a nézetkülönbségek, amelyeket nem csiszoltak össze hasonló dialógusokkal és gyakorlattal, túl élesnek és nehezen áthidalhatónak mutatkoznak. Több fordításra, bírálatra és vitára van szükség. Másképpen nem jutunk előre a közös múlt közös megítélésében.

D. J.: *A két történetírás közelítése számos makacs sztereotípia és mítosz lerombolásán keresztül vezet. Miért érezte fontosnak épp a csernovai sortűz⁸ történetét feldolgozni?*

---

⁸ A Liptó megyei faluban 1907-ben a helyi templom felszentelése körüli feszült helyzetben tizenöt halálos áldozattal járó csendőrsortűz dördült. (A szerk.) HOLEC, 1997.

R. H.: Csernova csak egy azon csomópontok közül, amelyekben összetalálkoznak az akkori politikai elitek, de a két történetírás is különféle értékelést adott és különbözőképpen foglalt állást például azokban a kérdésekben, hogy kik a tettesek, hol keressük az okokat, és mik a következmények. Mindkét oldalon jellemző maradt az egyszerűsítés (jól tükröződik ez R. W. Seton-Watson és Esterházy Móric korabeli polémiájában), illetve az események politikai alapú tendenciózus bemutatása, amelytől sajnos a legújabb publikációk sem mentesek. Ennek ellenére meggyőződésem, hogy részletesebb elemzésekkel és háttérkutatásokkal előrejuthatunk, és így Csernova sem lesz kizárólag olyan eszköz a szakemberek számára, amellyel elsősorban „a másoknak” a hibáit és kudarcát lehet bemutatni.

D. J.: *Azon kívül, hogy látványosabb, mi volt az, ami miatt jobban be lehetett mutatni a korszakot Csernován, mint más eseményen, például a Lex Apponyi bevezetésén keresztül?*

R. H.: Apponyi törvényén – amely a hosszútávú asszimilációs erőszak része volt – sokkal jellegzetesebben, ugyanakkor árnyaltabban lehet bemutatni az egész időszakot a maga problémáival együtt, ahogyan tette ezt 2003-ban igen eredményesen a német Joachim von Puttkamer.⁹ Csernova „előnyös vonásai” azon alapulnak, hogy, mint az államhatalom „kudarca”, a felhalmozott problémák egész komplexumát sokkal szélsőségesebb formában és sűrítettebben mutatta meg. A visszhangja jóval közvetlenebb, emocionálisabb és intenzívebb volt, így pedig a történész számára hálásabb, bár bonyolultabb feladatot jelent.

D. J.: *A Csernovai tragédia... megírása után történészek által manapság már csak ritkán tapasztalt, sajnálatos események történtek Önnel és művével. Beszélne erről?*

R. H.: A könyvről homlokegyenest ellenkező vélemények láttak napvilágot. Az egyik legradikálisabb megkérdőjelezte az egész könyvet, és támadást intézett még a kiadása ellen is. A problémát abban látom, hogy a szlovák nyilvánosság egy része még mindig nincs felkészülve a szembesülésre bizonyos témákkal, állításokkal (így például a magyarosítás hatástalanságával) és személyiségekkel (esetünkben Andrej Hlinkával, illetve Csernova tetteivel és áldozataival), ha ezek nem illenek bele a társadalom többségének sztereotip,

---

⁹ PUTTKAMER, 2003.

fekete-fehér látásmódjába. A közvélemény jó része nem szívesen mond le azokról a népszerű mítoszokról, amelyek összetett kérdésekre egyszerű válaszokat adnak. Ez történt a „*Neresti“ slovenských národovcov pred sto rokov*¹⁰ (A szlovák hazafiak „vétkei“ száz évvel ezelőtt) című tanulmányom kapcsán is, amely miatt olyan szlovák történelmi személyiségek befeketítésével, deheroizálásával vádoltak meg, akikben sokan inkább csak nemes, idealizált alakokat látnának. Saját történelmünk tehermentesítésének képességéről is szó van. Nem tarthatjuk kizárólag magasabb eszmékért folytatott tragikus vagy idealizált küzdelemnek a múltat, ehelyett értelmezni kell, néha pedig mosolyogni néhány múltbéli állásfoglaláson, így jobban érzékelhetjük néhány folyamat relativitását, a történelmi személyiségek ellentmondásosságát, azt, hogy ők is hús-vér emberek voltak. Ezek azonban univerzális problémák. Kétségtelenül a magyar történészek számára is azok, és kérdés, hogy mennyire áll készen például a magyar közvélemény a 21. század küszöbén arra, hogy szembesüljön Kossuth Lajos bizonyos kijelentéseivel, esetleg megértse Trianon okait vagy az elfogult magyarellenességet az első és a második világháború után. Tehát látni kellene mindazt, ami megelőzte az említett csomópontokat, amelyeket Magyarországon mintha csak most kezdenének értelmezni.

D. J.: *Zabudnuté osudy (Elfeledett sorsok) című könyvében tíz olyan személy élet-történetét mutatja be,¹¹ akik ugyan nem kerültek bele a szlovák történelem „fősodrába”, ám sok szempontból kiegészítik azt gyakran progresszívnek is mondható törekvéseikkel. Miért éppen őket választotta ki, és mit mondanak el ezek a sorsok a szlovák történelemről?*

R. H.: A történelmet különböző emberek alakítják. Az úgynevezett döntően „pozitív” és döntően „negatív” alakok mellett, akik a valóságban sohasem egyértelműen ilyenek vagy olyanok, gyakran beszélhetünk idealistákról és fantasztákról („nagyokról” vagy „kicsikről”), akik együtt haladnak a korrallal vagy szembemennek vele, a történelmi fejlődés periferiájában mozognak, olykor objektíven nézve fékezik azt, esetleg különféle extrém helyzeteket élnek át életük során. Éppen ezekről a meg nem értett és elfelejtett személyekről – mint a történelem „produktumairól” és „anomáliáiról” – szól ez a könyv. Nélkülük a múlt unalmas volna, az ember élete pedig egyhangú. A jövőben

---

¹⁰ HOLEC, 2002. 173–187. – Magyarul folyóiratunk következő számában jelenik meg. (A szerk.)

¹¹ A tíz életpálya közül Franko Kabina és Ľudovít Bazovský sorsával a *Sic Itur ad Astra* jelen számának egy-egy tanulmánya is foglalkozik. (A szerk.)

szeretném a folytatást is megírni. Néhány érdekes sorsot már kiszemeltem. Teli van velük a történelem, csak megfelelő helyre kell nyúlnunk...

D. J.: *Milyen tervei vannak a jövőre nézve?*

R. H.: A következő években számos korábbi kutatást fogok lezárni. 2006-ban látott napvilágot a fent említett Péchy-könyv mellett egy, a kollektív emlékezetéről szóló német évkönyv cseh verziója.¹² 2007-ben jelenik meg a *Slovensko v 20. storočí* (Szlovákia a 20. században) című szintézis első világháborúval foglalkozó második kötete, amelyben én a gazdasági fejlődésről szóló részt írtam, valamint a *Coburgovci a Slovensko* (A Coburgok és Szlovákia), amelynek az a célja, hogy Szlovákia területét egy jelentős európai dinasztia tagjai érdeklődésének tárgyaként láttassa és a Habsburgok mellett egy másik családra mutasson rá, amelyet nem szabad kihatároznunk a történelmünkben. 2008-ban tervezem kiadni a pozsonyi Dynamit Nobel (1873–1945) vállalatról és konszernről szóló könyvet, amelyben a közép-európai történelem sorsfordulóit egyetlen gyár példája alapján próbálom meg bemutatni. Szeretném megvalósítani egy régóta készülő, a cseh és szlovák gazdasági viszonyokról szóló monográfia tervét és jelentősen előrelépni az ökológia és a természetvédelem történetét elemző szintézis ügyében. Ezek csak a könyvtervezetek, mellettük bizonyosan részt veszek majd további projektekben, és a fejében is vannak további nagy témák (a magyar parlamentarizmus Szlovákia területével kapcsolatos története, az Andrássyak, Schwarzenberg és Erdély stb.). És lehet, hogy érkezik még egyéb társadalmi megkeresés is...

Fordította: Demmel József

---

¹² CORNELISSEN-HOLEC-PEŠEK, 2005.

A jegyzetekhez felhasznált irodalom

BOISSERIE

- 2005 BOISSERIE, Etienne: A magyar tényező az 1914 előtti szlovák történetírás kialakulásában. In: *Pro Minoritate*, 14. (2005) 4. 3–15.

CORNELISSEN-HOLEC-PEŠEK

- 2005 CORNELISSEN, Christoph-HOLEC, Roman-PEŠEK, Jiří (Hrsg.): *Diktatur-Krieg-Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*. Essen, Klartext, 2005.

HOLEC

- 1997 HOLEC, Roman: *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť*. Martin, Matica slovenská, 1997.
- 2002 HOLEC, Roman: „Neresti“ slovenských národovcov spred sto rokov. In: *Historické štúdie*, 42. Red.: KRAJČOVIČ, Milan-KAMENICKÝ, Miroslav. Bratislava, Veda vydavateľstvo SAV, 2002. 173–187.

HOLEC-PÁL

- 2006 HOLEC, Roman-PÁL Judit: *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy*. Bratislava, Kalligram, 2006.

HRONSKÝ

- 1968 HRONSKÝ, Jozef Cíger: *Egy a milliók közül*. Ford.: Zólyomi Antal. Bratislava, Tatran, 1968.

IVANOV

- 1969 IVANOV, Miroslav: *Tajemství RKZ*. Praha, Mladá fronta, 1969.
- 1973 IVANOV, Miroslav: *Historie skoro detektivni*. Praha, Orbis, 1973.
- 1976 IVANOV, Miroslav: *Cesky pitaval aneb Kralovrazdy*. Praha, Orbis, 1976.
- 1977 IVANOV, Miroslav: *Důvěrná zpráva o Karlu Hynku Máchovi*. Praha, Československý spisovatel, 1977.
- 1979 IVANOV, Miroslav: *Atentat na Reynharda Heydricha*. Praha, Panorama, 1979.
- 1982 IVANOV, Miroslav: *Kdy umírá vojevůdce*. Praha, Panorama, 1982.

LIPTÁK

2000 LIPTÁK, Ľubomír: *Száz évnél hosszabb évszázad*. Ford.: F. Kováts Piroska et al. Pozsony, Kalligram, 2000.

MANNOVÁ

2002 MANNOVÁ, Elena: [Válasz a Korall körkérdésére a társadalomtörténet-írás helyzetéről]. In: *Korall*, 7-8. (2002) 204-207.

PURŠ

1973 PURŠ, Jaroslav: *Průmyslová revoluce. Vývoj pojmů a koncepce*. Praha, Academia, 1973. 733.

PUTTKAMER

2003 PUTTKAMER, Joachim von: *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867-1914*. München, R. Oldenbourg, 2003.

Tevesz László

A 19. századi magyar liberális nemzetfogalom vizsgálatának elméleti kerete és európai kontextusa *

„Egy nemzet csak akkor létezik,
ha vég nélkül keresi önmagát...”

Fernand Braudel

AZ EURÓPAI NEMZETÁLLAMOK KIALAKULÁSA az egyenlő jogállású állam-
polgárokból álló politikai közösség szuverenitásával, a vesztfáliai
békében körvonalazott államhatárok megszilárdulásával, illetve a társadalmi-
gazdasági, kulturális és eszmei struktúrák átfelmódásával egyaránt össze-
függ. A folyamatot az újabb nyugat-európai társadalomtudományos munkák
a *nacionalizmus*, az *etnicitás* és a *modernitás* kulcsfogalmaival írják le, illetve
– e három kulcsfogalom által megragadott jelenségek valaminő kapcsolatát
feltételezve – *modern nemzetépítésről* beszélnek. A hazai kutatók – akik az
utóbbi három évtizedben végleg szakítottak a történeti eseményeket teleolo-
gikus folyamatba rendező és a „burzsoá nacionalista” törekvéseket igen kri-
tikusan megközelítő marxista szemlélettel – leginkább *polgárosodást*, *polgári*
átalakulást, *nemzeti-polgári fejlődést* vagy *nemzeti polgárosodást* emlegetnek. Aligha
tévedünk, ha a fogalmi különbségek mögött mindenekelőtt éppen a nem-
zetfejlődések eltérő útjait, pontosabban a nemzetállami keretek között meg-
szerveződő modern társadalomtudományok országoként eltérő kulturális-
történeti háttérét és a tudósok térségenként eltérő intencióit sejtjük. Hiszen
amíg a nacionalizmus témájáról értekező kutatók óvatos távolságtartással
vizsgálják egy Nyugat-Európában alapvetően sikeres, jelenleg inkább csak

---

* A tanulmány az MTA-ELTE Atelier Európai Historiográfia és Társadalomtudományok
Kutatócsoport (MTA TKI, 01210) kutatási programjának keretében készült. A kutatás re-
formkorra vonatkozó magyar részeredményeit lásd: TEVESZ, 2007.

az egykori szovjet blokkban konfliktusokat okozó jelenséget, addig a magyar társadalom múltját elemző szakemberek a megszakadt, de általuk (is) folytandónak ítélt hazai polgári fejlődés természetét, buktatóit, kudarcait és máig ható ellentmondásait szeretnék feltárni. (Az persze ízlés, tudományos meggyőződés és módszer vagy éppen hit kérdése, hogy a töréspontokat, buktatókat, kudarccokat és ellentmondásokat ki miben látja, mire vezeti vissza.)

Nem véletlen tehát, hogy a külföldi szerzők elsősorban a nemzetépítés ideológiai vetületeit vizsgálják, a magyar polgárosodás mibenlétét fejtegető hazai kutatásnak viszont számos más aspektusa is létezik. A legtöbb idevágó honi munka középpontjában – a klasszikus magyar történetírás hagyományainak megfelelően – a politikai folyamatok, a bonyolult nemzetközi összefüggések és a sorsfordító események alapos bemutatása áll. Hasonlóan bő és színvonalas természettel büszkélkedhetünk a társadalmi-gazdasági átalakulás kérdéseinek és problematikus pontjainak körüljárása, illetve az irodalmi-kulturális szféra fejlődését vizsgáló kutatásokat illetően is. Ezen túlmenően az utóbbi 20-25 évben a korszak eszmetörténeti szempontú feldolgozása is megkezdődött, ami értelemszerűen együtt jár a korábbi időszakban figyelmen kívül hagyott nemzetközi eredmények és módszerek átvételével.

Saját témánkra térve: e sorok íróját a vizsgálati lehetőségek közül az eszmetörténet; az új eredmények és módszerek közül pedig elsősorban a fogalomtörténet-írás érdekli. Kutatásaink keretében ugyanis a magyar liberális nacionalizmus máig vitatott nemzeti alapelveinek: az „egy politikai nemzet” fogalmának kialakulását és történetét szándékozunk szoroson nyomon követni. Koncepciónkat abból az előfeltevésből kiindulva építjük fel, hogy az 1868-as nemzetiségi törvényben rögzített magyar nemzetfogalmat nem rögzített nyelvi fordulatként vagy pusztán ideológiai konstrukcióként, hanem a kollektív politikai önmeghatározás részeként érdemes a vizsgálatok középpontjába helyezni. Részint azzal a módszerrel, ahogyan Reinhart Koselleck a közösségi önelnevezés és a fogalomtörténet „metszéspontjait” az aszimmetrikus ellenfogalmak kapcsán vizsgálja; részint akként, ahogyan az interpretatív kulturális antropológia és az etnoszimbolista nacionalizmuskutatás a közösségi identitás kialakítását leírja.

Ha az itt jelzett módszerrel és szemlélet alapján próbálunk a magyar nemzetfogalomról többet megtudni, akkor nem csupán a kérdésre vonatkozó „főszövegeket”, a törvényeket és a törvényjavaslatokat szükséges elemeznünk, hanem a magyar nemzetépítés eszme- és társadalomtörténeti kontextusát, illetve a nemzetépítő elit előbb rendi keretek között formálódó, majd a kor kihívásainak megfelelően dinamikusan változó kulturális háttérét és reflektált

identitását is alaposan meg kell ismernünk. Továbbá a magyar nemzet-teremtésre vonatkozó egész liberális-nacionalista szövegkorpust is át kell olvasnunk, még hozzá olyan valóságértelmező és -teremtő politikai nyelvként, amely nem utolsósorban a szóban forgó politikai csoport helyét, szerepét, mibenlétét, múltját és jövőjét, vagyis kollektív identitását fogalmazta újra a modernizálódó 19. századi viszonyok között.

A kérdés teljes, átfogó elemzésére itt nem vállalkozhatunk. Tanulmányunk csupán arra szorítkozik, hogy a magyar liberális nemzetfogalom vizsgálatának elméleti keretét és európai kontextusát körvonalazza. Érlelődőben lévő megállapításaink felvázolásához a kollektív identitás posztmodern-konstruktivista szemléletéből indulunk ki, majd ezt kötjük össze részint a Bakk Miklós által továbbgondolt koselleckiánus fogalomtörténet-írással, amely a történeti mozgásokat a strukturális és szemantikai folyamatok kölcsönhatása felől közelítve a „cselekvő közösségek kölcsönös elhatárolódásának” zónáiban ragadja meg; részint azokkal a nacionalizmuselméletekkel, amelyek a nemzetet a kultúra adott, modern formájának tekintik.

1.a. Előzetes megjegyzések a kollektív identitás diszkurzív természetéről – a premodern közösségi kultúra kontextusában

Mivel az egyéni és a kollektív identitás kialakulása-kialakítása igen sok tudományág központi témáját adja, a kérdéssel kapcsolatban számos átfogó elméletet regisztrálhatunk. Ám ha ragaszkodni kívánunk ahhoz, hogy az alábbi dolgozat ne feszítse szét az általunk választott posztmodern-konstruktivista paradigma kereteit – márpedig a gondolatvezetés koherenciája érdekében más választásunk aligha akad –, akkor számunkra mindezek közül csupán ama meggyőződésrendszernek van jelentősége, amely szerint az identitás felépítése nem teljes mértékben egyéni akaraton múló és tisztán racionális – úgynevezett „tehermentes” – tevékenység, hanem társadalmi-kulturális tekintetben „megelőzött” interszjektív folyamat. Maga az alapgondolat az antikvitásban fogant, egészen pontosan arisztoteliaiánus gyökerekre vezethető vissza, kidolgozottabb tudományos megerősítést pedig a német romantikától kapott, igazán elfogadott, diszciplínákat átívelő meggyőződésrendszerre viszont csak a társadalomtudományok szemléletét a koraujkortól domináló karteziánus én-fogalom 20. századi dekonstrukciója során nőtte ki magát. Értelmezésében az egyéni és a kollektív identitás kialakulása a közösségi kultúra megalkotásával áll szoros összefüggésben, egészen pontosan azzal a folya-

mattal, amelynek során az ember közösségekbe szerveződve hozza létre és tartja fenn csoportspecifikus valóságkonstrukcióit, azaz – identitásmintákat, normákat, értékeket, ismereteket és tapasztalatokat adó – „szimbolikus értelemvilágait”.¹

A fenti paradigmán alapuló teória megállapítása szerint e közösségekben művelhető és nemünk fennmaradása szempontjából döntő „valóságalkotó” tevékenység kialakulására az ad magyarázatot, hogy az ember az evolúció során szert tett az emlékezés, a képzelés, az előrelátás, tehát a mérlegelés és a tervezés képességére, s ennek folyamányaként legtöbb döntését – eltérően az állatoktól – nem genetikailag kódolt ösztöneire hagyatkozva hozza meg. Ugyanakkor és ugyanezért csak csoportokba szerveződve képes életben maradni, társaival kommunikál és együttműködik, így életmódját mégsem korlátok nélkül és kizárólag racionálisan, hanem a csoportja által nemzedékeken át felhalmozott, a „szignifikáns mások” által közvetített tapasztalatok, ismeretek, szabályok és normák szimbolikus rendszeréből merített tudása és értékrendje szerint alakítja ki.² Továbbá – szintén a fennebb említett képességeiből fakadóan – nem ösztönösen helyezkedik saját környezetébe: rákérdez a világ keletkezésére, mibenlétére és benne tapasztalt jelenségeire, illetve saját eredetére és a világban elfoglalt helyére, a válaszokból pedig – ugyancsak kollektíve formált – szimbolikus magyarázatrendszert hoz létre.³ Összességében: az életben való eligazodás és helytállás végett az őt körülvevő jelentés nélküli „káoszt” koherens, jelentésteli „kozmoszá” rendezi.

Ha tehát funkciója felől közelítünk a szóban forgó szimbolikus értelemvilághoz, akkor elmondhatjuk, hogy létezik erkölcsi dimenziója (*ethosz*), amely a közösségi együttműködéshez és önreprodukcióhoz szükséges szerepmo-
delleket, viselkedési mintákat, cselekvési normákat és tapasztalatokat rögzíti; illetve van kognitív-egzisztenciális vetülete (világkép), amely a „természetről, az egyénről, a társadalomról alkotott képzetek összességét” foglalja

---

¹ GADAMER, 1984. 309–312., CSEPELI, 1987. 250–251., 268–271., 276–279., GEERTZ, 1994. 5–6., 20., NIEDERMÜLLER, 1995. 200–201., CSÁNYI, 1995. 32–35., MARGALIT–RAZ, 1995. 111–119., KIS, 1997. 136–137., 150–151., 168., TAYLOR, 1997., TAYLOR, 2002. 128–131., BERGER–LUCKMANN, 1998. 71–80., 88–90., MACINTYRE, 1999. 290–291., 294–299., HORKAY, 2000a., HORKAY, 2000b. 161–166., ASSMAN, 1999. 49–66., SCHÖPFLIN, 2005. 41–46., 49–50., 60., S. VARGA, 2005. 39–46.

² MEAD, 1973. 94–105., 130–140., 149–159., ERŐS, 1995. 424–426., CSÁNYI, 1995. 32–35., CSÁNYI, 2005. 150–152., BERGER–LUCKMANN, 1998. 76–77., 80–81., 88–90., 98–101., 182–204., 208–210., DURKHEIM, 2000a. 273–279., DURKHEIM, 2000b. 353–354., 359–361., S. VARGA, 2005. 44–46., SCHÖPFLIN, 2005. 42–43.

³ CSEPELI, 1987. 250–251., 268–271., 276–279., GEERTZ, 1994. 5–6., BERGER–LUCKMANN, 1998. 136–145., S. VARGA, 2005. 39–40., SCHÖPFLIN, 2005. 41., 46., 49–50., 60.

magába, s ekképp a „valóság föltételezett struktúráját” írja le.⁴ A közösségi összetartozás-tudat kialakulásában az utóbbi önreflexiós elemei (csoport-definíciók, mítoszok és elbeszélések) játszanak szerepet azzal, hogy tudatosítják a kulturális hagyomány nemzedékeken átívelő voltát és biztosítják a közösségi kontinuitás élményét: horizontális metszetben a csoport élő tagjaival, temporális metszetben pedig képzelt ősökkel és leendő utódokkal hoznak létre valaminő azonosságot.⁵

A posztmodern-konstruktivista megközelítések szerint a közösség identitása egyszersmind az individuum „mi-tudata”, „társadalmi énje” is. Mind a kollektív, mind az egyéni (és a személyes) identitás csak az előbbieken leírt értelmezési univerzum keretei között alakulhat ki tehát, de mindig az individuális tudat és tudás, illetve a közösségi kultúra egymást formáló kölcsönhatása alapján, vagyis a nyelvi-kulturális „jelentésháló” szakadatlan, nemzedékről nemzedékre ismétlődő újraszövési folyamatában.⁶ Ahogy erről az egyéni és a csoportos identitást egyaránt megszabó folyamatról S. Varga Pál írja: „a társadalom egyénei és lazább-szorosabb közösségei az állandóan bővülő tapasztalatok integrálása végett – vagyis a folyamatosan fennálló értelmezési kényszer hatására – mindig „versenyben állnak egymással a leghatékonyabb, legvalószínűbb s a szimbólumok rendszerébe leginkább illeszkedő értelem létrehozásáért”.⁷ Ebből pedig már egyértelműen adódik, hogy a tárgyalt közösségi kultúra nem írható le esszenciális és statikus egységként, annak ellenére sem, hogy koherens, lehatárolt és funkcionálisan zárt, azaz önreferenciális rendszerként működik.⁸

E dinamikusan változó antropológiai rendszer az évezredek hosszú során alapvonásait tekintve aligha változott. A legátfogóbb – az egész világot leíró, a valóságot teljes egészében konstituáló – keretét a premodern korban a mitológiai világképen alapuló törzsi-szóbeli, majd a teológiai világképen

---

⁴ GEERTZ, 1994. 5–6., BERGER-LUCKMANN, 1998. 133–134.

⁵ SMITH, 1993. 44., 47., SMITH, 1995. 28–33., SMITH, 1996., SMITH, 2004. 207–210., BERGER-LUCKMANN, 1998. 146., MACINTYRE, 1999. 274–299., ASSMAN, 1999. 49–66., HALBAWCHS, 2000. 425–426., 431–432., HORKAY, 2000., SCHÖPFLIN, 2004. 58–64., 70–87., PATAKI, 1997–98., PATAKI, 2003., LÁSZLÓ, 2003., S. VARGA, 2005. 51–69.

⁶ CSEPELI, 1987. 249–250., 276–279., SHILS, 1987. 32–35., 51–58., NIEDERMÜLLER, 1995. 202., ERŐS, 1995. 424., SMITH, 1995. 28–33., SMITH, 2004. 207–210., BARTH, 1996., BERGER-LUCKMANN, 1998. 90–91., 185–188., 237–239., 246., ASSMANN 1999. 128–142., HORKAY, 2000a. CSÁNYI, 2005. 151. S. VARGA, 2005. 47–50. SCHÖPFLIN, 2005. 20., 41., 48., MELVILLE, 2002–2003. 65–74.

⁷ S. VARGA, 2005. 43–44.

⁸ S. VARGA, 2005. 43–44.

nyugvó írott-vallási kultúra biztosította; a modernkorban pedig a társadalomtudományos világgép keretei között kibontakozó nemzeti kultúra adja.⁹

1.b. Előzetes megjegyzések a nemzeti identitás diskurzív természetéről – a modern politikai diskurzus kontextusában

A nemzeti kultúra nyilvános szféráját és azon belül a modern politika világát sokan sokféleképpen igyekeztek már meghatározni. Számos leíró vagy normatív elmélet amellett érvel, hogy a politika racionális és irracionális (azaz szimbolikus, vagyis ideológiai) szférája elkülöníthető vagy egyenesen elkülönítendő egymástól, illetve hogy a politikai viták témái kizárólag a szakpolitikai-alkotmányos kérdésekre korlátozódnak, vagy legalábbis korlátozandóak. Előfeltevéseinkből adódóan e nézetekkel nem értünk egyet. Ahhoz a véleményhez csatlakozunk tehát – nagyjából egybehangzóan a politika szimbolikus valóságát elemző tudományágak megállapításaival –, hogy a minket körülvevő világ eleve csak szimbolikus formában megragadható, más szóval a valóság számunkra kizárólag konstrukcióként létezik.¹⁰ Ekképp a politika világában is csak interszjektíve formált, a különböző csoportok által eltérően értelmezett „igazságokról” és „realitásokról” lehet beszélni, így a nemzeti keretek között kikristályosodó politikai kultúrát mint szimbolikus politikai diskurzust, a diskurzust formáló eszmerendszereket vagy ideológiákat pedig mint szimbolikus politikai nyelveket lehet a vizsgálatok fókuszába helyezni. Mindezen túlmenően azt is hangsúlyoznunk kell, hogy nézetünk szerint a politikai diskurzus nemcsak szűk értelemben vett alkotmányértelmező procedurális gyakorlat, hanem ennél sokkal kiterjedtebb és átfogóbb, egy-egy közösség minden problémájára reflektáló, tehát a társadalom által formált nemzeti kultúrával szervesen összefüggő kommunikációs rendszer, illetve cselekvés. Egyrészt „kulturális normák, előírások, tudáskészletek kontextusába ágyazódik”, értelmét az adott szimbolikus világ keretei között nyeri, másrészt a társadalom valóság- és önértelmező gyakorlatába kapcsolódik be, azaz „maga is teremti, formálja a kultúrát”.¹¹ Voltaképpen ugyanazt a szerepet tölti be a modern nyugati civilizációban, mint a premodern kö-

---

⁹ BERGER-LUCKMANN, 1998. 155–157.

¹⁰ GEERTZ, 1994. 22–62., A. GERGELY, 1996., ZENTAL, 1997. 11–28., SZABÓ, 2003. 7–65., 140–141., 266–267. EDELMAN, 2004. (Különösen: 153–166.), FOUCAULT, 1991.

¹¹ ZENTAL, 1997.

zösségek nyelvi praxisa, amelynek nyilvános keretét a „mintaadó” „tudás-elitiek” és a „befogadók” dialógusa adta.¹²

A modern társadalmak nyilvánossága persze sokkal differenciáltabb a premodern koriakénál. Megragadható makroszinten: a politikai közösséget reprezentáló, de egymással szembenálló csoportosulások érték- és értelemvilága közötti értelmezési vetélkedésben;¹³ középszinten: a lokális intézményrendszerek és a helyi elitiek tevékenységében és interakcióiban; illetve mikroszinten: az elit mintáit befogadó (elfogadó vagy elutasító, értelmező és átértelmező) társadalom – jórészt „elsődleges” csoportokat kialakító (*face-to-face*) – kapcsolataiban.¹⁴ Világos, hogy az említett különböző szintek cselekvői, bár nem teljesen ugyanazt a „nyelvet” beszélik, megértik egymást. Az sem lehet továbbá vitás, hogy ugyanazon társadalom problémáira reflektálnak, illetve, hogy a közösség előtt és mögött álló kérdésekre a társadalom szinte minden tagja és alcsoportja megpróbál a maga módján választ találni. Magyarán szólva a közéleti vita nem pusztán párt- és szakpolitikusok, de értelmiségiek (írók, gondolkodók, tudósok, tanárok) és az „egyszerű emberek” ügye is, akik nem csak a szűk értelemben vett szakpolitikai kérdésekről, hanem ennél sokkal hétköznapiabb és sokkal költőibb témákról, illetve a közösség múltjában mélyen gyökerező problémákról is beszélnek. E tevékenységükkel pedig az állam intézményi-racionális műbenlétére reflektáló, jövőképeket és cselekvési programokat körvonalazó „technikai képzelet” mellett egyszersmind a közösségi kohézió fenntartására alkalmas „történelmi tudatot” is mozgásba hozzák.¹⁵

E „történelmi tudat” – másképpen: (Halbawchsnál) „kollektív” vagy (Assmannál) „kulturális” emlékezet – a modern korban jórészt már nem mitológiai vagy teológiai, hanem társadalomtudományos világgéppen alapul. Ugyanakkor – véleményünk szerint – nem a társadalomtudósok által feltárt és közvetített „történelemmel” való teljes azonosulásból származik, hanem társadalmi befogadása által formálódik, illetve egyéb múltértelmezések, kulturális kánonok és közösségi önelnevezések termékeny dialektikájából bontakozik ki. A társadalomtudományos szféra pedig akkor nyeri el identitásformáló szerepét, ha egy-egy (történeti, irodalmi, művelődés- és eszmétörténeti stb.) terméke a politikai diskurzus témája lesz, s ezzel a közösségi

---

¹² A. GERGELY, 1996. 2–3.

¹³ CSÁNYI, 2005. 155–159., HELLER, 1997., BAKK, 2005. 137., 139–140., 143–145., S. VARGA, 2005. 50., 77–80., CAULHOUN, 1997. 101., STOLCKE, 1997. 198.

¹⁴ SZABÓ, 2003. 266–278., BARTH, 1996.

¹⁵ HELLER, 1997., BAKK, 2005.

önértelmezésről folyó vita részévé válik. Természetesen e vitának a legtöbb esetben a tudományos fórumok is terepet biztosítanak, hiszen a társadalomtudományos kutatások középpontjában általában maga „a társadalom” áll, s a kutatók sem tudják teljesen függetleníteni magukat saját kulturális beágyazottságuktól: a „valóság” és a „múlt” számukra is egy-egy szimbolikus értelemvilág keretei között értelmezhető.¹⁶ Valószínűleg ilyesmire utal Fernand Braudel is, amikor Franciaország iránti érzelmi kötődéseit megvallva a következőket írja: „... a történész valójában csak saját országának történelmében érzi otthon magát, szinte ösztönösen érti fordulatait, csavarjait, furcsaságait”.¹⁷ Egyértelműbben és némi malíciával Halbwachsnál ugyanez: „Annyi eltérő történelem volt és van, ahány nemzet. Az, aki meg akarja írni az egyetemes történelmet [...], vajon mely embercsoport szemszögét választja?”¹⁸ Ráadásul a modern társadalmakban – a strukturálisan kevésbé differenciált és kulturálisan kevésbé plurális premodernekkel szemben, amelyekben „egyetlen tradíció tartotta fenn” a szimbolikus értelemvilágot – többféle, a társadalomtudományos szférát is megosztó valóság és múltértelmező séma létezik.¹⁹ Ahogy John Hutchinson fogalmaz az elitek kulturális konfliktusai kapcsán: a társadalom kulturális örökségnek nincs „egyetlen érvényes definíciója”.²⁰ Ebből fakad, hogy egy-egy kiemelt esemény (például a kiegyezés) vagy egy-egy neves személy (például Németh László) megítélése még a tudomány vagy (kifejezetten) a nemzeti tudomány berkein belül is annyira vitatott.

Természetesen, mint mondtuk, itt nemcsak a társadalomtudományokról, hanem egyéb, a nyilvánosságban megjelenő önreflexiók elemekről: múltértelmezésekről, kulturális kánonokról és önelnevezésekről van szó. S a kérdésről eddig elmondottak alapján summázható: a társadalom nem egyetlen és homogén kollektív identitással bír, hanem olyan identitáskonstrukciókkal, amelyek azonos, hasonló és eltérő vonásokat egyaránt mutatnak, illetve több-kevesebb ponton átfedik s alapvetően formálják egymást. A társadalom összetartozás-tudatát pedig elsősorban az biztosítja, hogy a különböző identitáskonstrukciók egy és ugyanazon társadalom mibenlétét próbálják valamiképpen leírni, lényegében ugyanazon közösségi örökség kulturális készletét igyekeznek valami módon kánonba rendezni és ezzel egy olyan közös vonatkoztatási pontot körvonalaznak, amelyhez a különbözőképpen értel-

---

¹⁶ K. HORVÁTH, 1999.

¹⁷ BRAUDEL, 2003. 13.

¹⁸ HALBAWCHS, 2000. 415.

¹⁹ BERGER-LUCKMANN, 1998. 169., 174–175.

²⁰ HUTCHINSON, 2002.

mezett és különbözőképpen megélt, de mégiscsak közös sors s ebből fakadóan kölcsönös egymásrautaltság tudata kötődik.

A társadalom differenciáltságából fakadóan az identitáskonstrukciók megalkotásának számos közege létezik, de kitüntetett terepét kétségkívül az elitek makroszinten megragadható ideológiai csatározásai adják; lévén, hogy a társadalom életét döntően meghatározó elit nyilvános tevékenységének önreflexióis, identitásalakító mozzanatai (lett légyenek azok pártpolitikai vagy értelmiségi aktusok) nem csupán a saját szellemi-politikai csoport körülhatárolására vonatkoznak, hanem a politikai viták fókuszában álló társadalom szakadatlan önmeghatározási gyakorlatát is dinamizálják. Ha tehát az előbbieken leírt összefüggésrendszerben a makroszinten zajló folyamatokat akarjuk megragadni – márpedig a nemzeti önmeghatározás vizsgálatához elsősorban erre van szükségünk –, akkor megállapíthatjuk, hogy egy-egy politikai nyelv olyan szimbolikus rendszer, amely a múlt föltételezett eseményeit, a jelen föltételezett tényeit és a jövő várakozási horizontját írja le; a saját politikai csoport és a képviselni remélt egész társadalom mibenlétéről alkotott identitáskonceptiókat foglalja magában; továbbá az előbbiekkal összhangban álló, helyesnek gondolt politikai cselekvés kereteit is kijelöli. Mindezzel a saját politikai csoport mellett az egész társadalom számára kínál identitást, világ- és múltértelmezést, érték- és tudáskészletet, illetve jövőképet és cselekvési programot. Így egy-egy modern társadalom szimbolikus értelemvilágának, azaz nemzeti kultúrájának folyamatos újraformálása – legalábbis makroszinten – nyilvánvalóan a politikai-szellemi elitcsoportok közötti versengés kölcsönhatásaiból származik.

1.c. Előzetes megjegyzések a nemzetfogalom diskurzív természetéről

A közösségi identitás néhány fontosabb kérdésének tisztázása után végre elérkeztünk ahhoz, hogy az imént bemutatott politikai diskurzus egyik leglényegesebb önreflexióis elemét: a közösségi önelnevezést kiragadjuk a többi közül és – kulturális kontextusának sajátságait nem feledve – önmagában helyezzük vizsgálataink középpontjába. E téren legfőbb támaszunk Reinhart Koselleck, aki a „saját” és az „idegen” csoport, a „mi” és az „ők” megfogalmazásával kapcsolatban megállapítja, hogy ez a megkülönböztetés a legalapvetőbb föltétele annak, hogy egy-egy közösség önmagára ismerjen s ezáltal „politikailag hatékony cselekvő közösséggé” váljék, azaz „nem csupán jelzője,

hanem teremtő tényezője is a politikai és társadalmi csoportoknak".²¹ Koselleck idevonatkozó kutatásai arra is rávilágítanak, hogy a premodern korban leginkább a vallási alapú civilizációk körülhatárolásának volt döntő ideológiai jelentősége s itt a közösségdefiníció konkrét és általános jelentései között mindig észlelhető feszültség adta a kollektív cselekvés elsődleges mozgatórugóját. Ezzel szemben a modern kor egyik legfőbb sajátossága, hogy a civilizációkat jelölő közösségfogalmak szerepe erősen háttérbe szorult a nemzetállami önmeghatározásokkal szemben – lévén, hogy a nemzeti kultúra a szimbolikus értelemvilág modern formája. A kosellecki koncepciót továbbgondoló Bakk Miklós azonban leszögezi, hogy struktúráját tekintve itt is ugyanarról van szó, mint a „barbárokkal” szembehelyezett „görögség”, vagy a „pogányokkal” szembehelyezett „kereszténység” meghatározásakor: a „kik vagyunk mi” kérdést megfogalmazók a modern korban is olyan választ keresnek, amely nemcsak konkrét és sajátos, hanem egyszersmind általános érvényű, univerzalizálható is.²² Tehát nemcsak arra vonatkozik, hogy miként határozható meg egy-egy konkrét közösség sajátos lényege („mi a magyar”, „mi a német”, „kik vagyunk mi, amerikaiak”), hanem arra is, hogy milyen határozmányok szerint adható meg a „nemzet” általános, minden modern politikai közösségre érvényes definíciója.

Bakk Miklós fejtegetései arra is kitérnek, hogy a nemzetállamok – mint minden közösség – önértelmezése szakadatlan dekonstrukciós folyamatként írható le, egészen pontosan olyan történeti mozgásként, amelynek dinamikáját a közösségi létmeghatározás különböző tényezőire reflektáló politikai diskurzus tartja fenn.²³ A két legfőbb ilyen tényezőt a nemzetállam jogi-intézményes és nyelvi-kulturális,²⁴ avagy – Geertz terminológiáját használva – a „fennálló entitások” és a „primér lojalitások” határa adja.²⁵ Az egyik póluson tehát a jogilag megragadható ismérv: a politikai intézményrendszer, az állampolgárság és maga a territórium, a másik póluson a közösség dinamikusan változó produktuma: a nyelv, a kultúra és a történelmi emlékezet áll. A két pólus között minden esetben feszültség érzékelhető, méghozzá abból adódóan, hogy a jogi határozmányok szerint leírható nemzeti tényezők – leszámítva a radikális nemzetközi változásokat – jórészt állandók, ugyanakkor önmagukban nem biztosítják a társadalom kohézióját és cselekvőkészségét.

---

²¹ KOSELLECK, 1997. 6–7.

²² BAKK, 2005. 145.

²³ BAKK, 2005. 136–137., 143–145.

²⁴ BAKK, 2005. 136–137., 146–148.

²⁵ GEERTZ, 1998.

A társadalom által konstruált nemzeti sajátságok pedig hiába alkalmasak a társadalmi összetartozás-tudat kialakítására, képlekenyek, folyamatosan változók, többféleképpen értelmezhetők és értelmezettek, s ami talán a legfontosabb: nem feltétlenül nyújtanak minden állampolgár számára azonosulási pontokat. A kérdést tovább nehezíti, hogy a jogilag rögzített és a dinamikusan változó elemek minden esetben szorosan összefonódnak. Részint, mert a nemzetállamnak számos kulturális attribútuma: hivatalos nyelve, központi oktatási kánonja, történelmi szimbólum- és ünneprendszere van; részint, mert minden nemzeti kultúra megőrzéséhez szükséges az államilag támogatott kulturális intézményrendszer kiépítése. Mindezekből fakadóan a konkrét és sajátost jelölő, de ezzel egyszersmind az általánost is leíró modern közösségi önmeghatározás hol rejtve, hol nyíltan, mindig e feszültség oldását és e bonyolult kapcsolat tisztázását célozza. Az explicit ideológiai viták legjellemzőbb vonása tehát szintén az, hogy az itt jelzett problémára reflektálnak, s a szemben álló felek a két pólus valamelyikében próbálják megragadni a nemzet elsődleges konstitutív faktumát, hogy azonban egészen pontosak legyünk: az egyik vagy másik valamely aspektusára helyeznek hangsúlyt – például: az állampolgári jogokra, az aktív közéleti részvételre, az alkotmányértelmező kommunikációra, a társadalmi szerződésre, a szervesen kialakult intézményrendszerre, a történelmi emlékezetre, kultúrára, az etnikumra stb.

S ez az értelmezési vetélkedés korántsem szűkíthető le a modernizáció folyamatába késve bekapcsolódó kelet-közép-európai térség politikai diskurzusaira. Állításunk alátámasztása végett – tulajdonképpen a címben jelzett témánk közvetlen kifejtése érdekében – érdemes az újabb szakirodalom fényében néhány pillantást vetni a nemzetépítés európai folyamatára. Dolgozatunk további részében tehát elsőként a nemzet kialakulásáról alkotott elméleteket summázzuk tömören (2. és 3. fejezet), majd a kérdésre vonatkozó saját meglátásunkat ismertetjük (4. és 5. fejezet), végezetül pedig a nemzetépítő folyamat politikai nyelvekben megragadható elméleti reflexiójáról – tehát a különböző nemzetfogalmak versenyéről – igyekszünk rövid összefoglalást adni (6.a., 6.b. és 6.c. fejezet).

2. A nemzet mint a domináns kollektív identitás modern fókuszpontja

Az egyszerű szervezeti egységet alkotó törzsi társadalmak identitás- és tudáskészletét lényegében egyetlen érték- és értelemvilág adta. Az összetettebb, differenciáltabb társadalmakban élő ember viszont – társadalmi, jogi, területi és egyéb – kulturális csoportok egymást átfedő hálózatában él, önazonossága tehát meglehetősen rétegzett.²⁶ Identitásmintáinak és tudáskészletének átfogó keretét, legtágabb kulturális horizontját, vagyis a legnagyobb „mi-csoport”-ját egy-egy (vallási vagy vallási alapú) civilizáció képezi.²⁷ Az identitáspolitikai beszédmód – így a nemzetépítés, a közösségi kohézió és a társadalmi kultúra köré szerveződő politikai diskurzus – fő kérdésfeltevése voltaképpen tehát arra vonatkozik, hogy az egyén domináns kollektív identitása mely civilizáción belüli közösséghez kötődik, illetve kötődjék.

Szűcs Jenő igen tetemes ismeretanyagra támaszkodó elemzése értelmében az európai antik és középkori civilizációkon belüli alcsoportok két jól elkülöníthető modellel írhatók le. Az egyik modell a „meghatározott jogelveken való megegyezései érdekközösség”, a civil társulás: az *universitas* vagy a *communitas*. Ez alapvetően jogi minőség, bár a közös értékeken alapuló emocionális kötődések (*amicitia*) megléte itt sem megkérdőjelezhető, ennyiben a közösség kulturális alakulat is. A másik a „*lingua et mores toposza mögött húzódó*”, nyelven, szokásokon, erkölcsökön, hagyományokon és a közös eredet képzetén alapuló „*nemzetiség*”. Ez a germán és más kelet-európai barbár törzsek, törzsszövetségek esetében kulturális és – a politikai lojalitással szétválhatatlanul összefonódó *gentiles* identitás jellegéből fakadóan – egyszerűsített politikai közösség is; a feudalizmus virágkorában és kései időszakában viszont kizárólag kulturális határozmányok szerint írható körül.²⁸

Szűcs szerint a középkori (keresztény) civilizáció sajátossága a kisebb-nagyobb törzseken alapuló „barbár” világgal, illetve a nemzetállamokból összetevődő modernkori civilizációval szemben abban áll, hogy a két említett modell élesen elválik egymástól, és a politikai lojalitással összefonódó domináns kollektív identitás fókuszába egyértelműen az előbbi, a görög *koinonia* és a római *populus* mintájára szerveződő „társulás” helyeződik. Ugyancsak e korszak jellegzetes vonása az, hogy a legátfogóbb magyarázat- és erkölcs-

---

²⁶ A. GERGELY, 2006., DEBRECZENI, 2001. 526.

²⁷ HUNTINGTON, 2006. 53–57., S. VARGA, 2005. 69–70.

²⁸ SZÜCS, 1984. 210–218.

rendszer alkotó szimbolikus értelemvilág a keresztény valláshoz és a *res publica christiani* virtuális politikai közösségéhez kötődik; továbbá hogy keresztény közösségnél szűkebb, de a lokális- és mikrocsoporthoz tágabb lakosságot lefedő politikai intézményrendszerhez és országos területhez mint államhoz csupán a szűkebb nemesi közösségek (*communitas regni*) kapcsolódnak érzelmi szálakkal.

Ebben az összefüggésrendszerben a nemzet akkor alakul ki, amikor a domináns kollektív identitás középpontjába a politikai szuverenitásra – tehát önálló állami intézményrendszerre és önrendelkezésre igényt tartó –, önmagát cselekvő politikai közösséggé definiáló alakzat kerül;²⁹ amely nem csupán állampolgári, hanem elsődleges kulturális közösséggé is funkcionál: kultúrája, a politikai lojalitás biztosításán túl a keresztény vallás korábbi, valóságot konstituáló szerepét is betölti.³⁰ E megfogalmazással lényegében a nacionalizmusok s a nemzetek mibenlétét vizsgáló társadalomtudósok többsége egyetért. A nacionalizmusok különböző irányzatai közötti szemléleti különbségek ama kérdés körül kristályosodtak ki, hogy a fent említett történelmi fordulatban milyen tényezők játszottak döntő szerepet, illetve – ezzel szoros összefüggésben – hogy a nemzetteremtés politikai-intézményes és nyelvi-kulturális dimenziója közül melyikből bontakozott ki az emberi közösségek modern formája: „*a nemzet, ahogyan ma értjük*”.³¹

3. Elméletek a nemzet kialakulásáról

A klasszikus eszmetörténet-írás Meineckéig visszanyúló hagyománya szerint a két dimenzió sorrendiségét a területileg megragadható strukturális fejlődés határozta meg. Ebben az értelmezésben tehát a nemzetépítő folyamat formája lehetett államközösségi („francia típusú”, „konstruktivista racionalista”), amennyiben a nemzeti mozgalom ideológiai támaszát egy meglévő politikai keret és a szerződéselmélet valamely válfaja biztosította; vagy kultúrközösségi („német típusú”, „historicista tradicionalista”), ha a nacionalista érvelés a régmúltba visszavetített, organikusnak tételezett nyelvi-kulturális egységet vette alapul.³² Néhány karakteres gondolkodó és társadalomtudós e különb-

---

²⁹ SZÜCS, 1984. 219–221., 227.

³⁰ S. VARGA, 2005. 13., 72.

³¹ SZÜCS, 1984. 220–221.

³² SZÜCS, 1984. 189–280., LUDASSY, 1998.

séget még merevebben értelmezett területi: „nyugati-keleti” kategóriákba szorítja s úgy véli, hogy e fogalmi dichotómia, bár „hosszú időtartamban” megragadható strukturális különbségekből származik, visszahatott a struktúrára s így az Európát kettészelő nyugat-kelet törésvonal kialakulására is magyarázatot ad.³³ A francia „*peuple*” fogalomra épülő „közpolgári nacionalizmus” – így ők – a „normális” nyugati fejlődéshez, demokratikus politikai nemzetek kialakulásához és a cselekvő közösségek spontán módon formálódó identitásához vezetett, míg a német „*Volk*” koncepcióra alapozó etnikai nacionalizmus – amelynek mindig a homogenizáló elit volt a hordozója – súlyos közösségi konfliktusok, etnikai előítéletek, nyelvi háborúk és társadalmi-politikai „zsákutcák” keletkezéséhez járult hozzá döntő mértékben. E szemléletmóddal sokban rokonítható az a nyugat-európai szakirodalomban elterjedt nézet, amely szerint a nemzet minden esetben az állammal, a nemzeti identitás pedig az állampolgársággal áll kizárólagos összefüggésben, az etnicitás viszont valami ettől gyökeresen eltérő, a modern nemzetfejlődést aláásó és természetesen visszaszorítandó jelenség.³⁴

Az államnemzet-kultúrnemzet, állampolgárság-etnikum dichotómiát végletekig feszítő szemlélettel szemben az újabb kutatás persze számos lényeges kérdésre rávilágított.³⁵ Részint tisztázódott, hogy a nemzeti közösség az államnemzetek esetében is mindig sokkal több volt, mint pusztán szerződés és alkotmányos konvenciókon nyugvó procedurális gyakorlat, azaz magába foglalt egyáltalán nem lényegtelen – részben népi, vagyis etnikai alapozású – kulturális tartalmakat is. Igazolódott továbbá, hogy a nyugat-európai nemzeti kultúrák kialakulásában is inkább az elitek nemzetépítő tevékenysége és a kultúrközösség-építő állami gépezet, semmint a spontán demokratikus szocializáció játszott döntő szerepet.

Az új koncepció egyik első megfogalmazását a nacionalizmuskutatás nagy alakja: Ernest Gellner adta. Szerinte minden egyes nemzetépítő folyamat

---

³³ A koncepció nemzetközi megalapozására lásd: KOHN, 1967. A kérdést empatikusabban megközelítő, de következtetéseiben közel azonos magyar elemzéseket lásd: BIBÓ, 1986., CSEPELL, 1992., KENDE, 1994. 71–83., KENDE, 2000. 68–80.

³⁴ A nézet kritikai összefoglalásait lásd: BRUBAKER, 2006.

³⁵ Lényegében ezt állítják a Gellner utáni modernista és konstruktivista elméletek is: GELLNER, 1992., GELLNER, 1995., GELLNER, 2004., HOBBSAWM, 1997., MANN, 2004., BREULLY, 2004., HECHTER, 2004., ANDERSON, 2006. Polémikusabb megközelítése a témának: FEHÉR–HELLER, 1993., TÓTH, 1993., HALL, 1997., KIS, 1997., KYMLICKA–STRAELHE, 2001., DIECKHOFF, 2002., BÍRÓ, 1999., RING, 2004., HUNTINGTON, 2005., SCHÖPFLIN, 2004a. 9–18., SCHÖPFLIN, 2004b. 89–97., 104–107., 232–233., BAKK, 2005. 66–158.

lényege abban áll, hogy az állampolgári közösség és a közös nemzeti kultúra határai egybeessenek.³⁶ Ebből fakadóan pedig a modern embernek a „kultúra [...] a legértékesebb tulajdona, az ő igazi belépőjegye a teljes körű állampolgársághoz és az emberi méltósághoz, a társadalom tevékenységében való részvételhez”.³⁷ Más-képpen szólva a „morális állampolgárság” szimbolikus (azaz nem jogi, hanem a társadalmi konvenciók értelmében vett) megszerzése „attól függ – fogalmazza meg Gellner másutt –, hogy birtokában vagyunk-e az etnikumot definiáló (tehát törvényesített, írásbeliségben rögzített, oktatás közvetítette) kultúrának”.³⁸ Ám a modernista Gellner inkább tovább gerjesztette, semmint lezárta a nemzet kialakulásáról folytatott vitákat, azzal az ugyancsak sarkos megállapításával, amelyet az iparosodás nemzetalakító voltáról és a nemzeti kultúra szervesen jellegéről fogalmazott meg. Értelmezésében ugyanis a struktúra, az állam politikai és gazdasági dimenziója megelőzte a kultúrát, az állam kommunikációs és szimbolikus rendszerét. Az utóbbi megformálását az ipari társadalom kialakulása diktálta, hiszen az állami szinten megszerveződő gazdaság működőképességéhez a rendszerben részt vevő állampolgárok közös és homogén kommunikációs univerzumának megalkotása szükségeltetett. Gellner szerint e konstrukciós folyamatot az elit katalizálta, terepét az államilag ellenőrzött kötelező népoktatás, eszközét pedig a népiből is merítő, de az agrártársadalmak szerves hagyományaitól lényegében és jellegében is eltérő magaskultúra adta.³⁹

Gellner szemléletmódjával sok rokon vonást mutat az ugyancsak modernistaként számon tartott (önmeghatározása szerint marxista) Eric Hobsbawm, aki szerint a nemzetgazdaság megszilárdulása mozdította előre az állami és a társadalmi struktúrák átalakulását: gazdasági és politikai tekintetben egységes államokat hozott létre, felbontotta a régi hierarchiákat, mobillá tette a társadalmat. Hobsbawm azonban mással magyarázza a nemzeti identitás „szükségességét” és a nemzeti kultúra kialakulását, mint Gellner. Szerinte nem a közös nemzetgazdaság érdekében, hanem a régi hierarchiák felbomlása után maradó legitimációs vákuum betöltéséhez volt szükség arra, hogy a társadalom egységét és lojalitását új vonatkoztatási rendszer megteremtésével biztosítsák.⁴⁰ Ez kezdetben kimerült az állampolgári identitást életre hívó, illetve kifejező nemzeti szimbólumok (zászlók, címerek, himnuszok)

---

³⁶ GELLNER, 1995. 192–193.

³⁷ GELLNER, 1995. 199.

³⁸ GELLNER, 1992. 335.

³⁹ GELLNER, 2004.

⁴⁰ HOBBSAWM, 1987. 125–136., HOBBSAWM, 1997. 125–136.

használatában. A nemzetek etnicizálódására, és a *par excellence* nemzeti kultúra kiformalódására Hobsbawm értelmezésében a politikai jogok kiterjesztése és az újabb társadalmi mobilizáció ad magyarázatot. A kettő együttesen kívánta meg – Nyugat-Európában éppúgy, mint keleten –, hogy a tömegek lojalitását egy új irracionális tényező, egy új, „polgári” vallás szilárdítsa meg.⁴¹ A folyamat előmozdítása szerinte ahhoz a középpolgári réteghez fűződik, amelynek tőkéje a nyelvben és a kultúrában fekvő és amely saját egzisztenciális helyzetét mind a felsőbb, mind az alsóbb társadalmi rétegekkel szemben e tőke nagymértékű felértékelésével, nemzetkonstituáló szerepének hangsúlyozásával biztosította.⁴²

Szintén a közös kultúra szekunder funkcióját és alkotott jellegét hangsúlyozzák azon konstruktivista elméletek, amelyek szerint a nemzet megjelenése elsősorban a politikai hatalom és a központosított állam átformalódásában ragadható meg, vagyis a modern nemzetállam gyökerét az abszolutista államok kiépítésében kell keresni. A folyamat ugyanis – fogalmazzák meg e nézet képviselői – a közigazgatás és a politikai intézményrendszer központosítása mellett a közös hivatali nyelv bevezetésére is irányult, ekképpen úgynevezett protonemzeti tartalmakat is magába foglalt. A folyamat betetőzését, az említett protonemzeti identitás kibontakoztatását, tehát közös nyelvre alapozott közös kultúra kialakítását és az állampolgári közösség nyelvi-kulturális homogenizációját a politikai szuverenitás kollektivista átértelmezése, illetve a képviseleti rendszer bevezetése által bizonytalanná váló államközpontú politikai lojalitás szavatolása követelte meg.⁴³ Az utóbbi szemléletmód és magyarázat – amely, mint láttuk, Hobsbawm értelmezésében is lényeges szerepet játszott – fellelhető olyan elemzésekben is, amelyek egyébként az identitás kulturális beágyazottságára helyezik a fő hangsúlyt; de vagy az államhatalom biztosíthatóságában (Schöpflin)⁴⁴ vagy az egyéni jogokon, a közös kommunikációs rendszeren és a társadalmi igazságosságon alapuló tanácskozási demokrácia működtethetőségében látják a modern nemzetállamok kialakulásának fő okát. (Kymlicka–Straelhe).⁴⁵ Mi több, ugyanezen koncepció olyan konstruktivista (Anderson), perennialista (Greenfeld) és etnoszimbolista (Smith) elméletek háttérében is kirajzolható, amelyek a modern nemzetek és

---

⁴¹ HOBSBAWM, 1987. 127–197.

⁴² HOBSBAWM, 1997.

⁴³ HECHTER, 2004., MANN, 2004., BREULLY, 2004.

⁴⁴ SCHÖPFLIN, 2004.A.

⁴⁵ KYMLICKA–STRAELHE, 2001.

nacionalizmusok kialakulására a politikai folyamatok helyett, illetve mellett elsősorban társas-lélektani magyarázatot keresnek.

Utóbbiak közül elsőként Benedict Andersonét lehet megemlíteni, amely, szemben az eddig elhangzottakkal, inkább a kulturális, semmint a politikai vagy gazdasági folyamatokra fókuszált s lényegében az anyanyelvi kultúra identitásképző szerepében talált kimunkált választ a nemzettel kapcsolatban kutakodók sokféleképpen megfogalmazott kérdéseire. Kiindulópontja persze sok ponton kötődik a politikumhoz, sőt, még a politikai filozófiához is, hiszen a modern nemzeti identitás iránti igény megjelenésének okát a vallási és birodalmi integrációs keretek koraújkori széthullásában, illetve a politikai szuverenitás egalitárius átértelmezésében keresi. Véleménye szerint az ilyenképpen megrendített premodern identitások helyét a politikai szuverenitás határaihoz igazodó s a politikai közösség folytonosságát narratívákba foglaló anyanyelvi kultúra volt képes betölteni, amely a humanizmus, a reformáció, a „nyomda-kapitalizmus” és az állami-közigazgatási standardizáció által került előtérbe s terjedt el egyre szélesebb körökben.⁴⁶ Több ponton rokonítható ezzel Liah Grenfeld ugyancsak társas-lélektani szempontból felvázolt koncepciója, bár ő inkább a nemzetfogalom egalitárius átértelmezésére, semmint az anyanyelvi kultúra formálódására koncentrált. Véleménye szerint a rendi keretek erodálódása és a megélenkülő társadalmi mobilizáció folyamányaként kialakuló anómia készítette arra az elitet, hogy a nemesség jog- és identitásközösségét jelölő nemzetfogalmat egyre szélesebb körökre vonatkoztassa. A társas-lélektani feszültség oldása végett került elméleti szinten fedésbe a nemzet és az egész társadalmat átfogó politikai közösség. Majd e szemantikai változás hatott vissza a politikai, társadalmi és kulturális struktúrákra, létrehozván a nemzet fogalmi átalakulása után immáron a politikai közösség modern jogi, intézményes és szociokulturális valóságát is.⁴⁷ Greenfeld koncepcióját gondolta tovább Bakk Miklós, aki a szociálpszichológiai érveket a Kymlicka–Straelhe szerzőpáros és Schöpflin György politikai magyarázataival kötötte össze, továbbá Heller Ágnes koncepciójára támaszkodva úgy érvelt, hogy a nemzet egyrészt a modernitás egyik előfeltétele, másrészt „átfogó formája”: *„minden közösségi cselekvés végső horizontja vagy biztosítéka”*, és csak keretei között valósulhat meg a szabadságra alapozott modern világ dinamikája. Ugyanakkor a nemzetet is ez a dinamika tartja fenn: a közösségi cselekvés „terét, irányát, motivációját és jórészt hajtóerejét” is a

---

⁴⁶ ANDERSON, 2006.

⁴⁷ GREENFELD, 2004.

nemzeti identitás két formája (a „technikai” képzelet és a „történeti tudat”, a „közpolgári” és az „etnikai” nacionalizmus) között mindig fennálló feszültség adja.⁴⁸

Szintén a nemzeti kultúra identitásteremtő funkcióját és „pótvallás”-jellegét hangsúlyozza az etnoszimbolista Anthony D. Smith, ám nem az anyanyelvi kultúra mint új identitáskonceptió koramodern- és modernkori kiformalódása, hanem premodern korba nyúló organikusabb volta s így csupán a modernitás hatására megváltozó szerepe mellett érvelve. Vélekedése szerint e szervesen formálódó hagyomány-, narratíva- és szimbólumrendszer – az ún. „etnikai mag” – már a premodern korban is meghatározó társadalmi jelentőséggel bírt, noha csak a modernitás korában vált politikai értelemben identitásképző faktummá s ekkor került új, államilag ellenőrzött intézményes keretek közé. Smith megkülönböztetése szerint a szóban forgó etnikai mag a nyugat-európai „laterális” társadalmakban az elitek magaskultúrájában, a kelet-közép-európai „vertikális” társadalmakban pedig az egész közösség által birtokolt népi kultúrában testesült meg. Az elit tehát – s itt kapcsolódik Smith a konstruktivista elképzelésekhez – az előbbi esetben az állami asszimilációban, az utóbbi esetben pedig a kulturális identitás újrafogalmazásában és tudatosításában játszott „nemzetépítő” szerepet.⁴⁹ Ugyancsak a társas-lélektani elméletek között kell megemlítenünk két magyar irodalomtörténész, Debreczeni Attila és S. Varga Pál nevét. Az ő koncepciójuk szerint a modern nemzetek kialakulása azzal magyarázható, hogy a keresztény civilizáció koraújkori válsága – amely a természettudományos szemlélet térnyerésének, a kulturális horizont jelentős mértékű kitágulásának és a felekezeti villongásoknak tudható be – a kontinensen élő emberek valóságértelmező univerzumát és domináns kulturális identitását sodorta végső veszélybe. A fenyegető káosz kialakulását csak új szimbolikus értelemvilágok felépítésével lehetett elkerülni. Erre a szerepre a modernizációs folyamat által kijelölt holisztikus struktúrák keretei közé illő, az adott területen élők szélesebb körében régóta tudáskészletet adó s a kereszténység korábbi valóságkonstituáló szerepét betölteni képes hagyományok: a „nemzetként ismert csoportok” kulturális tradícióinak továbbformálása volt a legalkalmasabb.⁵⁰

Mint látható Smith, Debreczeni és S. Varga koncepciója lényegi ponton kötdődik a konstruktivista Anderson elméletéhez, de átvezet bennünket a nemzet

---

⁴⁸ BAKK, 2006. 125–160.

⁴⁹ SMITH, 2004.

⁵⁰ DEBRECZENI, 2001. 525–526., S. VARGA, 2005. 69–75.

mibenlétét etnopszichológiai tényezőkben, gyökereit pedig a régmúltban kereső primordialista és perennialista gondolatvilágba is. A primordialista megközelítés a nemzet időtlen és statikus voltát igyekszik megragadni.⁵¹ A perennialista irányzat inkább az etnikai mivolt konstruálhatóságát, hosszú időtartamban formálódó jellegét hangsúlyozza, de ezzel párhuzamosan az elitek, az állami szféra és a modernitás nemzetalakító szerepét egészen elhalványítja, illetve a nemzetek középkorig vagy ókorig visszanyúló szerves folytonosságát emeli ki. Az utóbbi nézet megalapozója, Walker Connor szerint a szóban forgó etnikai közösségek akkor számítanak nemzetnek, ha létük és különállásuk a közösség tagjaiban reflektálttá válik, azaz amikor kialakul a közösség önazonosság-tudata és bejelenti igényét a nemzeti önrendelkezésre. A szerző úgy véli, hogy az öntudatosodás folyamatában a népszuverenitás elvének terjedése játszott döntő szerepet: a legitimitás ezen új elmélete, az első teoretikusainak szándékától függetlenül az etnikai csoportok öntudatra ébredését, illetve a népszuverenitás-elv és az etnikai tudat összekapcsolódását eredményezte.⁵² Ehhez képest szociológiailag kidolgozottabb elmélettel áll elő John Hutchinson, aki az etnikai csoportokat közös mítoszokon, szimbólumokon és narratívákon alapuló „magidentitással” bíró öntudatos közösségnek tartja. Vélekedése szerint e magidentitás kulturális alapjai dinamikus formálódnak, nincs egyetlen érvényes meghatározásuk, erősödésük és gyöngülésük pedig ciklikusan változik. A hozzájuk fűződő lojalitás, tehát maga az etnicitás, mindig a háborúk és gazdasági válságok idején kiéleződő kulturális konfliktusok következtében válik igazán meghatározó, politikai szempontból is releváns rendező elvvé. Hutchinson értelmezésében a premodern és a modern közösségek közötti különbség lényegét az adja, hogy amíg az előbbi kultúrája vallási jellegű, kulturális elitje az egyház körében szerveződik, addig az utóbbi kultúrája világi, kulturális elitje pedig az állami szuverenitás megteremtésében érdekelt.⁵³

Nyilvánvaló, hogy e rövid ismertetésben foglaltakon túl a kérdés igen kiterjedt szakirodalmából lehetne még további szerzőket is idézni, illetve az itt hivatkozott alkotások más megállapításaira is utalni. Ám az sem kérdéses, hogy gondolatmenetünk továbbfűzése érdekében még az imént bemutatott koncepciók spektrumát is szűkíteni kell. S mivel módszertani előfeltevésünk a kollektív identitás és a politikai diskurzus keretében kibontakozó közösségi

---

⁵¹ A nézetrendszer összefoglalóját lásd: BAKK, 2006. 79–84.

⁵² CONNOR, 2005.

⁵³ HUTCHINSON, 2002.

önelnevezés összefüggéseire épül, a nemzet kialakulására választ kereső számos elmélet közül számunkra leginkább azok, a konstruktivizmus és a perennializmus metszéspontjában elhelyezkedők hasznosíthatók, amelyek társas-lélektani szempontból a politikai-állami és a nyelvi-kulturális struktúrák átalakulására, illetve a politikai filozófia síkján megfogalmazódó paradigmaváltásra egyszerre, vagyis az említett folyamatok bonyolult kölcsönhatására koncentrálnak. Az alábbiakban tehát elsősorban Anderson, Greenfield és Smith kutatásai eredményeire támaszkodunk, illetve a kérdéssel foglalkozó említett magyar szerzők (Bakk Miklós, Debreczeni Attila és S. Varga Pál) gondolatmenetét követjük. Mindezen túl úgy véljük, hogy érdemes az eddigieknél élesebben szétválasztani a politikai filozófia síkján végbenő szemantikai fordulatot a nemzet szociokulturális valóságától – a kétségkívül létező szerves kapcsolat ellenére is – s ebből kiindulva külön szemrevételezni, hogy miként alakult ki a nemzet *modern, politikai* fogalma, külön, hogy miként alakult ki a kultúra *modern, nemzeti* formája; majd ezek után, hogy a kettő *elméleti viszonya* mi módon formálódott a különböző modern politikai nyelvekben. S mivel a nemzet egalitárius értelmezését középpontba állító politikai filozófia paradigmaváltása Angliában és Franciaországban történt meg – méghozzá a központosított államfejlődéssel szoros összefüggésben –, fejtegetésünk jó része e két országra vonatkozik; a Rajnán inneni térség fejleményeire inkább csak a politikai nyelvek bemutatásánál térünk ki.

4. A nemzet *modern, politikai fogalma* – két példa: *Anglia és Franciaország*

A modern nemzetfogalom kifermálódása a középkori európai (keresztény) kultúra szerves részeként dinamikusan változó politikai gondolkodás keretei között vizsgálható; egészen pontosan két nyugat-európai gondolkodói hagyomány, a rendi-nemesi nemzeteszme és a természetjogból kiinduló társadalmi szerződéselmélet folyamatos átalakulásában és fokozatos összekapcsolódásában ragadható meg.

Az előbbi a központosított feudális monarchiák kiépülésével áll szoros összefüggésben. Azzal párhuzamosan ugyanis, hogy a középkor virágkorában a legtöbb uralkodó – a különböző országokban eltérő úton, de nagyon hasonló eredménnyel – a hűbéresei rovására centralizálta politikai hatalmát, az udvari értelmiség a „*patria* antik etikai értékét” és az „államrezon” elvét a korkövetelményeknek megfelelően fogalmazta át: egyfelől az uralkodó

iránti politikai lojalitás gondolatához, másfelől a keresztény elemekkel erősen átszőtt eredetközösségi mítosz historizáló argumentumához kapcsolta. Továbbá a nemzet eredetét őszövségi ősökre vezette vissza, a nemzet fogalmát pedig a fegyverforgató nemesség jogközössége számára sajátította ki; magyarán az uralkodó hadra fogható hűbéreseiből álló országos *communitast* ideológiai szempontból is kivételezett közösséggé: *natió*vá avatta. E néhány középkori századot átívelő folyamat következményeként tehát a 13. század végére létrejött egy olyan, az európai gondolkodás számára hosszú ideig megkerülhetetlen eszmei-fogalmi képlet, amely szerint a politikai hatalom (uralkodó), a nemzet (nemesség) és a territórium (állam) szétválaszthatatlan viszonyban áll egymással.⁵⁴

A másik gondolkodói hagyomány, a szerződéselméletek tradíciója, a hűbéri rendszertől fokozatosan függetlenedő városok és városi egyetemek jogfilozófiai műhelyeiben fogant. Alapját szintén az antik eredetű – részint a római jogból, részint az arisztotelianus hagyományból átvett – gondolkodói alapelemek keresztény átfogalmazása: a természetjogi bölcsélet, a szuverenitás koncepciója, illetve a hűbériség elméletéhez szorosan kötődő kölcsönös szerződés elve adta. Eszerint az ember „természetétől fogva állami életre hivatott lény” (*zoon politicon*); az általa alkotott közösség, a „politikai test” organikus jellegű, több, mint tagjai puszta összege. Működését két alapvető tényezője, az uralkodó (a „fej”) és a társadalom (a „tagok”) szerződéses viszonya szabályozza. E szerződés értelmében a társadalom az uralkodóra ruhazza át az Istentől származó politikai hatalmat; ugyanakkor a társadalmat megilleti az ellenállás joga: ha az uralkodó nem a közjót szem előtt tartva él jogositványaival, akkor szembekerül a természeti törvénnyel, hatalma illegitimé, személye nemkívánatossá válik.⁵⁵ Ez az alaposan kidolgozott elmélet először Marsilius gondolkodásában vált el élesebben teológiai és arisztotelianus alapjaitól: az organikus közösség – Arisztotelészre visszamenő – koncepcióját abban a racionális belátás alapján szerveződő közösség elve váltja fel.⁵⁶

A két hagyomány közül a középkor időszakában a nemesi nőtte ki magát domináns – a makroszinten megszerveződő politikai hatalom rendi szerkezetét elméleti szempontból alátámasztó – gondolatrendszeré. A keresztény jogfilozófia inkább csak elméleti síkon, a virtuális értelemben létező *res publica christiani* mibenlétét, illetve az egyházi és világi hatalom viszonyát fejtegető

---

⁵⁴ SZÜCS, 1984. 235–250.

⁵⁵ SZÜCS, 1991. 167–184., CANNING, 2002. 168–195.

⁵⁶ BAYER, 1998. 86.

klerikusok, továbbá a társulás eszméje mentén megszerveződő mikroközösségek (*communitasok* és *universitasok*) számára bírt meghatározó jelentőséggel.

Eddig az állomásig persze még nem is olyan szembetűnő a nyugati és a keleti fejlődés különbözősége, hiszen ehhez hasonló strukturális és eszmei folyamatokat térségünkben is regisztrálhatunk. Ám amíg az urbanizáció, a technikai vívmányok sokasága és a felfedezések nyomán kialakuló újkori gazdasági rend nálunk a nemesség pozícióit erősítette meg, addig a szóban forgó államokban a feltörekvő polgári rétegek és az uralkodó – nem is olyan kérészerűtlen és mindenképp gyümölcsöző – együttműködését alakította ki. Itt a király befolyását végletekig összpontosító abszolutista állam és a vagyonosodó polgárság érdekeivel egybevágó merkantilista gazdaságpolitika kéz a kézben járt; a rendi autonómiát egyre inkább háttérbe szorító bürokratikus adminisztráció pedig az uralkodó és a polgári származású hivatalnokréteg tartós szövetségéből bontakozott ki.

Ezen a ponton viszont a politikai gondolkodás – amely fokozatosan függetlenedett az egyháztól és egyre inkább a polgári értelmiség tevékenysége lett – kettős kihívás elé került. Részint a rendiség bomlásával, illetve az Európát feldúló polgár- és vallásháborúkkal megrendülő törvényes rend új elméleti alapjait kellett lefektetnie, részint számolnia kellett azzal, hogy a középkorban kizárólagos szerepet játszó vallási valóságértelmezési rendszer a természettudományos szemlélet térnyerése és a vallásháborúk következményeként megingott, s hogy ezzel párhuzamosan a feudalizmus fellazuló talajában a „tudásvágy” kielégítésének egy új, racionalizáló beszédmódja eresztett gyökeret.⁵⁷ A megváltozott viszonyok között tehát olyan legitimitáció-elméletre volt szükség, amely nagy hagyományokra tekintett vissza, s ezzel magyarázó ereje megkérdőjelezhetetlennek bizonyult, ugyanakkor maradéktalanul megfelelt a korkövetelményeknek is. Erre volt alkalmas a keresztény alapú természetjogi gondolkodás racionalista átfogalmazása, azaz a skolasztikus hagyományoktól elváló marsiliusi koncepció továbbgondolása.⁵⁸ Itt persze már nem a társadalom bizonyos jogainak elvi biztosítása, hanem a belpolitikai instabilitás felszámolása, a hatalomkoncentráció megalapozása és a történeti érvekkel igazolt privilégiumok érvénytelenítése, vagyis a racionálisan szerveződő állam központosítása, hatékonyságának növelése játszott döntő szerepet. Mindebből fakadóan a koraújkori politikai gondolkodás középpontjába az államrezon megújított, mind a nemesi ideológiától, mind a

---

⁵⁷ FOUCAULT, 1991. 884., HUORANSZKI, 1999. 120–145., HORKAY, 2000b., HORKAY, 2000c. 124.

⁵⁸ SZABÓ, 2006a.

teológiai gondolkodástól élesen elválasztott koncepciója lépett.⁵⁹ Egészen pontosan, olyan két, a modern gondolkodásban is lényeges elv került e korokban kidolgozásra, mint az államhatalomra vonatkozó „egy és oszthatatlan” szuverenitás – amelynek itt még az uralkodó kezében kell összpontosulnia (Bodin) –, és az elidegeníthetetlen természeti jogokkal bíró egyének ésszerű belátáson alapuló társadalmi szerződése – amely itt még a hatalomátruházási aktus értelmében az uralkodó korlátlan hatalmát legitimálja (Hobbes).

Persze azzal, hogy a természetjog keresztény felfogása – amely az isteni akarat által eleve közösségi létre ítélt ember antropológiai szemléletéből indult ki – átadta helyét a társadalom új koncepciójának – amely a pontszerű egyének racionális érdekszövetségét föltételezte – két egészen új s az államhatalom szempontjából hosszú távon nyugtalanító ágens került a politikai gondolkodás középpontjába. Egyfelől az elvileg minden hagyományos kötődéstől mentes és a természetes, egyszersmind elidegeníthetetlen jogaival önként rendelkező individuum, másfelől a pusztá hatalmat szimbolizáló állam értelmezését az állampolgárok összességéként felfogott polgári társadalom jelentésárnyalatával bővítő politikai közösség. A kettő együttesen utat nyitott a társadalom és az egyén liberális felfogása, illetve a végrehajtó hatalom (*state, gouvernement*) és a szuverenitást birtokló közösség (*commonwealth, body politic*) elvi szétválasztása előtt.⁶⁰ Ráadásul a tárgyalt eszmei folyamatokkal párhuzamosan a polgárság egyre növekvő gazdasági és kulturális térnyerése, a gazdasági és a hatalmi szféra átrendeződése, illetve a bürokratikus adminisztráció kiépülése gyakorlati szempontból is szétzilálta a feudális szerkezeteket: a rendi keretek elavulásával és a társadalmi mobilitás felgyorsulásával járt együtt. A struktúrák ilyenén változása mellett a társadalom tagolt, alá és fölérendeltségen alapuló felfogása egyre kevésbé volt tartható. A kognitív disszonanciát a társadalom egalitárius átértelmezése: a közös jogokkal rendelkező nemességet jelölő nemzetfogalom radikális kiterjesztése (a társadalom és a nemzet azonosítása) volt hivatott oldani.⁶¹ E szemantikai fordulat Angliában – ahol az említett események rendkívüli dinamizmussal, szinte egymásra torlódva zajlottak le – már a 16–17. század során megtörtént néhány törvényszövegben;⁶² Franciaországban pedig – ahol az átalakulás

---

⁵⁹ TRENCSENYI, 2000. 78–79., 86–87., TRENCSENYI, 2001. 149–150., G. ETÉNYI, 2002.

⁶⁰ FARKAS, é. n.

⁶¹ GRIENFELD, 2004. 184–186.

⁶² GRIENFELD, 2004. 185–187.

lassabb ütemű volt – a 18. században következett be az enciklopédistáknak köszönhetően.⁶³ A polgárság tehát nem megkerülte, hanem átfogalmazta és saját gondolatrendszerébe integrálta a nemesség nemzetfogalmát. Ennek következményeként a nemzet és a társadalom (tehát az állam vagy másképp a politikai közösség) szinonim értelmet nyert, s ezzel nemcsak a nemzet nemesi, hanem a regionális (picard, norman, provanszál, walesi stb.) csoportokat jelölő nyelvi-kulturális felfogása is háttérbe szorult.

A politikai gondolkodás szférájában bekövetkező, imént fejtegetett kora-újkori változások – Franciaországban és Angliában egyaránt – előkészítették, hogy az előbb-utóbb igényként megfogalmazódó s meglehetősen radikálisnak ígérkező politikai-társadalmi átalakulás a kortárs valóságértelmezési sémákba illeszkedjék; azaz, hogy a kikényszerítendő változásokat ne csak a fegyverek, hanem a természetjog és a politikai gondolkodás középpontjában álló elsődleges vonatkoztatási közösség (a társadalom avagy a nemzet) szava is legitimálja. Tehát amikor a polgárság – részben saját politikai igényeiből fakadóan,⁶⁴ részben a felvilágosodás egyetemes, elidegeníthetetlen emberi jogokra épülő elméletének érvényt szerezve⁶⁵ – fel készült számolni a számára immáron akadályokat képező és erkölcsi szempontból sem tartható korlátlan uralkodói hatalmat, ám saját alapelveivel sem akart ellentmondásba kerülni, csupán két elméleti lépést kellett, hogy megtegyen. Részint a társadalmi szerződést kellett kollektív értelemben átfogalmaznia, vagyis a politikai szuverenitást az uralkodótól az elidegeníthetetlen jogok birtokában lévő individuumok racionális akaratából szerveződő társadalomra visszazármaztatnia (ami Angliában Locke-hoz, Franciaországban pedig Rousseau-hoz köthető), részint – s ez logikailag következett az előbbiekből – az elvileg egyenlő státuszú egyénekre kiterjedő nemzet eszméjét kellett az egész társadalmat magába foglaló szuverén politikai testtel azonosítania (ezt először talán Siéyes abbé jutatta egyértelműen kifejezésre). A nemzet fogalma ebben az értelmezésben, az egész társadalmat magába foglaló szuverén politikai közösséget jelölve vált rendező elvvé – szinte egész Európában, nagyjából a francia forradalom és eszméinek terjedésével egyidejűleg, de legkésőbb a 19. században.

---

⁶³ DEBRECZENI, 2001., RING, 2004. 29–30.

⁶⁴ SZABÓ, 1989. 95.

⁶⁵ SHILS, 1987. 19–23.

5. A kultúra modern, nemzeti formája – két példa: Anglia és Franciaország

Az előbb leírtak alapján megfogalmazható, hogy a polgárság – amely a tárgyalt politikai, társadalmi, kulturális és eszmei folyamatok katalizáló erejét adta – a racionalizmus értékvilágából kiindulva voltaképpen az egész emberiség nevében kérdőjelezte meg és számolta fel a rendi jogegyenlőtlenséget és a „korlátlan” uralkodói hatalmat,⁶⁶ ugyanakkor, a politikai legitimáció hagyományos kritériumait szem előtt tartva, a szuverenitást és a társadalmi szerződést mindig egy adott közösségre, a nemzetre vonatkoztatta. Az angol polgári alkotmány fundamentális darabját adó *Jogok Törvénye* példának okáért eleve mellőzte Locke absztrakt emberi jogait és a nemzet ősi jussából vezette le a parlamentáris politikai autonómiát. De még az elvileg univerzális érvényű *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* is leszögezte, hogy „minden szuverenitás elve természeténél fogva a nemzetben lakozik”. Márpedig ez annyit tesz, hogy az egyetemes emberi jogok már az első modern értelmezésekben is partikuláris szinten, voltaképpen a vesztfáliai paradigma territoriális keretei között voltak érvényesíthetők, mert értelmükben a szuverenitás nem az egész emberiség, hanem az adott államkeretek között élő, *egy konkrét* intézményrendszerhez fűződő lakosság által gyakorolható.

A partikuláris szempontok megjelenése viszont lényeges, gyakorlati szempontból is végiggondolandó elméleti problémákat vetett fel, hiszen a nemzeti közösség elhatárolása más közösségektől, illetve az adott politikai entitás cselekvőképessége, összetartása (az együttélés akarata, a „mindennapos népszavazás”, a tulajdonképpeni szerződés) a csoportlojalitás valaminő formáját, az pedig a közös értelmezési univerzum kialakítását föltételezi.⁶⁷ De vajon mire lehet alapozni egy racionális érdekek mentén szerveződő embercsoport közös értékvilágát? E kérdés tulajdonképpen már a társadalmi szerződés első megfogalmazói számára is megkerülhetetlen volt; miként Trencsényi Balázs felhívta rá a figyelmet: az abszolutista államrezon-elméletek gondolatvilága a kollektív erényesség és a közjő iránti elkötelezettség elvét középpontba állító republikánus beszédmóddal egy töről fakadt. Tehát a koraujkori teoretikusok többsége nem csupán az állam hatékonyságára és a hatalom legitimálhatóságára koncentrált, de a politikai közösség „kollektív fennmaradásával” és az állampolgári (későbbi megfogalmazásban: a *citoyen*) hűséggel kapcsolatban

---

⁶⁶ KOSELLECK, 1997. 63–71.

⁶⁷ HUORANSZKI, 1999. 184–185., BALÁZS, 2003. 77–80., 168–175., 216–219., GYÓRFI, 2004.

felmerülő kérdésekre is megpróbált választ keresni.⁶⁸ A válaszok azonban már korántsem voltak egyöntetűek.

Az abszolutizmus legtöbb alátámasztója szerint a közösségi integráció legjobb eszköze az lehet, ha az adott államban „*legeterjedtebb vallás-, erkölcs-, és szokásrendszert rákényszerítjük az egész politikai közösségre*”.⁶⁹ Ettől sokban eltért a természetjogi koncepciót liberális irányban továbbfejlesztő elmélkedők álláspontja. Például a holland politikai gondolkodás egyik legnagyobb alakja, Spinoza a társadalmat nem a szerződésből, hanem az ember természetéből és alkotmányából, az alkotmányt pedig a társadalom interakcióiból eredeztette, ekképp a közös erkölcsi normákat e társadalmi interakció szabályrendszerére vonatkoztatta.⁷⁰ Elvileg tehát tág teret engedett ugyan a vallási-kulturális pluralizmusnak, végeredményben mégis a holland polgárság egyik legfőbb értékrendszerében, a „*protestáns etikában*” nevezte meg a társadalmi szolidaritás alapját: „*a felhalmozás vágyából fakadó önfegyelem lesz az egyik legfontosabb szociális kohéziós erő – foglalja össze Spinoza idevágó normatív koncepcióját Trencsényi Balázs –, s a kereskedelmi kapcsolat válik a politikai stabilitás, a többi polgár iránti szolidaritás alapjává*”.⁷¹ Hasonló szellemiség jellemzi az angol Locke politikai gondolkodását is, aki szintén nagy hangsúlyt fektet a vallási türelem eszményére, a politikai test közös értékvilágát pedig ugyancsak az alkotmányértelmező kommunikáció erkölcsi szabályaira szűkíti. Ám ezzel együtt ezen erkölcsi szabályokat egyrészt – lévén, hogy a biblia-értelmezés protestáns hagyományait veszi alapul⁷² – a protestantizmussal, másrészt – lévén, hogy a *Szentírás* és az alkotmány nyelve az angol volt – szükség-szerűen a standardizált angol irodalmi nyelvvvel, magyarán az angolszász-protestáns kultúra alapvető elemeivel hozza szoros összefüggésbe. A szerződéselmélet későbbi és talán legnagyobb hatású, szélsőségesen republikánus gondolkodója, Rousseau már korántsem volt ennyire óvatos: a politikai lojalitás biztosítékát eleve a közös vallásban,⁷³ kései munkájában pedig a mindennapi élet szokásait és erkölcsit magába foglaló kulturális hagyományokban jelölte meg.⁷⁴

---

⁶⁸ TRENCSENYI, 2000. 78–79.

⁶⁹ TRENCSENYI, 2000. 117., BAYER, 1998. 95., 115.

⁷⁰ TRENCSENYI, 2000. 81., 109–111.

⁷¹ TRENCSENYI, 2000. 118–119.

⁷² MESTER, 2001.

⁷³ LUDASSY, 1991. 29–30.

⁷⁴ LUDASSY, 1998.

Persze a politikai gondolkodás csupán egy, s valószínűleg nem a legmeghatározóbb tényezője volt annak, hogy e közös értelmezési univerzum tartalmait a politikai közösségként működő nemzet mindennapi *gyakorlatában* – azaz nem eszme-, hanem társadalom- és politikatörténeti szempontból megragadhatóan – az anyanyelviséggel szoros összefüggésben álló, így a „népiből”, azaz az etnikaiból is sokat merítő kultúra adta. S abban igazat adhatunk Fernand Braudelnek, hogy az idáig vezető történeti folyamatokat hosszú időtartamban érdemes vizsgálni. A neves francia történész – négy vaskos kötetnyi érvanyaggal alátámasztva – azt írja, hogy a modern francia nemzeti identitás az ország „*múltjának mélyrétegeiből oloasható ki*”, gyökereit tehát nem a felvilágosodás korában és a forradalomban, hanem az antik Galliában(!) kell keresni.⁷⁵ Azt persze Braudel maga is hangsúlyozza, hogy a szóban forgó sok százados folyamatnak igazán a koraújkorban induló állami központosítás adott nagy lendületet, illetve – s ez az előbbi megállapításból már egyértelműen adódik – hogy a „mű” betetőzésében a makroszinten megfogalmazódó politikai akarathoz volt döntő jelentősége. Az utóbbi állítás lényegében egybevág a legtöbb, a nemzetépítő elitek meghatározó szerepét kiemelő nacionalizmuskutató álláspontjával.

Arról viszont már megoszlanak a vélemények, hogy maga a folyamat pontosan miként ment végbe, illetve hogy a nemzeti kultúra kialakulására voltaképpen mi ad magyarázatot. Gellner elképzelése – amelyet az industrializációt középpontba állítva fogalmazott meg – meghaladottnak tűnik annak fényében, hogy a legtöbb európai nacionalista mozgalom a gyáripar kibontakozása előtt jelent meg. Arról már nem is beszélve, hogy a társadalmi kohézió ügye már jóval a modern nacionalizmus felbukkanása előtt terítékre került.

Nagyobb bizonyító erejű az az elmélet, amely az állam működőképességéből és a politikai lojalitás szükségéből indul ki; különösen ama – Michael Mann, John Breully, John Hutchinson, Erica Benner és (az utóbbi szerző megállapításait összegző) Bakk Miklós által hangoztatott – geopolitikai alapozású koncepcióval kiegészítve, amely szerint a politikai döntéshozatal csúcán álló, vagy újonnan oda kerülő elitek kulturális kontrasztjának s ennek nyomán megerősödő kulturális identitása ad a nemzeti kultúrák kialakulására és megszilárdulására magyarázatot.⁷⁶ A hipotézis értelmében a koraújkorban kirobbanó polgár- és vallásháborúk, illetve az országok közötti konfliktusok

---

⁷⁵ BRAUDEL, 2003. 13–18.

⁷⁶ MANN, 2004. 122–126., BREULLY, 2004. 136–138., HUTCHINSON, 2002., BAKK, 2006. 76–78.

kulturális értelemben is artikulált politikai törésvonalakat rajzoltak ki, illetve szilárdítottak meg. A bel- és külpolitikai szempontból egyaránt destabilizálódó helyzetben az elitek számára két dolog vált egészen világossá. Részint a belső társadalmi béke kialakítása és ezzel összefüggésben a „vezetők és vezetettek közötti identitáskapocs” szükségessége merült fel az állami erő-kifejtés egyik legfőbb előfeltételként, részint saját értékeik specifikus, ámde törekeny jellege mutatkozott meg, leginkább a belső és külső politikai *ellenfelek* jelentősen elütő értékvilága, illetve az e kulturális törésvonalak mentén kialakított *ellenségképek* fényében. Angliában a 17. században a katolikus, a spanyol, az ír, a francia és a skót „közösség”, továbbá az anglikánizmussal szemben álló néhány radikálisabb protestáns szekta; a forradalmi Franciaországban pedig az ellenforradalminak kikiáltott, „tájnyelvek” és lokális szubkultúrák által „elkülönülő” számos tartomány, továbbá a beavatkozó porosz, angol és orosz állam került az ellenségkép középpontjába. A több évszázadon átívelő, hol enyhülő, hol élesedő konfliktusok során kristályosodott ki a francia és a brit elit úgynevezett „protonemzeti” magidentitásának pontos tartalma, amelyből mindig az hangsúlyoztatott elsősorban – ahogy ezt Barth és Conversi a közösségi határok megkonstruálásával kapcsolatban leírja –, ami az „ők”-kel való szembeállítás során a leginkább kiemelte a vonatkoztatási csoport különbözőségeit.⁷⁷ Továbbá szintén ebben az időszakban – különösen az egész Európát lángba borító napóleoni háborúk idején – vált nyilvánvalóvá, hogy az állampolgári közösség politikai lojalitását és szolidaritását hatékonyan a polgári elit teljes (a nyelvet és a széles értelemben vett kultúrát is magába foglaló) értékvilágának kiterjesztésével lehetséges megteremteni. Nagy-Britanniában elsősorban a polgári elitet a belső- és külső ellenségeitől megkülönböztető anglikán protestantizmus, Franciaországban pedig a forradalmárok ismérveként számon tartott standardizált Ile-de-France-i nyelv lett a leglényegesebb – a „kisebbséghez” tartozók asszimilációs vagy disszimilációs útját föltételező – nemzeti attribútummá.

E politikai és szociológiai érveket egyaránt felhasználó elméletet nem annyira megkérdőjelezi, mint inkább kiegészíti Benedict Anderson, Debreczeni Attila és S. Varga Pál társas-lélektani magyarázata, amely a nemzetek kulturális értelmezésének térnyerését a premodern korban meghatározó keresztény világvélemény koraujkori széthullásában látja.⁷⁸ Egészen pontosan abban, hogy a vesztfáliai paradigma, vagyis a territoriális államok kialakulása, illetve

---

⁷⁷ BARTH, 1996., CONVERSI, 1998.

⁷⁸ ANDERSON, 2006. 24–75., 160–170., DEBRECZENI, 2001. 525–526., S. VARGA, 2005. 69–75.

a nemzetfogalom és a politikai szuverenitás egalitárius átértelmezése egybeesett az addig az egész kontinens számára érték- és tudáskészletet biztosító valóságértelmező vallási magyarázatrendszer megrendülésével. Ugyanakkor a felvilágosodás értékvilágának szélsőségesen racionalista és univerzalista változatai (a szerződéselméleti közösségkoncepciók és az individualista metanarratívák) *önmagukban* csak a polgári értelmiség szűkebb körében és ott is csak a 19. század első évtizedében lezajló fordulatig nyújtottak új magyarázatrendszert és új identitást. Az elit nem-értelmiségi része és a társadalom java, illetve az univerzalistaól fokozatosan a partikularitás felé forduló bölcselők számára valami átfogóbb, az életnek az egyéni önmegvalósításon túli értelmet adó, egyszersmind a folytonosság képzetét keltő szimbolikus keretrendszerre volt szüksége. Az egyre nagyobb mozgástérhez jutó és ezzel modernné váló ember domináns kollektív identitása tehát szükségszerűen kapcsolódott olyan tradícióhoz – Anderson szerint a humanizmus, a reformáció és a „nyomda-kapitalizmus” kibontakozásával egyre inkább előtérbe helyeződő anyanyelvi kultúrához, S. Varga Pál és Debreczeni Attila szerint pedig a „nemzet néven ismert csoportok” hagyományához –, amely nemcsak a vesztfáliai paradigma területi keretei közé illett, hanem a dinamikusan változó világban is biztos vonatkoztatási pontot nyújtott és a folytonosság-élmény kialakításában nélkülözhetetlen történeti narratívát is hordozott, illetve formált.

E folyamatok alighanem kölcsönhatásban álltak egymással, s így valószínűnek tűnik, hogy a kulturális értelemben vett nemzeti identitás megszilárdulásában a bel- és geopolitikai konfliktusokban megfogalmazódó „mi-ők”-oppozíció, s az ebből adódó, kulturális szempontból is artikulált ellenségkép, a politikai lojalitás megteremtésének szüksége, illetve az anyanyelvi kultúra megnövekedő szerepe és az új valóságértelmező magyarázatrendszer igénye együttesen játszott szerepet. Ez – a fent említett szerzők néhányának előfeltevése ellenére is – a nemzeti identitás és kultúra szervezesebb, legalább a kora-újkor időszakára visszanyúló kialakulását, semmint a sokak által hangsúlyozott diszkontinuitást látszik alátámasztani.

S ha a *miértek* – nem túl alapos, de itt talán kielégítő – taglalása után a *hogyan* megválaszolására vállalkozunk, valóban úgy fest, hogy a modern nemzeti kultúrának megvoltak a maga szervezesebb, premodern előzményei. Hiszen még az *ancien régime* értékvilágával a legradikálisabban szakítani kívánó francia polgárság is olyan, több évszázad alatt kiformált kultúrát, nyelvet, hagyományt, stílus-, szokás- és normarendszert hozott magával, amely az ország nyelvi-kulturális jellegét évszázadokon át meghatározó udvari arisz-

tokrácia nagy múltra visszatekintő mintáihoz hasonult.⁷⁹ S bár a jakobinusok kísérletet tettek a diszkontinuitást hangsúlyozó történelmi-kulturális hagyomány kialakítására, a Legfőbb Lény kultusza és a forradalmi naptár nem bírt különösebb identitásformáló erővel; a francia nacionalizmus következő nemzedékei pedig már kifejezetten az „élők és a holtak közötti kapcsolat” szálait s a „dicsőséges” nemzeti múlt lényegesebb „emlékhelyeit” keresték.⁸⁰ A múlt (újra)felfedezéséhez kitűnő alapot adott a franciák tetteit isteni ki nyilatkoztatásként rögzítő középkori francia geszták hagyománya, amelybe jól illett a polgári nacionalisták „többé-kevésbé szekuralizált forradalmi mesianizmusa”.⁸¹ A jakobinusok értelmezésétől eltérő új szemléletben tehát a forradalom nem a jövő kezdete, hanem egy múltba nyúló hosszas folyamat betetőzése: „élők és holtak” közös vállalkozása; a nemzet lényege pedig a forradalom nemzetalakító aktusát elhalványító tényezőben, a valóban nagy múltra visszatekintő francia nyelvben jelölhető meg. Miként a nemzeti történetírás első apostolainak egyike, Michelet írja: „*Franciaország története a francia nyelv történetével kezdődik. A nyelv a legfontosabb jele a nemzeti összetartozásnak*”.⁸²

A francia republikánus értékvilágba olvadó premodern kulturális-történelmi hagyományoknál is kézenfekvőbbek kínálkoztak a „konzervatív forradalmár” angol whig elitnek (amely önértelmezése szerint nem revolúciót csinált, hanem a II. Jakab által felforgatott alkotmányos és anglikán rendet állította helyre):⁸³ a protestantizmus, az anglikán államegyház, a parlamentarizmus, a *common law* és az „ősi” alkotmányosság tradíciója.⁸⁴ A megőrizendő és továbbfejlesztendő intézményi előzményekhez kapcsolódott még az angol nép kiválasztottságát „alátámasztó” protestáns Izrael-mítosz, amely az ország katolicizmus elleni küzdelmeit, polgárosodását, prosperitását és politikai szabadságát foglalta össze; a brit elit civilizációs fölény- és küldetéstudata, amely a gyarmatosítás során a „vadakkal” szemben nyert értelmet; továbbá a történelem whig interpretációja, amely a brit politikai intézményrendszert az angolszász múlttal, a brit politikai öntudatot pedig az angolszász etnikai identitással hozta szoros összefüggésbe.⁸⁵

---

⁷⁹ BORSI-KÁLMÁN, 2006. 211–213., BAKK, 2005. 29.

⁸⁰ ANDERSON, 2006. 160–164.

⁸¹ CSETRI-MISKOLCZY, 2003. 117.

⁸² ÁDÁM, 1996. 699.

⁸³ KONTLER, 1997. 150., 225–226.

⁸⁴ BREULLY, 2004. 136.

⁸⁵ Az utóbbi részletes kifejtését lásd: KIDD, 1999. 75–99.

Az ideológiai szférában érthető módon megmutatkozó kontinuus elemek megemlítésén túl arra is ki kell térnünk, hogy a francia és az angol elit hagyományait és történeti elbeszéléseit egyaránt olyan, a középkorban még egyetemes európai magaskultúra hordozta, amely a humanizmus, a reformáció és a „nyomda-kapitalizmus” térnyerésétől fogva egyre inkább állami keretek közé került. Az anglikán és gallikán egyház függetlenedett a gyöngülő pápai államtól s lényegében a centralizálódó országos hatalom fennhatósága alá került. A szellemi élet olyan közismert fellegvárjai, mint Oxford, Cambridge, a Francia Akadémia és a párizsi Sorbonne, illetve olyan új termékei, mint a *Canterbury mesék*, az angol nyelvű *Biblia* és a francia nyelvet standardizáló szótár pedig a koraújkortól fogva elsősorban nem az „egyetemes” (voltaképpen európai) keresztény, hanem a területileg megragadható (némi anakronizmussal mondhatnók: nacionalizálódó) kultúra gazdagodását szolgálta.⁸⁶ Miként Heller Ágnes ugyanezen folyamat lényegét megragadva – mellesleg Montesquieu önértelmezését implicite és finoman, de már-már De Maistre szellemében ellenpontozva – írja: „A 17. század néhány nagy európai filozófusa közös nyelvet használt, a latint, de filozófiai nyelvük már különbözött egymástól. Röviden: ha valaki az európai identitást a magaskultúrával akarja meghatározni [tudniillik a 17. századtól – T. L.], azzal a paradoxonnal találja magát szembe, hogy az ember csak úgy válhat európaivá, ha előbb francia, angol, német, magyar stb.”⁸⁷ S az anyanyelv nem csupán az úgymond polgári szféra és az értelmiség számára bírt egyre meghatározóbb jelentőséggel, hanem egyfelől politikai értelemben is intézményesült, vagyis a közigazgatás hivatalos államnyelve lett, másfelől egyre szélesebb – az ország központi tájnyelveit értő – tömegek számára tette a magaskultúra termékeit elérhetővé.⁸⁸

A kérdésről eddig leírtak után talán nem nehéz belátni, hogy a nemzeti kultúra kialakulását inkább a folytonosság és a szerves átalakulás, semmint a diszkontinuitás jellemzi, méghozzá két dimenzióban is. Egyrészt abban az önreflexiók dimenzióban, ahol Anthony D. Smith az elitek „etnikai mag”-jának – vagyis a nemzetépítő csoportok nyelvben, kultúrában, önelnevezésben, messianisztikus küldetéstudatban és narratívákban megragadható szimbolikus rendszerének – átalakulását föltételezi.⁸⁹ Másrészt abban a mentalitás- és kultúrtörténeti szempontból elemezhető dimenzióban, amelyben az egyes

---

⁸⁶ DIECKHOFF, 2002.

⁸⁷ HELLER, 1997.

⁸⁸ MANN, 2004. 115–116., BREULLY, 2004. 134–141., 147–149., HECHTER, 2004. 162., ANDERSON, 2006. 30., 45–51., 68–75., G. ETÉNYI, 2002.

⁸⁹ SMITH, 2004. 204–229.

államok partikuláris magaskultúrájának kibontakozása és országos körű elterjedése lezajlott.

Világos, hogy magát a folyamatot nem úgy kell elképzelni, hogy a szűk elit identitása spontán módon, a lakosság premodern (szülőföldhöz, lakhelyhez és nemzetiséghez kapcsolódó) kötődéseit integrálva „demokratizálódott”, azaz „tömegérzélemmé vált”, s az azzal azonosuló *peuple* mint „politikai intenciójú közösség” birtokba vette a szuverenitást – miként ezt Bibó normatív szándékkal megfogalmazta. És nem is úgy, hogy a nép integrálta kulturálisan az elitet, vagyis, hogy a régtől fogva létező öntudatos és homogén etnikumok alakultak át modern nemzeté – mint ezt a klasszikus primordialista elméletek föltételezik. Ugyanis a történeti antropológia – kérdést érintő – eredményei éppen azt mutatják, hogy az elitkultúra („nagyhagyomány”) és a népi kultúra („kishagyomány”) közötti élénk, kétoldalú kölcsönhatás, illetve az intézményes egyház több évszázadon átívelő integrációs törekvései ellenére sem mutatható ki a modernitás hajnalán az elit és a nép között kulturális azonosság és főként tudati azonosulás.⁹⁰ A szándék, amelynek eredményeként az egész társadalmat egységgé szervező kultúra és identitás kialakulása mégis többé-kevésbé bekövetkezett, egyértelműen azé a polgári elité volt, amely mind az *ancienne régime*-mel, mind külpolitikai ellenségeivel szemben egy egész társadalom, azaz a nemzet nevében lépett fel s ezzel egy időben neki is fogott, hogy az általa reprezentálni remélt ember-tömeget nyelvi-kulturális szempontból felismerhető, lojális közösséggé alakítsa át.

Magyarán és egyszerűen szólva e folyamatban fontos szerepet töltött be a kontinuus tradíció, de az mindig az elit kanonizált hagyományán alapult, terjedésében pedig nem a spontaneitás, hanem a kultúrközösség-építő állami gépezet (az állami ünnep- és szimbólumrendszer, illetve a 19. század végére kiépített közoktatási intézményrendszer) volt döntően meghatározó.⁹¹ Emellett természetesen nem volt mindegy, hogy az elit által kanonizált és hivatalos rangra emelt hagyomány- és narratívarendszer összhangban állott-e a befogadó közeg közösségi tapasztalataival, élményeivel és emlékeivel; másképpen szólva, hogy az államilag reprezentált múltértelmezés képes volt-e a lokális és mikroközösségek számára a történeti folytonosság élményét nyújtani.

---

⁹⁰ BURKE, 1991. 44–45., 245–286., KLANICZAY, 2002–2003.

⁹¹ HOBBSAWM, 1987., GYÁNI, 2002. 103–113., TAKÁTS, 2005. 25–30., SCHÖPFLIN, 2004. 58–64., 70–87., HECHTER, 2004. 166–167.

Amennyiben nem, úgy „nem sok esélye lehetett a tartós fennmaradásra”,⁹² miként ezt a Legfőbb Lény kultusza⁹³ és a honi kommunista ünnepek néme-lyike⁹⁴ megfelelőképpen igazolja is.

E perspektívából vizsgálva a 19. század története kétségkívül közösségi nyelvhasználatok, szimbólumok, valóságértelmezések, tradíciók, elbeszélések és értékvilágok összecsiszolódásának időszakaként regisztrálható; oly kor-ként, amelyben a kultúra modern, nemzeti formájának kialakulása egyértel-műen kimutatható. S ez a folyamat még azon kelet-közép-európai térségben is végbement, ahol a kultúrközösség-építésnek hiányoztak a komolyabb államépítési előfeltételei. Hiszen a reformáció, majd a felvilágosodás és végül a romantika (az utóbbi a két előbbi eszmeáramlattal ellentétben már az ortodox területekre is eljutott!) itt is színvonalas irodalmi nyelvet és magaskultúrát formált, ekképp az eliteknek éppúgy rendelkezésre álltak a megfelelő „nem-zeti” hagyományai, mint a Rajnától nyugatra.⁹⁵ S ha a központosított állam nem is, az értelmiségiek kezében lévő egyházi intézményrendszer, valamint az újonnan alakult kulturális fórumok (egyletek, olvasókörok és színházak) e térségben is megfelelő háttérrel biztosítottak ahhoz, hogy kulturálisan in-tegrálhatók legyenek a lokális nyelvjárások és szubkultúrák által kevésbé ta-golt („vertikális”) kelet-közép-európai társadalmak.⁹⁶

Azt persze hangsúlyozni kell, hogy egyik esetben sem változatlan és ho-mogén kultúráról beszélünk, hanem olyan, „másodlagos” közösségek által szakadatlanul formált szimbolikus értelemvilágról – azaz mindennemű je-lenséget és tapasztalatot magába foglaló, valóságot konstituáló kollektív tu-dásról –, amelyből lehívható a társadalomhoz tartozó egyének és alcsoportok identitása, illetve érték- és tudáskészlete.⁹⁷ Ennek megfelelően a szóban forgó nemzeti kultúra egyrészt a társadalmat alkotó különböző politikai közösségek, civil szervezetek, foglalkozási csoportok, felekezetek, településtípusok és tájak szerint meglehetősen tagolt és sokszínű,⁹⁸ másrészt a folyamatosan fennálló értelmezési kényszer hatására igencsak képlékeny és mondhatni törékeny.⁹⁹

---

⁹² S. VARGA, 2005. 56. Lásd ugyanerre: SMITH, 1993. 23–24., SMITH, 2004a. 39–40., CONVERSI, 1998.

⁹³ BAYER, 1998. 155.

⁹⁴ GYÁNI, 2002. 111–113.

⁹⁵ HROCH, 2004., RING, 2004.

⁹⁶ SMITH, 2004a.

⁹⁷ BERGER-LUCKMANN, 1998. 136–140., 142–145., S. VARGA, 2005. 74.

⁹⁸ BERGER-LUCKMANN, 1998. 123–124.

⁹⁹ BERGER-LUCKMANN, 1998. 147.

Ráadásul nem csupán tartalmában, de kiterjedésében is mindig változik: az azt magáénak tudó közösség határai sosem a nemzetállam jogi-közigazgatási határaival esnek egybe. Így nem csak belülről, de kívülről is számos kihívás éri, hiszen minden államban és társadalomban vannak olyan csoportok – akár a nemzeti kultúra jelentésteli és valaminő azonosságot nyújtó keretein belül is –, amelyek a „hivatalos” kánonnal szemben „eretneknek” minősített alternatív tradíciót fogalmazznak meg.¹⁰⁰ Kétségkívül az „eretnek szekták” közé sorolható a külön szimbólumokkal, narratívákkal és ünnepekkel magát megkülönböztető 19. századi állam feletti („nemzetközi”) munkásmozgalom éppúgy, mint a lokális – breton, baszk, korzikai, walesi, ír stb. – szubkultúrák állam alatti („nemzeti kisebbségi”) politikai szervezkedése.

6.a. Változatok politikum és kultúra viszonyára a különböző politikai nyelvekben – két példa: Anglia és Franciaország

A modern társadalmak politikai és kulturális dimenziójáról eddig elmondottakat summázva megállapítható, hogy az állampolgárok formális jogegyenlőségén alapuló nemzetállam egyfajta kollektív identitás híján, vagyis valaminő közös kultúra és homogenizáló kulturális-oktatási intézményrendszer nélkül, csak bürokratikus gépezetként, nem pedig cselekvő politikai közösségként képes működni. Ugyanakkor a kanonizált nemzeti kultúra és történeti emlékezet sohasem tudott a politikai közösség teljes egésze számára elfogadható identitásmintákat nyújtani. Mint a közösségi összetartozás-tudat jelenkori problémáiról értekező Heller Ágnes megfogalmazza: a civil társadalmaknak nincs minden állampolgár által átélhető „kulturális emlékezete”.¹⁰¹ Vagy ahogy Charles Taylor írja a liberális nemzetállamok jellemzése kapcsán: „Bár [a liberális nemzetállamokban, tudniillik – T. L.] kivétel nélkül mindenki állampolgár, mégis, az állam *raison d'être*-je egy olyan kulturális nemzet, amelybe már nem minden állampolgár tartozik bele. Ezt az ellentmondást fel kellett oldani.”¹⁰²

Nem véletlen tehát, hogy a nyelvi-kulturális és a jogi-intézményes határok itt leírt, változó és minden modern társadalomban érzékelhető eltolódásának következtében a „nemzeti hovatartozás” és a társadalmi kohézió kérdése lényeges alakítója volt a nemzetállamok kialakulásával kölcsönhatásban for-

---

¹⁰⁰ BERGER-LUCKMANN, 1998. 150–152.

¹⁰¹ HELLER, 1997.

¹⁰² TAYLOR, 1995.

málódó modern nyugat-európai politikai diskurzusoknak is. E „kik vagyunk mi?“, „mi a nemzet?“ „miben ragadható meg a közösségi szolidaritás lényege?“ kérdések köré szerveződő viták lényegében arra vonatkoztak, hogy „*milyen kulturális formákat – milyen jelentéstartalmú szimbólumrendszereket – kell alkalmazni ahhoz, hogy értékkel és jelentéssel ruházzuk fel az állam tevékenységét, és ezt a polgári közéletre is kiterjesszük*“.¹⁰³ Másképpen szólva: hol húzandó meg a politikai közösség közös értékrendszerének határa? A válaszadók között voltak, akik következetesen ragaszkodtak a nemzet szerződéses értelmezéséhez és ennek függvényében az állampolgári közösség kollektív értékvilágát csupán az alkotmányértelmező kommunikációra vonatkoztatták, tehát egyfajta „alkotmányos patriotizmusként“ fogták fel.¹⁰⁴ Mások kiterjesztették az erkölcstörténeti önértelmezésre is, vagyis az állampolgári közösséget etikai-kulturális entitásként határozták meg – akár leíró jelleggel, miként Renan,¹⁰⁵ akár normatívául megfogalmazva, ahogy az a republikánus Rousseau¹⁰⁶ és a liberális-nacionalista John Stuart Mill¹⁰⁷ egy-egy nevezetes írásában látható. Megint mások – mint a rousseau-i *citoyen*-szemléletmódot elvető Benjamin Constant,¹⁰⁸ vagy a Mill-lel vitázó Lord Acton¹⁰⁹ – a lokális szubkultúrák védelmében s a többkultúrájú, decentralizált állampolgári közösség megvalósítása mellett foglaltak állást. A liberális katolicizmus hívei pedig – példának okáért Lammenais és Tocqueville – az érdekeken és jogokon alapuló „megfontolt hazafiság”¹¹⁰ mellett a keresztény etikából levezetett szabadság és igazságosság eszméjében látták a közösségi szolidaritás lehetőségét.¹¹¹ A politikum szférájából kiinduló közösségkonceptiókon túl azonban még Nyugat-Európában is akadtak szép számmal olyanok, akik az állampolgárság primér nemzetalkotó szerepét megkérdőjelezték s a közösségi hagyományrendszert – amely megtestesülhetett az „ősi alkotmány”-ban éppúgy, mint a népi kultúrában – *önélvként*, elsődleges nemzeti *lényeg*ként határozták meg.

Az állampolgárságra fókuszáló nemzetelméletekkel tehát tulajdonképpen nem is a földrajzilag elhatárolható német és kelet-európai nacionalizmus,

---

¹⁰³ GEERTZ, 1994. 129.

¹⁰⁴ MESTER, 2001., MOLNÁR, 2000. 21–24.

¹⁰⁵ RENAN, 1994.

¹⁰⁶ LUDASSY, 1998.

¹⁰⁷ MILL, 2005.

¹⁰⁸ CONSTANT, 1997. 63–65.

¹⁰⁹ ACTON, 1991.

¹¹⁰ TOCQUEVILLE, 1993. 338–342.

¹¹¹ TOCQUEVILLE, 1993. 411–421., LUDASSY, 1989a., LUDASSY, 2005.

hanem a filozófiai határozmányok szerint megragadható s a felvilágosodás individualista alapú eszmevilágát elvető *hagyományközösségi* (konzervatív és herderiánus) szemléletmód állítható szembe, amely a modernitás által veszélyeztetett gondolat- és életstílus megőrzését célozza s ezzel a nemzedékeken át felhalmozódó tapasztalatok, normák és hagyományok kérdését emelte filozófiai síkra.¹¹² Amíg tehát a vegytiszta (ideáltipikus) racionalista (univerzalista) gondolkodás értelmében a múlt és a hagyomány csupán „ballaszt, fék, korlát, ami megnehezíti a szabad individuum racionális cselekvését”, a hagyományközösségi (partikularista) alapvetés szerint „a társadalom természetes közege, mi több, sajátos természettörvénye, melyből kilépni nem lehet az emberi minőség végzetes kockázatása nélkül”.¹¹³

Mielőtt e nézetrendszer rövid bemutatására kitérnénk, ismételten hangsúlyozni kell – s erről éppen a fentebbi néhány bekezdésben esett szó –, hogy a valóságos kép ennél jóval árnyaltabb volt, hiszen a tradíció és a történelmi múlt nem csupán a hagyományközösségi, de az állampolgári nemzetfelfogások legtöbbszörében is fontos szerepet játszott. Az a 19. század első évtizedében lezajló fordulat, amely a felvilágosodás univerzalizmusával szemben a partikularitást és ezzel kapcsolatban a történetiséget helyezte előtérbe, Európa minden területére s a különböző nézetrendszerek mindegyikére kihatott.¹¹⁴ Benedict Anderson és Anthony D. Smith kutatásai keretében különös figyelmet szentelt annak, hogy bemutassa, a múlt felfedezése milyen komoly szerepet játszott minden egyes nemzeti argumentáció kialakításában.¹¹⁵ Mindkét szerző utal arra is, hogy a francia republikánus értékrend is szerves kapcsolatba került a történelemmel; Anderson pedig külön kiemeli, hogy a francia forradalom közvetlen örökösei: a „másodgenerációs” francia nacionalisták számára az „Első év” cezúrajellege már jelentősen elhalványodott, míg a történelmi emlékezet meghatározó jelentőségre tett szert.¹¹⁶

Az Anderson által jelzett francia szemléletváltás egyértelműen tükröződik Renan nevezetes érvelésében is, ahol a „közös” akarat – tehát a társadalmi szerződést megerősítő „mindennapos népszavazás” – mellett a „közös múlt” „lelki princípiuma” és a szerves fejlődés – sok tekintetben Burke-re emlékeztető – elmélete is erős hangsúlyokat kap. „A nemzet szellemi princípium –

---

¹¹² MANNHEIM, 1994. 44–64., BAYER, 1998. 207–208., EGEDY, 1998., HORKAY HÖRCHER, 2000., SHILS, 1997. 40–43., S. VARGA, 105–106.

¹¹³ KULIN, 1999., EGEDY, 1998.

¹¹⁴ CSETRI, 1990. 20–21., S. VARGA, 2005. 77–81.

¹¹⁵ SMITH, 1996., ANDERSON, 2006. 160–170.

¹¹⁶ ANDERSON, 2006. 160–164.

írja Renan –, mely a **történelem szövedékéből fejlik ki**, szellemi család, [...] **múltbéli erőfeszítések, odaadás, áldozatok hosszú folyamatának eredője**. [...] Megosztani a múlt dicsőségét és keserűségeit, hasonló programot megvalósítani a jövőben; annak tudatával rendelkezni, hogy egykor közösen szenvedtünk, örültünk, reménykedtünk... Közös dicsőség a múltban és közös szándék a jelenben; hogy nagyszerű dolgokat vittünk végbe együtt, és annak óhaja, hogy még többet vigyünk végbe – ezek a lényegi feltételei annak, hogy egy nemzet legyünk [kiemelések tőlem – T. L.]”.¹¹⁷ Lényegében ugyanezen túlra fókuszáló gondolat hatja át a liberális-nacionalista John Stuart Mill eszmefuttatását is, amely szerint: a „nemzetiség érzése különféle okokból eredhet [...], de valamennyinél leghatalmasabb ok a politikai előzmények ugyanazonossága, a nemzeti történelem, következésképpen a büszke emlékek és megaláztatások közösségének emléke, az öröm és bánat, melyek a múlt ugyanazon emlékeivel vannak összeköttetésben”.¹¹⁸

De még a közös kultúrájú nemzetállam koncepcióját elvetők körében is találunk lényeges utalásokat a történelem és/vagy a kulturális hagyomány közösségformáló szerepére vonatkozóan. A Mill-lel vitázó Lord Acton például szintén úgy vélte, hogy a történelem és a közös politikai múlt komoly nemzetalakító erő, és éppen ebből fakadóan érvelt a többkultúrájú, „történetileg kifejlődött” politikai közösség életképessége mellett.¹¹⁹ S ugyancsak itt érdemel említést Alexis de Tocqueville, mert bár ő az „ösztönös hazaszeretettel” szemben a „megfontolt” – jogokon és érdekeken alapuló, csak a vallásból merítő erkölcsiséggel megerősített¹²⁰ – „patriotizmust” részesítette előnyben, elismerte, hogy az előbbi „emelkedettebb és lángolóbb” érzés, mert „egybeolvad a régi szokások kedvelésével, az ősök tiszteletével és a túlra való emlékezéssel”.¹²¹ Benjamin Constant pedig bizonyos szempontból nézve kifejezetten tradicionalista álláspontot képviselt, hiszen Burke-höz hasonlóan – csak éppen nem az „organikus nemzetek”, hanem a lokális és községi csoportképződmények védelmében – a rousseau-i „politikai állam absztrakt fogalmával” a „valódi közösségek” értékvilágát helyezte szembe.¹²² Sőt, érvelésében még a herderianus közösségfelfogás egyik leglényegesebb előfeltevése, a korai szocializáció során szerzett „elsődleges tapasztalat” identitásformáló szerepe is erős hangsúlyokat kap. „Az eszmék, melyekből erkölcsi lényünk fokozatosan, születé-

---

¹¹⁷ RENAN, 1994.

¹¹⁸ MILL, 2005. 3–4.

¹¹⁹ ACTON, 1991.

¹²⁰ TOCQUEVILLE, 1993. 411–421.

¹²¹ TOCQUEVILLE, 1993. 338–342.

¹²² LUDASSY, 1989b. 198–201.

süinktől fogva kialakult – írja –, nem módosíthatók pusztán névleges, merőben külsődleges, akarattunktól független intézkedésekkel. [...] A lakosok örömeiket lelik mindenben, ami azt az akár csalóka látszatot teremti, hogy nemzetség-szerű alakulatot hoztak létre, és sajátos kötelek fűzik őket össze. [...] Az egyének a természetellenes elszigeteltségben elveszettek, idegennek érzik magukat szülőföldjükön, megszakad a kapcsolatuk a múlttal, s csak a sietős jelenben élnek, és mint atomok [...] elszakadnak a hazától”.¹²³

Azt azonban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a fenti nézetekben a politikai intézményrendszerhez kötődő állampolgárok alkotta politikai közösség áll az érvelés középpontjában, s a kultúra, a hagyomány, a történelmi múlt – különbözőképpen felfogott – helye és szerepe csak e kereteken belül értelmezhető; még ott is – például Renan leíró megfogalmazásában –, ahol a hagyomány nem pusztán eszköz-, hanem nemzetkonstituáló szerepet is játszik. Ezzel szemben a hagyományközösségi gondolkodásban a tradíció és a kultúra *önelv*, a közösségi mibenlét *elsődleges lényege*; olyan létfontosságú spirituális tényező, amely a politikai intézményrendszertől függetlenül és egyedülként tud támpontot, normát, tudáskészletet és szilárd identitást nyújtani az egyének a dinamikusan változó, modernizálódó világban.¹²⁴ Persze a francia forradalom kihívására az utóbbi meggyőződésrendszerben is fontossá lett a politikai szuverenitás kérdése, de itt nem az univerzális emberi jogokból levezetett állampolgárság és az ahhoz kapcsolódó közös érdek, hanem a nemzedékről nemzedékre továbbörökített hagyomány konstituálhatja az önrendelkezésre jogosult politikai nemzetet. Ekképpen a politikai alkotmány sem lehet valamiféle általános elvrendszer helyi megvalósítása, ami akár össze is függhet a közös kultúrával, hanem csak olyan sajátos politikai és szokásjogi tapasztalatok intézményesítése, amelyeknek eleve a szervesen kibontakozó közös kultúra adja az alapját. E szembe-tűnő – a felvilágosodás-romantika, racionalizmus-tradicionalizmus, univerzalizmus-partikularizmus ellentétpárok mentén megragadható – különbség hátterében a legtöbbször az antropológiai előfeltevések alapvető, bár sok esetben rejtve maradó különbsége áll: amíg a felvilágosodás individualista örökösei szerint racionális döntés, addig a tradicionalista gondolkodók értelmezésében a korai szocializáció során a közösségtől kapott elsődleges tapasztalat határozza meg az egyén kollektív identitását. Magyarán szólva a megválaszolandó kérdés úgy

---

¹²³ CONSTANT, 1997. 63–65.

¹²⁴ A kérdésről részletesebben: S. VARGA, 2005. 80–100., DEBRECZENI, 2001. 547–548.

hangzik, hogy „*vajon a morális társadalom alapja abban rejlik-e, hogy az egyén valamilyen közösséghez tartozik, vagy inkább az individuuum szabadságában?*”¹²⁵

A választ megfogalmazó elméletek közül a legkanyargósabb logikái és elvi utakat kétségkívül Renan járta be, aki a szerves fejlődés alapelvéből indult ki, de lényegében az egyéni akarat mindenek előtt álló nemzetkonstituáló szerepét akarta alátámasztani; méghozzá azokkal a német történészekkel szemben, akik az egyén kulturális beágyazottságát állították az argumentációjuk középpontjába.¹²⁶ S bár fontos, hogy e vitában a felek egy konkrét kérdésről, Elzász-Lotharingia területi hovatartozásáról akartak dönteni s érveiket ennek megfelelően vonultatták fel, attól sem lehet eltekinteni, hogy mindkét oldal kidolgozott gondolkodói hagyományhoz: a francia felvilágosodás, illetve a német romantika tradíciójához nyúlhatott vissza. Persze e szemléleti eltérést kár lenne konkrét politikai kultúrákhoz és konkrét történeti eseményekhez kötni, hiszen hol rejtve, hol nyíltan, mindvégig jelen van a modern politikai gondolkodás történetében. Például ez az alapvető ellentét áll az amerikai politikai kultúra egyik legmeghatározóbb diskurzusa, az individualista-kommunitárius vita, illetve a kollektív jogok köré szerveződő nemzetközi polémia hátterében is.

De hogy visszatérjünk a tárgyalt korszakba és a hagyományközösségi nézetrendszer 19. századi képviselőinek elgondolásait is kicsit alaposabban szemügyre vegyük: véleményük szerint a szerződéselméleti alapon felfogott állam pusztán „mesterséges” képződmény, a „mechanikus államművészetek” konstrukciója, amellyel szemben a „természetes”, „organikus” közösségek életteli valósága áll.¹²⁷ E gondolkodásmódot általában a német nacionalizmushoz szokás kötni, de tény, hogy jelentősen alakította a Rajnától nyugatra eső térség politikai kultúráit is, méghozzá korántsem „importárként”. A tradicionalista angol burke-iánus szemlélet példának okáért kimerült és igen régi államkoncepcióval fonódott szorosan össze, s a whigek döntő hányadának szemléletére nyomta rá a bélyegét. Értelmében a közösségi hagyományrendszer és a „nemzeti szellem” az „ösi alkotmányban”, az államegyházban, a politikai tradíciókban, illetve a szervesen formálódó „polgári társadalom” által sok nemzedéken át felhalmozott szokásokban, előítéletek-

---

¹²⁵ ROTHAAAN, 2000. 147.

¹²⁶ DIECKHOFF, 2002., SMITH, 2004b. 41–44.

¹²⁷ LUDASSY, 1972. 420., 432–433., 442–443.

ben és tapasztalatokban testesül meg.¹²⁸ Az angol politikai gondolkodás e meghatározó irányzata a szerves és sajátos fejlődés elvét az absztrakt emberi jogokkal operáló locke-iánus hagyományok ellenében fogalmazta meg, de a Locke-éhoz hasonló előföltételekből kiinduló francia felvilágosodás és a történelmileg kiforruló „rendet” erőszakosan felforgató francia forradalom értékvilágával szemben is felsorakoztatta érveit. Az angol belpolitikai vitákban viszont a konzervatív torykkal szemben a liberalizmus alapelveit képviselte, tehát nem magát a polgári átalakulást vetette el, csupán annak univerzális elvekből levezethető s forradalmi eszközökkel megvalósítható útját.

Szintén a forradalmi eszmékkel szemben fogalmazódott meg a francia hagyományközösségi gondolkodás, de itt a forradalom utáni egy-két évtizedben értelemszerűen a liberalizmus teljes elutasításával és a politikai-társadalmi struktúravédelemmel került elválaszthatatlan viszonyba: a De Maistre és De Bonald által képviselt royalista argumentáció eszmei talapzatát adta.¹²⁹ Később viszont a nemzetet reprezentálni remélt elit kül- és belpolitikai, kulturális szempontból is artikulált konfliktusaiból adódóan egyre meghatározóbb szerepre tett szert; elsősorban a politikai jobboldal körében, de ekkor még – a később mással hírnevet szerző – Renan is hívei közé tartozott.¹³⁰ A folyamat felívelése: a hagyományközösségi szemléletmód térnyerése, sőt, etnikai kritériumokkal való párosítása a francia-német háború utáni válságban, s különösen a Dreyfus-ügy idején érte el csúcspontját.¹³¹

Már nagyon vázlatos fejtegetésünkben is világosan látszik, hogy az eddig tárgyalt térségen belül is (tehát Angliában és Franciaországban) eltérő nézetek fogalmazódtak meg a modern politikai közösség, a kultúra és a társadalmi kohézió mibenlétéről. De a helyzet nem különbözött sokban a kelet-közép-európai „peremzónában” sem, ahol a sokak által kizárólag kulturálisnak és szinte változatlanul tekintett „keleti nacionalizmus” országokként, koronként és politikai csoportonként ugyancsak eltérő karaktert öltött.

---

¹²⁸ BURKE, 1990. 33–120., 178–200., LUDASSY, 1972. 374–380., 386–387., 395–420., 423–429., 442–447., POCOCK, 1997. 343–362., KONTLER, 1997. 61–69., 125–152., 215–236., 249–254., MOLNÁR, 2000. 207–228, 244–270.

¹²⁹ LUDASSY, 1989b., FINKIELKRAUT, 1996.

¹³⁰ FINKIELKRAUT, 1996. 56–57.

¹³¹ FINKIELKRAUT, 1996. 58–64., CALHOUN, 2004. 363., RING, 2004. 20., POMIAN, 2004. 83–95., DUMONT, 1998.

6.b. Változatok politikum és kultúra viszonyára a különböző politikai nyelvekben – két példa: Németország és Csehország

A legváltozatosabb képet a német politikai kultúra mutatja: Kant individualizmusa és világpolgári eszménye, Hegel porosz államközpontúsága, Adam Müller konzervativizmusa és Herder hagyományközösségi koncepciója más és más utat jelölt ki a modern politikai közösséggé emelkedni készülő német „nép” (pontosabban a népet képviselni kész középpolgárság) számára. A nemzetépítés szempontjait tekintve mindezek közül az a Herder volt a legmeghatározóbb, aki az emberi közösségek lényegét a nemzedékről nemzedékre továbbörökített hagyományokban, szokásokban és tapasztalatokban jelölte meg, a nemzetépítés célját pedig a sajátosban, azaz a népiben gyökerező magaskultúra megformálásában látta. Nála a személyiség kibontakozása elsősorban a nemzeti kultúra kibontakozásával hozható szoros összefüggésbe, ekképp az emberiség fejlődéséhez is csak a partikuláris nemzeti közösségek felvirágoztatása által lehetséges hozzájárulni. A magyarságnak „nemzethalált” jósoló német tudósak – a felvilágosodás racionalista szemléletét és individualista alapú antropológiáját ellenpontozó kulturális koncepcióján túl – volt egy olyan megállapítása az állam és a kultúra összefüggéseire vonatkozóan, amely a modern értelemben vett nemzeti önrendelkezés szempontjából is nagy jelentőségre tett szert. Nevezetesen hogy a „mechanikus államművészet” mesterséges konstrukcióival szemben csak a „saját gyökereiből kinövő” állam van összhangban a kultúrák fennmaradásával s így az emberiség érdekeivel.¹³² *„A fa az égig érhet – írja metaforikus megfogalmazásban –, és egész világrészeket beárnyékolhat, de ha nincsenek gyökerei a földben, akkor a legkisebb szellő is megsemmisítheti”.* Ellenben azok az államok – folytatja egy bekezdésnyivel lejjebb – *„amelyek saját gyökereikből nőttek ki és önmagukon nyugszanak; legyőzhetik őket, népük azonban fennmarad”.*¹³³

Nem véletlen, hogy a neves bölcsező nézeteiben alkalmas nemzeti érvekészletre lelt az a német művelt középpolgárság, amely saját kulturális intézményrendszerét és politikai szuverenitását a magát univerzálisnak hirdető francia kultúrával és a napóleoni katonai expanzióval szemben szerette volna biztosítani.¹³⁴ De itt megintcsak hangsúlyozni kell, hogy a szóban forgó politikai-szellemi csoport nem eleve utasította el a Napóleon által felkínált

---

¹³² KELEMEN, 1996. 489.

¹³³ HERDER, 266–268.

¹³⁴ MANNHEIM, 1994. 44–64.

liberális polgári modellt, csupán a saját út kijelölésének jogát akarta a maga számára kivívni. Az itteni elit számára ugyanis – mint azt Charles Taylor írja – a modernizációs program vállalása felzárkózási kísérletként fogalmazódott meg s ebből fakadóan a „különbözés igényével” járt együtt: a reformokat vállaló itteni eliteket az a szándék mozgatta, hogy „saját maguk megőrzésével” hajtsák végre a társadalmi-politikai változásokat. Amíg ez meg nem történik – folytatja Taylor – „*megcáfolatlan marad az az ítélet, hogy a kultúra, mellyel [ezen elitek – T. L.] azonosulnak, alsóbbrendű*”.¹³⁵ A szerves politikai-kulturális fejlődés igénye leginkább Fichte a németiség küldetésstudatát harsogó „beszédeiben” mutatkozott meg. Fichte a „német néphez” intézett gondolatainak központi tételét a „mechanikus gépezetként” működő állam-szerkezet – tehát a felvilágosodás szellemében megvalósított francia és porosz állammodell –, illetve az idegen mintákat másoló, „külföldieskedő” kultúra elvetése adta.¹³⁶ Ezzel az állam- és kultúrakoncepcióval állította szembe az önmaga „*belső lényegét*” kibontakoztató *nép* eszményét, amely, ha a közösség nevelése által képes felszínre hozni saját „*szilárd és biztos*” szellemét, akkor olyan, „*önmagából élő és örökösen mozgásban lévő mozgatórugóra*” lel, amely „*rendezni fogja és előre fogja mozdítani a társadalom életét*”.¹³⁷

A saját lényegét kibontakoztató, önnön gyökereiből táplálkozó autochton nemzetállam Herder és Fichte által megfogalmazott elmélete mellett (de nem kifejezetten azzal szemben) volt a német nemzetteremtésnek másik elképzelt útja is, amely inkább a kanti filozófia és a Rotteck-Welcker-féle *Staatslexikon* jogállamiságot középpontba állító elméletén alapozódott.¹³⁸ E felfogásban a társadalom szabad beleegyezésen alapuló állampolgári közösség, de – az előbb elmondottakból adódóan – a történeti szervesség és a közös kultúrából kiinduló nemzetfejlődés elve még e kiindulópont ellenére is meghatározó marad.¹³⁹ Lényegében ez a felfogás jutott kifejezésre az 1848–49-es német forradalomban, a frankfurti nemzetgyűlésen, ahol egyértelműen a nemzet államközösségi definíciója alapozta meg a különböző alkotmányterveket.¹⁴⁰ Itt azonban már nem az anyanyelvi kultúra bázisán nyugvó népi hagyomány, hanem az egykori Német Birodalom intézményrendszere és politikai kultúrája adta azt a történeti keretet, amely a modern német nemzetállam – a

---

¹³⁵ TAYLOR, 1995.

¹³⁶ MEINECKE, 1995. 155.

¹³⁷ FICHTE, 2001.

¹³⁸ HUORANSZKI, 1993.

¹³⁹ SZABÓ, 2006b.

¹⁴⁰ ERDŐDY, 1993.

„szláv” anyanyelvű cseh lakosokat is magába foglaló – lehetséges határait körvonalazta.¹⁴¹ Ez az állampolgári alapú, de azért tradicionalista érveket is felvonultató koncepció végül, az elfogadásra kerülő – de életbe nem lépő – alkotmányban a nemnémet anyanyelvű kulturális csoportok (*Volkstamme*) kollektívaként való elismerésével és szűk körű kulturális önrendelkezésének jogi biztosításával párosult.¹⁴² A forradalom bukása után viszont ez a koncepció egyre inkább háttérbe szorult az észak-német liberalizmusból kibontakozó – a porosz állam által is támogatott, sőt, az egységes Németország intézményes ideológiájává lett – borossziánus historizmus térnyerésével.¹⁴³ A leginkább Droysen nevével fémjelvezhető „porosz iskola” – a herderi-fichtei hagyományoknak megfelelően – ugyancsak a szervesen kifejlődő államot helyezte a nemzetépítő beszédmód középpontjába, de azt egyfelől – elsősorban Hegel hatására – a történelmi mozgásokat meghatározó örök ideákból eredeztette, másfelől az etatista porosz politikát alátámasztó „államrezon” elvével hozta szoros összefüggésbe.¹⁴⁴

Ennél sokkal egyértelműbb volt a helyzet Csehországban, ahol a jórészt német eredetű arisztokrácia egymást föltételező „bohémista” (csehországi) és Habsburg birodalmi patriotizmusa már a 19. század legelején háttérbe szorult a herderiánus jellegű modern nacionalizmus megjelenésével.¹⁴⁵ A nemzeti diskurzust egyértelműen domináló értelmiségi elit pedig nem eszmei és nem is politikai, hanem felekezeti alapon oszlott meg: míg a protestánsok számára a huszitizmus volt a legmeghatározóbb nemzeti hagyomány, addig a katolikusoknak ez semmiképpen nem volt elfogadható.¹⁴⁶ Ettől függetlenül a cseh „nemzetépítők” közösen léptek fel az 1848–1849-es forradalom idején, hiszen a frankfurti parlament „nagynémet” terve lényegbevágó és közös kihívást jelentett: Csehországot német tartománnyá, a cseh „nemzetet” pedig „néppé” süllyesztette le. Ennek tudatában dolgozták ki Palackyék a maguk „ausztroszláv” koncepcióját, amely egy szláv dominanciájú multinacionális politikai föderációt körvonalazott. Ennek értelmében a megújított Ausztria a herderiánus értelemben – de nem csupán kulturális alakulatként, hanem kollektív jogi-politikai személyként is – definiált *nemzetek* „egyenjogúságán” alapult volna, azaz önálló tartományi autonómiák viszonylag szoros

---

¹⁴¹ RING, 2004. 99.

¹⁴² GERGELY, 2001. 442–455.

¹⁴³ ERDŐDY, 1993.

¹⁴⁴ IGGERS, 1998. 141–149.

¹⁴⁵ RING, 2004. 89–98.

¹⁴⁶ RING, 2004. 97.

szövetségéből tevődött volna össze. Az elképzelés lényegében már a kremsieri alkotmányban is csorbát szenvedett – az osztrák–német liberálisokkal kötött kompromisszum következtében –, az uralkodó oktrojált alkotmánya pedig, bár formálisan a „nemzeti egyenjogúság” tételét is magába foglalta, csak meglehetősen szűk körű *nyelvi jogokat* biztosított a birodalomban élő *népek (Volkstamme)* számára.¹⁴⁷ Az 1848–1849-es önrendelkezési kísérlet kudarcát végül a cseh elit is a német liberálisokhoz hasonló konzekvenciában vonta le: a nemzeti argumentációból kiiktathatatlan a politikai intézményrendszer történetiségét alátámasztó államközpontú érvelés.¹⁴⁸

6.c. Változatok politikum és kultúra viszonyára a különböző politikai nyelvekben – rövid kitekintés a későmodernkorra

Az eddig elhangzottakat számba véve alig rögzíthetünk olyan 19. századi nézetrendszert, amely a nemzetet a szerződéselméletek tisztán politikai értelmében definiálta. Mi több, a hagyományközösségi szemléletmód – amely szerint a kultúra nem pusztán egy a számos nemzetkonstituáló tényező közül, hanem önelv, elsődleges nemzeti lényeg – az angol és a francia politikai kultúrát is jelentősen meghatározta. Nem véletlen tehát, hogy a kontinens legtöbb korabeli polgári társadalma – és különösen az első világháború előestéjén – nemzetállamként ünnepelte önmagát. Ugyanakkor a nemzet nevében elkövetett világméretű pusztítások, a fajelméletek, a kollektivista totalitárius rendszerek, az etnikai tisztogatások és kitelepítések erősen megrendítették a nemzet kultúrára alapozott, közösségelvű értelmezését. Ennek következtében – a Fehér–Heller szerzőpáros kifejezését használva – a „modernitás ingája” ismét az individualizmus irányába lengett ki: a huszadik század második felében a legtöbb nyugat-európai és angolszász gondolkodó ismét a felvilágosodás érvkészletéhez és a szerződéselméletek hagyományához nyúlt vissza. Tehát miközben a „nyugati világ” jóléti államai az élet szinte minden szféráját nemzeti keretek közé helyezték, illetve szociális, egészségügyi és közoktatási rendszereik által a legtöbb állampolgár számára biztos egzisztenciát, helyet, szerepet, identitást és tudáskészletet biztosítottak, ugyanezen térségben az állam etikai-kulturális semlegességét posztuláló – a politikai közösség értékvilágát vagy a „társadalmi igazságosság” vagy az „alkotmányos patrio-

---

¹⁴⁷ DEÁK, 1997. 37–44., DEÁK, 2000., RING, 2004. 98–100.

¹⁴⁸ URBAN, 1993.

tizmus” ethoszára szűkítő – koncepciók uralták a közösség mibenlétéről folytatott késő-modern politikai diskurzust.¹⁴⁹ A modernitás – ingamozgással leírható – dinamikája persze e szélső póluson sem ért végső nyugvópontjára, mert a későmodernkor számos problémája egészen új kontextusba helyezte az egyénről, a közösségről és a kultúráról szóló közbeszédet. Itt mindenképpen említésre érdemes a jóléti rendszerek válsága, a népességfogyás és a bevándorlási hullám növekedése; a globalizálódó fogyasztói kultúra rendkívüli térnyerése, a társadalom hosszas vitákban kiérlelődő konvencionális érték- és tudáskészletét kikezdő információrobbanás; a hagyományos polgári értékek és életminták megkérdőjeleződése és a fiatalabb generációk távlatvesztése; továbbá az egyént középpontba helyező elméletek kritikai reflexiója és a modern társadalom újbaloldali („68-as”) és posztmodern bírálata; végül, de nem utolsósorban, az etnikai reneszánsz és az alternatív identitáspolitikai mozgalmak kibontakozása. E számos, részint egymással összefonódó, részint egymást kiegészítő folyamat – hasonlóan a kereszténység koraújkori megrendüléséhez – másodsor is súlyos identitásválságba sodorta a nyugati civilizációt s újólag a kulturális identitás fontosságát hangsúlyozó szemléletmódok térnyerését eredményezte.

A közösségi kultúra ilyenén felértékelődése nagyon különböző – akár az *állampolgári közösség* kulturális jellegét, akár a *kulturális közösségek* elsődleges voltát kiemelő – elképzelésekben és törekvésekben mutatkozik meg. Egyrészt azokban a neokonzervatív állásfoglalásokban, amelyek – elsősorban az iszlám kihívására felelve – a szűk értelemben vett (vallási alapú és tradicionális) nemzeti kultúra megőrzése és a polgári demokráciák fönmaradása között szoros összefüggést állapítanak meg.¹⁵⁰ Másrészt azokban a liberális nacionalista, komunitárius és republikánus nézetekben, amelyek az állampolgári közösséget etikai-kulturális entitásként fogják fel, mert a társadalmi igazságosságot, az egyéni szabadságot és a tanácskozási demokráciát csak valaminő közös (a neokonzervatívokénál szélesebben értelmezett) érték- és tudáskészlet keretei között tartják megvalósíthatónak.¹⁵¹ Harmadrészt azokban az egyén szoros kulturális beágyazottságát hangsúlyozó liberális és komunitárius argumentációkban, amelyek egy-egy kultúra integritását és

---

¹⁴⁹ RAWLS, 1997., DWORKIN, 1991., HABERMAS, 1992a., HABERMAS, 1992b. és a kollektív jogok kihívására felelve: KUKATHAS, 1995., HABERMAS, 1997.

¹⁵⁰ HUNTINGTON, 2005., SCRUTON, 2004a., SCRUTON 2004b., SCRUTON, 2005. Az álláspont kritikai összefoglalása: STOLCKE, 1995.

¹⁵¹ TAMÍR, 2001., SANDEL, 2002., TAYLOR, 2002. Az álláspont kritikai összefoglalását lásd: KYMLICKA, 1998., KYMLICKA-STRAELHE, 2001.

prosperitását kollektív jogokkal és az állam multinacionális átszervezésével védendő értéknek vélik.¹⁵² És végül, de nem utolsósorban, azokban az újbaldali és posztmodern identitáspolitikai mozgalmakban, amelyek háttérben a multikulturális „mozaiktársadalom” – a hagyományos értelemben vett etnicitásnál szélesebb spektrumot lefedő – eszmei jelensége áll.¹⁵³

A nyugati civilizáció szemléletváltása mellett egy másik lényeges történeti tényezőre is utalnunk kell, nevezetesen arra, hogy a nemzetállami kérdés geopolitikai kontextusa is sokat változott: az *Europa Occident* kétfelé választó rajnai vonal kitolódott egészen az Elbáig. Részint mert a nacionalizmus első hulláma térségünkben csupán a központosított – porosz és piemonti – állam-maggal bíró Németországban és Olaszországban formált teljesen szuverén, egységes politikai és kulturális intézményrendszerrel bíró nemzetállamot; s ennek következtében – de legkésőbb a második világháború után – az említett két állam (pontosabban az NSZK és az Olasz Köztársaság) „nyugati” integrációja lezárult, részint mert az Elbától keletre eső területek politikai, közigazgatási, közjogi és belső strukturális képlékenységét az osztrák, orosz és török monarchiák viszonylagos szívóssága, majd a világháborúkat lezáró békerendszerek időleges volta, illetőleg a szovjet kommunizmus sikeres kelet-közép-európai expanziója tartósította hosszú időre. E térség „nyomorúságos kisállamainak” – némely esetben ideig-óráig sikeres – nemzetépítési próbálkozásai valóban sajátos politikai kultúrával kötődtek össze.

Az alapproblémát a tárgyalt térség elitjei számára ugyanaz adta, ami a német középpolgárságnak is megkerülhetetlen volt: a reformokat vállaló szellemi-politikai csoport a modernizációt felzárkózásként élte meg, ezért ragaszkodott a saját út, a helyi hagyományokból kibontakoztatható szerves politikai-kulturális átalakulás megvalósításához. A „felzárkózás” (a modernizáció) és a „saját út” (a tradíció) kezdetben a liberális-nacionalista mozgalmak keretében szorosan összekapcsolódott egymással – akárcsak Németországban.¹⁵⁴ Ám amíg a német liberálisok számára megadatott a nemzetteremtésben való tevékeny részvétel (tudniillik többségük elfogadta a német egység etatista megvalósítását), addig a térség más elitjei számára legtöbbször a nemzet továbbra is csupán posztulátumként, programideológiaként létezett vagy ha nem, a „megkésett fejlődés” frusztráló élményéből fakadóan akkor is

---

¹⁵² VAN DYCKE, 2005., MARGALIT–RAZ, 1995., TAYLOR, 1997.

¹⁵³ Leíró és kritikai megállapításokat egyaránt tartalmazó leírását lásd: FINKIELKRAUT, 1996. 113–173., CALHOUN, 1997. illetve Feischmidt Margit, Augine Ferras és Jean Leonard Elliot, Frank Olaf Radtke, Terence Turner írásaiban. In: FEISCHMIDT, 1997. 7–46., 109–123.

¹⁵⁴ DÉNES, 2006a., DÉNES, 2006b.

sürgető szükségként fogalmazódott meg a Nyugat-Európában addigra már kifejlett modern nemzeti struktúrák megszilárdítása. E megnehezített körülmények között meglehetősen lassan s csak megszakításokkal kibontakozó felzárkózási folyamatnak több, a kelet-európai politikai kultúrákat jelentősen meghatározó következménye is adódott.

Először is nyugat-európai *nemzeti gyakorlatot* követni akaró itteni elitek által szerkesztett (polgári majd szocialista) alkotmányok többsége nem az univerzális emberi jogokra és nem is a történetileg kifejlődött ősi alkotmányos tradíciókra hivatkozott, hanem explicite etnikai elven alapult. Más szóval az itteni jogalkotók nyíltan kimondták azt, amit a nyugat-európai politikai kultúrák racionalizáló diskurzusa jórészt elfedett; nevezetesen azt, hogy az állam intézményrendszere (az alkotmány, a jogrend, a közigazgatás, a közoktatás, a hivatalos nyelv és a hivatalos ünnepek tekintetében) mindig a többségi nyelvi-kulturális közösség hagyományain alapozódik. Továbbá a térség szellemi életét tovább sújtotta a felzárkózás kényszeréből származó bizonytalanság éppúgy, mint a közösségi „létért való egzisztenciális félelem”. S amikor a régi századforduló környékén a liberalizmus az egész kontinensen válságba jutott – részint a választójog radikális kiterjesztése, részint rivális erők: a szocialista mozgalmak és a konzervatív tömegpártok megerősödése következtében – az itteni liberális-nacionalista csoportok helyébe lépő új elitek már a modernizáció-tradíció törésvonala mentén, a fejlődés és az önrendelkezés mikéntjéről vallott nézetek kapcsán kerültek szembe egymással.¹⁵⁵ Erős leegyszerűsítéssel élve ebben állt és áll a „nyugatos” gondolkodású (a nemzetet a nyugatról importált intézményrendszerrel szoros összefüggésben látó) és a „szlavofil” szellemiségű (a közösség lényegét az autochton hagyományokban kereső) értelmiségi csoportok ideológiai harca.¹⁵⁶ Ám azt itt mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy e nyelvpolitikai küzdelmek csak tartalmilag öltöttek és öltének – országonként természetesen igen eltérő – kelet-közép-európai jellegzetességet. Céljukat, tehát lényegüket tekintve semmiben sem különböztek és különböznek azoktól a nyugat-európai szellemi viadaloktól, amelyek a „nemzeti lényeg”, a kollektív identitás, a társadalmi kohézió körül bontakoztak ki s amelyek – az identitás és a kultúra mibenlétéről, az európai alkotmányról, a multikulturalizmusról, a bevándorlásról és a kollektív jogokról folyó viták kereteiben – napjainkban is

---

¹⁵⁵ DÉNES, 2006a., DÉNES, 2006b.

¹⁵⁶ TRENCSENYI, 2001. 150–153., SMITH, 2004a. 226., SCHÖPFLIN, 2004. 255.

mozgásban tartják a közösségi önmeghatározásról folytatott nyugati (európai és angolszász) politikai diskurzusokat.

7. Összegzés

Az eddig elhangzottak összefoglalásaként megállapítható, hogy az első nemzetállamok kialakulásához a legfejlettebb nyugat-európai országokban végbemenő filozófiai, politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatok századokon átívelő bonyolult kölcsönhatása vezetett. Az átrendeződés legjelentősebb, paradigmaváltó állomása politikai-filozófiai síkon: az említett térségben nagy hagyományokra visszatekintő társadalmi szerződés és a nemzetfogalom radikális átértelmezésében, illetve összekapcsolásában ragadható meg. E szemantikai folyamathoz járult hozzá egyrészt a politikai-állami struktúrák átalakulása, amely az abszolutista államépítés szerves folytatásának tekinthető, ekképp közjogi szempontból a vesztfáliai paradigma területi keretei között ment végbe, másrészt a nemzeti kultúra kifermődése, amelynek mindig egy-egy nemzetépítő elit önmeghatározása (úgynevezett „etnikai magja”), illetve az ország központi magaskultúrája adta az alapanyagát. Mindebből fakadóan a polgári nemzetállamok kialakulásának nemcsak a politikai intézményrendszer és a jogegyenlőség, hanem (Gellner szavával élve) a morális állampolgárság, a nemzeti kultúrával való azonosulás is előfeltétele volt.

A folyamat eredménye persze sehol és soha nem lehetett a teljesen homogén kultúrájú nemzetállam kialakulása, hiszen a társadalom tagoltságából eredően mindig is akadtak olyan alcsoportok, amelyek a „nemzeti” többséggel szemben definiálták domináns közösségi identitásukat. A nemzetépítéssel kölcsönhatásban formálódó modern politikai filozófiai viták egyik lényeges témája pedig éppen ebben állt, hogy a politikai és kulturális határok eltolódásának függvényében tisztázzák politikum és kultúra egymáshoz fűződő viszonyát s ezzel meghatározzák a nemzeti és a társadalmi szolidaritás „valódi” lényegét. A nemzet hagyományközösségi értelmezése ebben a filozófiai dimenzióban inkább a racionalista-tradicionalista, semmint a keletnyugat törésvonal mentén nyerte el értelmét. A francia felvilágosodásra reflektáló tradicionalista szemléletmód pedig jelentős alakítója volt a brit és a francia politikai kultúrának is.

* * *

Ha a nemzet kialakulásáról leírt megállapításainkat a kollektív identitás természetéről a dolgozatunk elején megfogalmazott előfeltevésekkel kapcsoljuk össze, akkor három lényeges következtetést vonhatunk le, amely a nemzetről folyó viták elemzésekor általánosságban irányadó lehet. Az egyik, hogy nemzetfogalma nem térségeknek (Nyugatnak és Keletnek), de még csak nem is országoknak vagy népeknek (franciáknak és németeknek), hanem politikai csoportoknak van. A másik, hogy e nemzetfogalmak időben dinamikusan változók, formálódásukban a politikai ágensek identitásán, hagyományán és műveltségén, valamint a viták fókuszában álló társadalmi és politikai struktúra adott (átalakítandó és/vagy megőrzendő) jellegzetességén túl a szellemi áramlatok hatása és kölcsönhatása, illetve az ellenlábások szellemi pozíciója és érvrendszere is meghatározó szerepet játszik. A harmadik pedig az, hogy e dinamikusan változó nemzetfogalmak nem az objektíve megragadhatatlan „igazság” vagy az ugyancsak szubjektív kategóriába sorolható „üdvöztető norma” tisztázásához, hanem a társadalmi önmeghatározás szakadatlan újraformálásához járulnak hozzá.

Tevesz László: The Theoretical Framework and European Context of the Hungarian Liberal Concept of Nation in the 19th Century

In sum, it can be stated that what led to the emergence of the first nation states was a complex interplay of philosophical, political, social, economic and cultural processes in the most developed Western European countries that lasted for centuries. On the political-philosophical level this transformation's most significant, paradigm-changing stage was the radical reinterpretation of and the establishment of a connection between the social contract (which idea already had a long tradition in the region) and the concept of the nation. The transformation of the political and state structures were added to these semantic processes, which can be seen as the organic continuation of absolutist state building, and as such, from the point of view of public law, proceeded within the Westphalian paradigm's framework. On the other hand, national cultures were forming, which were based on the self-definition of nation-building elites (the so-called "ethnic cores") as well as the countries' central high cultures. As a consequence, the emergence of nation states was preconditioned not only by the political institutions and equality before the law, but also moral citizenship, to employ Gellner's expression, and the identification with a particular national culture.

The outcome was never a nation state with completely homogenous culture, since due to the segmentation of society there were always subgroups defining their dominant communal identity in opposition to the „national” majority. One of the essential themes of the modern political-philosophical debates, forming in interconnection with nation-building, was to clarify the relations between politics and culture, since their boundaries were shifting, and through this clarification also define the nation's and social solidarity's „true essence.” In this philosophical dimension, the interpretation of the nation as a collective with shared traditions can be better understood along the dividing line separating rationalists and traditionalists rather than along the Eastern versus Western one. The traditionalist perspective on the French Enlightenment was a significant factor of British and French political cultures. Therefore, certain concepts of the nation do not belong to regions (such as Western or Eastern) or to countries and peoples (French or German concept of the nation), but rather to political groups. These concepts of the nation are dynamically evolving, and they can never contribute to the clarification of the objectively ungraspable „truth,” or to the subjective category of „panacean norm,” instead they are part of the endless reshaping of societal self-definitions.

Fordította: Laczó Ferenc

Felhasznált irodalom

ACTON

- 1991 ACTON, Lord: Nacionalizmus. Ford.: Horkay Hörcher Ferenc. In: *Az angolszász liberalizmus klasszikusai. I.* Szerk.: LUDASSY Mária, Budapest, Atlantisz, 1991. 120–152. (*Mesteriskola*)

A. GERGELY

- 1996 A. GERGELY András: *A politikai antropológia*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Etnoregionális Kutatóközpont, 1996.
- 2006 A. GERGELY András: Hány rétegű az identitás? Árnyalatok és víziók a regionális kutatás alanyai ürügyén. In: A. GERGELY András: *A komplex kultúrakutatástól a politikai antropológiáig*. Budapest, MTA PTI, 2006. 75–90. [<http://www.mtapti.hu/pdf/mtaga.pdf>] 2007. július 28.

ANDERSON

- 2006 ANDERSON, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Ford.: Sonkoly Gábor. Budapest, L'Harmattan, 2006. (*Atelier füzetek*)

ASSMAN

- 1999 ASSMAN, Jan: *A kulturális emlékezet: írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford.: Hidas Zoltán. Budapest, Atlantisz, 1999.

ÁDÁM

- 1996 ÁDÁM Péter: Renan nemzetfelfogása. Elzász-Lotharingiától a nemzeti önrendelkezésig. In: *Magyar Tudomány*, 41. (1996) 6. sz. 692–701.

BALÁZS

- 2003 BALÁZS Zoltán: *A politikai közösség*. Budapest, Osiris, 2003. (*Osiris könyvtár. Politológia*)

BAKK

- 2005 BAKK Miklós: *A politikai identitás ontológiai alapjai. Doktori disszertáció*. Kolozsvár, 2005.

BARTH

1996 BARTH, Frederich: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. Ford.: Sajó Tamás. In: *Regio*, 7. (1996) 1. sz. 3–25.

BAYER

1998 BAYER József: *A politikai gondolkodás története*. Budapest, Osiris, 1998. (*Osiris tankönyvek*)

BERGER-LUCKMANN

1998 BERGER, Peter L.-LUCKMANN, Thomas: *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés*. Ford.: Tomka Miklós. Budapest, Józsefvárosi Műhely, 1998. (*Józsefvárosi könyvek*)

BIBÓ

1946 BIBÓ István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Budapest, Új Magyarország, 1946.

BÍRÓ

1999 BÍRÓ Béla: A nemzet mítoszai. In: *Politikatudományi Szemle*, 9. (1999) 1–2. sz. 223–232.

BORSI-KÁLMÁN

2006 BORSI-KÁLMÁN Béla: *Öt nemzedék és ami előtte következik... A temesvári levente-pör 1919–1920*. Noran, 2006.

BRAUDEL

2003 BRAUDEL, Fernand: *Franciaország identitása I*. Ford.: Mihancsik Zsófia. Budapest, Helikon, 2003.

BREUILLY

2004 BREUILLY, John: Állam és nacionalizmus. Ford.: Sályi Tamás. In: *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Szerk.: KÁNTOR Zoltán. Budapest, Rejtjel, 2004. 134–149. (*Rejtjel politológia könyvek*)

BRUBAKER

2006 BRUBAKER, Rogers: *Nacionalizmus új keretek között*. Ford.: Erdősi Péter. Budapest, L'Harmattan-Atelier, 2006. (*Atelier füzetek*)

BURKE

1990 BURKE, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról*. Ford.: Kontler László. Budapest, Atlantisz, 1990. (*Circus Maximus*)

BURKE

1991 BURKE, Peter: *Népi kultúra a koraiújkori Európában*. Ford.: Bérczes Tibor. Századvég–Hajnal István Kör, 1991. (*Metamorphosis historiae*)

CALHOUN

1997 CALHOUN, Craig: Társadalomelmélet és identitáspolitikák. Ford.: Nagy László. In: *Politikai antropológia*. Szerk.: ZENTAI Violetta. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997. 99–113. (*Szemeszter*)

2004 CALHOUN, Craig: Nacionalizmus és etnicitás. In: *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Szerk.: KÁNTOR Zoltán. Budapest, Rejtjel, 2004. 346–375. (*Rejtjel politológia könyvek*)

CANNING

2002 CANNING, Joseph: *A középkori keresztény politikai gondolkodás története, 300–1450*. Ford.: Nemereményi Előd. Budapest, Osiris, 2002. (*Historia philosophiae*)

CONNOR

2005 CONNOR, Walker: Nacionalizmus és politikai illegitimitás. In: *Magyar Kisebbség*, 9. (2005) 1–2. sz. 232–263.

CONSTANT

1997 CONSTANT, Benjamin: *A régiek és a modernek szabadsága*. Ford.: Csepeli Réka et al. Budapest, Atlantisz, 1997. (*Mesteriskola*)

CONVERSI

1998 CONVERSI, Daniele: A nacionalizmuselmélet három irányzata. Ford.: Csejdy Júlia. In: *Regio*, 9. (1998) 3. sz. 37–55.

CSÁNYI

1995 CSÁNYI Vilmos: Gondolkodás szimbólumokban. In: *„Jelbeszéd az életünk”*. Szerk.: KAPITÁNY Ágnes–KAPITÁNY Gábor. Budapest, Osiris–Századvég, 1995. 23–41.

CSÁNYI

2005 CSÁNYI Vilmos: *Van ott valaki? Válogatott írások.* [Budapest], Typotex, 2005.

CSEPELI

1987 CSEPELI György: *Csoporttudat–Nemzettudat.* Budapest, Gondolat, 1987.

1992 CSEPELI György: *Nemzet által homályosan.* Budapest, Századvég, 1992. (Szociológia)

CSETRI

1990 CSETRI Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában.* Budapest, Akadémiai, 1990.

CSETRI–MISKOLCZY

2003 CSETRI Elek–MISKOLCZY Ambrus: Gyulay Lajos és világa. In: *Gyulay Lajos Naplói I. 1848–1849.* Budapest, ELTE, KSH, 2003.

DEÁK

1997 DEÁK Ágnes: Habsburg birodalom a nacionalizmus kihívásai között: tervek és koncepciók a birodalom újjáalakítására (1848–1849). In: *Aetas*, 12. (1997) 4. sz. 37–44.

2000 DEÁK Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon, 1849–1860.* Budapest, Osiris, 2000.

DEBRECZENI

2001 DEBRECZENI Attila: Nemzet és identitás a 18. század második felében. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 105. (2001) 5–6. sz. 513–552.

DÉNES

2001 DÉNES Iván Zoltán: *Európai mintakövetés – nemzeti öncélúság. Értékvilág és identitáskeresés a 19–20. századi Magyarországon.* Budapest, Új Mandátum, 2001.

2006a DÉNES Iván Zoltán: Liberalizmus és nacionalizmus. Szövetségekből ellenfelek. In: *Beszélő*, 11. (2006) 2. sz. 54–63.

2006b DÉNES Iván Zoltán: Liberalizmus és nacionalizmus vagy liberalizmusok és nacionalizmusok? In: *Élet és Irodalom*, 50. (2006. szeptember 15.) 37. sz. 17.

DIECKHOFF

- 2002 DIECKHOFF, Alain: Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. Ford.: Kéri Rita. In: *Regio*, 13. (2002) 4. sz. 7–22.

DUMONT

- 1998 DUMONT, Louis: Franciák, németek – ideológiák. Ford.: Horváth Andor. In: *Korunk*, 9. (1998) 4. sz. 13–29.

DURKHEIM

- 2000a DURKHEIM, Émile: A szociológia módszertani szabályai. Ford.: Ádám Péter. In: *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig. Olvasókönyv a szociológia történetéhez*. I. köt. Szerk.: FELKAI Gábor et al. Budapest, Új Mandátum, 2000. 272–317. (Nagyítás)
- 2000b DURKHEIM, Émile: Az emberi természet kettőssége és ennek társadalmi feltételei. Ford.: Némedi Dénes. In: *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig. Olvasókönyv a szociológia történetéhez*. I. köt. Szerk.: FELKAI Gábor et al. Budapest, Új Mandátum, 2000. 351–362. (Nagyítás)

DWORKIN

- 1991 DWORKIN, Ronald: Liberalizmus. Ford.: Huoranszky Ferenc. In: *Az angolszász liberalizmus klasszikusai. II.* Szerk.: LUDASSY Mária, Budapest, 1991. 173–212. (Mesteriskola)

EDELMAN

- 2004 EDELMAN, Murray: *A politika szimbolikus valósága*. Ford.: Hidas Zoltán. Budapest, L'Harmattan, 2004. (Posztmodern politológiák)

EGEDY

- 1998 EGEDY Gergely: Konzervativizmus és nemzettudat. In: *Magyar Szemle*, 7. (1998) 7–8. sz. 135–161.

ERDŐDY

- 1993 ERDŐDY Gábor: A 19. századi német liberalizmus. In: *Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában*. Szerk.: DÉNES Iván Zoltán. Budapest. Gondolat, 1993. 141–191.

ERŐS

- 1995 ERŐS Ferenc: Identitás és modernizáció. In: „*Jelbeszéd az életünk*”. Szerk: KAPITÁNY Ágnes–KAPITÁNY Gábor, Budapest, Osiris–Századvég, 1995. 423–431.

FARKAS

- é. n. FARKAS János László: *Polgári társadalom*.
[http://nyitottegyetem.philinst.hu/Tarsfil/fj_2_el.htm] 2007. március 12.

FEHÉR–HELLER

- 1993 FEHÉR Ferenc–HELLER Ágnes: *A modernitás ingája*. Ford.: Berényi Gábor et al. Budapest, T-Twins Kiadó, 1993.

FEISCHMIDT

- 1997 FEISCHMIDT Margit: Multikulturalizmus – Bevezetés. In: *Multikulturalizmus*. Szerk.: FEISCHMIDT Margit. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997. (*Szemeszter*)

FICHTE

- 2001 FICHTE, Johann Gottlieb: Beszéd a német nemzethez. Hetedik beszéd. In: *Kellék*, 17. sz. (2001) 7–21.

FINKIELKRAUT

- 1996 FINKIELKRAUT, Alain: *A gondolkodás veresége*. Ford.: Vidor Pálné. Budapest, Osiris, 1996. (*Horror metaphysicae*)

FOUCAULT

- 1991 FOUCAULT, Michel: A diskurzus rendje. Ford.: Török Gábor. *Holmi*, 3. (1991) 7. sz. 868–889.

GADAMER

- 1984 GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázolata*. Ford.: Bonyhai Gábor. Budapest, Gondolat, 1984.

GEERTZ

- 1994 GEERTZ, Clifford: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Ford.: Andor Eszter et al. Budapest, Századvég, 1994. (*Századvég könyvtár. Antropológia*)

GEERTZ

- 1998 GEERTZ, Clifford: Az identitás politikájáról. Ford.: Karádi Éva. In: *Magyar Lettre Internationale*, 31. sz. (1998) 25–27.

GELLNER

- 1992 GELLNER, Ernest: Nacionalizmus és politika Kelet-Európában. In: *Világosság*, 31. (1992) 5. sz. 332–338.
- 1995 GELLNER, Ernest: A nacionalizmus és a komplex társadalmak kohéziójának két formája. Ford.: Szanyi Imre. In: *Eszmék a politikában – a nacionalizmus*. Szerk.: BRETTER Zoltán–DEÁK Ágnes, Pécs, Tanulmány, 1995. 188–212.
- 2004 GELLNER, Ernest: A nacionalizmus kialakulása – a nemzet és az osztály mítoszai. Ford.: Sisák Gábor. In: *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Szerk.: KÁNTOR Zoltán. Budapest, Rejtjel, 2004. 45–78. (*Rejtjel politológia könyvek*)

GERGELY

- 2001 GERGELY András: *1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből*. Budapest, Osiris, 2001.

G. ETÉNYI

- 2001 G. ETÉNYI Nóra: Államelmélet, politika és pamfletek a 17. századi Európában. In: *Aetas*, 17. (2002) 1. sz. 15–35.

GREENFELD

- 2004 GREENFELD, Liah: Nacionalizmus és modernitás. Ford.: Sisák Gábor. In: *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Szerk.: Kántor Zoltán, Budapest, Rejtjel, 2004. 183–203. (*Rejtjel politológia könyvek*)

GYÁNI

- 2002 GYÁNI Gábor: A történelmi emlékezet rítusai. In: *A történész szerzőszámoládája. A jelenkori történelmi gondolkodás néhány aspektusa*. Szerk.: SZEKERES András. Budapest, L'Harmattan-Atelier, 2002. 103–113. (*Atelier füzetek*)

GYÓRFI

- 2004 GYÓRFI Tamás: A kommunitarizmus alkotmányelmélete. In: *Fundamentum*, 8. (2004) 1. sz. 5–22.

HABERMAS

- 1992a HABERMAS, Jürgen: Állampolgárság és nemzeti identitás. Töprengések Európa jövőjéről. Ford.: Csikós Ella. In: *Beszélő*, 3. (1992) 35. sz. 1–12.
- 1992b HABERMAS, Jürgen: Az állampolgárság három fogalma. Ford.: Glavina Zsuzsa–Bayer József. In: *Kritika*, 21. (1992) 8. sz. 6–9.
- 1997 HABERMAS, Jürgen: Harcok az elismerésért a demokratikus jogállamban. Ford.: Szijártó Zsolt. In: *Multikulturalizmus*. Szerk.: FEISCHMIDT Margit. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997. 153–172. (*Szemeszter*)

HALL

- 1997 HALL, Stuart: A kulturális identitásról. Ford.: Farkas Krisztina–John Éva. In: *Multikulturalizmus*. Szerk.: FEISCHMIDT Margit. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium, 1997. 60–85. (*Szemeszter*)

HALBWACHS

- 2000 HALBWACHS, Maurice: A kollektív emlékezet és az idő. Ford.: Kántor Gábor. In: *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig. Olvasókönyv a szociológia történetéhez*. I. köt. Szerk.: FELKAI Gábor et al. Budapest, Új Mandátum, 2000. 403–432. (*Nagyítás*)

HECHTER

- 2004 HECHTER, Michael: A nacionalizmus megfékezése. Ford.: Vincze Hanna Orsolya. In: *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Szerk.: KÁNTOR Zoltán, Budapest, Rejtjel, 2004. 150–182. (*Rejtjel politológia könyvek*)

HELLER

- 1997 HELLER Ágnes: Európai kulturális identitás, modernitás és történelmi emlékezet. In: *Magyar Lettre Internationale*, 26. sz. (1997) 14–16.
- 2001 HELLER Ágnes: Van-e a civil társadalomnak kulturális emlékezete? *Kritika*, 30. (2001) 3. sz. 16–19.

HERDER

- 1978 HERDER, Johann Gottfried: *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások*. Ford.: Imre Katalin–Rozsnyai Ervin. Budapest, Gondolat, 1978. (*Gondolkodók*)

HERSKOVITS

- 2002–03 HERSKOVITS, Melville, J.: Az antropológia: az ember tudománya. In: *Kulturális antropológia. Tanszéki forrásanyag*. Szerk.: A. GERGELY András, Budapest, Fővárosi Pedagógiai Intézet, 2002–2003. [<http://mek.oszk.hu/01600/01668/01668.htm#7>] 2007. július 28.

HOBBSAWM

- 1987 HOBBSAWM, Eric: Tömeges hagyománytermelés: Európa 1870–1914. In: *Hagyomány és hagyományalkotás*. Szerk.: HOFER Tamás–NIEDER-MÜLLER Péter, Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1987. 127–197.
- 1997 HOBBSAWM, Eric: *A nacionalizmus kétszáz éve. Előadások*. Ford.: Baráth Katalin. Budapest, Maecenas, 1997. (*Maecenas kiskönyvtár*)

HORKAY HÖRCHER

- 2000a HORKAY HÖRCHER Ferenc: Nemzet és közösség. In: *Századvég*, 16. sz. (2000) 61–90.
- 2000b HORKAY HÖRCHER Ferenc: Az interszubjektív állam. Vázlat egy közösségelvű államtan lehetőségéről a globalizáció korában. In: *Magyar Szemle*, 9. (2000) 3–4. sz. 61–88.
- 2000c HORKAY HÖRCHER Ferenc: Társiasság (socialitas) és hasznosság (utilitas) a „modern” természetjogban. Grotius, Spinoza és Pufendorf. In: *Individuum, közösség és jog Spinoza filozófiájában*. Szerk.: BOROS Gábor, Budapest, Áron, 2000. 123–144.

HUORANSZKI

- 1993 HUORANSZKI Ferenc: A német liberalizmus elméleti forrásai. In: *Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában*. Szerk.: DÉNES Iván Zoltán. Budapest, Gondolat, 1993. 16–38.
- 1999 HUORANSZKI Ferenc: *Filozófia és utópia. Politikafilozófiai tanulmányok*. Budapest, Osiris, 1999.

HROCH

- 2004 HROCH, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. Ford.: Erdősi Péter. In: *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Szerk.: KÁNTOR Zoltán. Budapest, Rejtjel, 2004. 230–247. (*Rejtjel politológiai könyvek*)

HUNTINGTON

- 2005 HUNTINGTON, P. Samuel: *Kik vagyunk mi? Az amerikai identitás dilemmái*. Ford.: Szabó László Zsolt. Budapest, Európa, 2005.
- 2006 HUNTINGTON, P. Samuel: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Ford.: Pusztai Dóra–Gátsity Mila–Gecsényi Györgyi. Budapest, Európa, 2006.

HUTCHINSON

- 2002 HUTCHINSON, John: Etnicitás és modern nemzetek. In: *Magyar Kisebbség*, 6. (2002) 1. sz. 161–176.

IGGERS

- 1988 IGGERS, Georg G.: *A német historizmus. A német történelemfelfogás Herdertől napjainkig*. Ford.: Telegdy Bernát–Gunst Péter. Budapest, Gondolat, 1988. (*Társadalomtudományi könyvtár*)

K. HORVÁTH

- 1999 K. HORVÁTH Zsolt: Az eltűnt emlékezet nyomában. In: *Aetas*, 14. (1999) 3. sz. 108–115.

KELEMEN

- 1996 KELEMEN János: Herder historicista nemzetfogalma. In: *Magyar Tudomány*, 41. (1996) 4. sz. 486–493.

KENDE

- 1994 KENDE Péter: *Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában?* Budapest, Osiris–Századvég, 1994.
- 2000 KENDE Péter: *A köztársaság törekeny rendje. Államiság a kommunizmus után*. Budapest, Osiris, 2000.

KIDD

- 1999 KIDD, Colin: *British Identities before Nationalism. Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World, 1600–1800*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

KIS

- 1997 KIS János: *Az állam semlegessége*. Budapest, Atlantisz, 1997. (*East European non fiction*)

KLANICZAY

2002–03 KLANICZAY Gábor: A történeti antropológia tárgya, módszerei és első eredményei. In: *Kulturális antropológia. Tanszéki forrásanyag.* Szerk.: A. GERGELY András, Budapest, Fővárosi Pedagógiai Intézet, 2002–2003. 30–50.

KOHN

1967 KOHN, Hans: *Theory of Nationalism.* New York, Macmillan, 1967.

KONTLER

1997 KONTLER László: *Az állam rejtelmei. A brit konzervatívizmus és a politika kora újkori nyelvei.* Budapest, Atlantisz, 1997. (*Circus Maximus*)

KOSELLECK

1997 KOSELLECK, Reinhart: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája.* Ford.: Szabó Márton. Budapest, József Műhely, 1997. (*József tankönyvek*)

KUKATHAS

1995 KUKATHAS, Chandran: Vannak-e kulturális jogaink? Ford.: Nagy László Ábel. In: *Eszmék a politikában – a nacionalizmus.* Szerk.: BREITER Zoltán–DEÁK Ágnes. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995. 68–107.

KULIN

1999 KULIN Ferenc: Kölcsey és a liberalizmus. In: *Magyar Szemle*, 8. (1999) 1–2. sz. 7–25., 3–4. sz. 8–36.

KYMLICKA

1998 KYMLICKA, Will: Államok, nemzetek, kultúrák. (I–II.) Ford.: Cseke Zsuzsa Anikó. In: *Korunk*, 9. (1998) 7. sz. 67–78., 8. sz. 85–95.

KYMLICKA–STRAELHE

2001 KYMLICKA, Will–STRAELHE, Christina: Kozmopolitizmus, nemzet-állam, kisebbségi nacionalizmus: a legújabb irodalom kritikai áttekintése. In: *Kellék*, 17. sz. (2001) 27–55.

LÁSZLÓ

2003 LÁSZLÓ János: Történelem, elbeszélés, identitás. In: *Magyar Tudomány*, 48. (2003) 1. sz. 48–57.

LINZ

2004 LINZ, Juan J.: Nemzetépítés és államépítés. Ford.: Vincze Hanna Orsolya. In: *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Szerk.: KÁNTOR Zoltán. Budapest, Rejtjel, 2004. 277–297. (*Rejtjel politológia könyvek*)

LUDASSY

1972 LUDASSY Mária: Történetiség a történelem ellen. In: LUDASSY Mária: *„Valóra váltjuk a filozófia ígéreteit”. A francia felvilágosodástól a francia forradalomig*. Budapest, Magvető, 1972. (*Elvek és utak*)

1989a LUDASSY Mária: *„Isten és szabadság”. Lamennais a liberális katolicizmustól a szabadelvű szocializmusig*. Budapest, Gondolat, 1989.

1989b LUDASSY Mária: *A trón, az oltár és az emberi jogok. Katolikus és liberális gondolkodók a restauráció korabeli Franciaországban*. Budapest, Magvető, 1989. (*Gyorsuló idő*)

1991 LUDASSY Mária: Kényszerek és szabadság. *„Egység és oszthatatlanság”, a szuverenitás alapelemei Rousseau Társadalmi szerződésében*. In: LUDASSY Mária: *Téveszméink eredete*. Budapest, Atlantisz, 1991. (*Kísértések*)

1998 LUDASSY Mária: A nemzet kétféle fogalmáról. In: *Mi a nemzet? Tanulmányok*. Szerk.: CSATÓ Éva, Budapest, Akadémiai, 1998. 3–10. (*Magyar tudomány füzetek*)

2005 LUDASSY Mária: Isten és szabadság. Tocqueville és a liberális katolicizmus. In: *Élet és Irodalom*, 49. (2005. november 25.) 47. sz. 8.

MANNHEIM

1994 MANNHEIM Károly: *A konzervativizmus. Tanulmány a tudás szociológiájáról*. Ford.: Kiss Endre. Budapest, Cserépfalvi, 1994.

MANN

2004 MANN, Michael: A modern európai nacionalizmus kialakulása. Ford.: Sisák Gábor. In: *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Szerk.: KÁNTOR Zoltán. Budapest, Rejtjel, 2004. 109–133. (*Rejtjel politológia könyvek*)

MARGALIT-RAZ

- 1995 MARGALIT, Aviashli-RAZ, Joseph: Nemzeti önrendelkezés. Ford.: Szanyi Imre. In: *Eszmék a politikában – a nacionalizmus*. Szerk.: BRETTER Zoltán-DEÁK Ágnes. Pécs, Tanulmány, 1995. 108-130.

MACINTYRE

- 1999 MACINTYRE, Alasdair: *Az erény nyomában*. Ford.: Bíróné Kaszás Éva. Budapest, Osiris, 1999. (*Osiris Könyvtár. Filozófia*)

MEAD

- 1973 MEAD, George Herbert: *A pszichikum, az én és a társadalom*. Ford.: Félix Pál. Budapest, Gondolat, 1973. (*Társadalomtudományi Könyvtár*)

MEINECKE

- 1995 MEINECKE, Friedrich: Fichte és a német nemzetállam eszméje az 1806-1813-as években. Ford.: Ujlaki Tibor. In: *Eszmék a politikában – a nacionalizmus*. Szerk.: BRETTER Zoltán-DEÁK Ágnes. Tanulmány, Pécs, 1995. 147-170.

MESTER

- 2001 MESTER Béla: A politikai közösség koramodern fogalma. John Locke előfeltevései. In: *Kellék*, 17. sz. (2001) 125-149.

MILL

- 2005 MILL, John Stuart: A nemzetiségről, a képviseleti kormányhozi viszonyában. Ford.: Jánosi Ferencz. In: *Regio*, 16. (2005) 4. sz. 3-10.

MOLNÁR

- 2000 MOLNÁR Attila Károly: *Edmund Burke*. Budapest, Századvég, 2000.

NIEDERMÜLLER

- 1995 NIEDERMÜLLER Péter: A „szimbolikus” és a kulturális elemzés: megjegyzések a szimbolikus antropológiáról. In: *„Jelbeszéd az életünk”*. Szerk.: KAPITÁNY Ágnes-KAPITÁNY Gábor. Budapest, Osiris-Századvég, 1995. 198-210.

PATAKI

- 1997-98 PATAKI Ferenc: Kollektív narratívumok és csoportidentitás. In: *Magyar Pszichológiai Szemle*, 37. (1997/98) 5-6. sz. 577-581.
- 2003 PATAKI Ferenc: Együttes élmény – kollektív emlékezet. In: *Magyar Tudomány*, 48. (2003) 1. sz. 26-35.

PÉTER

- 1985 PÉTER Katalin: Reformáció és művelődés a 16. században. In: *Magyarország története tíz kötetben*. 3/1. köt. Szerk.: PACH Zsigmond Pál. Budapest, Akadémiai, 1985. 475-604.

POCOCK

- 1997 POCOCK, J. G. A.: Burke és az ősi alkotmány az eszmetörténet tükrében. Ford.: Horkay Hörcher Ferenc. In: *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. Szerk.: HORKAY HÖRCHER Ferenc. Pécs, Tanulmány, 1997. 243-261.

POMIAN

- 2004 POMIAN, Krzysztof: Nemzet és örökség. Ford.: Csizmadia Dominika. In: *A kulturális örökség*. Szerk.: ERDŐSI Péter-SONKOLY Gábor, Budapest, L'Harmattan, 85-95. (*Atelier füzetek*)

RAWLS

- 1997 RAWLS, John: *Az igazságosság elmélete*. Ford.: Krokovay Zsolt. Budapest, Osiris, 1997. (*Osiris könyvtár. Politikai gondolkodók*)

RENAN

- 1994 RENAN, Ernest: Mi a nemzet? Ford.: Réz Pál. In: *Holmi*, 6. (1994) 8. sz. 1177-1188.

RING

- 2004 RING Éva: *Államnemzet és kultúrnemzet válaszüjtján. A modern nemzetek születése Kelet-Közép-Európában*. Budapest, ELTE Eötvös, 2004.

ROOTHAAN

- 2000 ROOTHAAN, Angela C. M.: Egyén és közösség: a béke spinozai fogalmáról. Ford.: Scheer Katalin. In: *Individuum, közösség és jog Spinoza filozófiájában*. Szerk.: BOROS Gábor. Budapest, Áron, 2000. 145-166.

SANDEL

- 1998 SANDEL, Michael: A procedurális köztársaság és a „tehermentes én”. Ford.: Babarczy Eszter. In: *Modern politikai filozófia*. Szerk.: HUORANSZKI Ferenc, Budapest, Osiris-Láthatatlan Kollégium, 1998. 161–173. (Szemeszter)
- 2002 SANDEL, Michael: Az elégedetlen demokrácia. Amerika a közfilozófia nyomában. Ford.: Sipos Attila. In: *Közösségetlenség politikai filozófiái*. Szerk.: HORKAY HÖRCHER Ferenc, Budapest, Századvég, 2002. 211–237.

SCHÖPFLIN

- 2004a SCHÖPFLIN György: *Az identitás dilemmái: kultúra, állam, globalizáció*. Ford.: Kovács Zoltán. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2004.
- 2004b SCHÖPFLIN György: Nemzet, modernitás, demokrácia. In: *Nacionálizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Szerk.: KÁNTOR Zoltán. Budapest, Rejtjel, 2004. 248–258. (Rejtjel politológia könyvek)

SCRUTON

- 2004a SCRUTON, Roger: Kommunitárius álmok. In: *Századvég*, 35. sz. (2004) 149–162.
- 2004b SCRUTON, Roger: Válasz. In: *Századvég*, 35. sz. (2004) 171–178.
- 2005 SCRUTON, Roger: *A nemzetek szükségességéről: két tanulmány*. Budapest, Helikon, 2005.

SHILS

- 1987 SHILS, Edward: Hagyomány. In: *Hagyomány és hagyományalkotás*. Szerk.: HOFER Tamás–NIEDERMÜLLER Péter. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1987. 15–66.

SMITH

- 1993 SMITH, Anthony D.: A nacionalista mozgalmak kialakulása. Ford.: Balló Áron. In: *Korunk*, 4. (1993) 11. sz. 40–51.
- 1995 SMITH, Anthony D.: Kiválasztott népek: miért maradnak fenn egyes népcsoportok? Ford.: Szanyi Imre. In: *Eszmé a politikában – a nacionalizmus*. Szerk.: BRETTER Zoltán–DEÁK Ágnes. Pécs, Tanulmány, 1995. 27–51.
- 1996 SMITH, Anthony D.: Az „aranykor” és a nemzeti újjáéledés. Ford.: Heil Tamás. In: *Café Babel*, 19. sz. (1996.) 11–25.

SMITH

- 2004a SMITH, Anthony D.: A nemzetek eredete. Ford.: Keszei András. In: *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Szerk.: KÁNTOR Zoltán. Budapest, Rejtjel, 2004. 204–229. (*Rejtjel politológia könyvek*)
- 2004b SMITH, Anthony D.: A nacionalizmus és a történészek. Ford.: Kuszting Gábor. In: *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Szerk.: KÁNTOR Zoltán. Budapest, Rejtjel, 2004. 21–42. (*Rejtjel politológia könyvek*)

STOLCKE

- 1997 STOLCKE, Verena: A kultúra nyelvén. Ford.: Nagy László. In: *Politikai antropológia*. Szerk.: ZENTAI Violetta. Budapest, Osiris-Láthatatlan Kollégium, 1997. 186–202. (*Szemeszter*)

SZABÓ

- 2003 SZABÓ Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2003. (*Posztmodern politológiaiák*)

SZABÓ

- 2006a SZABÓ Máté: A liberalizmus története. Németország. In: *Liberális Akadémia, 2006*.
[<http://www.moderntudas.net/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&artid=20>] 2007. július 29.
- 2006b SZABÓ Máté: Mi a liberalizmus? Klasszikus természetjogi és szerződéseméletek. In: *Liberális Akadémia, 2006*.
[<http://www.moderntudas.net/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&artid=7>] 2007. július 29.

SZABÓ

- 1989 SZABÓ Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Budapest, ELTE-MKKE, 1989. (*Medvetánc Könyvek*)

SZŰCS

- 1984 SZŰCS Jenő: *Nemzet és történelem*. Budapest, Gondolat, 1984. (*Társadalomtudományi könyvtár*)

SZŰCS

- 1991 SZŰCS Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. In: *Bibó-emlékkönyv*. Budapest-Bern, Századvég-Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1991.

TAKÁTS

- 1998 TAKÁTS József: Politikai beszédmodok a magyar 19. század elején. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 102. (1998) 5–6. sz. 668–686.
- 2005 TAKÁTS József: A nemzeti kultúra megalkotása és a kultuszok. In: *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. Szerk.: GYÖRGY Péter-KIS Barbara-MONOKI István. Budapest, OSZK-Akadémiai-BMGTE Média Oktató és Kutató Központ, 2005. 25–30.

TAMÍR

- 2001 TAMÍR, Yael: Nemzeti identitásválasztás és a kultúrához való jog. In: *Kellék*, 21. sz. (2001) 57–80.

TAYLOR

- 1995 TAYLOR, Charles.: Nacionalizmus és modernitás. In: *Világosság*, 34. (1995) 8–9. sz. 5–27.
- 1997 TAYLOR, Charles: Az elismerés politikája. Ford.: John Éva. In: *Multikulturalizmus*. Szerk.: FEISCHMIDT Margit, Budapest, Osiris-Láthatatlan Kollégium, 1997. 123–152. (Szemeszter)
- 2002 TAYLOR, Charles: Ütköző szándékok: a szabadelvű-közösségelvű vita. Ford.: Drienyovszki Lilla. In: *Közösségelvű politikai filozófiák*. Szerk.: HORKAY HÖRCHER Ferenc. Budapest, Századvég, 2002. 153–183.

TEVESZ

- 2007 TEVESZ László: A magyar liberális-nacionalizmus nemzetfogalma a „Kelet Népe-vita” időszakában. In: *Századvég*, 44. sz. (2007)

TOCQUEVILLE

- 1993 TOCQUEVILLE, de Alexis: *Az amerikai demokrácia*. Ford.: Ádám Péter. Budapest, Európa, 1993.

TÓTH

- 1993 TÓTH Sándor: *A nemzet európai modelljéről. Kísérlet annak tisztázására, hogy mi a nemzet szerepe az emberré válás folyamatában.* Bukarest, Kriterion, 1993.

TRENCSENYI

- 2000 TRENCSENYI Balázs: Spinoza és a kora újkori politikai nyelvek. In: *Individuum, közösség és jog Spinoza filozófiájában.* Szerk.: BOROS Gábor, Budapest, Áron, 2000. 75–122.
- 2002 TRENCSENYI Balázs: Kulcsszavak és politikai nyelvek. Gondolatok a kontextualista konceptualista eszmetörténeti módszertan kelet-közép-európai adaptációjáról. In: *A történész szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa.* Szerk: Szekeres András. Budapest, L'Harmattan-Atelier, 2002. 117–158. (*Atelier füzetek*)

URBAN

- 1993 URBAN, Otto: A cseh liberalizmus, 1848–1918. In: *Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában.* Szerk.: DÉNES Iván Zoltán. Budapest. Gondolat, 1993. 182–209.

VAN DYKE

- 2005 VAN DYKE: Az egyén, az állam és az etnikai közösségek a politikai elméletben. In: *Kellék*, 26. sz. (2005) 9–32.

S. VARGA

- 2005 S. VARGA Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban.* Budapest, Balassi, 2005.

ZENTAI

- 1997 ZENTAI Violetta (szerk.): *Politikai antropológia.* Budapest, Osiris-Láthatatlan Kollégium, 1997. (*Szemeszter*)

Vermes Gábor

A tradicionalizmus és a felvilágosodás keveredése Magyarországon a 18. század második felében*

KÖZHELYES MEGÁLLAPÍTÁS, hogy a történészek többféleképpen szemlélik a múltat. A kialakuló összkép ettől még nem lesz feltétlenül kaotikus, mivel a fogalomhasználat élesen elválasztja az egyik történést a másiktól. Tekintsünk el ezúttal a történetírás számos lehetséges módjától, hogy e dolgozatban a magyar historiográfiában jelentősebb szerepet játszó választóvonalakra koncentrálhassunk.

A 18. századi Magyarország ábrázolásának egyik módja az, hogy a rendeket, felekezeteket és szellemi áramlatokat elválasztó, élesnek feltételezett határvonalakat hangsúlyozzuk. Ennek a megközelítésnek a „szépsége” tagadhatatlan egyszerűségében rejlik, és még vonzóbbá teszi az eljárást, hogy a történészek hajlamosak ideológiai töltettel ellátni mondanivalójukat, felelősíteni némely fogalom jelentőségét és elhanyagolni – vagy akár teljesen figyelmen kívül hagyni – másokét. Az ideologikus megközelítés tekintélyes múltra tekint vissza Magyarországon, ám sokkal inkább jellemzi a modern Magyarország kutatóinak munkáit, mint a medievisztikát vagy a kora újkor történetírását. A történészek világnézetüknek megfelelően kerestek előképeket, például a két világháború között Szekfű Gyula úgy látta, hogy a katolicizmus és a Habsburg-dinasztia a 18. századi Magyarországon elősegítette a fejlődést, ezzel szemben Mályusz Elemér szerint a protestantizmus volt minden említést érdemlő fejlődés forrása. Bár mindketten kiváló történészek voltak, és sok esetben helyesek voltak ítéleteik, ők is ideológiai megfontolásaik szerint válogattak a tények közül.

---

* Előadásként elhangzott 2006. május 3-án, University of London, School of Slavonic and East European Studies.

A második világháború után, a sztálinista időszakban a vulgármarxista megközelítés ellentmondást nem tűrően próbálta átformálni az álmos magyar városkák többnyire német, konformista polgárait osztályöntudattal rendelkező, a feudalizmus ellen nagy elánnal küzdő burzsoákká. Az 1960-as évek közepétől sok nagyszerű történész igyekezett túllépni ezeken a korlátokon, bár e kísérletek nem jártak teljes sikerrel. A folyamat egy új ortodoxia kialakulásába torkollott, amelyet a haladás ortodoxiájának nevezhetünk. Ez pedig abban állt, hogy a haladó eszméket és teljesítményeket kiemelték történeti kontextusukból a korszak vezéreszméiként és jellegzetes teljesítményeként mutatva be őket. Tudatosan vagy sem, ez egy prezentista kísérlet volt, amely nemcsak a szerzők haladás iránti szimpátiájának felelt meg, de lehetővé tette, hogy kapcsolatot teremtsenek a 18. század fejleményei és a 19. századi liberalizmus között. A probléma nem az volt, hogy ezeket a haladó hagyományokat tisztelték, hanem hogy ezek 18. századi szerepét felnagyították. Jelentőségüket azonban nem vizsgálhatjuk teleologikusan, hanem csakis történetileg, a korszak társadalmi, politikai és intellektuális valóságának tükrében.

Egy másik megközelítésmód ezeket a buktatókat úgy kerüli ki, hogy a jelenségek komplex interakcióit vizsgálja, és tartózkodik attól, hogy éles választóvonalakat húzzon a közéjük. *„Nincs egyetlen vezérfonal [a 18. században – V. G.]”* írta T.C.W. Blanning, *„amelyet meglelve felgombolyíthatjuk az egész szőnyeget, hanem inkább számos kikopott rojt van, amelyek elvezetik az olvasót az egymásba illeszkedő és összejátszó jelenségek hálózatához.”* Thomas Munck pedig azt állapította meg, hogy *„egymás tiszta antitéziseként kezelni a felvilágosodást és az ellenfelvilágosodást vallási vagy bármilyen más kérdés kapcsán, gyakran semmi haszonnal sem kecsegtet.”*¹ Amint dolgozatom címe is tükrözi, magam is ennek az iskolának az álláspontját vallom.

A 18. századi Magyarország históriájának kutatása során egyének szintjén gyakran találkoztam a tradicionalizmus és a felvilágosult eszmék keveredésével különböző formákban és eltérő arányokban. A félreértések elkerülése végett: nem azt állítom, hogy e kettő homogén masszává elegyedik, vagy hogy éles választóvonalak feltételezése minden esetben értelmetlen lenne. Írásom címe mindössze arra a jelenségre utal, hogy a 18. századi attitűdök és viselkedési minták gyakran komplexek voltak és sokkal kevertebben jelentkeztek, mint azt korábban állították. Érdekes módon a 20. század második felében tevékenykedő történészek, ugyan ragaszkodtak a szigorú kategorizáláshoz, időnként mégis bizonyágot tettek arról, hogy ösztönösen belelátanak

---

¹ BLANNING, 2000. 2., MUNCK, 2000. 11.

a múlt – nem éppen magától értetődő – realitásaiba. H. Balázs Éva szerint például, „nehéz megkülönböztetni ki az, aki a haladást igényli, és ki az, aki csak görcsösen ragaszkodik a rendi előjogokhoz az 1790. évi tiltakozó mozgalomban”.²

A 18. századi Magyarországon a köznemesség adta a politikai jogokkal bírók tömegét, legbefolyásosabb rétegük a *bene possessionati* volt. Az arisztokraták ugyan fontos szerepet játszottak a bécsi udvarban és a diétákon, de a *bene possessionati* ellenőrizte a vármegyéket. 1711-től, a Rákóczi szabadságharc befejezésétől II. József kivételével minden Habsburg uralkodó tiszteletben tartotta a központi kormányzat és a megyék közötti hatalommegosztást. Az előbbi intézte a kül-, a pénz-, had- valamint a felsőbb bírósági ügyeket, míg az utóbbi gyakorolta a helyi hatalmat, beleértve a vármegyei nemesség által törvénytelennek tartott királyi rendeletek végrehajtásának tartós megtagadását is. A vármegyék sok tekintetben önálló egységet képeztek, és az őket irányító nemesek világnézete teljességgel tradicionalistának tekinthető. Hittek abban, hogy mint a honfoglaló pogány törzsek és a törökök ellen harcoló, Európát védő magyarok egyenes ági leszármazottai, történelmi jogon vezethetik a vármegyéket. Egyfajta állandóságtudatuk volt: nem tettek különbséget múlt, jelen és jövő között, mivel számukra az egyik észrevehetetlenül a másikba folyt. Ez a felfogás természetesen nem csak Magyarországon volt megtalálható, de a fentieket valló nemesség Magyarországon játszott központi szerepe nagyon is kivételes.

Ez a társadalmi csoport az állandóság bármiféle repedését érthetően zavarónak, talán egyenesen felforgatónak tartotta. Számukra bármilyen külföldi befolyás veszélyesnek tűnhetett. A híres jelmondat, az „*extra Hungariam non est vita*” a nemzeti önhittség elnyűtt álarcává vált a változástól való félelmet leplezendő. A mondás a wittenbergi egyetemen tanuló magyarországi németektől és szlovákoktól került Magyarországra a 17. század második felében.³ Eredetileg Magyarországhoz való kötődésüket fejezte ki hetvenkedés vagy bármiféle etnikai tartalom nélkül, idővel azonban elnyerte közismert, önelégült jelentését. És bár szokványossá vált annak kinyilvánítása, hogy Magyarország szüntelen kíváncsiság, mi több, irigység tárgya Európa összes többi nemzete számára, a nemesség műveltebb csoportjai ösztönösen tisztában voltak azzal, amit később Edmund Burke fogalmazott meg oly nagyon zseniálisan: „*Egy állam, amely nem rendelkezik a változtatás eszközeivel, a konzerválás eszközei nélkül való.*”

---

² H. BALÁZS, 1967. 151.

³ TARNAI, 1969.

Montesquieu 1728-ban ellátogatott Magyarországra, és jelen volt a pozsonyi országgyűlésen. A magyar nemességről pozitív benyomásokat szerzett, amit csak megerősített a nemések 1741-ben tanúsított lovagiassága, amikor a Monarchiát a poroszok fenyegetése majdnem végveszélybe sodorta, és a magyar nemések Mária Terézia megmentésére „életüket és vérüket” ajánlották. Említést érdemel, hogy e gesztus a barokk színházi hagyomány legdrámább vonulatába illeszkedik, ugyanakkor tanulmányomnak nem célja, hogy feltárja az esemény értelmezéseit és ezek következményeit. Szempontunkból az a fontos, hogy Montesquieu becsületesnek érezte e nemességet, amely az ő számára, és most Péter Lászlót idézem, „*nélkülözhetetlen volt egy monarchiában*”. Nem csoda, hogy 1748-ban megjelent könyve, a *L'esprit des lois* (A törvények szelleme), „*ennek a nemességnek a bibliájává vált nem sokkal megjelenése után*”. Montesquieu írásai győzték meg a nemességet, hogy az ő szokásjog-gyűjteményük, a *Tripartitum* valójában alkotmány, és úgy vélték, az uralkodó és az országgyűlés közötti szimmetria is Montesquieu nézetét tükrözte a hatalmi ágak megosztásáról. 1790 után – úgyszintén Montesquieu hatására – a *dietalis tractatust*, azaz a király és az országgyűlés közötti finom alkudozások folyamatát elkezdték törvényhozásnak tekinteni. Amiről Montesquieu és a nemesség is megfélemlkezett, az épp Montesquieu nevezetes alapelve volt „*akaratunk szabad gyakorlásáról*”, amely nyilvánvalóan nem érvényesült Magyarországon, hisz a lakosság döntő többsége jobbágyi kötöttségek között élt.⁴

Ócsai Balogh Péter az 1790–1791-es országgyűlésen a nemesi követek vezéralakjaként Rousseau *Du Contrat Social*-ját (*Társadalmi szerződés*) oly módon használta fel a nemesség követeléseinek alátámasztására, hogy Rousseau uralkodóval szerződéses viszonyban lévő „népét” azonosította a nemességgel, és követelte a szerződés újratárgyalását, méghozzá lényegében a nemesség diktálta feltételekkel. Peter F. Sugar szerint, „*ugyan Montesquieu, Voltaire és Rousseau voltak a legnagyobb hatású francia szerzők Magyarországon, [...] mégis sok minden, ami Magyarországon a 18. században újnak, forradalminak tűnt, voltaképpen régi, reakciós volt ...*”.⁵ Mind Montesquieu, mind Rousseau esetében azt látjuk, hogy művelt nemések a nyugatról kölcsönzött eszméket konzervatív célok elérésére, partikuláris előnyök kivívására használták és az intellektuális kölcsönvétellel egyidejűleg adaptálták is ezeket. Maga az erőfeszítés ugyanakkor azt az igényt is jelezte, hogy céljaikat a felvilágosodás retorikájával legitimálják.

---

⁴ PÉTER, 1995. 77–83., MONTESQUIEU, 1965. 111.

⁵ BENDA, 1978. 352–353., SUGAR, 1958. 336., 354.

Hasonlóképpen az 1790–91-es diéta sem múlt el reformok nélkül. A parasztság jogaival kapcsolatos Mária Terézia- és II. József-féle rendeleteket megerősítették, a kínvallatást eltörölték, és ezentúl a nem nemesi jogállásuk is fellebbezhetek a halálos ítélet ellen. Ennél is fontosabb volt azonban, hogy, habár a katolikus egyház megőrizte államegyházi funkcióját, az evangélikus, a református, a görög katolikus és az ortodox egyház is megközelítőleg azonos jogokat kapott. Ugyanakkor a nemesség hatalma lényegében éppoly szilárd maradt, mint annak előtte. Igaz ugyan, hogy az országgyűlés felállított kilenc bizottságot azzal a céllal, hogy további reformokat dolgozzon ki, de a bizottságok munkája – noha nagyszámú javaslat keletkezett – a tradicionalista konzervatívok ellenállása miatt akadozott. Idővel a progresszív javaslatokat adacta tették, hagyták elsorvadni, majd kimúlni.⁶

A lengyel nemesekkel való összehasonlítás érdekes párhuzamokkal szolgál. „A késő középkori és kora újkori magyar és lengyel – litván monarchiák,” írta R. J. W. Evans, „több tekintetben rendkívüli egybeeséseket mutatnak”. Ilyen például a szejm és a diéta, valamint a két nemesség mentalitása közti feltűnő hasonlóság. Igaz, a lengyel nemesség, a szlachta a 3. században a Fekete-tenger északi részén élő harcos nép, a szarmaták leszármazottainak gondolta (pontosabban képzelte) magát, míg a magyar nemesek – ugyancsak kieszelt – hun eredetükkel kérkedtek, ám mindkét esetben igaz, hogy „a nemesi patriotizmus kizárólagos, atavisztikus és ritualizált volt”.⁷ Hasonló volt az a tisztelet is, amelyet a magyar nemesség és a szlachta képviselési intézményei és a jog iránt tanúsított. Ezenfelül a 18. században mindkét ország nemessége magába zárkózott. A magyarok esetében az eredetmítosz védekező lépés volt a nyugatról érkező, – érzésük szerint – fenyegető változások ellen, míg a lengyeleknél az eredetmítosz az ország 17–18. századi viszontagságos, már-már anarchiába torkolló állapotának következményeként értelmezhetjük. A nemesség tömegei mindkét esetben eltökélten védelmezték kiváltságaikat, ahogy a lengyelek nevezték, az „arany szabadságot”.⁸ A szlachta győzedelmes hódítókat látott a szarmatákban, ami a felsőbbség érzésével töltötte el őket nemcsak a saját parasztságukkal, de más nemzetekkel szemben is. Ebből a tudatból következett egy jó adag „színpadiasság [...], a ruházat, a retorika és a szokások színessége és keletiessége, ami ugyan biztosította a szlachta tartós kulturális egységét az egész Rzeczpospolitában, de képtelenné tette a lengyel nemes-

---

⁶ PAJKOSSY, 1985. 169–173.

⁷ EVANS, 2001, 29–30.

⁸ LUKOWSKI, 1991. 8., 86.

séget az alkalmazkodásra. Ez a sajátos kultúra elválaszthatatlanná vált az »arany szabadságtól« és az intoleráns katolicizmustól.”⁹ A nemességnek, a lengyelországi helyzethez hasonlóan, Magyarországon is grandiózus képzei voltak önmagáról, miközben rettegett saját világméretű összeomlásától, a külső és belső ellenségek fenyegetésétől.

Az egybeesések mellett, azért jelentős különbségek is mutatkoztak a lengyel és magyar nemesek helyzete között. Az esetenkénti barokk szóáradatok Magyarországon nem vetekedhetnek a szüntelen lengyelországi szarmata túlzásokkal. A magyar nemesség monarchizmusához képest a szlachta republikánizmusa korántsem volt stabilizáló hatású. Épp ellenkezőleg. Richard Butterwick idézve: mivel „a középkori privilégiumokat a polgári erény klasszikus republikánus eszméivel ékesítették fel [...], amint ez a politikai kultúra érni kezdett, beállt a stagnálás, és utána hanyatlás következett.”¹⁰ A lengyel nemesek ugyan mélyen tisztelték intézményeiket és törvényeiket, királyaik mégis gyengék maradtak.¹¹ Következésképp: amíg a lengyel állam hanyatlott, addig a magyar nemesek hűsége az uralkodóhoz – dacára gyakori makacs önzésüknek – végeredményben erősítette az államot, kivéve II. József uralmának utolsó néhány évét és II. Lipót országlásának első néhány hónapját.

További lényeges különbség fedezhető fel a *bene possessionatus* köznemesség és az arisztokrácia hatalmi viszonyaiban. Mindkét országban feszültség volt e két réteg között, ám míg Magyarországon a megyék irányítását az előbbi tartotta kézben, Lengyelországban a 16. századtól kezdve „néhány család befolyása hatalmassá duzzadt [... és] ennek a szűk elitnek a roppant gazdasági és politikai hatalma a gyakorlatban aláásta a szlachta tagjainak elvi egyenlőségét,” azonban az alsóbb nemesség hangját sem lehetett teljesen elfojtani, így állandóan mágnásellenes kifakadások ötlenek szemünkbe.¹²

Volt azonban egy ironikusabb színezetű különbség is. A 1720-as évekre Lengyelország helyzete katasztrófálissá vált. Robert Frost tagadja, hogy a mágnás elit képes lett volna oligarchikus módon gyakorolni a hatalmat, mivel ehhez szerinte túlzottan instabil volt, így – az ő szavaival – 1721-re „anarchikus patthelyzet” állt elő: „a Rzeczpospolita nemzetközi helyzete elkeserítő volt, politikai rendszere megbénult, gazdasága tönkrement”.¹³ A helyzet olyan kilátástalan volt, hogy a lengyel nemesség egyre nagyobb hányada nem látott más alternatívát

---

⁹ BUTTERWICK, 1998. 26.

¹⁰ BUTTERWICK, 1998. 5.

¹¹ LUKOWSKI, 1991. 86.

¹² FROST, 2006. 203–204., 214–215.

¹³ FROST, 2006. 216.

a reformokon kívül. A reformerek eltökélten törekedtek arra, hogy a gyenge választott királyságot erősebb, végrehajtó hatalommal bíró alkotmányos monarchiára cseréljék. Ez a mozgalom az 1791. május 3-i alkotmányban érte el csúcspontját, amely a nemzet – ez Lengyelország összes lakosát jelentette! – szuverenitásából indult ki. Bár a nemesség valójában továbbra is megőrizte vezető szerepét, „a nemesi nemzet régi, rendi teóriája menthetetlenül túlhaladottá vált”.¹⁴ Ezzel szemben Magyarországon a rendi hatalomgyakorlás feltételei sohasem romlottak meg ennyire: a Habsburg-ház reformjai, Bécs oltalma minden lehetséges külföldi fenyegetéssel szemben biztosította a stabilitást, és ezt még a nemesek ellenállása sem tudta aláásni. Ugyanakkor a nemesség biztos kézzel uralta a vármegyét, így a „reformnyomás” sokkal csekélyebb maradt, mint Lengyelországban. Következésképp a magyar nemesség az 1790–91-es országgyűlésen – kisebb módosítások árán – meg tudta őrizni hatalmát. Ugyan a protestáns, a görög katolikus és a görögkeleti egyházakat csaknem egyenjogúsították a római katolikus egyházzal, ami igen jelentős változásnak számított, ám maga a nemesség nem volt felekezetiileg homogén.

Magyarországra vonatkozóan a következő kérdést kell feltennünk: ha a felvilágosodás magyarországi bajnokai nem akarták, és nem tudták messzemenően megreformálni az országot, milyen eredménnyel sikerült legalább néhány elképzelésüket megvalósítaniuk? Tulajdonképpen csupán két terület maradt, ahol nem volt teljesen kizárt a változtatás lehetősége: a vallási türelem, valamint a magyar nyelv és kultúra ügyének előmozdítása. Ezekben a kérdésekben keveredtek, keveredhettek a tradicionalista és a felvilágosult eszmék.

Ahhoz, hogy tisztán lássuk ezt a folyamatot, hangsúlyozni kell egy fogalmat, amely – méltatlanul – többnyire kevés helyet kap a korszakról szóló szakirodalomban: a szekularizációt. C. John Sommerville *The Secularization of Early Modern England* című könyvében elismerően említi Keith Thomas *Religion and the Decline of Magic* című munkáját. „Keith Thomas jegyzi meg, hogy a szekularizációt mindeddig nem sokat tanulmányozták. Nem éppen az érdeklődés hiánya miatt, hanem mert a szekularizáció oly széles, diffúz, tautologikus, sőt ellentmondásos fogalomnak tetszett, hogy a történészek elvesztették türelmüket tanulmányozásakor. Igaz, azóta sem mondhatnak le e fogalom használatáról, ám mindeneneset csínján bánnak vele.”¹⁵ A fő probléma nem a meghatározásában rejlik, hisz az egyszerűen elintézhetjük: „a szekularizáció a vallásos gyakorlatok, intézmé-

---

¹⁴ FROST, 2005. 219–220.

¹⁵ SOMMERVILLE, 1992. 3.

nyek és hit fokozatos visszaszorulására utal,"¹⁶ hanem e folyamat természetének és történeti jelentőségének pontos megállapításában. A szekularizáció időben persze megelőzte a felvilágosodást, hiszen a vallások és egyházak által dominált társadalmakban felvilágosodott nézetek legfeljebb szórványosan jelentkezhetek. A 18. század második felében viszont a szekularizáció és a felvilágosodás már mintegy kart-karba öltve tört előre, noha mindkettővel, de főleg a felvilágosodással szembeni ellenállás mindenütt erős maradt.

Felvilágosodás nem létezhetett szekularizáció nélkül, de fordítva ez már nem vagy legalábbis nem minden esetben igaz. A szekularizáció nem jelentett feltétlenül keresztényellenességet (a francia példa nem volt minta más országok felvilágosodási mozgalmai számára), de számos esetben jelezte a vallási vakbuzgóság csökkenését, valamint a vallásos értékek jelentőségének csökkenését a világi értékekhez képest. Jó példa erre a Habsburg-dinasztia országaiban az államszervezet korszerűsítése, amely szükségszerű volt ahhoz, hogy a birodalom meg tudjon felelni a porosz kihívásra. A korszerűsítést maga Mária Terézia kezdeményezte. Ő ugyan a felvilágosodás eszméinek ellenfele, hithű katolikus volt, ám egyházpolitikájában mégis az állam szempontjait helyezte előtérbe, és – különösen uralkodása második felében – az állam egysége és stabilitása érdekében valamelyest könnyített a magyarországi protestánsok helyzetén.

A jogász és politológus Joseph von Sonnenfels és Karl Anton von Martini dolgozta ki azt az elképzelést (Christian Wolff és Samuel von Pufendorf abszolutista eszméinek finomításával), mely szerint az emberek még kiskorúak, ezért erős vezetőre van szükségük, olyasvalakire, aki biztosítéka a jó kormányzásnak. Ez az úgynevezett kameranista gyakorlat volt a kormányzás alapelve Nagy Frigyes Poroszországában és Nagy Katalin Oroszországában is. Őket felvilágosult uralkodóknak tekinteni egyfajta egyszerűsítés, mert eklektikusan, csakis államuk erősségét szem előtt tartva válogattak az eszmék között. Mert például igaz, hogy Nagy Katalin személyes kapcsolatot ápolt Diderot-val, de amikor Oroszország gazdasági helyzetét kívánta javítani, sok ideát kölcsönzött a kameranistáktól is, aszerint, hogy mi felel meg leginkább a sajátos oroszországi viszonyoknak. Épp így „rögtönzött” máskor is, ha a körülmények megkívánták.¹⁷ A szekularizáció és a felvilágosultság közé tehát nem lehet feltétlenül egyenlőséjelet tenni. Alátámasztja ezt az is, hogy bár egyes tervezetekben – mint például az oktatásiakban – a felvilágosodás hatása

---

¹⁶ SMELSER-BALTES, 2001.

¹⁷ DE MADARIAGA, 1990. 176.

ugyan kétségtelenül megjelenik, a szabad vizsgálódásnak, magának az egyéni szabadságnak, tehát a felvilágosodás egyik alapelveinek mégsem volt igazán helye az úgynevezett „felvilágosult” monarchiákban. Nincs mit csodálkozni ezen, hiszen – T. C. W. Blanning szavaival élve – a „szekularizáció ki-kényszerített volt”¹⁸ a monarchikus és társadalmi stabilitás érdekében. A cenzúra Mária Terézia uralkodásának kezdetén a katolikus klérus kezében volt, és ez Magyarország esetében a királynő uralkodása végéig így maradt. De még az örökös tartományokban is, ahol a cenzúra a világi Gerhard van Swieten vezetése alá került, Machiavelli, Lessing, Voltaire és Rousseau több könyvét betiltották. II. József 1781-ben központosította a cenzúrahivatalt, ami ugyan engedményt jelentett az egyházzal kapcsolatos kérdésekben, de általában véve a cenzúra szigorú maradt, különösen pedig a politikai munkákat illetően. II. József valóban radikális reformjai és represszív intézkedései egyaránt abból a felfogásból vették eredetüket, amit Sonnenfels így fogalmazott meg 1770-ben: „A szabadság a vallás, az állam, a szokások és a gondolkodásmód ügyében igen veszélyes.”¹⁹

Ugyanakkor a cenzúra élő gyakorlat volt a fejlett Angliában és Hollandiában is. Fenntartható-e akkor Dorinda Outram állítása, amely szerint „az alapvető ellentmondás [a felvilágosodásban – V. G.] az, amely a korlátlan vizsgálódás, valamint az állami és a társadalmi stabilitás megőrzésének igénye között feszül”?²⁰ Bizonyára létezett ez a kettősség, de összességében valószínűleg jobban zavarja a mai történetírókat, mint a kortársak legtöbbjét, akik nem kérdőjelezték meg a világi hatalmat. Hiszen ez utóbbi egyszerűen a korábbi századokban is uralkodó hercegek, királyok, császárok hatalmának fennmaradását jelentette. Mária Terézia, II. József, Nagy Frigyes és Nagy Katalin uralkodása így nem azt sugallta a felvilágosult kortársaknak, hogy ők önkényes zsarnokok, akiket megvetéssel kellene kezelni. Minthogy ezek az uralkodók új vagy legalábbis újnak tetsző eszközökkel, erős kézzel biztosították a stabilitást, még a filozófusok nagy része is dicsérte őket, mivel bennük is élt a stabilitás iránti igény, és félték attól, hogy a mértéketlen szabadság káoszt szülhet.²¹

---

¹⁸ BLANNING, 2002. 13.

¹⁹ KÓKAY, 2000. 214–218.

²⁰ OUTRAM, 2003. 3.

²¹ „Bármekkora is legyen a szabadság mértéke” – írta a francia elit egyik kiemelkedő tagja, René-Louis D’Argenson – „akkora azért ne lehessen, hogy az általános rendet felforgassa”. IM HOF, 1994. 34. Vagy vegyük Kant Nagy Frigyesztől vett (!) híres kijelentését: „okosodjatok, amennyit akartok, de engedelmessédjetek”. KANT, 1997. 16.

A szekularizáció viszont bizonyosan nem hordozott magában efféle belső ellentmondást, mivel a szekularizáló államnak az egyházi gyámkodás alóli emancipálódás és a szabadság kiterjesztésének akadályozása egyaránt érdekében állt. A szekularizáció mindazonáltal nem korlátozódott csupán állami kezdeményezésekre, a század második felében a hétköznapiakban is új viselkedésminták megjelenéséhez vezetett. A *bene possessionati* nem zárkozhatott el hermetikusan a külvilágtól. Fokozatosan módosultak az étkezési szokások, terjedt a kávé, a tea és a csokoládé fogyasztása, új típusú konyhaeszközöket kezdtek használni, sőt a lerészegedés régi szokását is egyre inkább helytelenítették. Ugyanakkor külföldi öltözeteket is hordtak, és olyan idegen táncokat is lejátszottak, mint például a menüet.²²

Fel kell tennünk azonban egy lényeges kérdést: vajon az új viselkedésminták feltétlenül együttjártak-e az új, szofisztikált eszmék elsajátításával? Határozott választ nemigen tudunk adni, mivel a merőben felszínes elfogadástól kezdve a tökéletes internalizálásig minden változat előfordult. „Az angolok külföldre mentek,” írja James Laver, „jelentős számú külföldi érkezett Angliába és sok francia elfogadta az angol ruhádivatot”. De, teszi hozzá Laver, bizonyos francia körök tovább mentek és csodálni kezdték David Hume-ot, a szkeptikus skót filozófust. Sőt, elhatározták, hogy mindnyájan filozófusokká lesznek, ami miatt így morgolódt az oda látogató brit államférfi, Sir Horace Walpole: „a szabadgondolkodás az egyén öncélú tevékenysége, bizonyos, hogy nem a társadalom javáért létezik.”²³

Ha eltekintünk a domináns retorikától, akkor is feltehető a kérdés: vajon Hume eszméi egyszerűen divatosak voltak, vagy tényleg hittek bennük? Az igazság valószínűleg a legtöbb esetben valahol a két szélsőség között volt. Ahhoz, hogy közelebbit mondhassunk a meggyőződések érvényesítéséről, meg kell vizsgálnunk életük más aspektusait. Norbert Elias, a civilizációs folyamat tanulmányozásakor lényegében nem tett mást, mint holisztikus megközelítést alkalmazott, amikor „az ember egymásrautaltságáról a viselkedés struktúrájával együtt, és valójában az ember egész személyiségéről a fejlődés egy adott fokán” írt, ami végül „a történelem és általában az emberi univerzum koherens képét” eredményezte.²⁴

A 18. század tényleges világában azonban sok esetben nem beszélhetünk „a történelem egységes képéről”, mivel bizonyos csoportok csak a külső díszeit vették

---

²² VÖRÖS, 1989. 759–760.

²³ LAVER, 1972. 8.

²⁴ ELIAS, 1982. 228., 319.

fel az új, „civilizált” viselkedésnek anélkül, hogy valamiben megváltoztatták volna saját, tradicionális gondolkozásmódjukat. A baltikumi német nemesek például, akik ebben a században már az orosz cár alattvalói közé tartoztak, büszkéek voltak arra, hogy autonóm intézményeik és hagyományaik – szemben az orosz szolgáló nemességgel – középkori gyökereik, ugyanakkor „*német-oroszági társaikkal összevetve kitűntek műveltségükkel és modorukkal*”. Magyarország esetében is képtelenség azt gondolni, hogy a külföldről jövő kifinomult eszmék néhány évtized alatt felforgatták volna a nemesek mélyen gyökerező folytonosságtudatát, defenzív egotizmusát, nemzeti felsőbbrendűség-érzését, önelégültségét. Valójában, amint arra a költő-tábornok Gvadányi József az *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* című nevezetes satirikus költeményében is rámutat, némelyek (akik persze Gvadányi maró gúnyjának elszenvedőivé váltak) szinte kizárólag a külső díszleteket kölcsönözték nyugatról. Gvadányi ugyan gyűlölte, de honfitársait is eléggé ismerte ahhoz, hogy tudja, csak az idejét vesztegetné azzal, ha olyan jelenséget tenne nevetségessé, amely „legjobb” esetben is csak szórványosnak volt mondható.²⁵

Azért szentelek ekkora figyelmet a szekularizáció eleddig többnyire mellőzött problémájának, mert csak ennek vizsgálata magyarázhatja meg a 18. századi Magyarország egyik fő jellegzetességét: a tradicionalizmus és a felvilágosult eszmék keveredését. Bizonyos, hogy az elhatárolódás megmaradt, és ha meg is gyengült, nem vált semmissé, főképp a barokk kegyesség és annak minden érzelmessége, felvilágosodás-ellenes szelleme miatt. Elszántan küzdöttek a változások ellen protestáns oldalon is, a kálvinista ortodoxia mindenekelőtt debreceni hívei. A nemesség hajthatatlan állandósághoz való ragaszkodása miatt a társadalmi, gazdasági és politikai *status quo* sem volt semmiféle veszélyben. Mindazonáltal a szekularizáció talaján néhány kezdeményezés szárba szökkenhetett. Roger Chartiernál, aki külön fejezetet szentelt könyvében a szekularizációnak, a fogalom a „*dekrisztianizációval*”²⁶ azonos értelmű, azaz ő nem lépett túl a szószerinti meghatározásán. Azonban legalábbis Magyarországon, ahol a katolikus többség számottevő protestáns kisebbséggel állt szemben, a katolikus vagy a protestáns ortodoxia bármilyen, akár csak kismértékű gyengítése is – bizonyos határokon belül – fokozatos, kölcsönös felekezeti megbékélést és viszonylagos vallási türelmet eredményezett. E tolerancia terjedése csak részben következett abból, hogy a felvilágosodás bajnokai hirdették. Sokkal inkább az a széleskörű elvilágosodás

---

²⁵ WHELAN, 1999. 18., 56., Gvadányi, 1790.

²⁶ CHARTIER, 1999. 92–110.

idézte elő, ami már a felvilágosult gondolatok terjedése előtt is érvényesült. Természetesen a türelem e két okát nem lehet mindig határozottan elkülöníteni egymástól. A lényeg az, hogy mindkettő a fanatizmus rosszallásához, ha nem egyenesen teljes elutasításához vezetett, elősegítve az eltérő hitűek közötti kapcsolatépítést, akik ugyanakkor akár rendíthetetlen tradicionalisták is maradhattak. Amint már láttuk, több újabb munka mutatott rá a tradicionalizmus és a felvilágosodás konvergens jellegére, és mosta el a kettő közötti különbségeket.²⁷ Ha – legalábbis bizonyos esetekben – valóban ez volt a jellemző, akkor a szekularizáció összekötő kapocsként szolgált, ami alkalmanként lehetővé tette a két fél közötti kommunikációt. Más megfontolások mellett Magyarországon tekintetbe kell venni azt, a nemesség körében egyre terjedő vélelmet, hogy testületi érdekeik fontosabbak a felekezeti megosztottságnál. Ezenkívül a tradicionalisták is ráébredtek arra, hogy a felvilágosodás eszméivel szembeni együttes kiállásuk előnyei jelentősebbek, mint a folyamatos civakodás olyan ügyekben, amelyeket már ők maguk is idejétmúltaknak tartanak. Végül, de nem utolsósorban, az egyre inkább szekularizált környezet lehetővé tette a magyar nyelv fokozottabb használatát.

Az 1728–29-es országgyűlést követően a megosztó hatású vallási ügyek olyannyira háttérbe szorultak, hogy a katolikus és protestáns követek együtt harcoltak Bécs ellen az 1764–65-ös országgyűlésen. Marczali Henrik szerint a „XVIII. század utolsó harmadában kétségtelenül sokat vesztett erejéből, kívülről is szított tüzéből, a felekezeti gyűlölségnek nálunk századok óta hatalomra jutott szennvedélye”. Vörös Károly megerősítette ezt a nézetet: „a katolikus – protestáns ellentét [...] a század közepére gyakorlatilag elvesztette azt a jelentőségét, melyet a korábbi századokban játszott.” Igaz, a protestánsok teljes emancipációjára tett javaslat az 1790–91-es országgyűlésen újjáélesztette az ellenségeskedést, és sosem aludt ki teljesen, ugyanakkor „a felekezeti ellentétek még átmenetileg sem uralták a diétát”. A viták tehát nem fajultak el, hanem épp ellenkezőleg, az adómentesség kérdése és a hadiadó mértéke vált központivá az elkövetkező időszak diskusszióiban.²⁸ Mintha a protestánsok teljes egyenjogúsítása ellen küzdő katolikusok is rádöbbentek volna, hogy olyasvalami késleltetéséért kardoskodnak, ami idővel úgyis bekövetkezik majd.

---

²⁷ DUTU, 1989. 10., MUNCK, 2000. 11. Dutu szerint nem különültek el élesen a tradicionalizmus és az általa kozmopolitanizmusnak nevezett irányzat erői. Munck szerint „gyakran nem hasznos tiszta antitézisként elgondolni a felvilágosodást és az ellenfelvilágosodást sem a vallási kérdések, sem egybekapcsán”.

²⁸ MARZALI, 1907. 221., VÖRÖS, 1989. 720., SZIJÁRTÓ, 2005. 277–280.

Számos dokumentum utal meglehetősen problémamentes kommunikációra katolikusok és protestánsok közt. Ez nem volt teljességgel új jelenség, hisz mindig is voltak felekezeten átívelő kapcsolatok. A katolikus megújulás tetőpontján, a 17. század első három évtizedében a protestáns Johannes Kepler jezsuitákkal érintkezett. A 18. század második felében csupán annyi történt, hogy az ilyen kapcsolatok száma az elvilágiasodás erősödése révén megnőtt. Marczali Henrik számára ez magától értetődő volt. Elvégre is, írta, „mind ugyanannak az országnak a fiai voltak”. Aztán áttért a részletekre: mint ugyanannak az országnak és országgyűlésnek tagjai „ők mind elősegítették a folyamatos érintkezést”. Marczali felsorolt több konkrét példát, melyek közül csak néhányat említünk: a jezsuita történész, Katona István nagyra becsülte, hogy könyveit protestánsok is olvassák. Amikor a katolikus grófot, Pálffy Károlyt beiktatták Zemplén megye főispánjának, a sárospataki református kollégium tanárai és tanulói is üdvözölték őt. Amikor éhínség tört ki, a bíboros-prímás Batthyány József, gondot viselvén a parasztjaira, nem tett különbséget protestánsok és katolikusok között. „A vallási egyenletlenség” – foglalta össze Marczali – „amely végzetes lehetett volna a 18. század elején a magyarságra, 1780-ra nem volt többé veszélyes, hanem csupán bosszantó.”²⁹

Szaitz Leó Mária szervita szerzetes, aki élete legnagyobb részében Egerben gyakorolta hivatását a 18. század utolsó évtizedeiben, egyaránt engesztelhetetlen ellensége volt a protestantizmusnak és a felvilágosodásnak. Négy kötetes *Igaz Magyar* című művében, amely 1785 és 1790 között jelent meg, a következő kirohanást olvashatjuk: „Láttuk eddig, mi kívántassék ahhoz, hogy valaki IGAZ MAGYAR légyen; elsöben tudniillik az, hogy Pápista, 's Római Katolikus légyen...” Majd így folytatja: „Más ítélettel kell mindazonáltal lennünk a' mostaniak [a mostani protestánsok – V. G.] felől; kik ezen tévelygésben születettek, neveltettek, kik otthon az Attyoktól, Annyoktól, az oskolában a' Mesterektől, a' templomban a' Prédikátoroktól mind tsakis azt hallották, hogy az ő vallások az igaz Vallás...”³⁰ Ennek ellenére 1790. február 27-én rendkívül barátságos hangú levelet írt a református Kazinczy Ferencnek, a felvilágosodás bajnokának. Ebben elküldte neki néhány magyar nyelvű versét, és köszönettel nyugtázta, hogy megkapta Kazinczy lapját, az *Orpheust*. Kazinczy pedig 1790. március 8-án egy másik lap szerkesztőinek írott levelében megdicsérte Szaitzot, azt mondván róla: „a' szép Magyar tollú 's Magyar történeteinkben igen járatos Polemistá”.³¹

---

²⁹ MARCZALI, 1910. 297–300.

³⁰ MÁRIAFI, 1785. 90, 183–184.

³¹ KAZINCZY, 1891. 44., 46.

Utolsó példaként említeném meg két író ebből a szempontból tanulságos levelezését: egyikük, gróf Gvadányi József, rendíthetetlen katolikus traditionalista volt, másikuk, Péczeli József, református lelkész, Voltaire magyar fordítója. Levelezésük kifejezetten barátságos volt, Gvadányi dicsérte Péczeli verseit, visszaemlékezve arra az időre, amikor ő mint a hadsereg tisztje, Szatmár megyében állomásozva találkozott Szilágyi Sámuellel, a debreceni református kollégium tanárával, későbbi superintendenssel, akit bölcsnek és értelmesnek talált. Gvadányi bátorította Péczelit feltűnően felvilágosult folyóirata, a *Mindenek Gyűjtemény* publikálására még annak ellenére is, hogy a lapnak problémái voltak a cenzúrával.³²

Talán némiképp különösnek hat, hogy amikor a magyar nyelvnek és kultúrának a 18. század második felében bekövetkező terjedéséről beszélünk, kérdésünk mégsem a magyar, hanem a latin nyelvre vonatkozik: miért nem használták a latint ugyanolyan mértékben, mint a korábbi századokban? Elvégre a magyar nemesség ragaszkodása latinul rögzített jogaihoz és privilégiumaihoz, és az általuk a folytonosságra fektetett hangsúly elvben évszázadokra rögzíthette volna a latin használatát. „*Werbóczy Tripartituma*,” írta Péter László, „*minden más törvénynél jobban meghatározta a magyar jogot.*” Továbbá, Martyn Rady szerint Werbóczy volt az, aki a nemeseket olyan birtokosokként határozta meg, akiknek birtokukból származó jövedelme adómentes. Elméletben minden nemes egy és ugyanazon szabadsággal rendelkezett (*una eademque libertas*), ami, mint a szlachta „arany szabadságának” esetében, felölelte valamennyi kiváltságukat.³³

Anakronizmus volna az érett nacionalizmus eszméit keresni a 18. század előtti Magyarországon, ám az is tagadhatatlan, hogy protonacionalista érzelmek már korábbi időkben is léteztek. Míg az érett nacionalizmus megosztatlan lojalitást követelt, a korábbi időket a többirányú lojalitás jellemezte, bár az érett nacionalizmus sem érte el, hogy megszűnjék az emberek hajlama a többfelé kötődésre. Linda Colley híres kijelentése szerint „*az identitások nem olyanok, mint a kalapok. Az emberek képesek egyszerre többet hordani belőlük, és ezt gyakran meg is teszik.*”³⁴ A kora újkori Európában a lojalitást nem tetszőlegesen választották, hanem a szokás és az írott jog határozta meg. Mindenki, aki a Magyar Királyság alattvalója volt, a *gens Hungarica*-hoz tartozott, és közülük sokan úgynevezett *hungarus* lojalitásukkal nem etnikai hovatartozásukat

---

³² GVADÁNYI, 1788–1791. 148.

³³ PÉTER, 2005. 5., RADY, 2000. 1. 3., MAKKAI, 1991. 81.

³⁴ COLLEY, 1992. 6.

fejzték ki, hanem kötődésüket a szülő- és lakóhelyükként szolgáló országhoz. A legtekintélyesebb csoport, amelyhez tartozni lehetett, a *natio Hungarica* volt, a nemesek rendje. E csoport tagjait sokkal inkább a közös kiváltságok élvezete, mintsem a közös etnicitás vagy nyelv kötötte össze.³⁵ Bármiféle protonacionalista érzelmenek e keretben kellett megjelennie helyét. Magyarország esetében ez erős vonzódást jelentett azon ország és lakosai iránt, amely harcba szállt az Oszmán Birodalommal, vagy a kor nyelvén fogalmazva megvédte a keresztény Európát a muszlim törököktől.³⁶ Nem számított, milyen nyelvet használtak ezek az emberek: a horvát Zrínyi Miklós éppolyan ünnepeelt hős volt, mint a magyar anyanyelvű Kinizsi Pál.

Nem kell tehát meglepődnünk azon, hogy a 18. század első feléből találunk olyan latin nyelven írt verseket, amelyek az ország hatalmasságát és lakosainak hősiességét magasztalták, és még 1790 és 1793 között is publikáltak egy latin nyelvű lapot, az *Ephemerides Budensem*.

Ennek sok cikke főképp nemesi olvasótáborát arra buzdította, hogy fejlessze a magyar nyelvet és kultúrát, különösen a színjátszást. Azt a nyilvánvaló ellentmondást, hogy a magyar kultúra terjesztésére latin nyelven buzdít a lap, a szerkesztők úgy magyarázták, hogy a latinnak komoly hagyománya van Magyarországon, és a legjobb eszköz arra, hogy azokat is elérjék, akik nem tudnak magyarul.³⁷ Nem voltak ezek rossz érvek, de egy lényeges momentumot elhallgat a lap: a nemesség maga is megosztott volt a nyelv kérdésében.

Amikor II. József 1784-ben meghozta nyelvrendeletét, amelyben a németet hivatalos nyelvvé tette Magyarországon, a nemesek vehemensen tiltakoztak, de ezt közülük sokan nem a magyar, hanem a latin nyelv érdekében tették. Némelyeket a latin háttérbe szorítása azért rémített meg, mert ebben törvényeik és privilégiumaik önkényes lerombolásához vezető eszközök voltak felfedezni. Mások szerint az ediktum azért veszélyeztette az ország jövőjét, mert aláássa a belső nyugalmat és békét. Sokatmondó, hogy néhányan a latint anyanyelvükként védték, mint átvett, meghonosodott nyelvet, melyet *patria lingua*nak neveztek. Természetesen, érveltek néhányan, a magyar nyelvet is művelni illene mint *lingua maternat*. Ám a patriarchális társadalomban és családban felnőtt nemesek számára a nyelvnek a paterhez, az apához kapcsolása egyértelmű elsőséget élvezett női párjával szemben. Abban az esetben, ha a latin védelme eredménytelennek bizonyul, e nemesség

---

³⁵ SZŰCS, 1997. 337., BÍRÓ, 2005. 9–10.

³⁶ BENDA, 1937. 6–64.

³⁷ ALSZEGHY, 1942. 1–13., BALOGH-SZILÁGYI, 2005. 23–69.

a magyar nyelvet kívánta támogatni, ezt egyértelműen előnyben részesítve az általánosan megvetett némettel szemben. Ilyenformán elutasították azt a vádat is, hogy a magyar nyelv fejletlen lenne, és hogy csak parasztok használják. Mindazonáltal a magyar nyelv védelme csupán taktikai szükségszerűségből keletkezett, és a „*latin nyelv primátusának megőrzése ekkor még mindennél fontosabb volt*”.³⁸

Ezért elsősorban nem a megyei politizáló nemesség, hanem az írók és költők észlelték érzékeny „csápjakkal” a magyar nyelv és kultúra előrenyomulását. Az anyanyelv (újra)felfedezése európai jelenség volt a „*a nyelv 18. század végétől kezdődő politizálódására*” reflektálva, ahogy R.J.W. Evans fogalmaz.³⁹ Evans esszéjéből kiderül, hogy ezen eszme különböző országokban különböző jelentésekkel bírt és eltérő következményekkel járt. Míg például Franciaországban az elit nyelvét fokozatosan alakígtatták és finomították, Magyarországon vagy Itáliában az anyanyelv pusztasága léte is kérdésesnek tetszett. Ahogy korábban rámutattunk, a felvilágosodás eszméinek terjedése lehetett a szekularizáció folyamatának egyik szándékolatlan következménye, de nem ez volt az egyetlen. Évszázadok vallási viszálykodása után a fokozatos szekularizáció nemcsak a fanatizmus erejét csökkentette, de – különösen az irodalmárok körében – új távlatokat is nyitott, kiszélesítette a mentális horizontot, új érdeklődést ébresztett. Ezek az írók és költők sokkal rugalmasabbnak és kalandvágyóbbnak bizonyultak, mint a nemességnek a társadalmi környezetbe sokkal mélyebben beágyazódott tömegei. Megkapó (és különösen igaz ez Magyarországon esetében), hogy a fenti leírás nem csak a felvilágosodás bajnokaira illik, hanem a konzervatív, tradicionalista alkotókra is, ha nem is mindig ugyanolyan mértékben.

Amint azt Báróczi Sándor, Mária Terézia magyar testőrségének egykori tagja leírja 1790-ben kiadott, *A védelmeztetett magyar nyelv* című röpiratában, úgyszólván az egész atmoszféra változóban volt. A szerző utalt múltbéli sűrűlódásokra („*egyenletlenség és visszavonás*”) a felekezetek, sőt még a megyék és falvak között is, de aztán megemlítette, hogy „*az erkölcsöknek nagyobb szelídségre láttatnék valamely mosolygóbb jövőndőt ígérni*” és arra a következtetésre jutott, hogy egyedül „*csak Mária Terézia uralkodása alatt kezdettünk egy keveset pihenni, s ugyanő alatta kezdett a tudomány is közöttünk egy kevéséig lábra állani*”.⁴⁰ Ebben

---

³⁸ SOOS, 2005. 271–282., 289–293., 295.

³⁹ EVANS, 2004. 3.

⁴⁰ BÁRÓCZI SÁNDOR, 1984. 11., 12., 27–28. Az ő példája mutatja, hogy a szabadon áradó érzelmeket, melyek az akkoriban népszerű szentimentalizmushoz kötődtek, sokkal job-

a viszonylag kedvező légkörben még a javarészt a katolikus papság köréből verbuválódott tradicionalista költők is gyakran világi érdeklődést és érzelmeket mutattak. Két példával szolgálnék: Ányos Pál pálos szerzetes volt, akinek Mária Terézia iránti hódolatát csak II. József és reformjai iránt érzett ádáz gyűlölete múlta felül. Mégis, eltekintve a magyar múlt dicső tetteinek szokásos dicséretétől, magasztatja azt a fajta nagyságot, amely a szellem műveléséből ered, és megjövendöli, így biztosítani lehet a „nemzeti dicsőséget” a jövőben is.⁴¹ Baróti Szabó Dávid rendje 1773-as feloszlatásáig jezsuita volt. 1795-ben kérvényezte az uralkodónál, hogy tiltsa be a gonosz könyvek olvasását, mert belőlük ered minden rossz. Ugyanakkor 1780-ban írt egy verset, amelyben Magyarország egyetlen egyetemének Budára helyezését magasztatja (*A budai universitás felszenteléséről*), és elragadtatottságában azt állítja, hogy országa immáron az antik görögséggel vetélkedhet.⁴²

Vajon miért írtak ők – és sokan mások – magyarul? Ennek bizonyára számtalan oka volt, és ezek közül legalább az egyik rendkívül praktikus is: a szekularizációval bővült a közönségük, méghozzá nőkkel is, akik nem értettek latinul. Baróti Szabó Dávid egy költeményben így foglalta össze álláspontját 1788-ban: „Örvendj / Legszentebb örökünk, nagy atyáink nyelve!”⁴³ Ányos, aki igen érzékeny költő volt, 1777-ben így írt: „Ne álmétkodgy pedig, hogy magyarul írok, / Mert ha emlékezem, örömben sírok! / Miként miveltetik édes Anya nyelvünk, / S azzal sír szellyétől életre jön nevünk!”⁴⁴

Ismertebb azon irodalmárok megközelítésmódja, akiket felvilágosodottként tartunk számon. Természetesen ők mászt hangsúlyoztak. Bessenyei György 1778-ban így érvelt: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.” Később hozzátette: „A régi módhoz ne ragaszkodjunk, mert ahhoz ragaszkodni annyit tészén, mint a tudatlanságot sóhajtani.”⁴⁵ Báróczi kedvezően nyilatkozott Rousseau-ról és Helvetiusról. Decsy Sámuel 1790-ben megjelent, a magyar nyelv előmozdításáról szóló könyvében támogatta a gondolkodás és a közlés szabadságát.⁴⁶ Ugyanakkor mindegyikük elismeréssel adózott írásaiban az ország dicső múltjának, és egyikük sem gondolt a fennálló társadalmi rend

---

ban ki lehetett fejezni a helyi nyelveken, mint latinul, melynek használatát túlzottan megkötötték a klasszikus örökség szigorú konvenciói.

⁴¹ ÁNYOS, 1984. 70–73.

⁴² BARÓTI SZABÓ, 1914. 86.

⁴³ BARÓTI SZABÓ, 1914. 109. A költemény címe *Társaságkötés*, eredetileg 1788-ban jelent meg.

⁴⁴ ÁNYOS, 1877. 68.

⁴⁵ BESSENYEI, 1987. 588., 593.

⁴⁶ BARÓCZI, 1984. 53., DECSY, 1790. 206–207.

felforgatására. Ez esetben is tanulságos lehet egy rövid kitérő a lengyel párhuzamokra. Habár a lengyel reformerek sokkal többet valósítottak meg annál, mint amit a magyarok valaha is akartak, a helyzet mégis hasonló volt. Adam Zamoyski írta, hogy „*a francia felvilágosodás gondolkörének kulcs-elemei a bevett vallás és minden ráépülő hierarchia lerombolása, az egyén és tágabban a nemzet »jogainak« gondolata*”. Szerinte ezzel szemben a lengyel felvilágosodás jóval kevésbé volt radikális, eszméi és gyakorlata „*a rendszer megjavításának, nem pedig megváltoztatásának vagy megdöntésének óhaján alapultak*”. Nem véletlen, hogy Zamoyski *A lehetséges művészete* címet adta könyve e fejezetének.⁴⁷ Bármelyik magyar felvilágosodással foglalkozó szerző is joggal választhatta volna ezt a címet.

Így az sem hathat meglepetésként, hogy a két tábor irodalmárai nem zárkóztak el az együttműködéstől. Amikor Bessenyei a Magyar Tudományos Akadémia egyik előképének számító Hazafiúi Magyar Társaság megalapítását tervezgette, Ányos Pált kívánta első titkárnak megnyerni. Batsányi János, a felvilágosult költő és az említett Baróti Szabó Dávid együtt voltak a *Magyar Museum* szerkesztői. A harmonikus együttműködés érdekében időnként még az irodalmi ízlés kényes kérdéseit is félretették. A tradicionalista Dugonics András regényét, az 1788-ban megjelent *Etelkát* olvasva⁴⁸ Kazinczy Ferenc, a lelkes szabadkőműves és felvilágosult alkotó elszörnyedt. Így írt 1788. június 21-én báró Ráday Gedeonnak: „*És ennek a' könyvnek látásán elején-tén nagyon meg-örültem, hazafiúi el-ragadtatást 's tsak Óseink előtt esmeretes felséges együgyűséget 's Magyar tüzet reményloén; ah, de mint szomorodtam- el, midőn a' leg-izetlenebb galanteriát a leg-alatsonyabb popularitást 's gyermeki affectatiót, hogy Magyar vagyok, találtam benne.*” Ráday július 8-i válasza – bár szintén kritikus volt – aligha tetszhetett Kazinczynak: „*A' Dugonits Etelkájában magam részéről azt tartom leg nagyobb hibának, hogy sok helyeken sok igen culinaris beszédnek módgyai, sőt olykor culinaris szitkokis mentenek belé; holott némelly helyeken stilusában tsak nem a' Poetica Prosáig fel emelkedik, és elő adásában majd nem az Carmen Epicumnak módgyát kívánnyia olykor követni.*”⁴⁹ 1789 végére Kazinczy is feladta korábbi felfogását. Ezt írta folyóiratában, az *Orpheusban*: „*Prof. Dugonits András Úr Etelkát újjobban nyomtattatja. Azok, a' kik ezt úgy nézik, mint közönséges Románt, melly szerelmet tanítani, vagy tsak némelly munkára nem született elmét egynehány únalmas óráitól dajkai dallás formán meg-szabadítani akar, erről a' munkáról igen kantsalúl ítélnek: De nem ez vólt az Író szándéka. Ő bennünket Atyáinknak régi*

---

⁴⁷ ZAMOYSKI, 1997. 204.

⁴⁸ DUGONICS, 2002.

⁴⁹ VÁCZY, 1890. 191., 194.

idejekre akart vissza-vinni; azoknak szokásokat, életek módját, országlásokat 's a' t. tette elinkbe, adagiuminkat mentette-meg az el-veszéstől. Némellyek durvák és a' mostani kényes füleket meg-sértik: de az Árpád' idejéhez nem éppen illetlenek. Az, a' ki ítélve olvas, az illyeneken nem akad-fel, hanem inkább szívére szorítja lélekben maga előtt lebegő Dugonittsát."⁵⁰ Margaret Ives egy szórakoztató, ám helytálló bekezdést írt az éles választóvonal hiányáról a két oldal között. „A felvilágosult reformerek,” írta Ives „érzelmes könnyeket hullattak, mikor a Szent Korona ünnepélyesen visszatért Budára, míg a tradicionalista »keménymag« leleményesen támasztotta alá előítéleteit a Montesquieu-től és Rousseau-tól kölcsönzött szavakkal.”⁵¹ Természetesen ez a kép csak az összetett mozaik egy részét látatja, de megítélésem szerint igen sokat mond az egészről. Készülő könyvemben⁵² ehhez hasonló összetett problémák tisztázására töreksem.

Oswald Júlia és Bolgár Dániel fordítása

Vermes Gábor: *The Blending of Traditionalism and the Enlightenment in Hungary during the Second Half of the Eighteenth Century*

In this article, the author proposes a corrective to the progressivist view of 18th century Hungary, which according to him tends to magnify the force and extent of the Enlightenment. Instead, he offers a more complex picture, arguing that the sharp divide between progressives and traditionalists is not so easy to prove on the basis of the sources: the two tended to intertwine in curious ways and to various effects. Moreover, the author sees secularization as a major developments in 18th century Hungary, underresearched and underappreciated by many historians. The gradual breaking down of denominational barriers was a major development in Hungarian history, which preceded the Enlightenment's time and helped the growth of religious tolerance, the emergence of which might have been the greatest change of the century in Hungary. According to the author, more focus on secularization could offer a way to link traditional and enlightened ideas, which we need to do on the basis of the historical evidence. The author concludes that we have to address this complex interrelations rather than aiming to reduce historical epochs to simplistic models.

---

⁵⁰ DEBRECZENI, 2001. 34–35.

⁵¹ IVES, 1979. 16.

⁵² Könyvemben nyomon követem majd a tradicionális magyar társadalom fokozatos fejlődését 1711-től 1848-ig a jogegyenlőségén alapuló és polgárosodó társadalom felé.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ALSZEGHY

- 1942 ALSZEGHY Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak úgynevezett „nemzetietlen” kora? In: *Irodalomtörténet*, 23. (1942) 1–13.

ÁNYOS

- 1877 ÁNYOS Pál: Virág Benedeknek. In: *Ányos Pál kiadatlan költeményei*. Kiad.: WEISZBARTH Károly. In: *Figyelő*, III. 1877. 68.
- 1984 ÁNYOS Pál: A szép tudományoknak áldozott versek (1780). In: *Ányos Pál válogatott művei*. Kiad.: LÖKÖS István, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984.

D'ARGENSON

- 1994 D'ARGENSON, René-Louis : *The Enlightenment*. Oxford, 1994.

H. BALÁZS

- 1967 H. BALÁZS Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795)*. Budapest, Akadémiai, 1967.

BALOGH-SZILÁGYI

- 2005 BALOGH Piroska-SZILÁGYI Márton: „... quibus Linguae Hungaricae propagation cordi est.” Az Ephemerides Budenses a magyar nyelvhasználat kérdéseiről. In: *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Szerk.: BÍRÓ Ferenc. Budapest, Argumentum, 2005. 23–70.

BARÓCZI

- 1984 Baróczi Sándor: *A védelmeztetett magyar nyelv*. Kiad.: SZIGETHY Gábor. Budapest, Magvető, 1984.

BARÓTI SZABÓ

- 1914 BARÓTI SZABÓ Dávid versei. In: *Deákos költők*. 1. kötet. Kiad.: CSÁSZÁR Elemér. Budapest, Franklin, 1914. (*A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára*)

BENDA

- 1937 BENDA Kálmán: *A magyar nemzeti hivatástudat története, a XV–XVII. században*. Budapest, Bethlen Nyomda, 1937.
- 1978 BENDA Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, Gondolat, 1978.

BESSENYEI

- 1987 BESSENYEI György: *Magyarság*. In: *Bessenyei György válogatott művei*. Kiad.: BÍRÓ Ferenc, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987. (*Magyar Remekírók*)

BÍRÓ

- 2005 BÍRÓ Ferenc: Bevezetés. In: *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Szerk.: BÍRÓ Ferenc. Budapest, Argumentum, 2005. 7–21.

BLANNING

- 2000 BLANNING, T. C. W.: *The Eighteenth Century: Europe 1688–1815*. Oxford, Oxford University Press, 2000.
- 2002 BLANNING, T. C. W.: *The Culture of Power and the Power of Culture*. Oxford, Oxford University Press, 2002.

BUTTERWICK

- 1998 BUTTERWICK, Richard: *Poland's Last King and English Culture. Stanislaw August Poniatowski 1732–1798*. Oxford, Oxford University Press, 1998. (*Oxford Historical Monographs*)

CHARTIER

- 1999 CHARTIER, Roger: *The Cultural Origins of the French Revolution*. Durham, N. C., Duke University Press, 1999.

COLLEY

- 1992 COLLEY, Linda: *Britons Forging the Nation 1707–1837*. New Haven–London, Yale University Press, 1992.

DEBRECZENI

- 2001 *Orpheus*. Sajtó alá rendezte: DEBRECZENI Attila. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001. (*Csokonai Könyvtár. Források. Első folyóirataink*)

DECSY

- 1790 DECSY Sámuel: *Pannóniai Féniksz avagy Hamvából fel-támadott magyar nyelv*. Béts, Trattner, 1790.

DUGONICS

- 2002 DUGONICS András: *Etelka*. Sajtó alá rendezte: PENKE Olga. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002. (*Csokonai Könyvtár. Források. Régi kortársaink*)

DUTU

- 1989 DUTU, Alexandru: Die Diskussion um Kosmopolitanismus und Patriotismus. In: *Vaterlandsliebe und Gesamtstaatsidee im öster-reichischen 18. Jahrhundert*. Hrsg.: CSAKY, Moritz–HAGELKRYŠ, Reinhard. Wien, VWGÖ, 1989.

ELIAS

- 1982 ELIAS, Norbert: *The Civilizing Process. State Formation and Civilization*. Oxford, Basil Blackwell, 1982.

EVANS

- 2001 EVANS, R. J. W.: The Polish–Lithuanian Monarchy in International Context. In: *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795*. Ed.: BUTTERWICK, Richard. New York, Palgrave, 2001. 25–38.
- 2004 EVANS, R. J. W.: Language and State Building: The Case of the Habsburg Monarchy. In: *Austrian History Yearbook*, 35. (2004) 1–24.

FROST

- 2005 FROST, Robert I.: Ordering the kaleidoscope: the construction of identities in the lands of the Polish–Lithuanian Commonwealth since 1569. In: *Power and Nation in European History*. Eds.: SCALES, LENZIMMER, Oliver. Cambridge, Cambridge University Press, 2005. 212–231.
- 2006 FROST, Robert I.: The Nobility of Poland–Lithuania, 1569–1795. In: SCOTT, Hamish M.: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Volume 2: Northern, Central and Eastern Europe*. 2006. New York, Palgrave, 266–310.

GVADÁNYI

- 1790 GVADÁNYI József: *Egy falusi nótáriusnak budai utazása, melyet önnön maga abban esett viszontagságaival egygyütt az elaludt vérű magyar szívek felszerkentésére, és mulatságára e versekbe foglaltt.* Pozsony és Komárom, 1790.
- 1788–91 Gvadányi József levelei Péczeli Józsefhez, 1788–1791. In: *MTAKK, Magyar irodalmi levelezések 4-r*, nr. 148.

IVES

- 1979 IVES, Margaret C.: *Enlightenment and National Revival Patterns of Interplay and Paradox in late 18th Century Hungary.* London, Ann Arbor, 1979.

KANT

- 2001 KANT, Immanuel: Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás? Vidrányi Katalin ford. In: *KANT, Immanuel: Történetfilozófiai írások.* Szerk.: MESTERHÁZI Miklós. Szeged, Ictus, 2001, 15–22.

Kazinczy

- 1981 *Kazinczy Ferenc levelezése.* 2. kötet. Kiad.: VÁCZY János. Budapest, 1891.

KÓKAY

- 2000 KÓKAY György: *Felvilágosodás, kereszténység, nemzeti kultúra.* Budapest, Universitas, 2000.

LAVER

- 1972 LAVER, James: *The Age of Illusion. Manners and Morals 1750–1848.* New York, D. McKay, 1972.

LUKOWSKI

- 1991 LUKOWSKI, Jerzy: *Liberty's folly. The Polish–Lithuanian Commonwealth, 1697–1795.* London, Routledge, 1991.

MADARIAGA

- 1990 de MADARIAGA, Isabel: *Catherine the Great. A Short History.* New Haven, Yale University Press, 1990.

MAKKAI

- 1991 MAKKAI, László: *The Crown and the Diets of Hungary and Transylvania in the Sixteenth Century*. In: *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Eds.: EVANS, R. J. W.–THOMAS, T. V. New York, Macmillan, 1991.

MARCZALI

- 1907 MARCZALI Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés*. 2. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1907.
- 1910 MARCZALI Henrik: *Hungary in the Eighteenth Century*. Cambridge, Cambridge University Press, 1910.

MÁRIAFI

- 1785 MÁRIAFI István (= Szaitz Leo Mária): *Igaz Magyar. Az az igaz magyaroknak Máriához az ő nagy asszonyokhoz és nagy pátronájokhoz való különös ájtatosságáról; és a' mostani ujságokról*. Első rész: *Az igaz és nem igaz Magyarokról általlyában*. Párizs és Berlin, 1785.

MANUEL

- 1965 MANUEL, Frank E. (ed.): *The Enlightenment*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall, 1965. (*Spectrum Books*)

MUNCK

- 2000 MUNCK, Thomas: *The Enlightenment. A Comparative Social History 1721–1794*. London, Oxford University Press, 2000.

OUTRAM

- 2003 Outram, Dorinda: *The Enlightenment*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

PAJKOSSY

- 1985 PAJKOSSY Gábor: *Törekvések a magyar rendi alkotmány korszerűsítésére az 1790-es évek első felében a felvilágosodás jegyében*. In.: *A felvilágosodás jegyében. Tanulmányok H. Balázs Éva 70. születésnapjára*. Szerk.: KLANICZAY Gábor–POÓR János–RING Éva. Budapest, ELTE, 1985. 163–176.

PETER

- 1995 PETER, Laszlo: Montesquieu's Paradox on Freedom and Hungary's Constitutions 1790–1990. In: *History of Political Thought*, 16. (1995) 1. 77–104.
- 2005 PETER, Laszlo: The Irrepressible Authority of the Tripartitum. In: *The Laws of Medieval Hungary*. Vol. 5. Eds.: M. BAK, János-BANYÓ, Péter-RADY, Martyn. Idyllwild–Budapest, CEU, 2005.

RADY

- 2000 RADY, Martyn: *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. Houndmills–New York, Palgrave, 2000. (*Studies in Russian and East European History*)

SOMMERVILLE

- 1992 SOMMERVILLE, C. John: *The Secularization of Early Modern England. From Religious Culture to Religious Faith*. Oxford, Oxford University Press, 1992.

SMELSER–BALTES

- 2001 SMELSER, Neil J.–BALTES, Paul B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Amsterdam–Paris–New York–Oxford–Shannon–Singapore–Tokyo, Pergamon, 2001.

SOÓS

- 2005 SOÓS István: II. József nyelvrendelete és a hivatalos Magyarország. In: *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Szerk.: BÍRÓ Ferenc. Budapest, Argumentum, 2005. 261–301.

SUGAR

- 1958 SUGAR, Peter F.: The Influence of the Enlightenment and the French Revolution in Eighteenth Century Hungary. In: *Journal of Central European Affairs* 17. (1958) 4. 331–355.

SZIJÁRTÓ

- 2005 SZIJÁRTÓ M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Budapest, Osiris, 2005.

SZÚCS

- 1997 SZÚCS Jenő: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Budapest, Balassi-JATE-Osiris, 1997. (*Osiris könyvtár. Irodalom*)

TARNAI

- 1969 TARNAI Andor: *Extra Hungariam non est vita... Egy szállóige történetéhez*. Budapest, Akadémiai, 1969. (*Modern filológiai füzetek*)

VÖRÖS

- 1989a VÖRÖS Károly: A társadalmi fejlődés Magyarországon. In: *Magyarország története tíz kötetben. 4/1. kötet. Magyarország története 1686–1790*. Főszerk.: EMBER Győző–HECKENAST Gusztáv. Budapest, Akadémiai, 1989. 675–731.
- 1989b VÖRÖS Károly: A társadalom az életmód tükrében. In: *Magyarország története tíz kötetben. 4/1. kötet. Magyarország története 1686–1790*. Főszerk.: EMBER Győző–HECKENAST Gusztáv. Budapest, Akadémiai, 1989. 733–762.

WHELAN

- 1999 W. WHELAN, Heide: *Adapting Modernity. Family, Caste and Capitalism among the Baltic German Nobility*. Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 1999. (*Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart*, 22.)

ZAMOYSKI

- 1997 Adam ZAMOYSKI: The Art of the Possible. In: *Constitution and Reform in Eighteenth-Century Poland: The Constitution of 3 May 1791*. Ed.: FISZMAN, Samuel. Bloomington, Ind., Indiana University Press, 1997. 203–232.

Milota Malovecká

Karol Wagner – egy történész patriotizmusa

A PATRIOTIZMUS magyarországi, valamint az egész Habsburg-monarchiabeli megnyilvánulásait főként a közép-európai történészek kutatják, de találkozhatunk ezzel a témával a 18. századi szerzők teoretikus munkáiban is. Említsünk legalább két példát: 1793-ban látott napvilágot Szepes szülöttének, a felvilágosult irányultságú Johann Genersichnek *A hazaszeretetről* című munkája, amelyben a hazaszeretet olyan erényként definiálta, amely az állam érdekét az egyéni elé helyezi. A rendi szellem és a nyereségvágy szerinte szemben állt az igazi patriotizmussal.¹ A másik felvilágosult író, Joseph von Sonnenfels volt, aki 1771-ben adta ki azonos című munkáját. A szülőföld iránt érzett szeretet egyetlen valódi alapját abban látta, hogy az ember a saját országában, saját kormányzati formája alatt és saját törvényei oltalmában jobban élhet, mint más vidékeken.² Amíg Sonnenfels a hazát olyan helyként definiálta, amit az ember lakóhelyének választott, addig Genersich azt állította, hogy a haza ott van, ahol születünk.³ Már ebből az öszszvetésből is látszik, hogy a haza és a hazafiság kérdése a korszak valóságához tartozott, amelyeket bár azonos névvel illettek, de máshogy fogták fel, és máshogy is gondolkodtak róluk.

A hazához, a szülőhelyhez kötődő erős kapcsolatot megfigyelhetjük a korszak számos olyan személyiségénél, akik Magyarország – saját hazájuk – tudományos, kritikai megismerésének addig nem látott mértékű fejlődésében, vagy már az egész ország megismerésére, múltjára és jelenére irányuló, vagy csak bizonyos részeire összpontosított kutatással érdemeket szereztek. A 18. század első felében Magyarországon a legismertebb tudományos tekintély a polihistor Bél Mátyás (1684–1749) volt. Hasonló irányultsággal, gyakran nem kisebb lelkesedéssel és kitartással dolgoztak más tudósok is, akik jelenleg

---

¹ STETTNER, 1989. 22.

² WANGERMANN, 1985. 41.

³ STETTNER, 1989. 23.

talán kevésbé ismertek, de a magyarországi tudományos fejlődésben szintén érdemeket szereztek, és a kortársak által is elismert szakemberek voltak. Amikor azt vizsgáljuk, hogy milyen okból kezdtek el kutatni, többnyire a különböző helyzetekben megnyilvánuló, mélyen gyökerező patriotizmussal találkozunk, így a történész Karol Wagner (1732–1790) esetében is.

Wagner a szlovák történelemben és a 18. századi magyarországi tudománytörténeti kontextusában is terjedelmes és értékes életművet maga után, munkáit a történeti kutatásokban kútfők és információk forrásaként használták, de neve és műve többnyire csak a magyar és szlovák történetírás fejlődését áttekintő munkák vagy más feldolgozások interpretációjának részeként fordult elő. A szlovák történettudományban Branislav Varsik írt róla először a *Národnostný problém Trnavskej univerzity* (A nagyszombati egyetem nemzetiségi problémája)⁴ című, a nagyszombati egyetem diákjainak nemzetiségi összetételét elemző munkájában, amely segít jobban behatárolni Wagner származását. Szepességi kontextusban Vendelín Jankovič a régió historiográfiájának fejlődését áttekintő tanulmányában értékelte történeti munkáját.⁵ De megvan a helye Pavel Horváthnak a szlovák történetírás fejlődéséről szóló tanulmányában is;⁶ arra pedig, hogy miként járult hozzá a diplomatika fejlődéséhez, Darina Lehotská hívta fel a figyelmet.⁷ Karol Wagner művét ezek a publikációk röviden, de megfelelően interpretálva említették. Legutóbb Ivan Chalupecký közölt egy írást a tudósról születésének 270. évfordulója alkalmából a *Matica slovenska* történeti évkönyvében.⁸ Megjelentek életét és műveit részletesebben elemző munkák is.⁹

A magyar historiográfiában először Hóman Bálint foglalkozott Karol Wagnerrel a forráskutatás és a forráskritika magyarországi történetéről írott alapvető munkájában, mint a magyarországi kritikai történeti iskolát megalapozó historikusok egyikével.¹⁰ Wagner életének és művének bizonyos aspektusai felkeltették Hölvényi György szakmai érdeklődését is. Hölvényi egy tanulmányában Wagner könyvtárának összetételét vizsgálta,¹¹ egy másikban pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy Wagner saját elképzeléseit Bél

---

⁴ VARSIK, 1938.

⁵ JANKOVIČ, 1974. 159–172.

⁶ HORVÁTH, 1983. 231–250.

⁷ LEHOTSKÁ, 1972. 343.

⁸ CHALUPECKÝ, 2002. 289–292.

⁹ MALOVECKÁ, 2003. 593–598., MALOVECKÁ, 2005a. 224–231., MALOVECKÁ, 2005b. 343–347.

¹⁰ HÓMAN, 1925. 14., 21–22., 27.

¹¹ HÖLVÉNYI, 1966. 147–158.

Mátyás tudományos kutatásaira alapozta.¹² A harmadik, áttekintő tanulmányát a 18. századi Magyarország jezsuita történéseinek szentelte, amelyben megfelelő helyet kapott a történész Wagner személyisége is.¹³ Más, korabeli magyarországi jezsuita történészekkel összehasonlítva főként gondolkodásának haladó elemeit hangsúlyozta. Hölvényi leginkább azzal könnyítette meg Karol Wagner műveinek további komplex vizsgálatát, hogy egy jegyzéket közölt Wagner kézírathagyatékának egyes tételeiről, amelyek napjainkban különböző magyarországi kézíratos gyűjteményekben találhatóak meg.

Karol Wagner életének tevékeny időszak a felvilágosult abszolutizmus korszakára esett: papként, pedagógusként és történészként csaknem egyidejűleg élt és tevékenykedett a két felvilágosult uralkodóval, Mária Teréziával (1740–1780) és fiával II. Józseffel (1780–1790). Rendkívül tehetséges alkotó volt, aki élete nagy részében a mai Szlovákia területén munkálkodott. Származását tekintve sárosi nemes, hivatása szerint pap, 26 éven át a jezsuita rend tagja volt. Wagner a „*Natio Hungarica*” tagjának érezte magát. A kisszebeni (Sabinov) piarista gimnázium feljegyzései szerint, amelyet gyermekként látogatott, Wagner „*Hungarus*” volt.¹⁴ Mindazonáltal ezekben a feljegyzésekben minden nemest „*Hungarusnak*” neveznek. Ehhez a rendi tudathoz és szülőhelyéhez, a Sáros megyei Zboró (Zborov) városkához való tartozását felnőtt korában is büszkén vállalta. *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis* (Sáros megye okmánytára) című munkájának címlapján Wagnert „*Hungarus Zboroviensis*”-ként mutatják be. Karol Wagner anyanyelve azonban szlovák volt. A nagyszombati egyetem feljegyzései közt található egy adat, amely szerint felnőttként jól tudott latinul és szlovákul, magyarul viszont „*csak közép-szerűen*”.¹⁵ Wagnert előljárói mindig a szlovák lakosság körébe küldték lelkipásztori és missziós tevékenység gyakorlására; például 1763-ban kinevezték szlovák prédikátornak Bazinba (Pezinok), így tehát jól kellett tudnia ezen a nyelven.

A historiográfia történetében a magyarországi kritikai történetírás azon fiatalabb generációjához sorolhatjuk, amely a múlt kutatása során egzakt tudományos metódusokat vezetett be. Wagner lelkes historikusként céltudatosan kutatta választott témáját. A jezsuita rend 1773-as feloszlata után, ami jelentős törés volt életében, átköltözött Pozsonyba, és ott lakott négy éven

---

¹² HÖLVÉNYI, 1971. 329–350.

¹³ HÖLVÉNYI, 1976. 177–199.

¹⁴ *Liber scholarum continens catalogos nominum juventutis gymnasii Cibiniensis ab anno 1741 insertorum*. Štátny oblastný archív Prešov, (ŠOBA) sign. Piaristi v Sabinove 1726–1922, inv. č. 21.

¹⁵ VARSÍK, 1938. 212.

át. Pozsony ekkor vált a magyarországi kritikai történetírás jelentős központjává. Wagner itt szorgalmasan folytatta kutatásait, és szorosán együttműködött más történészekkel – korábbi jezsuitákkal és más, abban az időben Pozsonyban tartózkodó tudósokkal. A városban lakott két ismert történész, Kaprinai István és Pray György, akik Wagner közeli barátai és munkatársai voltak. A senkvi (Šenkvice) Kovachich Márton György, aki mindhármukat személyesen ismerte, olyan triásként említette őket, mint akik elvi módszerekkel képesek előremozdítani a magyarországi történelem kutatását. *„Ameny-nyiben e három tudós férfiúnak – akik ott egy időben találkoztak –, sikerült volna tökéletesen megvilágítania a haza történetét, valamivel bőségesebb megélhetés reményében – amelyet bár ismételten, de hiába kértek –, és hogyha megkaptak volna minden segéd-eszközt, amelynek a szükségére rámutattak, most egészen kiterjedt forrásunk lenne a hazánk történetére vonatkozóan.”*¹⁶

Hármuk közül ketten, Karol Wagner és Pray György a nagyszombati egyetem áthelyezésekor, 1777-ben Budára mentek, ahol jelentős posztokat töltöttek be az Egyetemi Könyvtárban. Ennek élére Pray, az első könyvtárőr tisztjébe pedig Wagner került, aki végül a heraldika és a szfragisztika rendkívüli professzora lett. Ebben az időszakban Wagner egy másik jelentős kritikai történésszel, az egykori jezsuitával, Katona Istvánnal is együtt dolgozott, aki abban az időben az egyetemen Magyarország történetéről adott elő.

Wagner tudományos munkáját még fiatalon, egyetemi tanulmányai alatt Bél Mátyás kutatási módszertana inspirálta, amelyet saját munkája körülményeihez és kutatási céljaihoz igazított, történeti munkáira azonban hatással volt az ismert kritikai történetíró, a turnai születésű (Trenčianská Turna) Samuel Timon (1675–1736) öröksége is, aki büszkén vállalta szlovák származását és Magyarország iránt érzett hazafiságát. Timon művei fordulópontot jelentettek a magyarországi kritikai történetírásban. Régi magyarországi diplomatikai források okmányai alapján – amelyek szisztematikus, a jezsuiták által végzett kutatását a tehetséges szervező, Hevenesi Gábor kezdeményezte – középkori krónikák egyes adatainak revíziójáért lépett fel. Ezért tartják őt a kritikai történetírás első képviselőjének. Már fiatal kollégája, Pray György is így vélekedett róla: *„Samuel Timon, rendkívül művelt férfi [...], aki a haza történetét, ha jól tudom, mindenki közül elsőként vette kritika alá.”*¹⁷ A magyarországi kritikai történetírás művelői, köztük Wagner is, nagy tiszteletben tartották Timont.

---

¹⁶ KOVACHICH, 1787. 47–48.

¹⁷ PRAY, 1764. Ad lectorem.

A szlovák historiográfia szempontjából lényeges, hogy Karol Wagner számottevően járult hozzá a szlovák történelem megismeréséhez, mert történeti kutatásai során a szlovákok lakta régió keleti területeire, főként Sáros és Szepes megyére összpontosította a figyelmét. Főleg a szepesi térségről írott első kritikai történeti munka, a több kötetes *Analecta Scepusii Sacri et Profani* (Válogatás a vallási és világi Szepesből),¹⁸ valamint a Sáros megyei okleveles emlékeket tartalmazó *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis* (Sáros megye okmánytára)¹⁹ című munkái alapján lett ismert. Különösen fontos több szempontból is kiemelni Wagner eddig csak kevés figyelemre méltatott, úttörő munkáit. Azzal, hogy kiadta e két régió oklevéltárát, a Sáros és Szepes történetével foglalkozó kutatók előfutára lett. Ezek általában véve is az első magyarországi, megyei okmánygyűjtemények voltak. Szintén elsőként fordított komoly figyelmet a szepesi és sárosi családok genealógiájára, és nem kevéssel járult hozzá általában a magyarországi genealógia fejlődéséhez.

Műveiben és levelezésében csak kevésé nyilvánult meg Wagner aktuális társadalmi vagy politikai kérdésekkel kapcsolatos álláspontja, azonban határozottan és félreérthetetlenül kinyilvánította bennük szülőföldjéhez fűződő viszonyát. A jezsuita rend feloszlataáig, előljárói döntései nyomán Magyarország különböző, főként a mai Szlovákiában lévő helységeiben tevékenykedett. Leginkább szűkebb pátériájában tartózkodott, tudósként is a legnagyobb figyelmet ennek a területnek szentelte. Hazája a szó szoros értelmében az a terület volt, ahol megszületett, tágabb értelemben pedig egész Magyarország. A *patria* az ő felfogásában szó szerint a szülőföldet jelentette, az elődöktől örökölt szellemi és anyagi gazdagsággal együtt, amelyek aztán az újabb generációk birtokába jutottak. Regionális érzések és hungarus patriotizmus nála harmonikus egységet alkottak, Klaus Weigelt kijelentésével összhangban: „A hazafiság kis egységekből nőtt ki, a családból, a szülővidékből, a régióból.”²⁰ Karol Wagner a felvilágosodás korában élt és dolgozott, amely azt hangsúlyozta, hogy az igazi hazafiság a haza javára tett cselekedetekben nyilvánul meg, ez számára is természetes volt. Pozíciójához, tehetségéhez és lehetőségeihez mérten Magyarország történeti anyagának gyűjtésével járult hozzá hazája emelkedéséhez. A *Sáros megye okmánytára* előszavában így ír erről: „elkezdtem végiggondolni, milyen módon tudnék érdemeket szerezni Sáros megyének, legkedvesebb szülőföldemnek, és neki legalább kis mértékben viszonzást nyújtani. Ez

---

¹⁸ WAGNER, 1773–78.

¹⁹ WAGNER, 1780.

²⁰ WEIGELT, 1988. 13.

idáig számos ötlet jutott az eszembe, amelyeket, ha megvalósítok, nem tűntem volna sem tétlen, sem hálátlan polgárnak, de sokuk volt olyan jellegű, amely nem egyezett az általam választott életúttal. Nekem személyesen, mint papnak, nem tetszhetett semmi mást a kezembe venni, hanem csak tollat. Ha ebben a könyvben emléket állítottam a hazának, úgy hittem, ugyanazt teszem vele, mint a szenátor a kúrián, amikor tanácsot ad, vagy a katona fegyverével a harctéren.”²¹ Intenzív és őszinte hazafias meggyőződése sarkallta arra, hogy fáradhatatlanul bővítse az ország múltjáról szóló ismereteket. Ezt meg is fogalmazta a történész Kaprinai Istvánnak 1762. március 7-én kelt levelében, kifejtve az egész életre szóló és jórészt sárosi szülőföldjére vonatkozó tudományos vállalkozásának terveit: „ez sok év munkája, amit az édes hazaszeretet diktál.”²²

Wagner nemes volt; apja a Makovický-uradalom igazgatója; míg keresztapja az uradalom akkori birtokosa, a Német-Római Birodalom grófja, Karl Gobert Asprenont. A birtok központja Zboró volt. Wagner Magyarország privilegizált rétegeihez tartozott, ez megnyilvánult személyes beállítottságában és műveiben is, amelyekből visszatükröződik pozitív hozzáállása a magyarországi rendekhez. Nagyon érdekelte a régi magyarországi nemesi családok genealógiája. Érdeklődésének eredménye a *Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae Familiarum, quae iam interciderunt* (Azon magyarországi jeles családok genealógiai-történeti gyűjteménye, akik már kihaltak) című műve lett.²³ Általánosságban minden műve visszatükrözi nemesi patriotizmusát. Munkáiban főként a magyarországi uralkodók, nemesek, várak és városok múltjával foglalkozott. Törekedett rá, hogy ezt az örökséget másoknak is közvetítse: „(...) úgy hiszem, hogy honfiaiunk nem adhatok kedvesebbet és hasznosabbat, mint hogy a szemük elé tárom azt, amiben úgy láthatják elődeik tetteit, mint a tükörben. Egyúttal örvendezni fognak a dicső tettek emlékeinek, amelyek arra serkentik őket, hogy utánozzák azokat, elkerüljék és elhárítsák a becstelének szégyenteljes végzetét és ellenállni tudjanak velük szemben.”²⁴ Ezen örökség megismerését nem tartotta öncélúnak, mert úgy látta, a jelen számára tanulságok és a vigasztalások forrása lehet.

Karol Wagner nemesként bizonyosságot tett arról, hogy jól érti Magyarország történetének egészét és az egyes megyék történetét is, amelyekben az

---

²¹ WAGNER, 1780. Ad Lectorem.

²² List Karola Wagnera Štefanovi Kaprinajovi zo Spišskej Kapituly zo dňa 7. marca 1762. [Karol Wagner Kaprinai Istvánnak, 1762. március 7-én, Szepeshely] Egyetemi Könyvtár, Budapest, sign. G. 116. II., lat 156.

²³ WAGNER, 1778–02.

²⁴ WAGNER, 1780. Ad Lectorem.

események irányítása a nemesség kezében volt. A magyarországi megyei nemesség jóindulata és segítsége nélkül ebben a korban lehetetlen volt történeti kutatást folytatni, mivel a – Magyarországon sikeresen művelt – forrásokon nyugvó kritikai történetíráshoz szükséges volt megszerezni azoknak a támogatását, akik befolyással voltak a forrásokhoz való hozzáférésre. A magyarországi historiográfia fejlődése a nemesség és a történészek együttműködésétől függött. Főként a vármegyékben vezető pozíciókat birtokló középnemesség képviselői voltak azok, akik Wagner számára lehetővé tették az egyes vármegyék, családok, várak stb. történetéhez kapcsolódó források tanulmányozását. Ebben az időszakban sok nemes érdeklődött Magyarország történetének kutatása iránt, amely megvilágította a múltat és a nemességnek az államban betöltött pozíciójának jelentőségét. A nemesek említett segítsége – magányűjteményeik megnyitása – tehát hasznosnak bizonyult, mert Wagner munkái által számukra is érdekes okmányok, valamint az elődök hazafias cselekedeteiről tanúskodó forrásfeldolgozások kerültek a kezükbe. Nem utolsó sorban Wagner munkái világítottak rá arra is, hogy a magyarországi nemesek, éppúgy a magyar, mint a szlovák eredetűek, jelentős érdemeket szereztek a magyar állam védelmezésében és működtetésében. Wagner nem kutatott egyes személyek vagy családok megbízásából, és hogy ennek még a gyanúja se vetüljön rá, leggyakrabban már kihalt magyarországi családok történetét tanulmányozta. Hangsúlyozta mind a magyarországi nemességnek, mind az uralkodóknak az ország érdekében szerzett érdemeit, akár őshonos, akár idegen családokból származtak. Tartózkodó, sőt elutasító álláspontot képviselt azon jelenségekkel szemben, amelyek békétlenséget, erőszakot, háborúkat szítottak az országon belül, és meggyengítették a külső ellenséggel, főként az Oszmán Birodalommal szembeni ellenállást. Tehát azokat a folyamatokat utasította el, amelyek végső soron a független magyar állam összeomlásához vezettek.

Wagnernek az uralkodó Habsburg-dinasztiához való hozzáállása pozitív volt, főként azokat a lépéseket tartotta helyesnek, amelyek hazája, Magyarország hasznára váltak. Ezt a megállapítást alátámasztják idősebb kori megnyilvánulásai: amikor II. József 1787-ben az Oszmán Birodalom elleni háborút készítette elő, Wagner név nélkül alkalmi verset közölt a felvilágosult *Mercur von Ungarn* című folyóiratban *Propempticon Josepho II. Augusto in castra discedere paranti* (Búcsúvers a háborúba indulásra készülő II. József császárnak)²⁵ címmel. Kifejezte benne, hogy támogatja az uralkodót abban, hogy a „*sértődött*

---

²⁵ WAGNER, 1787.

oroszk” szövetségeseként harcoljon az oszmánokkal szemben. Ebben is megnyilvánult Wagnernek a szülőföld történetében gyökerező hungarus patriotizmusa. Minden olyan oszmán uralom alatti terület visszaszerzése fontos volt számára, amely korábban Magyarországhoz tartozott. Nem elhanyagolható körülmény azonban az sem, hogy versét abban az időben írta, amikor a magyarországi nemesség nagy része a bevezetett reformok miatt ellenállást tanúsított az udvarral szemben.

Magyarország Wagner véleménye szerint különböző nemzetiségek házája volt. A Sáros megyéről szóló, kéziratban maradt *Collectanea Sárosiana de fluviis, montibus, urbibus, oppidis, pagis, familiis, personis, aliisque rebus ad ejusdem comitatus notitiam pertinentibus* (Sárosi gyűjteménye a folyóknak, hegyeknek, városoknak, városkáknak, falvaknak, családoknak, személyeknek és más, ezen megye ismeretével összefüggő dolgoknak)²⁶ című művében megkülönböztette a lakosság egyes nemzetiségi csoportjait – Sárosban konkrétan a magyarokat, németeket, szlovákokat és ruszinokat. A szlovákok és magyarok együttélését harmonikusnak ábrázolta: „*És ilyen kölcsönös kapcsolatokkal [a szlovákok – M. M.] már nyolcszáz évvel ezelőtt összevegyültek a magyarokkal. Most egyaránt jóban és rosszban szövetségesei egymásnak.*”²⁷

Összefoglalva tehát, Wagner példás hungarus patrióta volt, szülőhelyéhez és egész Magyarországhoz bensőséges viszony fűzte; a „*natio Hungarica*” tagjának érezte magát, s a magyarországi nemességet, illetve az uralkodói dinasztiát egyaránt pozitívan ítélte meg. Példája segít, hogy jobban megértsük azt a kort, amelyben élt, valamint a korban megélt hazafiságot. Karol Wagner történetírói személyiségét számos tényező formálta: származása, családja, iskolái, a jezsuita rend, politikai, társadalmi viszonyok, valamint a történettudomány fejlődésének korabeli haladási irányai. Annak ellenére, hogy egyetlen történész sem tudja munkája során teljesen függetleníteni magát személyes meggyőződéseitől, illetve attól a kulturális kontextustól, amely az adott kor sajátja, Wagner objektivitásra törekedett. Igyekezett elkerülni a gyanúját is annak, hogy a tudományos szándékokon kívül más is vezérli. Műveiben, közülük is elsősorban az *Analecta Scepusii Sacri et Profani* és a *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis* oldalain láthatjuk, hogy munkájában a Magyarországról szóló ismeretek növelésére törekedett; azáltal, hogy ismerteti az egyes régiókat: „(...) *arra törekedtem, hogy Magyarország története hozzáférhető legyen. Tehát*

---

²⁶ A munka kézirata az Országos Széchényi Könyvtárban található. OSZK, Kézirattár, sign. F.L. 368.

²⁷ OSZK, Kézirattár, sign. F.L. 368. 4v.

mindig azt gondoltam, hogy amennyivel több fény vetül majd a királyság egyes provinciáira, annnyival lesz Magyarország története is gazdagabb és teljesebb.”²⁸ Bár erős érzelmek fűzték tanulmányainak tárgyához, munkájához mégis igyekezett kritikusan hozzáállni. A régi írásbeliséget nem azzal a céllal tanulmányozta, hogy igazoljon, vagy cáfoljon konkrét viták során felmerülő jogi igényeket. Mindenekelőtt tanúságot akart tenni Magyarországnak történetéről: „Mindenben rendkívül következetesen figyeltem arra, hogy sehol semmi ne lopózzon be, amely valakit előítélethez vezethet. Ez az én szándékom: hogy ha ezt valaki kiforgatja, más értelemet adna neki, az bizony erőszakot követ el az én tiszta szándékomon.”²⁹ Wagner művének ez a vonása, valamint patriotizmusa mindmáig értékes.

Fordította: Demmel József

Milota Malovecká: Patriotismus historika Karola Wagnera

V osobnosti a diele historika Karola Wagnera (1732–1790) môžeme pozorovať silné prežívanie uhorského patriotizmu, spojeného s regionálnym a stavovským cítením. Tento významný muž v dejinách slovenskej, a v dobovom historickom kontexte uhorskej vedy 18. storočia, vytvoril rozsiahle a hodnotné dielo. Svoj aktívny život prežil v epoche osvieteniského absolutizmu. Pôvodom bol šľachtic zo Šariša, podľa stavu kňaz a 26 rokov i jezuita, mimoriadne nadaný vzdelanec, ktorého rodnou rečou bola slovenčina a ktorý tiež pôsobil väčšinu svojho života na území Slovenska. Vo vývoji dejepisectva ho zaraďujeme k predstaviteľom mladšej generácie uhorskej kritickej historiografie zavádzajúcej do skúmania minulosti exaktné vedecké metódy. Z hľadiska slovenskej historiografie je významné, že K. Wagner pri historickom výskume sústredil svoju pozornosť na oblasť východného Slovenska, najmä na región Spiš a Šariš. Vo svojich dielach silne a jednoznačne vyjadril svoj vzťah k rodnému regiónu i celej krajine. Pre Wagnera bol vlasťou v užšom slova zmysle rodný kraj, v širšom celé Uhorsko. *Patria* v jeho chápaní bola doslovne otcina – teda rodná krajina a jej duchovné a hmotné bohatstvo zdedené po predkoch, ktoré sa stáva vlastníctvom nových generácií. Regionálne cítenie a uhorské vlastenectvo u neho tvorili harmonickú jednotu. Patriotizmus Karola Wagnera bol vrúcny vzťahom k tomu, čo je súčasťou vlasti: dejiny, tradície, duchovné a hmotné diela minulých pokolení rodákov i samotné územie krajiny. Keďže Wagner žil a pracoval v dobe osvietenstva, ktorá zdôrazňovala, že pravé vlastenectvo sa prejavuje konkrétnymi skutkami pre dobro vlasti, bolo pre neho ako patriota prirodzené, že vzhľadom na svoje postavenie, nadanie a možnosti prispieval k povzneseniu vlasti výskumom a zbieraním materiálu k uhorským

---

²⁸ WAGNER, 1773–78. I. Ad Lectorem.

²⁹ WAGNER, 1780. Ad Lectorem.

dejinám. Bol zároveň šľachticom a jeho príslušnosť k stavovskému „*Natio Hungarica*“ sa prejavovala v smerovaní jeho osobnosti, a tým aj v diele, v ktorom sa odráža jeho kladný vzťah k uhorským stavom, a to k šľachticom ako slovenského, tak maďarského pôvodu, ktorí všetci mali nezanedbateľné zásluhy na budovaní spoločnej vlasti. Napriek silnému citovému vzťahu k predmetu svojho štúdia sa však snažil prístupovať ku svojej práci kriticky, a tak sa v jeho diele vzácné skĺbilo hlboké vlastenecké presvedčenie so snahou o objektívny pohľad na minulosť otčiny.

Felhasznált irodalom és rövidítések

OSZK – Országos Széchényi Könyvtár

ŠOBA – Štátny oblastný archív Prešov

HÓMAN

1925 HÓMAN Bálint: *A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon*. Budapest, Magyar történelmi társulat, 1925.

HORVÁTH

1983 HORVÁTH, Pavel: Slovenská historiografia v období pred národným obrozením. (2. časť) In: *Historický časopis*, 31. (1983) č. 2. 231–250.

HÖLVÉNYI

1966 HÖLVÉNYI György: Wagner Károly könyvtára. In: *Az Egyetemi könyvtár évkönyvei* 3. Budapest, Egyetemi könyvtár, 1966. 147–158.

1971 HÖLVÉNYI György: Wagner Károly és a Bél-iskola. In: *Az Egyetemi könyvtár évkönyvei* 5. Budapest, Egyetemi könyvtár, 1971. 329–350.

1976 HÖLVÉNYI György: Ungarische Jesuiten als Historiker und der Jesuitenorden. In: *Armarium. Studia ex historia scripturae, librorum et ephemeridum*. Szerk.: DEZSÉNYI Szemző Piroska-MEZEY László Budapest, Akadémiai, 1976. 177–199.

CHALUPECKÝ

2002 CHALUPECKÝ, Ivan: Historik a medievista Karol Wagner. In: *Historický zborník*, 12. (2002) č. 1–2, 289–292.

JANKOVIČ

- 1974 JANKOVIČ, Vendelín: Spišská historiografia. In: MARSINA, Richard a kol.: *Spišské mestá v stredoveku*. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo, 1974.

KOVACHICH

- 1787 KOVACHICH, Martin Georg: Biographie des Herrn Karl Wagners. In: *Merkur von Ungarn*, 2. (1787) č. 6. 47–48.

LEHOTSKÁ

- 1972 LEHOTSKÁ, Darina: *Príručka diplomatiky*. Bratislava, Slovenská archívna správa, 1972.

MALOVECKÁ

- 2003 MALOVECKÁ, Milota: Karol Wagner. Život a dielo venované Spišu. In: *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*. Red.: GLADKIEWICZ, Ryszard–HOMZA, Martin. Levoča–Wrocław, 2003. 593–598.
- 2005a MALOVECKÁ, Milota: Zborovský rodák Karol Wagner. In: HARČÁR, Jozef–LUKÁČ, Gabriel–ADAM, Jan–PETROVIČ, Jozef–BELEJ, Milan–MALOVECKÁ, Milota: *Zborov. Dejiny obce a Makovického panstva*. Zborov, Obecný úrad Zborov, 2005. 224–231.
- 2005b MALOVECKÁ, Milota: František II. Rákoci a Rákociovci v diele Karola Wagnera. In: *Povstanie Františka II. Rákociho 1703–1711 (v novšom priblížení)*. *Acta Facultatis philosophicae Universitatis Prešoviensis*. Red.: KÓNYA, Peter. Prešov, Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2005. 343–347.

PRAY

- 1764 PRAY, Georgius: *Annales Regum Hungariae (997–1564)*. Vindobonae, 1764.

STETTNER

- 1989 STETTNER, W.: Johann Genersich – Von der Liebe des Vaterlandes. In: *Vaterlandsliebe und Gesamtstaatsidee im Österreichischen 18. Jahrhundert. Beihefte zum Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts*. Band 1. Hrsg.: CSÁKY, Moritz – HAGELKRYSS, Reinhard. Wien, 1989.

VARSIK

- 1938 VARSIK, Branislav: *Národnostný problém Trnavskej univerzity*. Bratislava, 1938.

WAGNER

- 1773–78 WAGNER, Carolus: *Analecta Scepussii sacri et profani I-IV*. I.: Viennae, 1773, II.: Viennae 1774, III., IV.: Posonii et Cassoviae, 1778.
- 1787 [WAGNER, Carolus]: Propempticon Josepho II. Augusto in castra discedere paranti. In: *Merkur von Ungarn*, 2. (1787.) 8.
- 1778–02 WAGNER, Carolus: *Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum, quae iam interciderunt*. Decas I.: Budae, 1778. Decades I–IV: Posonii, Pestini et Lipsiae 1802.
- 1780 WAGNER, Carolus: *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis*. Posonii et Cassoviae 1780.

WANGERMANN

- 1985 WANGERMANN, Ernst.: Joseph von Sonnenfels und die Vaterlandsliebe der Aufklärung. In: *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts*. Band 2. Wien–Köln–Graz, 1985.

WEIGELT

- 1988 WEIGELT, Klaus: Patriotismus. Zur Renaissance eines notwendigen Begriffs. In: *Patriotismus in Europa*. Hrsg.: WEIGELT, Klaus. Bonn, 1988.

Elena Rozskova
Egy sárosi lelkész drámái

**Jonáš Záborský életműve a szlovák és a magyar történeti
drámák metszéspontján**

ASZLOVÁK NEMZETI ÉBREDÉS korszakában (1780–1870)¹ a történelem és a nyelv fogalmának meghatározása a nemzeti öntudat formálásának legfontosabb eleme lett, amely kialakította a következő paradigmát: „*hangoztatni és bizonyítani a nemzet létét és egyedi jellegét*”.² A nemzeti történelem keresése a kor „parancsa” szerint hozzájárult a szlovákok önmeghatározásához, hiszen „*a 17–18. századi szlovák nemzetfejlődés legalapvetőbb sajátosságát a történeti magyar államhoz való kötődésnek, az ún. hungarus-tudatnak és a lassan differenciálódó szláv »nemzeti« tudatnak a párhuzamossága jelentette*”.³ A szlovák történetírás kezdetei a 18. században gyökereznek, azóta beszélhetünk „*egyfajta általános szláv és kifejezetten szlovák öntudat közt ingadozó történet szemléletről, amely ekkor kezd kibontakozni, lassan és részlegesen, az általános hungarus-szemléletről*”.⁴ Ennek képviselői közé sorolható Samuel Timon, Ján Baltazár Magin, Bél Mátyás, Adam František Kollár és Ján Severini.⁵ A hungarus-tudat mellett már erős szláv (szlovák) öntudattal is rendelkeztek. A 18. század elején kibontakozott az épp kialakuló szlovák történetírás első szakmai vitája,

---

¹ A korszak kezdő és végpontjára lásd: MASKOVA-SZKORVID, 1997. 58.

² BOISSERIE, 2005. 5.

³ SZARKA, [1993]. 73.

⁴ NIEDERHAUSER, 1995. 572.

⁵ Bél, Mátyás (1684–1749), fő munkája *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (1735–1742); Kollár, Adam František (1718–1783) pedagógus, a bécsi udvar könyvtárosa, fő művei: *Historia diplomatica iuris patronatus apostolici Hungariae regum* (1762), *De originibus et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra apostolicorum regum Ungariae* (1764); Severini, Ján (1716–1789), polihistor, számos tankönyv írója, fő műve a *Commentatio historica de veteribus incolis Hungariae Cis-Danubianae a Morava amne ad Tibiscum* (1767). MINÁČ, 1989. 143., MINÁČ, 1992. 212.

amely a magyar honfoglalással volt kapcsolatos. 1722-ben Bencsik Mihály nagyszombati egyetemi tanár a *Novissima diata nobilissima* című röpiratában a magyar honfoglalást a nem magyarok (illetőleg a szlávok) meghódításának tekintette: „Bencsik művében felelevenítette a középkori magyar krónikákból a Szvatopluk által fehér lóért magyaroknak eladott ország legendáját, s abból azt a következtetést vonta le, hogy a szlovákok mint Szvatopluk népének leszármazottai örök időkre a magyarok alárendeltjévé váltak.”⁶ Ennek a szemléletnek ellentmondott Magin (1682–1735) katolikus papnak a *Murices sive Apologia inclityi comitatus Trenchinienis* (1728) című munkájában kifejtett véleménye, amelyben „a szlovákok autochton jellegét bizonyítandó a magyar honfoglalással kapcsolatosan a korabeli Kárpát-medencei szlávoknak magyarokkal szembeni vendégszeretetét, befogadó gesztusait állította előtérbe, és a középkori magyar állam kialakulását közös igyekezet eredményeként, a magyarok és már a korábban itt lakó szlávok közötti egyfajta szerződés következményeként értékelte”.⁷ Magin szemléletét a jezsuita Samuel Timon (1675–1736) képviselte a későbbiekben (*Imago antiquae et novae Hungariae*, 1733, Kassa), azzal kiegészítve, hogy a magyarok és a szlávok továbbiakban békésen éltek együtt.⁸

A 18–19. század fordulóját megelőzően három tudósnak – Juraj Papáneknak, Juraj Sklenárnak, Juraj Fándlynak⁹ – köszönhetően kialakult az immár szlovák történelemszemlélet. A szerzők sokra tartották a nagymorva hagyományt, Cirill és Metód művét, illetve a szlávok által a magyarokra, a magyar nyelvre és a középkori magyar állam megalakulására gyakorolt hatást. Etienne Boisserie francia kutató szerint az ő műveikben még „nincs szembenállás a Morva Birodalom és Magyarország között”.¹⁰ Boisserie azt írja: a „Morva Birodalom szlovák jellegére vonatkozó szemlélet akkor válik véglegessé, amikor a mozgalom a Štúr-generáció és a nyelv kodifikációja irányába mozdul el”.¹¹ A két történelemszemlélet képviselői közötti ellentétek az 1830–1840-es években bontakoztak ki, amikor előtérbe került a szlovák–magyar politikai konfliktus: „A korabeli magyar politika, a magyarosítás erősödése, a szlovák nemzet gondolatának elvetése, a nemzeti

---

⁶ SZARKA, [1993]. 73.

⁷ SZARKA, [1993]. 75–76.

⁸ OSLANSKÝ, 2005. 633–642.

⁹ Papáneknak, Juraj (1738–1802) katolikus pap, fő munkája a *Historia gentis Slavae. De Regno regibusque* (Pécs, 1780); Sklenárnak, Juraj (1745–1790) jezsuita szerzetes: *Vetustissimus Magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus et incursus* (1784); Fándlynak, Juraj (1750–1811) katolikus pap: *Compendiata historia gentis Slavae* (Irnava, 1793). MINÁČ, 1992. 272., MINÁČ, 1990. 395., MINÁČ, 1987. 53.

¹⁰ BOISSERIE, 2005. 4–5.

¹¹ BOISSERIE, 2005. 5.

mozgalommal szemben alkalmazott elnyomó intézkedések mind ezt a tendenciát erősítik.”¹²

Az irodalom területén a nemzeti történelem iránti érdeklődés különösen a felvilágosodás és romantika korszakában erősödött meg, vagyis „a képzeletbeli hazát mint szakrális területet a felvilágosodás és a romantika írói-költői teremtették meg a nemzeti narrációként elgondolt történelem sorsdöntő eseményeinek és hőseinek bemutatásával, a nemzet földrajzi mitológiájának (»szent« hegyekkel és vizekkel) elkészítésével”.¹³ Olyan romantikus írók fordultak nemzeti történelmi témákhoz, mint Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban, Samo Chalupka vagy Ján Kalinčiak. A szlovák nemzet jövője szempontjából szükséges volt az önálló identitás keresése, a „kulturális folytonosság vagy hagyományteremtés”¹⁴ tanúsítása, amit a szlovák nép „kulturális emlékezet”-ének¹⁵ formálása által el lehetett érni.

Jonáš Záborský (1812–1876) egyike volt azoknak az íróknak, akik jelentős mértékben törekedtek a szlovák „kulturális emlékezet” megteremtésére. Életműve a romantika évtizedeiben keletkezett, ennek ellenére szembefordult a romantikus esztétikával: szkeptícizmussal tekintett a romantikára és inkább a klasszicizmust méltányolta – ennek következtében azonban kikerült az irodalmi áramlatok fősodrából. Ezért is nevezte őt 1970-es években Albín Bagin szlovák irodalomkritikus „klasszikus modernistá”-nak.¹⁶ Oskár Čepan szerint Záborský művei „anomáliákra és paradoxonokra”¹⁷ épültek. Ezek a találó jellemzések arról tanúskodnak, hogy bonyolult, szövevényes stílusa nem illeszkedett be az akkori szlovák irodalmi kánonba.¹⁸ Műveire komoly befolyást gyakorolt a romantika, emellett megtalálhatók bennük a klasszicizmus vonásai, egyúttal már a realizmus megjelenését vetítik előre.¹⁹

Az 1850-es években Záborský történészként is tevékenykedett. Ennek nyomán születtek meg a Magyar Királyság kialakulásáról és kezdetéről szóló

---

¹² BOISSERIE, 2005. 8.

¹³ KISS GY., 2005. 187.

¹⁴ Jan Assmann terminológiája. In: ASSMANN, 2004.

¹⁵ ASSMANN, 2004. 20.

¹⁶ BAGIN, 1978. 87.

¹⁷ ČEPAN, 1978. 11.

¹⁸ Záborský élete hasonló ellentmondásokkal volt terhelt: evangélikus teológusnak tanult, majd a parókiája leégése után katolizált, mert azt ígérték neki, hogy Kassán magas teológiai-akadémiai állást kap. Ám végül becsapták, és csak káplán lett a kassai plébános mellett. 1853-ban a Sáros megyei Zsupcsány (Župčany) nevű község lelképásztora lett, egészen 1876-ban bekövetkezett haláláig. SZIKLAY, 1962. 400–401.

¹⁹ Záborský művészeti koncepciójának bonyolultságáról: ZAJAC, 2005. 348–368.

rövid cikkei, országismereti tanulmányai, a drámáihoz írt magyarázatok, illetve nagyobb munkái közül pl. az *Úryoky o najstaršej histórii Uhorska* (Részletek a Magyarország régi történelméről), a *Zápas cirkve východnej so západnou*²⁰ (Keleti és nyugati egyház harca) stb.

Hungarus történelemszemléletét a kéziratban maradt *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatkov do čias Žigmundových* (A Magyar Királyság története a kezdetektől Zsigmond király uralkodásáig) című monumentális munkájában foglalta össze. A mű kézirat 1875-ben Prágába került, azóta a Prágai Nemzeti Múzeum Könyvtárában őrzik.²¹

Maga a drámaíró rendkívül fontosnak tartotta a szlovák történetírás fejlődését: „Eddig a magyarországi történetírással²² magyarok vagy németek foglalkoztak. Előszedték a krónikákat és legendákat, átdolgozták ezeket és kiadták [...] figyelembe vették a külföldi forrásokat és ezeken felépítették Magyarország történelmét, [amely] általánosan elfogadott, de számunkra elfogadhatatlan. [...] A nyelvünk és a szláv történelem ismeretlensége miatt nem tudták megérteni a régi Magyar Királyságot, amely kétségtelenül szláv jellegű volt. [...] Egy könyvre sincs akkora szükségünk, mint egy szlovákul íródott Magyarország-történetre.”²³

Záborský nem tekintette magát hivatásos történésznek, annak ellenére, hogy alapos és gazdag forrásanyagra épülő munkát végzett. Leveleiben azt írta, hogy historikus munkásságát elsősorban történeti drámaciklusának komoly elméleti előkészítésére szánta, ezért nem meglepő, hogy – Niederhauser véleménye szerint – „inkább az irodalomtörténet tartja számon, mint történeti drámák szerzőjét”.²⁴ A drámák többsége 1858–1863 között született, ezek voltak a történeti dráma műfajának első darabjai a szlovák irodalomban. A művek egy része a szlovák, orosz, lengyel, szerb és horvát történelemtől szól, ami megfelel a szerző szláv kölcsönösség gondolatán alapuló nézeteinek. Ján Kollár (1793–1852) szlovák költő és a szláv kölcsönösség eszméjének megalapozója²⁵ nyomán Záborský is az irodalmi együttműködésre szólította fel

---

²⁰ Záborský cikkei: JOSIFOVIČ, 1864a., JOSIFOVIČ, 1864b., ZÁBORSKÝ, 1863., ZÁBORSKÝ, 1867., stb.

²¹ A szlovák történészek közül a *Dejiny...* elemzésével például Richard Marsina és Ladislav Tajták foglalkozott. MARSINA, 1978. 132–145., TAJTÁK, 1978. 166–187.

²² Eredetileg *dejepis uhorskýj*.

²³ Emil Lehuta idézi. LEHUTA, 1998. 261–263.

²⁴ NIEDERHAUSER, 1995. 580.

²⁵ A szláv kölcsönösség nagyhatású elméletét Ján Kollár 1835-ben alkotta meg. Ebben a szlávokat egy nemzetnek, a különböző szláv nemzeteket különböző törzseknek tartotta, és besorolta őket négy főnyelvjárásba (orosz, lengyel, cseh, illír). A végső cél pedig az egységes szláv irodalmi nyelv kialakítása volt.

a szláv népeket, de nem támogatta a majdani szláv politikai egység előkészítését. Arra törekedett, hogy „az irodalmi kölcsönösség honosodjon meg a szláv népek között, hogy erkölcsileg támogassák az egységet: de ne legyen semmi egyesült polgári Össz-szlávia”.²⁶ Ez indította arra is, hogy a szerb népi költészetet utánozva tíz szótagú, rímtelen, verses formában írja drámáit.

Záborský drámái közül azok tarthatnak számot különleges érdeklődésre, amelyek a magyar történelemmel és a szlovák–magyar történelmi viszonyokkal kapcsolatosak (például: *Nagy Moravia utolsó napjai*, *A dunántúli szlovákok harca*, *Az Árpádok*, *A rozgonyi csata*, *Zach Felicián*, *A Hunyadiak*, *Dózsa*, *Báthori Erzsébet* stb.). Ezekben a művekben a szerző vitatkozott a magyar drámaírók hasonló tematikájú munkáival, ám a polemizálás mellett egyúttal támaszkodott is azok műfajbéli újításaira, hiszen a szlovák irodalomban a történelmi drámának nem volt hagyománya. Záborský művei elválaszthatatlanok az akkori magyar–szlovák kulturális viszonyoktól. Erről tanúskodik az író szlovák kritikusokra panaszkozó levelének egyik részlete: „Szeretném tudni, vajon ezek az emberek (kritikusok) olvasták-e a magyar drámaírókat? A kritikák egyikében sem akadtam nyomára, hogy műveimet összehasonlították volna az ilyen vagy hasonló tartalmú magyar művekkel.”²⁷

Záborský műveinek tematikája olyan magyar drámákkal mutat hasonlóságot, amelyek különböző irodalmi stílusokban íródtak, a klasszicizmustól kezdve a késő romantikáig.²⁸ Ez a tény azt bizonyítja, hogy a 19. század második felében már kialakult a történelmi dráma műfaja a magyar irodalomban, amely a színpadon bizonyos változásokon (színjátéktípusokon) ment át (az „áltörténelmi szomorújáték”-tól, a „vitézi játék”-on keresztül a „krónikás drámá”-ig).²⁹

A szlovák drámaíró több olyan művet is ismert és olvashatott, amelyet nem említett meg leveleiben és más dokumentumaiban. A szlovák és a magyar történelmi dráma tipológiai aspektusa nagyon fontos szerepet kap így az össze-

---

²⁶ LAZAR, 1956. 66.

²⁷ Közli LAZAR, 1956. 301.

²⁸ A történelmi témák olyan magyar drámaírók műveiben találhatók, mint Bessenyei György (1747–1811), Katona József (1791–1830), Virág Benedek (1754–1830), Kisfaludy Károly (1788–1830), Kisfaludy Sándor (1772–1844), Szentmiklóssy Alajos (1793–1849), Vörösmarty Mihály (1800–1855), Gaál József (1811–1866), Garay János (1812–1853), Kürthy Lajos (1813–1864), Szigligeti Ede (1814–1878), Tóth Lőrinc (1814–1903), Vahot Imre (1820–1879), Madách Imre (1823–1864), Jókai Mór (1825–1904), Tóth Kálmán (1831–1881) stb.

²⁹ Kerényi Ferenc terminológiája. In: KERÉNYI, 1981.

hasonlításban, mivel az írók ugyanolyan történelmi témákkal foglalkoztak, ugyanolyan forrásokat használtak és hasonló körülmények között alkották a műveiket.

Záborský kapcsolata a magyar drámairodalommal két szempontból vizsgálható meg. Az egyik ideológiái: látens módon polemizált a Magyar Királyság keletkezésével és a magyar állam fejlődésével kapcsolatos sztereotip elképzelésekkel, amelyek magyar történelmi munkákon, a régi mítoszokon, krónikákon alapultak. A másik szempont irodalmi síkon, esztétikai formában jelentkezett: lemondott a romantikus típusú történelmi tragédiáról, amelyben a drámaíró szabadon értelmezi a szereplők jellemét és az eseményeket. Záborský ily módon azokkal helyezkedett szembe, akik műveiket a tényszerűség és valóságosság elválaszthatóságára alapozták, az ő számára maga a valóság tragikus és drámai jellegű volt, ezért drámáiban többre becsülte a történelmi események pontos, tényekre épülő ábrázolását, mint a költői leleményt. Tartotta magát a tényekhez, amelyeket alkalmasnak talált a történelem magyarázatára és amelyekhez saját kutatásai és egyéb történelmi munkák révén jutott.

Fontos tudni, hogy Záborský történelmi drámái alapvetően könyvdrámák voltak, nem állították színpadra őket a 19. század folyamán. Ennek oka, hogy az egykori szlovák színházi kultúra még fejletlen, amatőr jellegű volt, amelynek keretein túlnyúltak Záborský bonyolult tartalmú drámái.³⁰

Hasonlítsuk össze Záborský néhány történelmi drámáját az azonos tartalmú magyar művekkel! Már említettem, hogy az egyik legfontosabb történelmi téma Nagy-Morávia korszaka volt, amelyben a szlovák írók és történészek a szlovák nemzet eredetét keresték. „*A Morva Birodalom hagyománya* – írja Etienne Boisserie – *a nagy romantikus korszakban gyökerezik meg véglegesen állandó és vitathatatlan értéként. Ján Hollý 1827-ben megjelent Svätopluk című epikus költeménye és Bohuslav Tablic a Hlasové-ban való közreműködése (1846) között lett a Morva Birodalom központi téma.*”³¹ 1865-ben a *Drámai költemények* című kötetben megjelent Záborský *Posledné dni Veľkej Moravy* (Nagymoravia utolsó napjai) című drámája. Később a szerző átdolgozta a művét és 1869-ben kiadta a *Sokol* irodalmi folyóirat mellékletében *Morávia utolsó napjai* címmel. (Ez volt az egyetlen műve, amelyen változtatásokat hajtott végre.)

Záborský nem említette a levelezésében vagy egyéb dokumentumaiban, hogy ismerné Gaál József *Szvatopluk* (1839) című drámáját, de a közös vagy

---

³⁰ LEHUTA, 1998. 205.

³¹ BOISSERIE, 2005. 5.

hasonló téma lehetővé teszi, hogy összehasonlítsuk a két művet.³² Gaál József drámájának cselekménye Szvatopluk pozsonyi várában és a Tisza-parton elhelyezkedő magyar táborban, valamint Nyitra környékén zajlik. Szvatopluk gyenge és nem előrelátó, de becsvágyó irigy politikus, aki árulókkal és megbízhatatlan emberekkel (Zobor, Kriván,³³ Klucsor, Zdenko) veszi körül magát. Nagy-Moráviát két veszély fenyegeti: egyrészt Arnulf császár tart igényt a nagymorva földre, másrészt a Tisza mentén a magyar katonák támadása várható. Szvatopluk szövetségesei titokban megpróbálnak kapcsolatba lépni a magyarok vezetőivel, hogy letaszítsák Szvatoplukot a trónról. A Zobor nevű tanácsadó tárgyalásokat folytat Árpáddal. A magyarok felháborítónak tekintik Zobor árulását, elutasítják a segítségét, mivel sürgősen: ez a föld hozzájuk tartozik az öröklési jog szerint, mivel Attila utódjainak tekintik magukat. Párhuzamosan a dráma történelmi szálával egy romantikus vonal is kifejlődik, amely egy Ilma nevű, Szvatopluk fogságába esett magyar leánnyal kapcsolatos. Ilma beleszeretett Kadosába, Árpád követébe, de nem szökik el a magyarokhoz, mivel bosszút akar állni Szvatoplukon apja meggyilkolásáért. A szlávok és a magyarok közötti csatában Szvatopluk bátran harcol, de végül a magyarok győznek. Zobor újra átmegy a magyarok táborába, de azok újabb árulását már nem bocsátják meg, és kivégzik őt. A történet végén Ilma már szánalmat érez Szvatopluk iránt. A pozsonyi vár ura öngyilkos lesz a dráma végén.

Záborský a *Posledné dni Velkej Moravy* című drámájában Nagy-Moravia bukásának bonyolult, összetett képét rajzolja meg. Az anakronizmus módszerét használva a történelmi színen együtt szerepelteti a történelmi személyek több nemzedékét is: megjelenik Rasztiszlav, I. Szvatopluk unokaöccse; II. Mojmir nagymorva uralkodó és II. Szvatopluk, akik a trónért harcolnak egymással. A drámában sok mellékszereplő van: Nagymoravia szövetségesei és árulói. Így a fő konfliktus nem is a szlávok és a magyarok között zajlik, hanem maguk a szlávok között: Stipihnev cseh fejedelem Arnulfot támogatja, Bratislav (Braclav) pannoniai fejedelem magyaroknak segít, II. Szvatopluk a trónért küzd, mintha észre sem venné a külső veszélyt. A drámában német lovagok, papok és pogányok is szerepelnek, így Záborský a 9. század széles történelmi tablóját rajzolta meg. A történetben a Szvatopluk vezette szláv fejedelmek elárulják Mojmirrt és

---

³² Lehetséges, hogy mindkét műre hatott Vörösmarty Mihály *Zalán futása* című eposza, mivel 1825-ben megjelent hőskölteleményének nagy hatása volt mind a közönségre, mind az írókra.

³³ Ez tehát a szlovák nemzeti jelképvilághoz tartozó hegyek megnevezéseinek negatív értékelése.

a magyarokkal együtt letaszítják őt a trónról, igazi győzteseknek pedig a magyarok bizonyulnak, akik birtokba veszik a hajdani szláv területeket.

Zoltán Rampák szlovák drámakutató véleménye szerint „*Gaál József Szvatoptluk című drámája visszatükrözi azt a hangulatot, amelyet az 1830–1840-es években a magyar legendák és krónikák nacionalista interpretációja keltett*”.³⁴ Gaál József a fehér ló mondáját³⁵ használja fel művében, illetve azt a legendát, amely szerint a magyarok Attilának, a hunok vezérének utódai. Záborský másban látja Nagy-Moravia bukásának okait, így polemizál a magyar állam keletkezésével kapcsolatos elképzelésekkel (sztereotípiákkal). A szlovák drámaíró elsősorban a bukás belső okaira mutat rá. Míg Gaál József műve alapját régi legendák adják, addig Záborskýnak a dráma fő problémája a szlávok kulturális és irodalmi kölcsönösségével kapcsolatos. A szlovák drámaíró azt próbálja bebizonyítani, hogy a szláv népeknek hosszú közös történetük van, a belső ellenségeskedés, széthúzás pedig szerencsétlenséget okozott és okoz.³⁶ Ily módon Záborský saját művében ki is alakít egy másik, már szláv jellegű mítoszt, amely a szláv kölcsönösség gondolatával van összefüggésben. Záborský szerint ezzel kapcsolatos a szlovák nép jelene és jövője.

A nemzeti ideológia nagy hatást gyakorolt mindkét szerző drámájára. Mindketten olyan fogalmakat használnak, amelyek egyértelműen a 19. századra jellemzők. Gaál művében fontos szerepet játszik a hősök nemzeti identitása:

„Ilma: Magyar lány!

*Kádosa: Magyar lány! S a tótok közepén!”*³⁷

Záborský drámájában a vallási identitás is fontos („*Nem vagyunk szlávok, hanem katolikusok vagyunk*”³⁸ – mondják a morva katonák). Őszerinte a szlávok (szlovákok) eredetileg a keleti kereszténységet vették fel. Mind a két író kivetíti tehát a 19. századi fogalmakat és nézeteket a történelmi múltra.

Szvatoptluk mind Gaál Józsefnél, mind Záborskýnál negatív hőstípust képvisel, ám míg Gaál szlávága miatt értékeli őt negatívan, addig Záborský tragikus sorsú, Shakespeare-i hősként ábrázolja. Árpád vezért mindkét dráma

---

³⁴ RAMPÁK, 1975. 75.

³⁵ A fehér ló mondája Anonymus krónikájából származik, amely szöveg megfellebbezhetetlen forrás volt ekkor.

³⁶ A széthúzás egyébként számos korabeli magyar történelmi dráma alapkonfliktusa is, sőt, a magyar történelem egyik legfontosabb struktúráképző mozzanataként jelent meg az egyenetlenség mint a történelmi katasztrófák oka.

³⁷ GAÁL, 1843. 7.

³⁸ ZÁBORSKÝ, 1954. 52.

erős, előrelátó politikusként jeleníti meg. Gaálnál a magyarok győztesek és igazi hősök – a szlovákok pedig éppen az ellentétüket képviselik. Emiatt a sablonos ábrázolás miatt a drámájában egyáltalán nincs mély pszichologizmus, mivel minden már előre eldőlt. A magyarok és szlávok jelleme a szerzői felosztásból adódik. Itt „mi-csoport” és „ők-csoport” áll szemben egymással, és „*a narrátor a mi-csoport értékeinek, magatartásmintáinak, sztereotípiáinak megfelelően formál véleményt*” az ők-csoportról.³⁹ Gaál vad és erős katonákként, tisztességes és bátor emberekként jellemzi a magyarokat. („*Zobor: Mérhetlen távolból hoz egy erős nemzetet földünkre, de tudatlant és vadat [...] a vad erőt ha okosság vezérli, mi álljon ellent?*”⁴⁰) Érdekes, hogy a magyarokat nem pogányoknak látja a szerző, ők keresztény hagyomány szerint viselkednek. Záborský hasonló módon ábrázolja a magyarokat, de a magyar drámaíróval szemben ő nincs elragadtatva azok vadságától, világuk pogány világ, amely nem hasonlít a szlávok keresztény világára. A szlovák szerző azt írja, hogy a magyarok egy Hadúr⁴¹ bálványának imádkoznak.⁴² Ennek ellenére nem viszonyul negatívan a magyar táborhoz, mivel szerinte nem a magyarok, hanem maguk a szlávok okozták Nagy-Moravia bukását. A magyarok a szlávok büntetésének tekinthetők.

Mind a két dráma az árulás motívumára épül, de ez a két műben különböző funkciókat kap. Gaál művében minden szláv (illetőleg szlovák) áruló. Záborský drámájában a szláv szövetségesek közül játsszák néhányan az áruló szerepét.

A két szerző tehát ugyanúgy Nagy-Moravia bukását ábrázolja, de különböző módon. Záborskýnál nem található meg a Gaál által használt sablonok a szlovákok és a magyarok ábrázolásában, viszont saját mítoszt teremt a szláv múltból.

Záborský *Árpádok* és Szigligeti Ede *Vazul* (megjelent 1839-ben) című drámája szintén sok közös vonást mutat. Vazul személyéhez a legfontosabb forrásukként Garay János balladáit és Thuróczy János krónikája szolgáltak. Mind a két drámában ugyanarról a történelmi eseményről van szó és ugyanazok a szereplők lépnek fel: István király már nagyon öreg, a trónöröklés problémájával küzd. A fő ellenfelek Péter és Vazul, István unokaöccsei. A többi szereplő is megegyezik: István királyon kívül Gizella, Aba Sámuel és Buda

---

³⁹ Így fogalmaz Kiss Gy., 2005. 138.

⁴⁰ GAÁL, 1843. 1.

⁴¹ Az eredeti szövegben is magyarul.

⁴² A Hadúr szerepeltetése talán Vörösmarty hatását mutatja (*Zalán futása*).

lép színre. Mindkét drámában Gizella és Péter intrikál Vazul ellen, végül tömlöcbe zárják őt, ahol megvakítják és megsüketítik. A téma feldolgozása azonban különbözik, a főszereplők között is nagy jellembeli eltérés van.

Szigligeti drámájában Vazul egy fiatal, „*vad, vásott, felpogány*” ember, aki nem tanult sehol, és „*valódi királyról nincs is fogalma*”⁴³ de becsületes, jószívű. István király úgy véli, hogy ő még nem való uralkodónak, ezért Pétert kívánja utódjául, aki külföldön tanult. A magyarok gyűlölik Pétert, mivel idegennek tartják. Amikor Vazul börtönbe kerül, már úgy érzi, hogy alkalmas az uralkodásra, ezért nem akarja Péterre bízni a magyar trónt, végül István király is támogatni kezdi őt, amikor tudomást szerez Péter és Gizella intrikáiról. Záborskýnál Vazul egészen más jellemű hős. Egy művelt, bölcs ember, István király azonban nem akarja őt királyként látni, mivel pravoszláv vallású, és nem utasítja el ősei hitét. A katolicizmust idegennek látja Magyarországon. A szlovák és a magyar drámában egyaránt fontos szerepet játszik tehát a „hazai” és az „idegen” (Szigligeti drámájában: magyar-itáliai; Záborský drámájában: szláv–katolikus) közötti ellentét.

Bár Záborský irodalmi koncepciója szerint a történelmi drámát csak tényekre lehet alapozni, nem tudta elkerülni a fantázia világát: a történetben Gizella és Péter titokban gyilkossági kísérletet rendez István ellen, majd úgy állítja be az eseményeket, mintha Vazul tette volna. A szlovák drámaíró azonban nem építi művébe azokat a szerelmi motívumokat, amelyek fontos szerepet játszanak a magyar drámában.

Záborský drámaírói munkássága szoros kapcsolatban állt a magyar irodalommal. Művei és a magyar drámák közötti számos párhuzam ellenére azonban írásai eredetiek, inkább tipológiailag mutatnak rokonságot a kortárs magyar alkotásokkal. A kor szerzői ugyanazon régi krónikákra, legendákra, dokumentumokra és történelmi munkákra támaszkodtak, így olyan műveket írtak, amelyekben visszatükröződött a nemzeti öntudat formálásának, gyökerkeresésének folyamata. Ezek a témák fordulópontokat jelentettek mind a magyar, mind a szlovák történelemben, ennek megfelelően a drámaírók a múltban saját népük történelmi folytonosságának bizonyítékát találták meg. A szerzők különböző módon dolgozták fel a közös történelmi témákat, ezek a „különbségek” azonban közös magyar–szlovák kulturális kontextust teremtettek.

---

⁴³ SZIGLIGETI, 1839. 122.

Elena Rozskova: *Drámy jedného šarišského kňaza. Životné dielo Jonáša Záborského na priesečníku slovenských a maďarských drám*

Štúdiá paralelne stavia historické drámy Jonáša Záborského ku dobovým, maďarským dielam s podobnou tematikou. Autorka podáva prehľad na vznik a počiatočné obdobie slovenského historického nazerania. Aj Jonáš Záborský pôsobil ako historik, avšak v prvom rade v súvislosti s prípravou teoretického vypracovania dramatického cyklu s historickou tematikou. Námety svojich diel často čerpal z uhorskej histórie a z dejín slovensko-maďarských vzťahov. Autorka dáva do protikladu Záborského drámy *Posledné dni Veľkej Moravy a Árpádok so Szvatopluk-om* od Jozefa Gaála, respektíve s dielom s názvom *Vazul* od Ede Szigligetiho. Napriek mnohým podobnostiam medzi jej prácami a maďarskou drámou jej práce majú originálny charakter, viac poukazujú na typologické príbuzenstvo so súčasnou maďarskou tvorbou. Autori obdobia sa taktiež opreli o staré kroniky, legendy a historické práce, a tak písali také diela, v ktorých sa odzrkadlil proces formovania národného povedomia. Tieto témy znamenajú prelomy tak v maďarských, ako aj v slovenských dejinách, tomuto zodpovedajúc dramatici v minulosti našli dôkaz historickej kontinuity vlastného ľudu. Autori rôznymi spôsobmi spracovali spoločné historické témy, tieto „rozdiely“ však tvoria spoločný slovensko-maďarský kultúrny kontext.

Fordította: Angelika Dončová

Felhasznált irodalom és rövidítések

ASSMANN

2004 ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. Hidas Zoltán. Budapest, Atlantisz, 2004.

BAGIN

1978 BAGIN, Albín: *Záborský modernista*. In: *Biografické štúdie*, VIII. Zborník referátov z vedeckej konferencie o Jonášovi Záborskom usporiadanej v Martine 22–23. 1. 1976. Martin, 1978. 83–89.

BOISSERIE

2005 BOISSERIE, Etienne: *A magyar tényező az 1914 előtti szlovák történetírás kialakulásában*. In: *Pro minoritate. Szlovákok Magyarországon: társadalom, eszmék, intézmények*. 2005/tél 3–15.

ČEPAN

- 1978 ČEPAN, Oskar: Paradoxy Jonáša Záborského. In: *Biografické štúdie*, VIII. Zborník referátov z vedeckej konferencie o Jonášovi Záborskom usporiadanej v Martine 22–23. 1. 1976. Martin, 1978. 11–22.

GAÁL

- 1843 GAÁL, József.: Szvatopluk. Szomorújáték. In: NAGY Ignác: *Szinműtár*, IV. köt. Buda, 1843.

JOSIFOVIČ

- 1864a JOSIFOVIČ, Vojan [Záborský, Jonáš]: Úvahy o najstaršej histórii Uhorska. In: *Lipa*, 1864. III. 1–8.
- 1864b JOSIFOVIČ, Vojan [Záborský, Jonáš]: Zápas cirkve východnej so západnou. In: *Lipa*, 1864. III. 9–19.
- 1864c JOSIFOVIČ, Vojan [Záborský, Jonáš]: Árpádovci. In: *Lipa*, 1864. III. 100–154.

KERÉNYI

- 1981 KERÉNYI Ferenc: *A régi magyar színpadon. 1790-1849*. Budapest, Magvető, 1981.

KISS GY.

- 2005 KISS GY. Csaba: *A haza mint kert*. Budapest, Nap, 2005.

LAZAR

- 1956 LAZAR, Ervín: *Jonáš Záborský. Život – Literárne dielo – Korešpondencia*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956.

LEHUTA

- 1998 LEHUTA, Emil: *Dramatik Jonáš Záborský*. Bratislava, Národné divadelné centrum, 1998.

MARSINA

- 1978 MARSINA, Richard: Jonáš Záborský a jeho Dejiny kráľovstva uhorského. In: *Biografické štúdie*, VIII. 132–145.

MASKOVA-SZKORVID

- 1997** *Словацкая литература. От истоков до конца XIX века.* (A szlovák irodalom. A kezdetektől a XIX. század végéig.) Szerk.: MASKOVA A. G.-SZKORVID Sz. Sz. Moszkva, 1997.

MINÁČ

- 1987 MINÁČ, Vladimír (red.) *Slovenský biografický slovník. (od roku 833 do roku 1990)* 2. zväzok. Martin, Matica slovenská, 1987.
- 1989 MINÁČ, Vladimír (red.) *Slovenský biografický slovník. (od roku 833 do roku 1990)* 3. zväzok. Martin, Matica slovenská, 1989.
- 1990 MINÁČ, Vladimír (red.) *Slovenský biografický slovník. (od roku 833 do roku 1990)* 4. zväzok. Martin, Matica slovenská, 1990.
- 1992 MINÁČ, Vladimír (red.) *Slovenský biografický slovník. (od roku 833 do roku 1990)* 5. zväzok. Martin, Matica slovenská, 1992.

NIEDERHAUSER

- 1995 NIEDERHAUSER, Emil: *A történetírás története Kelet-Európában.* Budapest, História-MTA Történettudományi Intézete, 1995.

OSLANSKÝ

- 2005 OSLANSKÝ, Frantisek: Samuel Timon a jeho kritický prístup k dejinám uhorského kráľovstva v stredoveku. In: *Historický časopis*, 2005/4. 633-642.

RAMPÁK

- 1975 RAMPÁK, Zoltán: *Slovenskí klasickí dramatici 19. storočia a inonárodná dráma.* Bratislava, 1975.

SZARKA

- [1993] SZARKA László: *A szlovákok története.* Budapest, Bereményi, [1993].

SZIGLIGETI

- 1839 SZIGLIGETI Ede: *Színművei.* Pest, 1839.

SZIKLAY

- 1962 SZIKLAY László: *A szlovák irodalom története.* Budapest, Akadémiai, 1962.

TAJTÁK

- 1978   TAJTÁK, Ladislav: K niektorým otázkam slovenskej historiografie v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 19. storočia a historické práce Jonáša Záborského. In: *Biografické štúdie*, VIII. 166–187.

ZÁBORSKÝ

- 1863   ZÁBORSKÝ, Jonáš: O mene Waic, ktoré sv. Štefan I. kr. uh. Pred krstom nosil. In: *Slovesnosť*, 29. 3. 1863.
- 1867   ZÁBORSKÝ, Jonáš: Kedy Slováci počali sa cítiť národom. In: *Buda-peštianske vedomosti*, 10. 12. 1867.
- 1954   ZÁBORSKÝ, Jonáš: *Výber z diela*. Zväzok. III. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954.

ZAJAC

- 2005   ZAJAC, Peter: Kocúrkovo ako slovenský antimýtus. In: *Slovenská literatúra*, 52. (2005) č. 4–5. 348–368.

Miriam Viršinská

A protestáns pátens a magyar és a szlovák történetírásban

A PROTESTÁNS PÁTENS kérdéskörével keletkezése óta számos szlovák, magyar, valamint osztrák történész – s nem csupán egyháztörténész – foglalkozott. Ez a jelenség természetesen összefügg azzal az érdeklődéssel is, melyet a pátens kiadásának politikailag igen mozgalmas korszaka váltott ki. A 19. század '50-es éveinek végén ugyanis a Habsburg-monarchiában olyan belpolitikai válság bontakozott ki, mely végül a neoabszolutizmus bukásához vezetett. Egy majd tíz évig tartó, viszonylag nyugalmas, békés időszak után a soknemzetiségű birodalomban az események ismét a nemzetek „ébredésének” irányába mutattak. Ferenc József törekvése, hogy visszaállítsa a forradalom előtti állapotokat, végül végrehajthatatlannak bizonyult. Ugyanakkor nem sikerült megvalósítania a személyes abszolutizmus rendszerének megteremtésére irányuló elképzeléseit sem. A forradalom eredményeit, így például a jobbágyság felszabadítását, a polgári szabadságjogok bővítését stb. már nem lehetett meg nem történné tenni. A legégetőbb problémának a nemzetiségi kérdés megoldatlansága mutatkozott. A monarchia soknemzetiségű birodalom volt, melyet azonban uralkodója igyekezett egy egységes, „nagyosztrák” állammá formálni. Ferenc Józsefnek azonban a dinasztikus elvvel nem sikerült egységesítenie birodalmában a politikai, a nemzeti, a vallási és a kulturális partikularizmust.

A protestáns pátens egyike volt azoknak a változtatásoknak, melyek az osztrák-piemonti konfliktusban elszenvedett osztrák vereség után következtek. Az 1859. szeptember 1-én kiadott magyarországi protestáns pátensnek – mely az erdélyi szász evangélikus egyházra nem terjedt ki – Magyarországon jogi alapot kellett volna biztosítania a protestáns egyházak számára egy egységes és független egyházi rend kialakítására, az osztrák konzisztóriummi rendszer alapján. Magyarországon a protestáns pátens kiadása nyílt ellenálláshoz vezetett, melynek különböző egyházjogi, politikai és nemzeti okai voltak. A szept-

temberi rendeletről folytatott viták kapcsán hamarosan két, egymással élesen szembenálló csoport körvonalai bontakoztak ki. Az egyik oldalon álltak a „patentalisták”, akik elfogadták a pátenszt, velük szemben pedig az „autonomisták”, akik a kezdetektől bizalmatlanul álltak e kérdéshez és a pátenszt határozottan elutasították.¹

A 19. század derekán a magyarországi protestánsok döntő többsége három eltérő nyelvi és etnikai csoporthoz tartozott: a magyarhoz, a némethez és a szlovákhhoz. A megközelítőleg 830 000 evangélikus közül 180 000 volt a magyar, 200 000 a német és 450 000 a szlovák etnikumú, a reformátusok száma hozzávetőleg 1 600 000 lehetett és szinte kizárólag a magyarok közül kerültek ki.² Ebből a szempontból tehát a pátenssel kapcsolatos küzdelmeket leginkább két nemzet, a magyarok és a szlovákok vitájaként is értelmezhetjük,³ miközben a pátens kiadását a német egyházi szakemberek nagyrészt támogatták, hiszen a szöveg egyértelműen analógiát mutatott a rajna-westfáliai egyházi renddel.⁴

A pátens rendelkezései Magyarországon mindkét protestáns egyház esetében érintették az egyházi élet és a szervezet legfontosabb kérdéseit. Az egyházi szervezet továbbra is háromszintű (lelkész, szenior, szuperintendens), az önkormányzat és a bíraskodás pedig négy szintű (község, szenior, szuperintendens, zsinat) maradt. A pátens megerősítette a protestáns egyházak korábban is érvényes, saját egyházi iskolarendszerük autonóm irányításához

---

¹ URBANITSCH-WANDRUSZKA, 1995. 502.

² GOTTAS, 1965. 46.

³ A szám szerint 229 ágostai vallású evangélikus hitközségben, melyeket a pátens rendelkezései alapján szerveztek meg, a szlovák nemzetiségű evangélikusok voltak többségben. URBANITSCH-WANDRUSZKA, 1995. 504. A pátens alapján irányított községek száma a legújabb történeti kutatások alapján van megadva. Azonban a régebbi művekben – főképp szlovák történészek munkáiban – ezek száma nem egységes. Samuel Štefan Osuský például 340 olyan egyházközségről beszél, melyeket a pátens alapján irányítottak (lábjegyzetben 430 ilyen egyházi testületet említ), P. Bujnák szerint pedig 1860. január 10-től március 20-ig 341 gyülekezetet szerveztek a pátens szerint, a többiek közül sok épp szervezés alatt állt, sokan köszönetüket küldték az uralkodónak, és összesen csak 30 olyan egyházközség volt, amely nyíltan a pátens ellen foglalt állást. Bujnák Ján Borbis írásából indult ki (Borbis, Ján.: *Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns*. NÖRDLINGEN, 1861. 342.). BUJNÁK, 1927, 209. Čtiboh Zoch pedig a *Cirkewné listyben (Egyházi lapok)* több mint 400 olyan gyülekezetéről ír, mely önként vetette magát alá a pátens rendelkezéseinek. ZOCH, 1865. 350.

⁴ Ján Borbis, aki ekkoriban német területen élt és dolgozott, tájékoztatta Jozef Miloslav Hurbant arról, hogyan reagáltak a német protestánsok a pátens kiadására. Ján Borbis Jozef Miloslav Hurbannak, 1859. nov. 23. Archív literatúra a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine, (ALU) signatúra M 23 A 45.

való jogát, de emellett az állam fenntartotta magának az oktatás szakmai színvonalának, a tanárok felkészültségének, politikai megbízhatóságának és a tankönyvek tartalmának ellenőrzésére vonatkozó jogokat. Az ilyen és más jellegű ellenőrzések irányítására a Császári és Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon belül külön részlegeket hoztak létre, melyekben a protestáns egyházakhoz tartozó személyek foglaltak helyet. Jelentős változások mentek végbe a korábbi egyházigazgatás területi szervezeteiben, valamint az egyházi tisztségviselők és a független testületek tagjainak megválasztásában és beiktatásában is.⁵

A szlovák historiográfiában a 19. századra vonatkozó egyháztörténeti kutatások sokkal hiányosabbak, mint a hasonló, 18. illetve 20. századra irányuló vizsgálatok, amelyre példa a protestáns pátens esete is. A protestáns pátens körüli vitával, mint az 1860-as évek elején megjelenő szlovák nemzeti mozgalom első komoly megnyilvánulásával a szlovák történetírás elsősorban politikai kontextusban foglalkozott, a szlovák nemzeti-politikai mozgalmak előjeleként értelmezve azt. A szlovák kortársak szemszögéből azonban a pátenssel kapcsolatos küzdelmek maguk is rendkívül fontos részét képezték a mozgalomnak, bizonyítja ezt az a tény, hogy a vitákban a szlovák nemzeti politika vezetői is részt vettek, közöttük Karol Kuzmány, Jozef Miloslav Hurban és Michal Miloslav Hodža.⁶

A protestáns pátensnek különösen azok a történészek szenteltek figyelmet, akik a 19. század második felének szlovák nemzeti-politikai mozgalmáival foglalkoztak, de a pátent érintő vitákat elemzik a fent említett politikusok életét feldolgozó munkák is. A kérdéskör azonban a szlovák történetírásban jóval nagyobb teret érdemelne. A szlovák evangélikus és más egyházi kiadványok közül egyedül a *Cirkevné listy* (*Egyházi lapok*) című folyóirat szerkesztősége tett kísérletet arra az 1950-es években, hogy egységes képet adjon a pátenssel kapcsolatos vitákról. Erre a pátens kiadásának századik évfordulója adott alkalmat, ekkorra ugyanis az egyes egyházkerületek lelkészei befejezték a körzetükre vonatkozó levéltári források kutatását és kiértékelését,

---

⁵ PODRIMAVSKÝ, 1992. 279.

⁶ Karol Kuzmány (1806–1866) író, besztercebányai evangélikus lelkész, 1849-től teológiát oktatott a bécsi egyetemen. Jozef Miloslav Hurban (1817–1888) a 19. századi szlovák történelem meghatározó alakja, evangélikus lelkész. Az 1840-es években a szlovák nyelvi emancipáció érdekében tevékenykedett, 1848–1849-ben a szlovák fegyveres megmozdulások egyik vezetője, majd haláláig az egyik legtekintélyesebb szlovák politikus. Michal Miloslav Hodža (1811–1870) Hurban és Ľudovít Štúr mellett a szlovák nemzeti triász harmadik alakja, lipítségmikielosi evangélikus lelkész. (A szerk.)

s összevethették ezek eredményeit.⁷ A *Cirkevní listy* törekvéseinek eredményeképpen néhány tanulmány meg is jelent a pátens vitájáról a trencsényi és az árvai egyházmegyékre, valamint a pozsonyi szuperintendenciára vonatkozóan (Trencsényi egyházmegye – Adam Barica,⁸ Árvai egyházmegye – Ján Štrba⁹).

Pavel Bujnák volt az egyik első történész, aki a protestáns pátenssel foglalkozott.¹⁰ A pozsonyi szuperintendensről, Karol Kuzmányról írott monográfiájában¹¹ egy egész fejezetet szentelt a pátens ügyének, mivel Kuzmány egyike volt a rendelkezés szerzőinek. Bujnák szerint a pátens kiadása – ami már az 1848-49-es forradalmi időkben érlelődni kezdett – a szlovák nemzeti élet „aranykorának” kiteljesedését fémjelezte. A pátens kiadásával az uralkodó célja ugyanis a fellázadt magyarok politikai hatalmának megvonása volt, így jutalmazva a hűséges nemzetiségieket, akik a forradalom alatt a magyarokkal szemben a bécsi udvar mellett foglaltak állást. Kiadásával kapcsolatban tehát nem szabad megfeledkeznünk arról a tényről, hogy az uralkodó ezzel a nemzetiségieket akarta erősíteni (még az új fejlemények, az 1850-es évek végén egyre erősödő nemzeti mozgalmak törekvéseinek ismeretében is). Bujnák viszont még egy rendkívül fontos szempontot is hangsúlyozott: ha az egyház világi képviselőinek – főképp a magyar nemesi köröknek – az érdeklődése nem nőtt volna meg különösképp a pátens iránt, azaz, ha nem kezdtek volna erőteljes tiltakozásba, a pátent az egyház teljes megelégedéssel fogadta volna. Ez több evangélikus, többek között Ján Juraj Bauhofer,¹² budai német evangélikus lelkész szavaiból is kivehető, aki úgy jellemezte a pátens előtti egyházat, hogy sem a belső, sem a külső viszonyok nem tették lehetővé a fejlődését. Továbbá külföldi evangélikusok is lelkesen üdvözölték a pátent (például a német evangélikus papság általi pozitív fogadtatásáról ír Ján Boris, Németországban működő evangélikus lelkész és egyháztörténész, egy Jozef Miloslav Hurbannak címzett levelében). Ők mindenképp az azt a demokratikus fordulatot helyeselték, amelynek a magyar protestáns

---

⁷ N. N., 1959. 79.

⁸ BARICA, 1959.

⁹ ŠTRBA, 1959.

¹⁰ Pavel Bujnák (1882–1933) irodalomtörténész és kritikus. Szakmai érdeklődése főként az irodalomtörténetre, az irodalomkritikára, az esztétikára, valamint a filológiára és az összehasonlító irodalomtudományra irányult. Pozitivistának tartotta magát és állást foglalt az apriorizmus ellen.

¹¹ BUJNÁK, 1927.

¹² J. J. Bauhofer pátenssel kapcsolatos álláspontja: BAUHOFER, 1860.

egyházban a pátens kiadása után kellett volna bekövetkeznie. Főképp azt üdvözölték, hogy az új egyházi elöljárókat a híveknek kell megválasztania.

A pátenssel kapcsolatos első benyomások tehát kedvezőek voltak, de amikor megkezdődött a rendelet egyes pontjainak megvitatása, s amikor azok elfogadásáról kellett volna dönteni a konventeken, a világi tisztviselők érvényre juttatták politikai szempontjaikat, ami aztán a pátens negatív értékelését eredményezte. Maguknak az evangélikusoknak az állt az érdekében, hogy a magyarországi protestáns egyház további jogokat szerezzen, a politikusoknak ellenben az kedvezett volna, ha tovább erősíthetik helyzetüket a bécsi udvarral szemben. Az evangélikus egyház magyar köznemességből álló világi képviselői az 1860-as évek elejére már eléggé megerősödtek ahhoz, hogy ellenálljanak az uralkodói rendeletnek, ami végül annak végleges visszavonásához vezetett.¹³

A következő szlovák történész, Daniel Rapant¹⁴ *Koniec absolutizmu. Októbrový diplom* című tanulmányában, ami az *Osudy Memoranda 1861–1941*¹⁵ című kötetben jelent meg 1941-ben, a pátens kiadásakor fennálló egyházi-politikai helyzetre mutat rá. Az eredeti rendelet egyik szerzője még 1851-ben Karol Kuzmány volt. Rapant hangsúlyozza, hogy ha a pátens abban az időben került volna kiadásra, amikor Kuzmány kidolgozta javaslatát az egyházkerületek újjászervezéséről „a polgári körzetek határainak figyelembe vételével”, nagyobb eséllyel tartották volna be. A forradalom utáni időszakban a meggyengült magyar politikai elit nem tudott volna nyomatékosan fellépni az uralkodói rendelet ellen. A magyarországi nemzetek számára főleg a pátens azon pontjai bírtak kiemelkedő jelentőséggel, amelyek megengedték az egyházi szervek nemzetiségi alapon való kiépítését, ami jelentősen lefékezte volna a magyarosító törekvéseket a protestáns egyházakban. A pátens feladata az lett volna, hogy eltávolítsa az egyházi vezetésből a magyar nemesseget, mely főszerepet játszott a szeniorátusi és kerületi konventekben,

---

¹³ BAUHOFFER, 1860. 207.

¹⁴ Daniel Rapant (1897–1988) az első professzionális szlovák történész, a modern szlovák historiográfia alapítója, a szlovák történelem koncepciójának megalkotója volt. Történelmi munkásságára jellemző a széleskörű levéltári anyaggyűjtés, a terjedelmes dokumentumgyűjtemények kiadása és a források precíz elemzése. Rapant történelmi munkái a szlovák nemzeti történelem jelentős korszakait fogják át. A szlovák nemzeti történelmet szélesebb közép-európai és állami kontextusba illesztette, foglalkozott a legrégebb szlovák történelem kérdéseivel, a szlovák–magyar viszony, a magyarosítás, a nemzetiségi kérdés problematikájával, szlovák történelmi személyiségekkel és eseményekkel a 18. század '80-as éveitől a 19. század '60-as éveinek végéig.

¹⁵ RAPANT, 1941.

annak ellenére, hogy a magyarországi evangélikus bizottságokban és az egyes egyházi testületekben a többséget a szlovák nemzetiségűek tették ki. A rendelet szerint a világi képviselők hatósági jogkörét a városokra vonatkozóan is átvették volna az egyházközségek, amelyek nem csak a lelkész, a tanító, és a helyi egyházi vezetőség megválasztásában vehettek volna részt, hanem beleszólásuk lett volna a szeniori és a szuperintendensi testületek összetételébe is.¹⁶

Ján Ďurovič,¹⁷ szlovák egyháztörténész is több tanulmányt írt, melyekben a protestáns pátens problematikájával foglalkozott (például: *Boj o patent v cirkevných časopisoch, Hurbanova cirkevnoliterárna práca*).¹⁸ Ďurovič, ahogyan a többi szlovák történész is, elsősorban a pátens körül kibukkanó viták különös hevességére és intenzitására hívta fel a figyelmet. E harcokban több résztvevőnek az egyházban betöltött pozíciója is veszélyben forgott. Ďurovič hangsúlyozza, hogy a pátenssel kapcsolatos viták nem csak egyházi értékekről folytak, de határozott politikai, szociális, kulturális és nemzeti jellegük is volt. „A szlovák nemzet életéről” is szóltak, melyet nemegyszer éppen egyházi téren harcoltak ki és védelmeztek. Ďurovič szerint elsősorban a szlovák községi lelkészek, a számtalan szlovák kisnemes, a tanítók harca volt ez a magyarországi főnemesség képviselőivel szemben, akik elkezdtek érvényesíteni magyarosító törekvéseiket.¹⁹ Ezzel kapcsolatban a szerző a továbbiakban a korabeli sajtónak szenteli figyelmét, megvizsgálja, hogyan jelentek meg a küzdelmek az újságokban. A korabeli evangélikus újságok és folyóiratok egy részét a pátens vitái miatt alapították. Közéjük tartozik az *Evanjelické cirkevní noviny*, melyet Jozef Podhradský és Ján Seberíni²⁰ adtak ki 1860-tól, továbbá a *Cirkevní listy*, Jozef Miloslav Hurban szerkesztésében. Mindkét lap kiállt a pátens mellett, azt teljes mértékben támogatta, ám a Samuel Líšek által szerkesztett és Ludovít Geduly (Geduly Lajos), a dunáninneni egyházkerület szuperintendense által támogatott *Evanjelík* a rendelet ellen foglalt állást.

---

¹⁶ RAPANT, 1941. 14.

¹⁷ Ján Ďurovič (1894–1955) irodalom- és egyháztörténész, szerkesztő. Egyháztörténetet és irodalmat tanított a szlovák evangélikus hittudományi karon, Pozsonyban. A szlovák kultúra, az irodalom és az egyházi múlt felé orientálódott, pozitivistá irányú munkái gazdag forrásanyagot alapultak. Ďurovič számos szakmunka és népszerűsítő-oktató publikáció szerzője.

¹⁸ ĎUROVIČ, 1951., ĎUROVIČ, 1948.

¹⁹ ĎUROVIČ, 1951. 264.

²⁰ Jozef Podhradský (1823–1915) szlovák drámaíró, költő, 1850 és 1862 között pesti evangélikus lelkész. Ján Seberíni (1780–1857) pedagógus, egyházi író. (A szerk.)

Ďurovičhoz hasonlóan Ján Hučko²¹ is figyelmet szentel az említett harcoknak a Michal Miloslav Hodžáról írott monográfiájában.²² Ő azt hangsúlyozza munkájában, hogy az uralkodó anélkül adta ki a rendeletet, hogy tárgyalásra hívta volna össze a magyarországi protestáns egyházak befolyásos személyiségeit, akik még ebben az időben sem álltak el a szlovák evangélikusok és a magyar reformátusok uniójának 1840-es években megfogalmazott tervétől, amely Zay Károlytól, a magyar evangélikus egyház főfelügyelőjétől származott. Ebben az időszakban az unió feladata elsősorban a nemzetiségek nyelvi egyesítése lett volna, míg jó egy évtizeddel később a pátenz – Hučko szavaival – „Nagymagyarország” [szlovák eredetiben: „*Velké Maďarsko*” – A szerk.] egységét fenyegette. Az uralkodó az egyház szervezetét egy kevésbé reprezentatív rendszerre alapozta, melyben teljes személyi egyenjogúság illeti meg az egyház minden tagját. Ez adta volna meg a lehetőséget minden „törvények felettség” megszüntetésére, mellyel a nemesség bírt, amelyet használt, és amellyel visszaélt, hivatkozva a régi elvre: akié a föld, azé a vallás. A következő ok, amiért a világi evangélikus képviselők nem fogadták el a pátenst, Hučko szerint nem volt más, mint az, hogy nyilvánvaló többsége miatt döntő szava a szlovák etnikumnak lett volna az evangélikus egyházon belül, mind az egyházi élet és az iskolarendszer, mind pedig az igazgatás, illetve a polgári élet területén, amely nagy veszélyt jelentett volna a magyarosító törekvésekre. A szlovákok számára még egy pont volt különösen fontos: a pátenz titkos szavazást és az említett funkciók betöltésekor szabad választást biztosított volna az egyházban. A nem nemesek számára így több lehetőség nyílhatott volna a vitákban való részvételre, megszólalásokra, illetve a hivatali munkák elérésére, ismeretségek, kapcsolatok kötésére. Tehát könnyebbé válhatott volna az állami adminisztrációban pozíciót szerezni, s a magyar politikai köröket pedig épp az aggasztotta, hogy e lehetőségek gátat szabhattak volna magyarosítási terveiknek. Nem lehet elhanyagolni azt a tényt sem, hogy a pátenz anyagi alapot biztosított volna a szeniorok és a szuperintendensek

---

²¹ Ján Hučko (1923–2001) a szlovák professzionális történészek azon második generációjához tartozott, akik 1945 után kezdték a történettudományt művelni. Legtöbbet a jelentős szlovák személyiségek, intézmények, nemzeti célok, valamint a Ludovít Štúr-féle szlovák irodalmi nyelv kialakulásának, a cseh-szlovák viszony és a nemzeti mozgalom társadalmi hátterének a kérdéseivel foglalkozott. Ján Hučko szakmai munkáit, amint egész személyiségét is erős humanizmus és nemzeti érzés, és az ezek összehangolására való törekvés hatotta át. Történeti munkáit a részadatok türelmes keresése, azok statisztikai feldolgozása és általánosítása jellemezte.

²² HUČKO, 1970. 167.

keresetének kiegyenlítésére és a szegény egyházközösségek támogatására. A rendelet megengedte a zsinat összehívását, aminek azonban javaslattevői joga volt csupán, mert csak az uralkodó rendelkezett jóváhagyási joggal.²³ Annak ellenére, hogy a pátent Ferenc József uralkodói kényszerrendeletként adta ki, a szlovák protestánsok sem a kiadás idején, sem később nem firtatták alkotmányellenességét, hiszen a rendelet tartalmával egyetértettek és bevezetését el is várták. A szlovákok számára a pátens, Hodža szavaival egy „*új tavasz, a kedvezőbb jövő hajnala*” volt.²⁴

A pátens körüli vitákkal foglalkoztak Jozef Miloslav Hurban életrajzírói is, többek között Štefan Samuel Osuský és Tomáš Winkler.²⁵

Belo Polla²⁶ álláspontja szerint a gazdasági és pénzügyi reformok után az uralkodó átlépett a kultúra és az egyházak területére, hogy a reformokkal megnyerje a monarchia nemzeteit. Ezért is válhatott a protestáns pátens a szlovákok nemzeti-politikai mozgalmainak részévé a következő évtized elején.²⁷

Milan Podrimavský²⁸ szerint a pátens a „*szlovák evangélikusok nemzetegyházi önmegvalósításában*” játszott kiemelkedő szerepet.²⁹ A szerző azt hangsúlyozta, hogy a vezető evangélikus személyiségek többéves próbálkozásai „*az általánosan érvényes rendeleti keretek között működő, mégis nemzeti öngazgatás elérésére*” – mellyel a magyar evangélikus egyház rendelkezett – kezdettől fogva sikertelenek voltak. Így a pátens bevezetése is komplikációkhoz, éles vitákhoz és konfliktusokhoz vezetett.

---

²³ HUČKO, 1970. 167.

²⁴ HUČKO, 1970. 165.

²⁵ Jozef Miloslav Hurban életéről több monográfia is készült, például: BODNÁR, 1925., MRLIAN, 1959., OSUSKÝ, 1928., WINKLER, 1997.

²⁶ Belo Polla (1917–2000) szlovák történész és archeológus. Történeti munkáiban a magyarországi nemzetiségi kérdéssel, az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés utáni szlovák-magyar viszonytal, az országgyűlési választásokkal, a *Matica slovenská*val foglalkozott. A történeti archeológia alapítója: a középkori településeket, a szálláshelyeket, a szakrális és a világi épületeket, a középkori temetőket kutatta.

²⁷ POLLA, 1997. 113.

²⁸ Milan Podrimavský (1943–) tudományos érdeklődésének központi témája a szlovák társadalom, politika, politikai gondolkodása „hosszú félévszázadban” (1848 és 1918 között a szlovák nemzeti mozgalom politikai küzdelmének az időszaka, amely elvezetett Csehszlovákia 1918-as megalakulásáig). Szerzői figyelme azon ún. nagy politikai és ideológiai eseményekre és jelenségekre irányul, amelyek meghatározóan befolyásolták a szlovák társadalom fejlődését.

²⁹ PODRIMAVSKÝ, 2003.

Végeredményben azok az egyházi körök kerültek fölénybe, amelyek a pátentst elutasították, mivel gyakorlati érvényesülése a szlovák evangélikusok nem kívánt erősödéséhez vezetett volna az egyházi szervezetben. Ezek, a pátentst elutasító és a befolyásos magyar politikai erők által hatékonyan támogatott egyházi körök, a szlovák evangélikusok megerősödését azon érdekek megnyilvánulásának tartották, amelyek elutasították a magyar államgondolat és hazafiság szellemét. A pátens ellenzői szerint ugyanis az egyház nyilvános életben betöltött küldetése is az említett elvek elterjedését kell hogy szolgálja, amelyhez hozzá kell igazítani a belső rendelkezés elveit és az egyházi szervek működését.³⁰

A pátens érvényesítéséért folyó harc a 19. század '60-as éveinek elején azért állt a szlovák evangélikus értelmiség érdeklődésének fókuszában és azért képezte tevékenységének fontos terepét, mert jelentősége nem csupán egyházpolitikai, de nemzeti színezetű is volt.³¹

A magyar történetírás a protestáns pátens problémakörét és a kiegyezés előtti korszakot, illetve az egész magyarországi protestáns egyháztörténetet illetően a szlováknál sokkal gazdagabb.³² Olyan szerzők nevét kell feltétlenül megemlítenem, mint Zsilinszky Mihály,³³ Bucsay Mihály, Fabiny Tibor, Zoványi Jenő, Kertész Botond és Kósa László.³⁴

Mellettük azonban a neves egyháztörténész, Révész Imre is részletesen foglalkozott a pátens történetével, a *Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából* című munkájában, továbbá Csohány János *A magyarországi protestánsok abszolútizmuskori bécsi kormányiratok tükrében* című írása is újabb eredményekkel járult a további kutatásokhoz.³⁵

Révész Imre könyve dolgozta fel elsőként átfogóan a magyar protestáns egyházak történetének e fejezetét. A szerző igyekezett széles körű képet adni a magyarországi protestánsok pátens előtti helyzetéről és megpróbálta megragadni a rendelet kiadásának mozzanatát, főképp a magyar oldal heves ellenállását. Révész Imre, aki a pátens körül folyó politikai vitákban részt vállaló Révész Imre unokája volt, írásának előszavában kiemeli a politikai szempontokat. Szerinte a viták minden alkalommal a nemzeti függetlenség és a

---

³⁰ PODRIMAVSKÝ, 127.

³¹ PODRIMAVSKÝ, 130.

³² Cikkemben nem szerepelnek a magyar történészek terjedelmesebb munkái, feldolgozásuktól magyartudásom korlátai miatt kellett eltekintennem.

³³ ZSILINSZKY, 1907.

³⁴ BUCSAY, 1985., FABINY, 1997., ZOVÁNYI, 1977., KERTÉSZ, 1999., KÓSA, 1996.

³⁵ RÉVÉSZ, 1957., CSOHÁNYI, 1979.

társadalmi fejlődés ügyét szolgálták. A viták két társadalomtörténeti problémáját tartja alapvetőnek és irányadónak: az egyházpolitikai berendezkedés jellegének kérdését, amely tükrözi a világi és egyházi csoportoknak a pátenst kísérő küzdelmét, valamint az egyház felé irányuló állami támogatás kérdését, a dotációt. Révész a vitában mindenekelőtt a magyarországi evangélikusok egyházuk autonómiájának megőrzéséért vívott heroikus, önfeláldozó harcát látta, miközben ezt a dacot a magyar nemzet figyelemreméltó egysége kísérte, hiszen a pátenst kiadása korántsem eredményezett szakadást a protestáns magyarok között.

Csohány János sok esetben Révész tétéleit vette át. Megállapította, hogy a pátenst visszautasításával először szenvedett vereséget Magyarországon a neoabszolútizmus. A rendelet elleni összefogás egyesítette a magyar nemzeti mozgalmat. Az ellenállás fő motívuma nem is az egyházi szabályozással szembeni ellenállás, hanem a politikai szempont volt. A szerző kiemeli, hogy a pátenst kiadásával a bécsi kormányzati körök politikai célokat igyekeztek keresztülvinni. Nem az egyház működési reformjának szándéka, hanem épp az uralkodói udvar nemzeti-politikai érdekei vezették a pátenst elfogadó, nem magyar nemzetek támogatásához Bécsset a magyar protestánsokkal szemben. A szerző nem ért egyet az osztrák történész, Friedrich Gottas elméletével, aki a *Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus*³⁶ című, a pátenst problematikájáról átfogó képet adó munkájában azt hangsúlyozta, hogy a rendelet a magyarországi protestáns egyházakban új rendet vezetett volna be, s ebben ki is merült volna tisztán egyházi jellege. Ezt az alapvető jelleget szerinte csak a magyar protestánsok szorították háttérbe, mikor nemzeti és autonómia törekvéseikkel világi keretet adtak neki. Gottas felröptette a magyar protestánsoknak, hogy az egyházi rendeletet nemzeti és állami függetlenségük elérésére használták fel, s tulajdonképpen visszaéltek azzal. Gondolatait azzal támasztja alá, hogy a magyarok voltak azok, akik megsemmisítették a katolikusok és protestánsok között álló „lidércet” és együtt szálltak szembe a bécsi udvarral. Ennek Csohány éppen az ellenkezőjét állítja: a pátensttel az udvarnak tisztán politikai, tehát világi céljai voltak. Ezért is volt a magyarországi protestánsoknak joga, sőt kötelessége fellépni ez ellen az egyházi köntösbe bújtatott politikai támadás ellen. A magyar ellenzéki erők egyesülése a pátensttel kapcsolatos vitákban talán a nemzeti és állami függetlenséghez vezethetett volna. Az adott történeti időszakban a császári Béccsel való szembenállás állandó tényezője volt a politikai életnek, s

---

³⁶ GOTTAS, 1965.

élén a vallási hovatartozás alapján nagyon is vegyes összetételű ókonzervatívok álltak. Ez az éles ellenállás és a magyar összefogás megakadályozta a magyarországi szlovákok és németek lassan kirajzolódó egyesülését, amit a pápens egyébként támogatott volna. Csohány szerint a bécsi udvar a rendelettel a maga javára akarta fordítani a magyar vezető körökben uralkodó elmentéteket. A bécsi kormányzat ki akarta játszani a pápens támogatóinak mozgalmait a magyar protestánsok ellen, a „*divide et impera*” elve alapján.³⁷

A magyar historiográfia általánosságban is a vita politikai motivációjára helyezi a hangsúlyt, amely elsődleges szerepet játszott a pápens kiadásában. A bécsi körök számára ismert tény volt, hogy a 19. század harmincas éveitől kezdve az autonóm igazgatású magyarországi protestáns egyházakban elsősorban azok a köznemesek aktivizálódtak leginkább az evangélikusok világi képviselői között, akik a legbuzgóbb, legbefolyásosabb képviselői voltak az ország függetlenségi eszméjének és magyar nemzetállammá alakításának. Ezt az eszmét az egyház belső életében is keresztülvitték. A támadás közvetlenül a pápens ellen irányult, közvetetten azonban a bécsi udvar ellen, melynek abszolutisztikus politikája egyre növekvő terhet jelentett. Visszautasítása mindenekelőtt azon részeire vonatkozott, melyek szerint az egyházi kerületek körülhatárolásáig az egyház belső kérdéseiről az állam határozott volna. A nemesi inspektorok túlnyomó többsége szerint a magyar lakosú és a magyarok által befolyásolt egyházközösségek az állami intézkedésben az egyházi autonómia sérelmét látták.

Fordította: Kiss Csilla

---

³⁷ CSOHÁNY, 1979. 209.

Miriam Viršinská: Protestantský patent v stanoviskách slovenskej a maďarskej historiografie

Problematikou protestantského patentu sa od doby jeho vydania zaoberalo mnoho historikov, a nielen cirkevných. Súvisí to najmä s obdobím, v ktorej bol patent vydaný. Na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 19. storočia vyvrcholila v habsburskej monarchii vnútropolitická kríza, ktorá viedla k pádu neoabsolutizmu.

Protestantský patent bol jednou z prvých uskutočnených zmien po porážke monarchie v rakúsko-piemontskom konflikte. Uhorský protestantský patent vydaný 1. septembra 1859, ktorý sa nedotkol sedmohradsko-saskej evanjelickej cirkvi, mal dať protestantským cirkvám v Uhorsku zákonný základ pre jednotnú a samostatnú výstavbu cirkevného poriadku podľa vzoru rakúskeho konzistoriálneho systému. V Uhorsku však vydanie Protestantského patentu viedlo k otvorenému odporu, čo malo rôzne dôvody: predovšetkým cirkevno-právne, politické a národné. Čoskoro sa v priebehu sporu o septembrové zákony vykryštalizovali dve strany, ktoré medzi sebou prudko bojovali. Na jednej strane stáli tzv. patentalisti, prívrženci patentu, a na strane druhej tzv. autonomisti, ktorí od počiatku pristupovali k patentu s nedôverou a rozhodne ho odmietali.

Protestantským patentom sa slovenská historiografia zaoberá v kontexte politickej situácie na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov ako prvým vážnym vystúpením predstaviteľov slovenského národného hnutia na začiatku 60. rokov 19. storočia, ktoré sa pokladá len za predohru slovenských národno-politických aktivít v tomto období. Avšak z pohľadu slovenských dejateľov boj o patent zohral mimoriadne dôležitú úlohu, na čo poukazuje aj fakt, že sa v ňom angažovali vedúci predstavitelia slovenského národno-politického života, ako boli Karol Kuzmány, Jozef Miloslav Hurban alebo Michal Miloslav Hodža. Slovenská evanjelická inteligencia si uvedomovala, že v súvislosti s Patentom sa nerozhodovalo len o cirkevno-politickej otázke, ale že tento zápas mal aj národno-politický rozmer.

Maďarská historiografia je v porovnaní so slovenskou nepomerne obsiahlejšia, čo sa týka nielen problematiky Protestantského patentu a obdobia pred vyrovnaním, ale celkového výskumu dejín protestantizmu v Uhorsku. Spomeniem autorov ako Zsilinszky Mihály, Bucsay Mihály, Fabiny Tibor, Zoványi Jenő, Kertész Botond. Maďarská historiografia kladie predovšetkým dôraz na politickú motiváciu, ktorá zohrala prvoradú úlohu pri vydaní Protestantského patentu. Poukazujú na skutočnosť, že vydanie Protestantského patentu malo výsostne politické zacielenie.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ALU Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine

BARICA

1959 BARICA, Adam: Patentálne boje v Trenčianskom senioráte. In: *Cirkevné listy*, 72. (1959), č. 5. 75–79.

BAUHOFER

1860 BAUHOFER, Ján Juraj: *Ansichten und Zeugnisse hervorragender Männer über die alte Verfassung und Verwaltung der prot. Kirche in Ungarn...* Pest, 1860.

BODNÁR

1925 BODNÁR, Július: *Dr. Jozef Miloslav Hurban*. Bratislava, 1925.

BORBIS

1861 BORBIS, Ján: *Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns*. Nördlingen, 1861.

BUCSAY

1985 BUCSAY Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1525–1945*. Budapest, Gondolat, 1985.

BUJNÁK

1927 BUJNÁK, Pavel: *Dr. Karol Kuzmány (život a dielo)*. Liptovský Mikuláš, 1927.

CSOHÁNY

1979 CSOHÁNY János: *A magyarországi protestánsok abszolutizmuskori bécsi kormányiratok tükrében*. Budapest, 1979. Doktori értekezés – kézirat.

ĐUROVIČ

- 1948 ĐUROVIČ, Ján P.: Hurbanova cirkevnoliterárna práca. In: *Theologia evangelica*, XXI. (1948) č. 3-4, 198-212.
- 1951 ĐUROVIČ, Ján P.: Boj o Patent v cirkevných časopisoch. In: *Theologia evangelica*, 4. (1951. č. 4-5, 264-291.

FABINY

- 1997 FABINY Tibor: *A magyarországi evangélikus egyház rövid története*. Budapest, Evangélikus Sajtóosztály, 1997.

GOTTAS

- 1965 Friedrich GOTTAS: *Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus*. München, Oldenburg, 1965.

HUČKO

- 1970 HUČKO, Ján: *Michal Miloslav Hodža*. Bratislava, Epocha, 1970.

KERTÉSZ

- 1999 KERTÉSZ Botond: Protestáns uniókísérlet Magyarországon az 1840-es években. In: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Szerk.: HEGEDŰS András és BÁRDOS István. Esztergom, Esztergom-Budapesti Érsekség, 1999.

KÓSA

- 1996 KÓSA László: Protestáns történelemértelmezés Csehországban és Magyarországon. In: *Magyarok Kelet és Nyugat közt - a nemzettudat változó jelképei*. Szerk.: HOFER Tamás. Budapest, Néprajzi Múzeum-Balassi Kiadó, 1996. 135-142.

MRLIAN

- 1959 MRLIAN, Ondrej: *Jozef Miloslav Hurban*. Martin, Osveta, 1959.

N. N.

- 1959 N. N.: Cím nélkül. In: *Cirkevné listy*, 72. (1959) č. 5.

OSUSKÝ

- 1928 OSUSKÝ, Samuel Štefan: *Filozofia štúrovcov II. Hurbanova filozofia*. Myjava, 1928.

PODRIMAVSKÝ

- 1992 *Dejiny Slovenska III*. Zost.: PODRIMAVSKÝ, Milan, Bratislava, 1992.
- 2003 PODRIMAVSKÝ, Milan: Súvislosti konfesionalnej otázky a slovenskej politiky v období rokov 1850–1867. In: *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*. Zost.: KOHÚTOVÁ, Mária, Bratislava, Universum Presov pre Historický ústav SAV, 2003. 123–134.

POLLA

- 1997 POLLA, Belo: Slovenské politické snahy v rokoch 1859–1860. In: Belo POLLA: *Matica slovenská a národnostná otázka*. Martin, Matica slovenská, 1997.

RAPANT

- 1941 RAPANT, Daniel: Koniec absolutizmu. Októbrový diplom. In: RAPANT, Daniel–BOKES, František–HRUŠOVSKÝ, František: *Osudy Memoranda 1861–1941*. Martin, Matica slovenská, 1941.

RÉVÉSZ

- 1957 RÉVÉSZ Imre: *Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából*. Budapest, 1957.

ŠTRBA

- 1959 ŠTRBA, Ján: Patentálne boje v Oravskom senioráte. In: *Cirkevné listy*, 72. (1959) č. 7–8. 111–114, č. 9. 137–141, č. 11. 172–176.

URBANITSCH-WANDRUSZKA

- 1995 URBANITSCH, Peter–WANDRUSZKA, Adam (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 184–1918. Band IV. Die Konfessionen*. Wien, VÖAW, 1995.

WINKLER

- 1997 WINKLER, Tomáš: *Perom a mečom*. Martin, Matica slovenská, 1997.

ZOCH

- 1865 ZOCH, Ctiboh: Protestanti a protestantizmus. *Cirkevní listy II*. 1865. 345–351.

ZOVÁNYI

1977 ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Szerk.: LADÁNYI Sándor. Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977.

ZSILINSZKY

1907 ZSILINSZKY Mihály: *A magyarhoni protestáns egyház története*. Budapest, Atheneum, 1907.

Szabó Viktor

A szlovákkérdés a dualizmus kori magyarországi kormányok politikájában

ASZLOVÁKKÉRDÉSHEZ való hozzáállást – az Andrássy-, a Lónyai-, a Szlávy- és a Bittó-kormány felső-magyarországi nemzetiségi politikájáról szóló hiányos források tanúsága szerint – a nemzetiségi törvény (1868: XLIV. tc.) és a homályosan definiált pánszlávizmussal való küzdelem határozta meg.¹ Erről tanúskodik Szentiványi Márton lipóti főispánnak a belügyminiszterhez, báró Wenckheim Bélához írott jelentése 1867 szeptemberében, amelyben három csoportra osztotta a „szláv nemzetiséget”. A pánszlávok kiengesztelhetetlenek és nem hagyják magukat meggyőzni semmiféle kedvezmény által, velük ellentétben a jó érzelmű szlávokkal könnyű együttműködni, mivel jó hazafiak és sokkal többen vannak, mint az előző csoport tagjai. A népnek nevezett harmadik típus a magyarok legmegbízhatóbb szövetségese, nem gondolkodik a kormányzati formákon és leginkább amellet a kormány mellett áll ki, amely számára a legnagyobb anyagi támogatást nyújtja.² A főszolgabírók, alispánok, ispánok jelentései, valamint a belügyminiszteri rendeletek és jegyzékek tanúsága szerint „pánszláv”-nak bélyegezhetők azt a tanárt, aki a szlovákot tanítási nyelvként használta, azt a vállalkozót, aki üzlete nevét szlovákul tüntette fel a cégtáblán, vagy azt az egyszerű szlovák állampolgárt, aki – összhangban a nemzetiségi törvénnyel – megkísérelte anyanyelv-használati jogát érvényesíteni és a bíróságon vagy a vasúti pénztárnál szlovákul szólalt meg.³

---

¹ A pánszlávizmusról szóló nézeteket lásd pl. KEMÉNY G. 1952. 56.

² KEMÉNY G., 1952. 56. A szlovákokat e három csoportba soroló lipóti főispán értékelése rámutat a módszerre, ahogyan a kormányok és az önkormányzatok számos tagja a lakosság egyes rétegeit kategorizálta. Gondolkodásukat az határozta meg, hogy milyen mértékben fogadták vagy utasították el az uralkodó, a nemzeti érdekeit Magyarország népességének nem magyar részére is ráerőltető rezsim eszméit.

³ R. MITICZI, 1902. 13–14.

A kormány ténykedését erősen befolyásolta a kiegyezés előtti évtizedekben alakult szlovák kulturális intézményekkel szembeni gyanakvás, ezért elhárított minden, újabb keletű, hasonló kezdeményezést. Szapáry Gyula belügyminiszter 1873-ban például elutasította a *Slovenská jednota* (Szlovák Egylet), egy, a tervek szerint össz-szlovák kulturális egyesület bejegyzését, mert azzal az előfeltevéssel élt, hogy az egyesület pánszláv tevékenységet fog kifejteni.⁴

A magyarországi kormányok kezdettől fogva korlátozó szándékú felső-magyarországi politikájának tényleges alapjait Tisza Kálmán kormányzásának (1875–1890) első éveiben fektették le, amikor a *Matica slovenská* elleni intézkedések során meghatározták a kemény kéz politikájának ideológiai hátterét. A *Maticával* szemben többhetes rendőrségi vizsgálatot indítottak, amelynek eredményeire hivatkozva Tisza Kálmán belügyminiszter 1875. április 6-án elrendelte a szervezet tevékenységének felfüggesztését, majd néhány hónappal később, november 12-én teljesen betiltották az egyesületet. Közel 100 000 forintos vagyonát elkobozták, miközben nem tették megfontolás tárgyává vezető képviselőinek azon kívánságát, hogy a vagyon sorsáról a rendelettel összhangban a szervezet közgyűlése döntsön. A hivatalos indoklás szerint „a »Matica Slovenska« című tót irodalmi és szépművészeti egylet működése iránt rendőri nyomozás tartatván, az ezen nyomozásról tett jelentésből kiderül, hogy a mondott egylet, noha alapszabályai szerint minden politikai és vallási ügy köréből ki van zárva, nem annyira az irodalom fejlesztésével, mint inkább pánszláv irányú politikai izgatásokkal foglalkozik; hogy irodalmi tevékenységében jobbadán csak a magyar állam és nemzet ellen gyűlölséget szító s a történelmet meghamisító művek kiadására szorítkozik, s végre, hogy az egylet vagyona szabályellenesen az egylet körén kívül eső czélokra, sőt magán kölcsönökre és segélyezésekre fordítatik”.⁵

A magyar vezetés és a felső-magyarországi megyei adminisztráció kihasználta a szlovák nemzeti mozgalom passzivitását és az 1880-as évek kezdetétől a magyar nyelv terjesztésének érdekében összehangolt társadalmi tevékenységbe fogott. A magyarosítási küzdelmekre rendkívül nagy hatással volt a zólyomi alispán, Grünwald Béla *A Felvidék* című, 1878-ban napvilágot látott röpirata.⁶ Főként éppen ennek köszönhetően alakult meg az egész országban, elsősorban Felső-Magyarország területén számos olyan művelődési

---

⁴ BOKEŠ, 1972a. 359–364.

⁵ Minisztertanácsi határozat a *Matica slovenská* elleni vizsgálat tárgyában. 1875. április 1. KEMÉNY G., 1952. 508.

⁶ Ebben a röpiratban Grünwald Béla leírta Felső-Magyarország elmagyarosításának céljait és perspektíváit.

egyesület 1881 után, amelynek alig rejtett célja volt a magyar nyelv és a hazafiság, vagyis a magyar szellem terjesztése.

Ezek közül Felső-Magyarországon az 1882-ben alapított Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (FEMKE) játszotta a legnagyobb szerepet: saját, állami és megyei forrásokból, valamint nyilvános gyűjtésekből származó vagyonából magyar óvodákat, népkönyvtárakat és magyar kulturális egyesületeket alapított a szlováklakta községekben, a magyar nyelv propagálását célzó kulturális előadásokat és tanfolyamokat szervezett, valamint ingyen osztott magyar nyelven írt tankönyveket és jutalmakkal igyekezett motiválni a tanárokat a magyar nyelv terjesztésére.

A FEMKE *Felsőmagyarországi Nemzetőr* címmel saját újságot is kiadott, amely alapítása után azonnal a magyarosítási törekvések szócsövévé vált. Az egyesület igyekezete azonban csak csekély eredményt hozott. A nyelv terjesztésére irányuló akciók legtöbbször érdektelenségbe fulladt és megtorpant. Az egyesület tehát a kormányoldaltól és a megyei igazgatástól kapott széleskörű anyagi és morális támogatás ellenére sem teljesítette az elvárásokat.⁷

A felső-magyarországi művelődési egyesületek között különösen fontos helye volt a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesületnek, amelyet 1885-ben alapítottak. Az egyesület szlovák nyelven folytatta tevékenységét és hivatalos célkitűzései között – bár a kormány és a „felső-magyarországi hazafias közönség” közös kezdeményezése hozta létre – nem szerepelt a nyílt magyarosítás, csak a szlovák nép szellemi és erkölcsi színvonalának fenntartása irodalmi eszközök segítségével. Az egyesület hazafias szellemre irányuló neveléssel törekedett programja megvalósítására. A szervezet elnökévé a besztercebányai püspököt, Császka Györgyöt, alelnökévé Zólyom megye alispánját, báró Radvánszky Bélát, titkárává pedig Zsilinszky Mihály országgyűlési képviselőt választották. Az egyesület működési területe az a tíz felső-magyarországi vármegye (Árva, Bars, Gömör-Kishont, Hont, Liptó, Nógrád, Pozsony, Trencsén, Túróc és Zólyom) lett, amelyekben korábban a *Matica slovenská* dolgozott.

A cseh és a szlovák sajtó igencsak bizalmatlan volt az új egyesülettel szemben. Nem kifogásolták, hogy az egyesület magyar könyveket adjon ki szlovák fordításban, de az ellen már egységesen tiltakoztak, hogy erre a célra

---

⁷ A FEMKE a felső-magyarországi régióban széleskörű és sokszínű tevékenységet fejtett ki, amelyről rendszeresen megjelentetett évkönyveiben (*A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület Évkönyve*) és évi jelentéseiben olvashatunk (*Jelentés a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület... évi működéséről*). A FEMKE tevékenységéről lásd még SMIDÁK, 1966. 103–117.

a *Matica slovenská* jogellenesen elkobzott vagyonát használják fel – ahogyan ezt a *Matica* egykori titkára, František Sasinek „*a világ és Isten színe előtt*” ki is nyilvánította egy, a *Národné Noviny* hasábjain megjelent nyílt levélben.⁸

A FEMKE természetesen támogatta az új egyesület alakulását, a két szervezet tevékenysége alapvető céljait tekintve nem mondott ellent egymásnak. A FEMKE feladata a városok elmagyarosítása volt, mivel azok voltak a kulturális élet központjai és nagy befolyást gyakoroltak a környező területekre is. A Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület pedig a falusi nép szellemi életének előmozdítására törekedett, ahol még nehezebben haladtak előre a magyarosítási törekvések. 1885-ben, az egyesület létrejöttékor az alapítók abban reménykedtek, hogy a kormánnyal, a felső-magyarországi közigazgatással és a hazafias közönséggel együttműködve sikeres lehet a hazafias szellem terjesztése és az érdekeiket veszélyeztető cseh befolyás elnyomása. Ezen remények azonban többnyire nem váltak valóra. A hivatalnoki réteg kezdeti lelkesedése fokozatosan kihunytt, ezzel párhuzamosan pedig anyagi és erkölcsi támogatásuk is csökkent, így az egyesület a 19. század végéig nem volt képes meggátolni a szlovák nemzeti mozgalom újjáéledését és gyors felpezsdülését, de végül ellensúlyozni sem tudta azt. A magyarosító egyesületek csekély befolyásuk, illetve társadalmi támogatottságuk csökkenése miatt a magyar kormány részéről is egyre kevesebb támogatást élvezhettek. A kormányok igyekeztek segíteni a nemzetiségi területek vármegyei közigazgatási apparátusát⁹ és próbálták megvalósítani saját kezdeményezéseiket, miközben kitértek a magyarosító egyesületek ajánlásai elől. Ezeknek érdekében állt volna, hogy szerepet játsszanak a kormányzat szándékainak közvetítésében vagy végrehajtásában, de a megcélzott nemzetiségi társadalom előre elutasította őket.

A századfordulótól kezdve a kormánypolitika egyre kisebb szerepet tulajdonított a felső-magyarországi közművelődési egyesületeknek, hiszen a vármegyei apparátus tagsága többnyire megegyezett a FEMKE megyei szervezeteinek fő tisztségviselőivel. Ezzel párhuzamosan nagyobb figyelmet szentelt azoknak a szlovák kulturális egyesületeknek, amelyek még életben

---

⁸ SASINEK, 1885.

⁹ Itt kiemelkedett Grünwald Béla zólyomi alispán, akinek a nemzetiségi kérdésből és a saját szlovákképéből táplálkozó koncepciója számos területen túlszárnyalta a magyarosító egyesületek céljait és elgondolásait. Megnyilvánulásaiban nyíltan hangoztatta a magyar nacionalizmust és a szlovákság becsmérlésének a szándékával olyan jelenségeket emelt ki, amelyekkel *de facto* cáfolta vagy kétségbe vonta az önálló szlovák nemzetiség létezését.

tudtak maradni – közöttük a túrócszentmártoni *Živena* nőegyesületnek és a Szlovák Múzeumi Egyletnek (*Múzeálna slovenská spoločnosť*), illetőleg a nagyszombati székhelyű Szent Adalbert Társaságnak (*Spolok svätého Vojtecha*). A szervezetek számára ez lényegében állandó megfigyelést és ellenőrzést jelentett: tevékenységüket illetően a vármegyei és a rendőrségi apparátus igyekezett a legapróbb információhoz is hozzájutni. A *Matica slovenská* felszámolása után tehát csak a fenti három szlovák egyesület működött, tevékenységük azonban túlnőtt a lokális kereteken. Ezek a kulturális szervezetek részben azért maradhattak meg, mert a kormány attól félt, hogy betiltásuk hasonló ellenállást válthat ki, mint a *Matica* megszüntetése. A századfordulón ugyanis a felső-magyarországi vármegyék képviselői a szlovák szervezeteknek már a puszta létezését is károsnak tartották.¹⁰

Szapáry Gyula miniszterelnök 1890 októberében felső-magyarországi akciót hirdetett meg, amelybe be akarta vonni Árva, Liptó, Túróc, Zólyom, Nyitra, Pozsony és Bars vármegye főispánját. Szándéka szerint együttesen kellett volna megoldaniuk a következő problémákat: nemzetiségi befolyás a felső-magyarországi vallási viszonyokra, a regionális hivatalnokok állásfoglalása, a nemzetiségi pénzintézetek kérdése, a népiskolák helyzete, a nemzetiségi sajtó és a nemzetiségi egyesületek kérdései. A régió sajtóviszonyainak kormány által elrendelt megyei vizsgálatai e terület felé fordították a figyelmet, aminek következtében a felső-magyarországi nemzetiségi politika érdeklődésének középpontjába a hazafias szellem erősítését célzó sajtópolitika került.¹¹

Szapáry Gyula miniszterelnök kezdeményezése új korszakot nyitott a Felső-Magyarországgal kapcsolatos kormánypolitikában. A rendszeres regionális jelentéseken alapuló nemzetiségi politika eszméje a gyakorlatban néhány évvel később valósult meg, a kétségkívül keménykezű Bánffy Dezső kormányzása alatt, akit a korábbi miniszterelnököknél nagyobb szisztematikusság jellemzett. Szapáry indítványát tarthatjuk az első tudatosan előkészített próbálkozásnak a dualizmus időszakában, amely a felső-magyarországi kormánypolitika komplex eszközrendszerének kidolgozását tűzte ki célul, mivel

---

¹⁰ LŐRINCZ, 1897.

¹¹ Az említett hét megyében 1890-ben kiadták a túrócszentmártoni *Felvidéki Híradót*, amely az egyetlen, állam által dotált újság volt. Ezen kívül a regionális, a kormány által gyakran támogatott magyarországi kormánypárti sajtót az ungvári kiadású *Ung*, a balassagyarmati kiadású *Nógrádi Lapok*, a beregi *Ugocsa*, az iglói *Szepesi Lapok* és a budapesti *Slovenské noviny* képviselték. Ez a magyar nyelven kiadott felső-magyarországi periodikák állami támogatásának emelését serkentette.

a korábbi kormányok minden hasonló ténykedése előkészítetlen és épp ezért eredménytelen volt. Tény, hogy kezdeményezésében a kormány 1890-ben – összhangban a korabeli nemzetiségpolitikai eszmékkel és eszközökkel – felülmúlta a korlátozó, beavatkozó és kontrolláló karakterű elképzeléseket és rendelkezéseket. Maga a nemzetiségi pénzüzetek befolyásának elemzése, valamint a kivándorlás tömegessé válása a következő időszakban preventív és részben aktívan beavatkozó nemzetiségpolitikát váltott ki, amely Felső-Magyarország szlovák régióiban is igyekezett a szlovák ellenzéki politikai törekvésekkel szemben az ipar-, a foglalkoztatás- és a pozitív kultúrpolitika eszközeit érvényesíteni.¹²

Wekerle Sándor kormányának, amely az 1890-es évek elején leváltotta Szapáry kabinetjét, nem sikerült egységes koncepciót kialakítania az országban fokozatosan reaktivizálódó nemzetiségi politikai mozgalmakkal szemben: a miniszterelnök az engedmények és a kemény kéz politikájának kombinálásával próbálkozott. Nem véletlenül volt a szlovák politikusok többsége rendkívül kritikus véleménnyel a Wekerle-kormány nemzetiség-politikai eredményeiről, hiszen ebben az összefüggésben alig beszélhetünk valamilyen felső-magyarországi vagy szlovák koncepcióról. Wekerlét, aki a magyarországi nemzetiségi jog forrásaként hivatkozott az 1868-as, az iskolákat és a nyelvhasználatot is szabályozó nemzetiségi törvényre, a *Národné noviny* az őszinteség hiányával, a magyarosító politika támogatásával, a nemzetiségi politikusok feletti rendőri ellenőrzéssel, a nyelvhasználati jog fokozatos csökkentésével, a nemzetiségi iskolákat látogató fiatalok hátrányos helyzetének fenntartásával és, a szabad gazdasági verseny nemzetiségi szempontú korlátozásával vádolta meg.¹³

Bánffy Dezső, az új miniszterelnök, aki az első parlamenti felszólalásában kijelentette, hogy a kormánypolitikában nem engedi az egységes magyar állam magyar jellegét „*korlátok közé szorítani*”,¹⁴ már az első minisztertanácsi ülésen jóváhagyta azt a rendelkezést, „*miszerint a nemzetiségi és socialistikus kérdésekre vonatkozó kormányi intézkedések egyöntetűségének a biztosítása céljából*” a lényegi döntés a miniszterelnöki hivatal kezébe kerül. Az elsőrendű feladatok közé soroltatott „*a nemzetiségi kérdés szerb, pánszláv, szász és román alá-gazataiban*”.¹⁵

---

¹² JANCÓS, 1899. 4.

¹³ N. N., 1894.

¹⁴ KEMÉNY G., 1956. 310.

¹⁵ Iratok a miniszterelnökség keretén belül létesítendő „nemzetiségi és szocialisztikus ügyeket intéző ügyosztály” (nemzetiségi ügyosztály) szervezéséről. KEMÉNY G., 1956. 327–329.

Bánffy nemzetiségi politikája három új elemet vezetett be: rendszeres híradásokat követelt meg a megyéktől az ottani nemzetiségpolitikai helyzetről, átültette a gyakorlatba a komplex cselekvés gondolatát, amelynek elkerülhetetlenségét már Szapáry felső-magyarországi akciója is kinyilatkoztatta, valamint nyomatékosabban és a korábbi kormányokhoz képest szélesebb körben applikálta a magyarosítás eszközeit.

A nemzetiségekről szóló hírek – amelyeket a főispán és a megyei közigazgatási bizottságok küldtek Bánffy parancsára havonta, később félévenként – néhány esetben a felső-magyarországi megyék (Nyitra, Trencsén, Zólyom, Liptó) helyzetének fontos információs bázisát képezték, míg más megyék (például Árva, Bars, Szepes) csak sematikusán írták le a „pánszláv izgatás” szélesedését vagy gyengülését. A miniszterelnök szerint – aki önmagát nyíltan sovínisztának vallotta („Nekünk »az egységes magyar nemzeti állam«-ot megalakítani sovínizmus nélkül lehetetlenség”¹⁶) – a hiányosságok nem a korábbi kormányok törvényalkotásának hibáin alapulnak, hanem azon, hogy a nemzetiségekkel kapcsolatos törvényeket nem érvényesítették a kellő hatékonysággal: „A népoktatásról, az anyakönyvek vezetéséről, a magyar nyelv kötelező tanításáról, az óvodákról, középiskolákról, a néptanítók és lelkészek fizetésének kiegészítéséről, a helységnevekről stb. szóló törvények elég tanúságot tesznek arról, hogy a nemzeti fejlődés érdekében dualisztikus viszonyunk alapján lehet és tudunk is törvényeket alkotni, és ha ezek végrehajtása tekintetében sok kívánnivaló marad is fenn, nem lehet államjogi helyzetünkben folyó korlátozásról beszélnünk, csak a végrehajtó erő gyengeségét, vagy céltudatlanságát, mindenekfelett pedig nemzeti jellegünkből folyó természetünknél megfelelő szalmatűz lelkesedésünket s a kitartás nélkül hirdetett elvek alkalmazását komolyan nem vevő nemzeti jellemvonásunkat kell vádolnunk.”¹⁷

Bánffy igyekezett szigorítani a szlovák ellenzéki sajtó cenzúráját. A *Národné noviny*, a Túrócszentmártonban hetente háromszor megjelenő központi szlovák újság a Bánffy-érában állandóan per alatt állt, miközben a sajtóperek többsége az újság által elkövetett nemzetiségi izgatás vádjáról szólt.

Az 1896-ban megtartott országgyűlési választások megerősítették a Bánffy-kabinet kegyetlenségéről szóló legendákat. A miniszterelnök a választási ellenőrködést Felső-Magyarországon személyesen követte figyelemmel, mivel szerette volna meggátolni a Néppárt feltételezett választási sikerét. Ahol nem volt elegendő az ügyes csalás (a választók névjegyzékének manipulációja, az ellenzéki választók nevének tömeges kihúzása, meghamisított jegyzőkönyvek

---

¹⁶ BÁNFFY, 1903. 212.

¹⁷ BÁNFFY, 1903. 24–25.

stb.), ott a kormány az ellenzéki választók megfélemlítésének eszközéhez nyúlt, fizikailag gátolta meg részvételüket a szavazáson, esetleg fegyveres erőszakhoz folyamodott. Az 1896-os felső-magyarországi véres választások során nevezetessé váltak az alsó-kubini és a breznói események, ahol a választást megelőző kampányidőszakban fegyveresen kergették szét a Néppárt gyűlésén megjelenteket.

Bánffy szlovákokkal kapcsolatos politikája három területen vált kiindulóponttá a következő kormányok számára: 1. A kormány azonnal tudatosította annak a jelentőségét, amit Magyarországon a szlovák kérdés szempontjából a prágai Cseh-szlovák Egyesület (*Československá Jednota*) alapítása jelentett és kezdettől fogva a csehszlovák egységmozgalom gyengítésére törekedett. 2. A szerény kezdetek után megkísérelte kiépíteni a magyarosítást hatékonyabban szolgáló intézményrendszert, mindenekelőtt a magyar tanítási nyelvű állami népiskolák hálózatát. 3. A kormány rendelettel tartotta evidenciában a kivándorlással kapcsolatos megyei adatokat, letéve ezzel a felső-magyarországi kivándorlás kormány általi ellenőrzésének az alapjait.

A cseh-szlovák viszony új korszakának kezdetéről először akkor értesült a kormány, amikor szlovákok szervezett, csoportos látogatást tettek az 1895 júniusában megrendezett prágai néprajzi kiállításon. A két rokon szláv nemzet együttműködésének felerősödésére a szlovák többségű vármegyék adminisztrációja irányította rá a figyelmet, valamint az a sajtóvita, amely a Csehszlovák Egyesület létrejöttét kísérte. A magyar kormányok a szlovák és a ruszin nemzeti mozgalmakat sokáig kevésbé tartották veszélyesnek a magyar állam integritására és a hivatalos állami ideológiára nézve, mert e nemzeti-ségek esetében nem kellett félni attól, hogy külföldről segíti, állami hatalommal támogatja őket rokon vagy saját nemzetük, ezért a magyar politikusok nem tartottak attól, hogy belátható időn belül – e két szláv nemzetiséget támogató – bekövetkezik Oroszország Magyarország elleni intervenciója.

Bánffy felső-magyarországi politikájának egyik jelentős eszköze volt az 1898. évi IV. törvény a „község- és egyéb helynevekről”. Bár szövegében egyetlen szó sem esik a nevek elmagyarosításáról, első cikkelye („Minden községnek csak egy kizárólagos hivatalos neve lehet”) és főként a közigazgatási bizottság előadója, Ruffy Pál által írott indoklása nem hagy kétséget afelől, hogy a kormány olyan törvényt akart, amely – bár célja a helységnevek egységesítése – kihasználható a magyarosításra is.¹⁸

---

¹⁸ KEMÉNY G., 1956. 627–633.

Bánffy természetesen a helynevekről szóló törvénnyel kapcsolatban sem leplezte sovíniszta szándékait: „*Nem elég érzésben és szavakban szolgálni a magyar állam-eszmét, erős akarattal, kitartó törekvéssel, akarni kell megalkotni áthatottan a legszélsőbb sovíniszta »nemzeti gondolat«-tól, az egységes magyar nemzeti államot, melynek arra, hogy egységes és nemzeti legyen nyeloben és érzésben, szüksége van még a külsőségekre is [...] szüksége van arra, hogy ne csak fiai, de hegyei és völgyei is magyar nyelvet viseljenek.*”¹⁹ Az egységes magyar földrajzi szakszókincs létrehozásának politikai célja a korabeli nem magyar nemzeti mozgalmak körében rendkívüli ellenállást váltott ki. A helységnevek elmagyarosítását célzó törvény többé-kevésbé nemzeti karakterük megóvását veszélyeztette, hiszen a helységnevekben saját etnikai régiójuk különállása nyilvánult meg.

Az 1895. évi budapesti nemzetiségi kongresszus 1897. december 29-én rendkívül nyomatékos szerb–szlovák–román tiltakozást fogalmazott meg: „*A trón és a haza iránti teljes odaadás jegyében legünnepélyesebben tiltakoznunk kell a mostani erőszakoskodások ellen, amelyeket Magyarország lakosságának többsége ellen elkövetnek. Tiltakozunk az államhatalom azon törekvése ellen, hogy Magyarországból – történelmével és nemzetiségi körülményeivel ellentétben – egyszerű faji államot teremtsen, ami azzal a nemzetiségi törvénnyel is ellenkezik, amelyet maguk a magyarok alkottak és amely elismeri Magyarországon az egyes nemzetiségeket [...] Tiltakozunk a hely- és községnevek magyarosításáról szóló törvényjavaslat ellen.*”²⁰ A helységnevekről szóló törvényt többéves halogatás után, 1901-ben kezdték érvényre juttatni a felső-magyarországi vármegyékben.

Az információs rendszer és a miniszterelnöki hivatalban létrehozott osztály által Bánffy megteremtette a regionális nemzetiségi szakpolitika alapjait, még ha e politika céljai helytelenek és értelmetlenek voltak is.

Széll Kálmán kormányfő, akinek kabinetje 1899. február 26-án alakult meg, a „jog, törvény és igazság” gondolatát hangoztatta és programszerűen szakított Bánffy sovíniszta nemzetiségi politikájával. Április 23-án a minisztertanács határozata eltörölte a nemzetiségi osztályt,²¹ ezáltal is törekedve konstruktív megoldást találni az akut nemzetiségi ügyekben. Bár Széll

---

¹⁹ BÁNFFY, 1903. 83.

²⁰ KEMÉNY G., 1956. 649.

²¹ KEMÉNY G., 1964. 36. – „... mert a nemzetiségi osztály a miniszterelnökségnél foglalkozott a nemzetiségek államellenes törekvéseinek, mozgalmainak figyelemmel kísérésével és ellenőrzésével. A belügyminisztériumban meg államrendőrségi osztály foglalkozott és foglalkozik azon államellenes üzemek és izgatások vagy kihágások vagy büntények elsősorban való felderítésével, megtorlásával és a szükséges intézkedéseknek ezen a téren való foganatosításával. Én azt hittem és azt hiszem most is, hogy sokkal helyesebb, ha a két dolgot egyesítem és parallel, nem egymás ellen hagyom működni, hanem együttműködtetem”.

kormányának valójában nem sikerült leszámolnia Bánffy örökségével, működése alatt legalább igyekezett meggátolni új konfliktusok kialakulását. Folytatódott azonban az előző kormány restriktív politikája a nemzetiségi mozgalmak, így a szlovák nemzeti mozgalom sajtójával és egyesületeivel szemben is, hiszen mindkét területen alkalmazták a nemzeti megbízhatóság önkényes kritériumát.

A Széll-, illetve az azt követő Khuen-Héderváry-kabinet természetesen nem tudott és nem is akart teljesen szakítani az addigi magyar nemzetiségi politika gyakorlatával, csupán más fontossági kritériumok alapján osztályozta a feladatokat. Mivel a kormánynak érdekében állt mélyebben megismerni a nemzetiségi mozgalmak hajtóerejét, enyhíteni próbálta azokat a metódusokat, amelyeket velük szemben használt. A régi-új politika ellentmondásosságát – nem engedett a magyar nemzetállam stratégiájából, de kiteljesedése érdekében készségesen elfogadott taktikai engedményeket – jól jellemzi például a miniszteri iratok argumentációja azokkal a felvidéki vagy amerikai akciókkal kapcsolatban, amelyek a 20. század kezdetén sűrűsödtek, összefüggésben a szlovákok tömeges Amerikába vándorlásával. Az érvelés – a nemzeti állam vaslogikájával – a nem magyar kivándorlók százezreit nem tartotta veszteségnek, sőt, a „*Gondviselés*” kezét látta benne, amely a „*magyar elem számarányát a nemzetiségek rovására 1890–1900-ig ismét jelentősen, szám szerint 48,53%-ról 51,36%-ra szőktette fel*”.²²

Az emigrációval kapcsolatos kiterjedt adatgyűjtés alapján a miniszterelnöki hivatal 1903. január 12–15. között határozott az amerikai akciók gyakoriságának növeléséről, ennek keretében a magyar kormány támogatásával hazafias szellemű, szlovák népi periodikákat adtak ki, elsősorban az amerikai szlovákok és ruszinok vallási életének befolyásolására helyezve a hangsúlyt. Az amerikai kutatások alapján az amerikai szlovák közösség lelkészeinek többsége magyarelles beállítottságú volt és ebben a szellemben is ténykedett a hívek között. Ennek ellensúlyozására szlovák anyanyelvű papokat küldtek Magyarországról Amerikába, hogy változtassanak a helyzeten, ez a törekvés azonban nem járt komolyabb sikerrel.

A Széll-kormány másik fontos, az előző kormányok akcióitól eltérő jellegű felső-magyarországi kezdeményezése a szlovák nemzetiségi pénzügyi befolyásának csökkentésére tett kísérlet volt, ami főként a turócszentmártoni székhelyű Tatra bank ellen irányult. A kormány célja az volt, hogy az ún. hazafias, a kormány által támogatott magyar bankok vegyék fel a versenyt a

---

²² KEMÉNY G., 1964. 520.

szlovák pénzüzetekkel. A felső-magyarországi főispánok egy vagy több magyar szellemiségű, kedvezőbb hitelfeltételeket biztosító bankot akartak alapítani, ami a magyar érdekeknek megfelelő fordulatot eredményezhetett volna ezen a területen. A kereskedelmi miniszter a leghatékonyabb eszköznek azt tartotta, ha országos intézményt építenek ki Felső-Magyarország területén, amely képes nyomást gyakorolni a nemzetiségi pénzüzetekre, egyúttal pedig komoly támogatást tud nyújtani az egyre szaporodó földhitelek biztosításához.

Az 1903. június 27-i kormányváltást követően azonban az új miniszterelnök, Khuen-Héderváry Károly új prioritásokat határozott meg a pénzüzeteket érintő felső-magyarországi akcióban. Úgy vélte, felesleges, sőt, káros lenne gazdasági eszközökkel harcolni a nemzetiségi pénzüzetek ellen, amelyek elsősorban politikai célokat követnek. A kormányzati bankoknak ugyanis folyton meg kellene előzniük azokat a kamatlábak csökkentésében.

A 20. század eleji magyar kormányok egyetlen tekintetben teljes mértékben átvették, sőt, tovább éltezték a megelőző kormányok nemzetiségi politikájának stratégiáját. A nemzetiségi oktatás kérdéséről van szó, amelyben egyik magyar kormány sem akart visszatérni az 1868-as nemzetiségi törvényhez, azzal ugyanis lemondtak volna a magyar nyelv terjesztésének eszközeként szolgáló intézményekről. A folytonosságot Wlassics Gyula oktatási és kultuszminiszter személye is tükrözte, aki a Bánffy-, Széll- és a Khuen-Héderváry kormányban is vezette a tárcát. A szlovák iskolákkal kapcsolatos nemzetiségi oktatási politikában a századforduló magyar kormányai két célt tartottak szem előtt. Egyrészt az állami elemi iskolákon és a középfokú szakiskolákon keresztül megpróbálták semlegesíteni a csehszlovák egységmozgalomnak a szlovákok csehországi továbbtanulására irányuló törekvéseit, másrészt pedig a szlovák tannyelvű egyházi és elemi iskolákban – csakúgy, mint az ország többi nemzetiségi iskolájában – szigorú intézkedésekkel akarták növelni a magyar nyelvoktatás hatékonyságát.²³

Wlassics 1902. évi, a nemzetiségi iskolákról szóló rendeletei a nem magyar tannyelvű iskolákban tovább szigorították a magyar nyelv oktatását, illetve kiegészítő tanítási nyelvként való használatát.²⁴ A nemzetiségi törvényhozás tendenciái és az 1868. évi nemzetiségi törvény közötti ellentmondás a 20. század elején így elsősorban a nemzetiségi oktatást szabályozó új irányelvek terén nyilvánult meg. Az évszázad első évtizedében a négy magyar-

---

²³ POTEMRA, 1978. 505–506.

²⁴ KEMÉNY G., 1964. 487–490.

országi országgyűlési választáson megválasztott nemzetiségi ellenzéki képviselők a leggyakrabban és a legélesebben épp azt bírálták felszólalásaikban, hogy a törvényhozás és a kormánypolitika nem áll összhangban a nemzetiségi törvénnyel.²⁵

Elmondható, hogy bár a Széll-, a Khuen-Héderváry-, a Tisza- és a Fejérváry-kormány az elődeihez képest több tekintetben objektívebben ítélte meg a helyzetet, annak kiértékelését csak elvétve követték valódi programok. A szlovák összefüggésben is csak szórványosan váltak valóra azok a törekvések, amelyek egyes esetekben átgondoltnak hatottak. Mindez arról tanúskodik, hogy a századforduló nem jelentett valódi fordulatot a magyar kormányok nemzetiségi politikájában. Az első világháború előtti időszakban a hivatalos magyarországi nemzetiségpolitika azt a gyakorlatot folytatta, amely az osztrák-magyar kiegyezés utáni években érvényesült, és továbbra is az erő pozíciójából viszonyult a nemzetiségi kezdeményezésekhez.

Ahhoz, hogy a kormánypolitika felismerje: a felső-magyarországi akciókat nem tiltásokra, valamint rendőri és hatalmi eszközökre kell alapozni, a koalíciós kormány bukására és további évekre volt szükség. A Magyar Királyság politikai vezetésének fokozatosan azt is meg kellett értenie, hogy nem akciókra, hanem folyamatos pozitív munkára és megegyezésekhez vezető nemzetiségi politikára van szükség.

A koalíciós kormány időszakában, 1906-tól kezdve vitathatatlanul túlsúlyba kerültek a represszív jellegű intézkedések, a nemzetiségi mozgalmak szigorúbb ellenőrzését szolgálta például a határrendőrség megalapítása és fejlesztése is. A „pánszláv izgatók” leleplezésében elsősorban a lipcsei, rózsahegyi, turócszentmártoni, szakolcai és a pozsonyi határrendőrség tüntette ki magát.

A századfordulót követő időszakban bizonyos határkének számít a szlovák kérdésben a csernovai tragédia.²⁶ Ez a tizenöt emberéletet követelő esemény azzal állt összefüggésben, hogy Andrej Hlinka²⁷ rózsahegyi papot ideiglenesen eltiltották a hivatásától és bebörtönözték. A külföldi sajtóban is nagy visszhangot keltő csernovai ügyet ugyancsak a koalíciós kormány keménykezdésének számlájára lehet írni, még akkor is, ha – természetesen – a központi hatalom az első világháború előtti korszakban sohasem adott utasítást

---

²⁵ POTEIRA, 1978. 509–512.

²⁶ Részletesebben lásd HOLEC, 1997.

²⁷ VAJANSKÝ, 1906. – Hlinka már az 1906-os választás előtti kampányban is sokszor élesen kritizálta a magyarországi nemzetiségi politikát, főként a nemzetiségi nyelveken való tanítás elleni törekvéseket.

fegyveres erő bevetésére a nemzetiségi mozgalmak ellen, sőt, épp ellenkezőleg, csillapítani igyekezett a pánikra hajlamos vármegyei apparátusok kisebbségellenes álláspontját.

A Wekerle-kormány nemzetiségekkel kapcsolatos intézkedései közül a legnagyobb visszhangot és ellenérzést vitathatatlanul az Apponyi Albert oktatási és kultuszminiszter által kezdeményezett 1907. évi XXVII. tc. váltotta ki. „A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól” szóló törvény „logikus” következménye volt a megelőző, népiskolákról szóló rendelkezésnek, amennyiben a nem állami iskolák jogállása sok tekintetben tisztázatlan maradt, az állam pedig nem tudta ellenőrizni őket olyan mértékben, amennyire azt a magyar kormányok szeretnék volna.

A szlovák községi és evangélikus iskolák a törvény elfogadását követően meglehetősen nehéz helyzetbe kerültek, főképp miután bebizonyosodott, hogy a kormány- és a vármegyei szervek nagyon szigorúan ügyelnek a törvény rendelkezéseinek érvényre juttatására. A törvény elfogadása után öt éven belül 148 nem állami, szlovák tannyelvű iskola szűnt meg, illetve alakult át állami, magyar tannyelvű iskolává.²⁸

A koalíciós kabinetet követő Khuen-Héderváry-, Lukács- és Tiszakormány a szlovákkérdés kezelése során már egyértelműen a csehszlovák egységtörekvések megbénítását tekintette a legfőbb feladatnak. Tisza azonban a koalíciós kormány nemzetiségi politikájának elemzésekor felfigyelt arra, hogy a „tyúkszemre lépések politikája”, amelyben szaporodtak a nemzetiségi sajtóperek és a kicsinyes korlátozások, nem vezethet sikerre. Tisza például még 1910 után sem tartotta elfogadható lépésnek az 1868. évi nemzetiségi törvény megszüntetését, emellett viszont új, a nyelvhasználatot és az oktatást érintő rendelkezések elfogadását tartotta célszerűnek.²⁹ Felismerte, hogy a magyarországi nemzetiségi politikában nem a nyelvi, hanem a politikai asszimilációra kell helyezni a hangsúlyt, azaz a nem magyar nemzeti közösségek fokozatos integrációjára, ami nagyobb mértékben biztosíthatná, illetve konzerválhatná a nem magyarok többségének lojalitását, mint az oktatás és a közigazgatás elmagyarosításának hatalmi politikája.

Tisza parlamenti beszédében, amelyben beszámolt a románokkal kötendő paktummal kapcsolatos, 1913–1914-ben lezajlott tárgyalásairól, kilátásba helyezte az Apponyi-féle törvények jelentős kiigazítását, Jankovich Béla kultuszminiszter 1914. évi rendeleteivel pedig a gyakorlatban is engedélyezte

---

²⁸ A törvény teljes szövegét lásd KEMÉNY G., 1971. 155–164.

²⁹ ALBRECHT, 1933. 55.

az anyanyelvi hitoktatást, csakúgy, mint a nemzetiségek anyanyelvének mint kiegészítő nyelvnek a használatát az állami iskolákban.³⁰ Aktív nemzeti-ségi politikára törekvő stratégiájának lényege tehát nem a magyarosítás feladása volt, hanem egy olyan egyezség elérése, amely kielégítette volna a nemzetiségi követelések egy részét. Tízsa azonban az anyanyelvi oktatásért és más nyelvhasználati részjogokért cserébe ugyanazt kérte a szlovákoktól, mint a Román Nemzeti Párt vezetésétől: egy paktum megkötését, amelyben a szlovák nemzeti mozgalom elfogadná a kormány javaslatait, mint a nemzetiségi kérdés végső, viszonylag kielégítő megoldását. Ez a hozzáállás azonban – az anyanyelvi oktatás 1914-ben elrendelt bővítése ellenére sem válhatott alapjává a román- vagy a szlovákkérdés megnyugtató rendezésének. Minden bizonnyal még abban az esetben sem lett volna az, ha az eseményekbe nem szól bele az első világháború.³¹

A magyar nemzetiségi politikához a szlovákkérdés tekintetében kétség-telenül hozzátartozik a Jászi Oszkár³² vezette polgári radikális csoportok álláspontja is. A nemzetiségi megbékélés útját ők főképp az anyanyelvi oktatás kérdésének megoldásában, az általános választójog bevezetésében, valamint a nemzetiségi nyelvhasználati jog biztosításában látták. Jászi 1909-ben született nemzetiségi koncepciójában egyetértett az 1861. évi szlovák *Memo-randum* autonómia-követeléseivel és kiállt azért, hogy a közigazgatásban, az oktatásban és a jogi eljárásokban használják a nemzetiségek anyanyelvét, ami a nemzetiségi kérdés korabeli magyar szemléletében egészen egyedülálló jelenségnek számított.³³ Jászi azon elképzelése, hogy a nemzetiségi kérdést a kulturális autonómia alapján kell kezelni, végső soron kedvező fogadtatásra talált a szlovák politikai körökben, és jelentős publicitást kapott a szlovák sajtótermékekben. Noha ez a szemlélet nem lépte át a nemzetiségi kérdés megoldásának nemzeti-területi elvét, az adott körülmények között a szlovák politikai körök számára elfogadható alternatíva volt, szemben a kormányzat nemzetiségi politikájával. Jászi az első világháború előtt nem tulajdonított tehát nagyobb jelentőséget a cseh-szlovák egységmozgalomnak, ezért – nem alaptalanul – az első világháború előtti szlovák politikai élet fő irányának a

---

³⁰ KEMÉNY G., 1985. 137–139.

³¹ Az 1913–1914-es nemzetiségi tárgyalásokkal összefüggésben lásd VERMES, 2002. 231–233.

³² Jászi Oszkár, magyar szociológus és politikus már 1907-ben megalkotta a radikálisok programját, amelynek nemzetiségi részét 1912-ben született szintetizáló munkájában (JÁSZI, 1912.) publikálta.

³³ JÁSZI, 1988. 33.

magyarokkal való megegyezést tartotta. Nem tudta azonban reálisan megítélni és értékelni sem a háború előtti magyar kormányok felfogását, amelyhez ragaszkodva nem voltak hajlandóak engedményeket tenni a szlovákoknak, sem pedig a szlovák politikai mozgalom átrendeződésének eredményeit, legfőképp pedig a cseh–szlovák irányzat hatását, amely a külpolitikai és belpolitikai folyamatok kedvező alakulásának következtében jutott érvényre. Jászi tehát nem volt képes felbecsülni a cseh–szlovák államjogi rendezés vonzerejét, amely bármilyen autonómiánál többet kínált a szlovákok számára. Konceptiójának eme hiányossága elegendő volt ahhoz, hogy a Károlyi kezdeményezésére 1918 szeptembere és decembere között a szlovákokkal folytatott tárgyalások során a magyar politika képtelen legyen érdemleges és reális alternatívát állítani a cseh–szlovák állam megalapítására vonatkozó prágai elképzelésekkel szemben.

A vizsgált időszakban egy magyar kormány sem jutott – eltekintve Tisza István paktum-tárgyalásaitól, amelyek azonban csak a románokra korlátozódtak – arra a felismerésre, amelyre 1918-ban, tehát végzetesen későn, a Károlyi-kormány: a nemzetiségi kérdés, így a szlovákkérdés is csak a nemzeti mozgalmak és a nemzetiségi pártok egyenrangú partnerként elfogadott képviselőivel való megállapodás révén oldható meg. Kétségtelen, hogy az 1918. november elsején megalakult Károlyi-kormány részéről ezt a felismerést a körülmények kényszerítették ki, ám ugyanígy vitathatatlan az is, hogy amikor Dula és Hodža a szlovákkérdésről tárgyalt Budapesten, már a szlovák fél volt az, amely nem akart megegyezni, sőt, amely végül a megállapodást meg is hiúsította.

Fordította: Demmel József és Zahorán Csaba

Príspevok sa zaoberá národnostnou politikou uhorských vlád v rokoch 1867 až 1918, ktorá determinovala aj negatívny prístup ku Slovákom, ktorých vedúcich predstaviteľov a ich hlavné kultúrne ustanovizne neustále obviňovali z panslavizmu a protištátnej činnosti, ktorá nespĺňovala národné požiadavky uhorských vlád. Táto politika bola namierená hlavne proti trom fungujúcim slovenským gymnáziám a Matici Slovenskej, ktorých pôsobenie vláda prísne sledovala a kontrolovala a postupne sa snažila ich slovenský národnostný charakter potlačiť a neskôr ich úplne zlikvidovať.

Maďarské vedenie krajiny pre svoje národné účely využívalo taktiež členov administratívneho aparátu, akými boli napríklad predstavitelia hornouhorských žúp, miest a obcí. Ďalším nástrojom tejto politiky boli rôzne spolky, zakladané za účelom odnárodňovania Slovákov a ich postupnej maďarizácie. K najznámejším spolkom patrili Hornouhorský maďarský vzdelávací spolok (FEMKE) a Uhorsko-krajinský slovenský vzdelávací spolok. Tie na svoju agitačnú činnosť využívali aj vlastné noviny, ktoré sa stali ich hlásnou trúbou.

V nasledujúcom období sa snažila uhorská vláda pritrvdiť opatrenia proti národnostiam v krajine aktívnou národnou politikou, ktorá v kontexte Slovákov bola zameraná hlavne na potlačenie hnutia za Československú jednotu, vybudovanie účinného systému pomadžarčujúcich inštitúcií, akými mala byť sieť štátnych ľudových škôl s vyučovacím jazykom maďarským a tiež zavedenie podrobnej evidencie a kontroly vysťahovalectva z krajiny. Ďalším prostriedkom národnostnej politiky v Hornom Uhorsku mal byť Zákon o obecných a iných miestnych názvoch z roku 1898, ktorého cieľom bolo pomadžarčovanie obcí, čiže napĺňanie „maďarskej štátnej idey“. Taktiež bolo pri úrade ministerského predsedu založené „oddelenie národnostných a socialistických záležitostí“, ktorého úlohou bolo sledovať národnostnú otázku v jednotlivých pododdeleniach.

Na začiatku 20. storočia prebehli dve akcie zamerané voči nemaďarským národnostiam v Uhorsku. „Americká“ akcia súvisela so slovenským vysťahovalectvom a „Hornouhorská“ akcia s ekonomickou politikou uhorskej vlády voči národnostným finančným ústavom.

V tomto období sa stáva ťažiskovým bodom tiež aktívna školská politika vlády, na čele s ministrami školstva Wlassicsom a Apponyim, smerujúca proti národnostiam.

Určitým medzníkom v období koaličnej vlády od roku 1906 bola Černovská tragédia v roku 1907, ktorá vyvolala u Slovákov veľkú nevôľu a pobúrenie.

Ďalej sa príspevok zaoberá aktívnou národnostnou politikou ministerského predsedu Tiszu, ktorý sa snažil strategicky urobiť voči národnostiam určité ústupky.

V slovenskej otázke na poli národností aktívne vystupoval aj maďarský politológ a sociológ Oszkár Jászi, ktorý vytvoril program radikálnej občianskej skupiny a rozviedol svoju koncepciu národnostného zmiernia a riešenia národnostnej otázky v Uhorsku.

Štúdia načrtáva základné kľúčové momenty v politike jednotlivých uhorských vlád od Andrásyho až po Károlyiho kabinet voči Slovákom, ako aj zákonné opatrenia návrhy na riešenie národnostnej otázky v období dualizmu.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ALBRECHT

- 1933 ALBRECHT Ferencz: *Forrástanulmányok gróf Tisza István nemzetiségi politikájához*. Lugos, Husvéth és Hoffer, 1933.

BÁNFFY

- 1903 BÁNFFY Dezső: *Magyar nemzetiségi politika*. Budapest, Légrády, 1903.

BOKES

- 1972a BOKES, František: *Dokumenty k slovensému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914*. II. 1867–1884. Bratislava, SAV, 1972.

HOLEC

- 1997 HOLEC, Roman: *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť*. Martin, Matica slovenská, 1997.

JANCSÓ

- 1899 JANCSÓ Benedek: *Bánffy Dezső nemzetiségi politikája*. Budapest, 1899.

JÁSZI

- 1912 JÁSZI Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, Grill, 1912.
- 1988 JÁSZI Oszkár: *A Monarchia jövője A dualizmus bukása és a dunai egyesült államok*. Budapest, Maecenas, 1988.

KEMÉNY G.

- 1952 KEMÉNY G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. I. kötet. 1867–1892. Budapest, Tankönyvkiadó, 1952.
- 1956 KEMÉNY G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. II. kötet. 1892–1900. Budapest, Tankönyvkiadó, 1956.
- 1964 KEMÉNY G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. III. kötet. 1900–1903. Budapest, Tankönyvkiadó, 1964.

1971 KEMÉNY G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. V. kötet. 1906–1913. Budapest, Tankönyvkiadó, 1971.

KEMÉNY G.

1985 KEMÉNY G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. VI. kötet. 1913–1914. Budapest, Tankönyvkiadó, 1985.

LÓRINCZ

1897 LÓRINCZ György: *Néhány szó a magyar közművelődési egyesületek újjászerveződéséről*. Wlassich Gyula vallás- és közoktatási m. kir. Miniszter úr Öméltóságának. Nyitra, 1897.

R. MITICZI

1902 R. MITICZI Béla: *Pánszlávizmus és ellenszerei*. Nyitra, 1902.

N. N.

1894 N. N.: Wekerle o národnostnej otázke. In: *Národné noviny*, 9. august, 1894.

POTEMRA

1978 POTEMRA, Michal: Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. storočia. In: *Historický časopis*, 26. (1978) 497–536.

SASINEK

1885 SASINEK, František: Cím nélkül. In: *Národné noviny*, 3. február, 1885.

SMIDÁK

1966 SMIDÁK, Dezider: Vplyv maďarizačného spolku FEMKE na vývoj slovenskej spoločnosti (1882–1919). In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre*, 9. Spoločenské vedy. Bratislava, 1966. 103–117.

VAJANSKÝ

1906 VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: *Ružomberký kriminálny proces proti Andrejovi Hlinkovi a spoločníkom*. Pojednávaný pred ružomberskou kráľ. Súdnu stolicou od 26. novembra do 6. decembra. Zvláštny výtlačok z novembrových a decembrových čísel denníka. *Národné Noviny z roku*. T. Sv. Martin, 1906.

VERMES

2002 VERMES Gábor: *Tisza István*. Budapest, Osiris, 2002.

Vesztróczy Zsolt „A Felvidék”

Egy szlovák–magyar röpiratváltás az 1870-es években

EZERNYOLCSÁZNEGYVENBEN a szlovák nemzetiségi törekvések megítéléséről egy nemzetközivé terebélyesedő sajtóvita robbant ki hazánkban, amelyben részt vett az akkori politikai élet csaknem minden fontos szereplője. Az 1870-es évek második felében ismét sor került egy hasonló összecsapásra, de ez már nem vetett akkora hullámokat, mint a reformkori. Ráadásul ennek már csak két szereplője volt, a magyar Grünwald Béla és a szlovák Michal Mudroň, akik azonos című röpiratukban, *A Felvidék*-ben szintén a szlovákkérdésre keresték a választ a dualista Magyarországon.

A kiegyezést követően a szlovák kulturális és oktatási infrastruktúra más nemzetiségekéhez, például a szerbekéhez, a románokéhoz vagy az erdélyi szászokéhoz viszonyítva meglehetősen gyenge volt. 1863 óta működött a *Matica slovenská* nevű irodalmi egyesület, valamint három szlovák középfokú oktatási intézmény, a turócszentmártoni és nagyrőcei evangélikus, illetve a znióvárjai katolikus gimnázium, de emellett a szlovákot segédnyelvként több helyen is használták a felföldi gimnáziumokban. Az 1868-as nemzetiségi törvény is komoly lehetőségeket biztosított a továbblépésre, de a korabeli magyar nemzetiségpolitikai gyakorlat miatt ennek éppen az ellenkezője következett be. Az 1870-es években ugyanis a már létező intézményeket felszámolták, újabbak létrehozását pedig a nemzetiségi törvény nyújtotta lehetőségek ellenére sem engedélyezték. A szlovák intézményrendszer elleni támadás értelmi szerzője és fő kivitelezője Grünwald Béla zólyomi alispán volt.

Grünwald Béla

Grünwald Béla 1839. december 2-án született Szentantalon (Svätý Anton). Anyai ágon szlovák, apai ágon pedig német származású volt.¹ Később jogi tanulmányokat folytatott Párizsban, majd Berlinben és Heidelbergben. Politikai

---

¹ Svetozár Hurban Vajanský egy 1888-as írásában a legfőbb magyarosítóknak nem a tősgyökeres magyarokat, hanem az idegen eredetű elmagyarosodott családokat tartja és többek között idesorolja Grünwald családját is. POLÁNYI, 1987. 100.

karrierje 1868-ban kezdődött, amikor Zólyom megyében főjegyző lett, majd rá két évre alispánná választották. A besztercebányai püspök, Ipolyi Arnold személyében komoly támogatóra tett szert, aki egyben fontos összekötő kapcsolatot is jelentett számára a főváros felé.²

Grünwald első nagyobb, elméletibb jellegű, de már a nemzetiségekkel foglalkozó írása az a cikksorozat volt, amely *Felsőmagyarországi levelek a magyar nemzetiséghez* címmel jelent meg a Rákosi Jenő szerkesztette *Reformban*. Ebben Grünwald először fejtette ki azt a nézetét, miszerint a magyar nemzetiség 1860 óta folyamatosan tért veszít, mivel „*passzív és tehetetlen*”, energiáját a belső küzdelmekre feccsérli, politikai alapeszméje pedig nincs. Ugyanakkor a kiegyezés óta a magyaroknak minden eszköz a kezükben van és mégsem tesznek semmit, holott Európában az „*államképzés*”-ek most zajlanak, „*mely szerint az államban bizonyos népegység géniusa legyen uralkodó, az állam egy népfaj egyéniségének organikus alakja legyen*”. Grünwald megoldásként az asszimilációt ajánlotta.³

Tevékenysége kapcsán szlovák részről legtöbbször a három gimnázium bezárását szokták emlegetni, amely máig a legnagyobb dualizmuskori nemzetiségi sérelmek közé tartozik, holott Grünwald már megyei politikusként is számos hasonló intézkedést fogatosított. A besztercebányai királyi katolikus főgimnázium esetében például éppen ő kezdeményezte a vallás- és közoktatásügyi miniszternél, Eötvös Józsefnél Martin Čulen igazgatónak és társainak eltávolítását az intézményből, amire 1867 márciusában sor is került, az iskola pedig a továbbiakban szlovák szempontból elvesztette korábbi jelentőségét.⁴ Grünwald volt a fő patrónusa a Kubányi Károly által szerkesztett *Svornosť* nevű, magyarbarát szlovák újságnak is, amely 1873–1876 között jelent meg Besztercebányán.⁵ Grünwald emellett alispánként is többször beszámolt a régió nemzetiségi viszonyairól Tisza Kálmán miniszterelnöknek, aki nagyra értékelte a kapott információkat.⁶

---

² LACKÓ, 1987. 32–47., PÓK, 1991. 216. Grünwald nemzetiségpolitikai nézeteinek összefoglalására lásd BAKA, 1990. 86–106., SZARKA, 1995. 22., 71.

³ GRÜNWARD, 1872a. 1–2., GRÜNWARD, 1872b. 1., GRÜNWARD, 1872c. 1–2.

⁴ ŠTILLA, 1983. 36–37.

⁵ ČULEN, 1931. 27–28., Tisza Kálmán levelei Grünwald Bélához. OSZK Kézirattár, Levelestár. Fol. 10., KEMÉNY G., 1954. 428.

⁶ Tisza egyik levelében például megköszöni Grünwald „*érdekes és részletes jelentéseit a fel-földi megyék viszonyairól*”, máskor pedig a szlovák sajtóban megjelent anyagok fordítását és elküldését, mivel saját bevallása szerint rendkívül fontosnak tartotta, hogy „*a szláv sajtó irányáról biztos kéz által értesítve legyenek*”. Tisza Kálmán levelei Grünwald Bélához. OSZK Kézirattár, Levelestár. Fol. 10.

Ezen tevékenységének köszönhetően a *Národnie Noviny* 1874. április 18-i számában azt írták róla, hogy „a magyar kormányról mégiscsak feltételezhető, hogy egy kissé más fogalmai vannak ama bizonyos ünnepektől magyar Rechtsstaattól, mint a zólyomi alispánnak, aki jogról és igazságról alkotott fogalmaival abszolutisztikus Nagy Inkvizítornak való, nem pedig alkotmányos hivatalnoknak”.⁷

A három szlovák gimnázium elleni kampányt Grünwald 1874. április 15-én Besztercebányán, a Zólyom megyei közgyűlésen alispánként elmondott beszédével indította el. Hatására a testület felirattal fordult a vallás- és közoktatási miniszterhez, Trefort Ágostonhoz, hogy „méltóztassék e három hazaellenes szellemű tanintézet megszüntetése vagy teljes átalakítása iránt mielőbb intézkedni”, amivel „megóvná a felvidék tót ajku ifjúságát a hazaellenes szellem befolyásától s halálos csapást mérne a felvidéki pánszlavizmusra”.⁸ A kezdeményezéshez az ország törvényhatóságai nagy számban csatlakoztak, Trefort pedig a nyomásnak engedve végül bezáratta a három szlovák gimnáziumot.⁹

A *Matica slovenská*, az ellene irányuló sorozatos támadások miatt 1873. január 15-én emlékirattal fordult Szláv József miniszterelnökhöz. Ebben külön kiemelték, hogy ez „tudományos és irodalmi egyesület”, nem pedig politikai, és segítséget kértek a kölcsönös bizalom megújításához, de ez csak ideiglenes haladékot jelentett számukra.¹⁰ Az egyesület felszámolásához végül Martin Čulen zágrábi beszéde szolgáltatta az ürügyet, aki az ottani egyetem megnyitásakor a „*Matica slovenská* által reprezentált hárommillió szlovák nemzet nevében” üdvözölte a horvátokat.¹¹ Az egyesülettel kapcsolatos álláspontját Grünwald abban a levélben fejtette ki, amelyet Zólyom megyei alispánként írt Szapáry Gyula belügyminiszternek 1874. december 8-án. Álláspontja szerint ez „politikai tevékenységet fejt ki, s majd nem kizárólag a politikával foglalkozik”. Tevékenysége „nem tudományos művek kiadásában, hanem politikai irányzatú naptárok, röpiratok, hírlapok és egyéb nyomtatványok kiadásában áll, befolyást gyakorol a szellemekre, s leginkább a magyar történet meghamisítása, s kiadványainak

---

⁷ KEMÉNY G., 1954. 428.

⁸ RUTTKAY, 1939. 89.

⁹ Grünwald szerint Trefort először ellenállt, és azt mondta, hogy „ő sohasem fog művelődési intézetet bezáratni”. Hónapokkal azután, hogy erre mégis rákényszerült, egy alkalommal éppen Grünwald előtt indulatosan kifakadt, mondván „ha még tudnak valami rossz gimnáziumot, szóljanak. Én rögtön bezáratom; én bezáratok minden gimnáziumot.” GRÜNWARD, 1878. 145–146.

¹⁰ KEMÉNY G., 1954. 386–391.

¹¹ STILLA, 1983. 135. Van olyan vélemény is, amely szerint a felozlatás valójában Frantisek Sasinek beszédének volt köszönhető, de ezt a fent bemutatott források egyértelműen cáfolják. BELLO, 1997. 46., WINKLER, 1997. 200.

magyar ellenes iránya és szelleme által hat kártékonyan".¹² A probléma megoldásaként a *Matica slovenská* feloszlátását javasolta, ennek közvetlen okául az ominózus Čulen-idézetet és az azt helyeslő november 4-i választmányi ülés határozatát jelölte meg.¹³ A *Matica slovenská* működésének felfüggesztését elrendelő minisztertanácsi ülésen, 1875. április 1-én Tisza Kálmán belügyminiszter a grünwaldi érvelés szellemében szintén arra hivatkozott, hogy a *Matica* alapszabályaival ellentétesen politikai tevékenységet folytat.¹⁴ Az egyesület elleni vizsgálattal megbízott kormánybiztos, ifj. Justh József 1875. július 11-én kelt jelentése szerint a szervezet „nem csak irodalmi téren működni, hanem a politikain is befolyást gyakorolni kívánt”, és „számos határozatai ellentétben állnak az alapszabályokkal”. A zágrábi esetet pedig úgy ítélte meg, hogy a *Matica* küldöttei ott „nem egy tudományos intézethez méltó eljárást követtek, hanem inkább politikai tüntetéseket idéztek elő, a miért is mindig a maticza dicséretében részesültek”. Az egyesület feloszlátását elrendelő, 1875. november 9-én kelt belügyminiszteri rendelet szintén megismételte ezeket az indokokat. Mivel ezekben a forrásokban a grünwaldi érvrendszer sokszor visszaköszön, így ő tartható a *Matica* elleni fellépés értelmi szerzőjének.

Magyar részről ez az akció, a három szlovák gimnázium bezárásához hasonlóan nagy támogatásra talált, Gáspár Imre részéről mégis volt ellenvélemény. Ő nem kívánta a *Matica* feloszlátását, mivel úgy vélte, hogy ennek „megvan a maga hivatása, ezt könyvei s gyűjteményei által a felföldön mindenesetre teljesíti; másrészt azonban vezetői annyira összefüggenek az illető hazaelenes üzemekkel, hogy nevék az állammal szemben elég garantiát nem nyújtnak”. Gáspár a megoldást abban látta, hogy a „felföldi intelligencia tömeges részvét által amaz elemeket kiszorítsa, s a hasznos, sőt szükséges intézetet helyes irányba vezesse, eszközeit így

---

¹² A *Matica slovenská* egyesületre vonatkozó anyagok. OSZK Kézirattár, 1885. Fol Hung. 11–12. A jelentés emellett még kiemelte az egyesület korábbi működésének bizonyos elemeit, az ösztöndíj rendszerét és az általa kiadott, történelmi tárgyú írások szellemiségét is. Uo. 12–34.

¹³ „A *Matica* helyeselte kiküldötteinek föllépését Zágrábban, azt magáévá tette, s így nyilván átlépte azokat a határokat, melyek között alapszabályai értelmében mozognia kell; mint irodalmi egyesület nyilvános ünnepélynél egy nemzet képviselőjeként szerepelt s politikai ennunciatiókat tett és ez oly tény, melyet egy rendezett országban sem tűrnek meg a törvény iránti tisztelet fenntartása érdekében. [...] Így a *Matica* maga szolgáltatotta a fegyvert saját megsemmisítéséhez. Annyi bizonyos, hogy ily kedvező alkalom még nem nyílt a pánszláv izgatás fészkének megsemmisítésére. Nagy kár volna a hazára, ha ez alkalmat fel nem használnók, hogy véget vessünk a haza ellenes izgatás e legutolsó és veszélyes eszközének.” – Lásd a Függelékét.

¹⁴ KEMÉNY G., 1954. 508., 510–511.

értékesítse”, ami a későbbi szlovák közművelődési egyesületek működésének irányába mutat.¹⁵

Grünwaldra német egyetemeken folytatott tanulmányai során komoly hatást a német államfilozófia gyakorolt. Ez leginkább abban a törekvésében mutatkozott meg, hogy a nemzetiségi, elsősorban szláv mozgalmakat a megyei autonómia felszámolásával és erős, centralizált állami közigazgatással szorítsa vissza, amit élete végéig szorgalmazott.¹⁶ Ezzel kapcsolatos álláspontját, amely nagyban eltért a korabeli politikai elit megyével kapcsolatos nézeteitől, a *Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség* című művében fejtette ki. Grünwald szerint az állam válságban van, megoldásként pedig a „*magyar nemzetiség*”, vagyis a mai értelemben vett magyar nemzet megerősítését javasolta, mivel a „*többi népfaj nemzetiségi törekvése ellenben szükségkép az állam decompositiójára vezet*”, mert ezek „*az államot negligálják, melyek az államon kívül eső súlypontok felé gravitálnak, melyek felhasználnak minden eszközt, hogy a magyar állameszme hatalmát gyöngítsék s ez által az állam szétbomlását előidézze*”.¹⁷ A magyar nemzet és állam összekapcsolódását létkérdésnek tekintette, mivel az előbbi fennmaradását attól gondolta függeni, „*ha sikerül neki a magyar államot fenntartani – s ez az állam csak úgy állhat fenn, ha magyar lesz*”. Ennek alapfeltételeként viszont olyan közigazgatást javasolt, hogy az „*képes legyen leverti minden tényezőt, megghusítani minden törekvést, mely a magyar nemzetiség fő érdeke, az állam fennállása ellen van irányulva*”.¹⁸ Álláspontja szerint viszont ezzel éppen ellentétes tendencia volt tapasztalható, mivel 1860-tól kezdve az országban a magyarok térvesztése folyamatos volt, több terület pedig erkölcsileg már elszakadt az országtól, miközben a magyarok egymással marakodnak.¹⁹ A gondokat csak tovább fokozza, hogy a közigazgatás, amely normál körülmények között a konszolidáció eszköze lehetne, nagyrészt „*particularistikus szűkebb körök s gyakran államellenes elemek kifolyása s azoknak befolyása alatt áll*”.²⁰ Grünwald a megoldást abban látta, hogy „*az állami közigazgatás kezelésére hivatott közegek választását nem szabad a megyékre bízni, hanem*

---

¹⁵ KEMÉNY G., 1954. 507–508.

¹⁶ LACKÓ, 1986. 31–33.

¹⁷ GRÜNWARD, 1876. 52–53.

¹⁸ GRÜNWARD, 1876. 54–55.

¹⁹ GRÜNWARD, 1876. 56–60.

²⁰ GRÜNWARD, 1876. 56–60., 78.

ezen jogot az állam kormányára kell ruházni”,²¹ így pedig a megyei tisztikar a kormány támogatója, nem pedig az ellensége lesz.²²

Bár az 1871-es közigazgatási reform már szűkítette a megyék hatáskörét, majd 1876-ban felállították a megyei közigazgatási bizottságokat és a kormánytól függő főispánok jogkörét is növelték, Grünwaldnak ez nem volt elég. Miután a megyék közigazgatási reformját a Szabadelvű Párt soraiban nem sikerült keresztülvinnie, 1880-tól az Egyesült (Mérsékelt) Ellenzék tagja lett, majd – onnan ugyanezen okból kiválva – a történetírás felé fordult.²³

Grünwald kormánypárti képviselőként másik komoly politikai vereségét a magyar nyelv tanításáról szóló törvényjavaslat vitája során szenvedte el 1879-ben, amikor módosító indítványt terjesztett be a kormány javaslatához. Grünwald azt szorgalmazta, hogy *„a vegyes ajkú lakossággal bíró községekben tanítási nyelvuil a magyar nyelvet hozzuk be”*, ezért e községekben *„a tanítási nyelvet a népiskolákban a vallás- és közoktatásügyi minister ur határozza meg”*. A kormány képviselőjében Baross Gábor előadó ezt azzal utasította el, hogy *„minden egyes felekezetnek tanítási nyelve a saját anyanyelve”*, Grünwald pedig *„a magyar nemzetiség megőrzését nem a magyar nyelv ápolásában, hanem a nem-magyar magyarosításában véli feltalálhatónak”*. Másrészt úgy vélte, hogy ezzel *„kifejezést adunk ugyan egy nagyszabású magyarosítási eszmének, de nem leszünk képesek azt végrehajtani, egyfelől alkalmas tanító hiányában, másrészt egyenesen elzárjuk az idegen ajkúak előtt az iskolát”*, míg Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter anyagi okokra hivatkozva mondott nemet.²⁴

Grünwald parlamenti képviselőként sem feledkezett el a szlovákokról, így a nyolcvanas években két magyarosító egyesület munkájába is bekapcsolódott.

---

²¹ GRÜNWARD, 1876. 88.

²² GRÜNWARD, 1876. 87–92.

²³ KOZÁRI, 2003. 286–298., LACKÓ, 1986. 51–61., 67–72., 90–95., 105–107. A Grünwald-féle megyerendezés ötletét Mikszáth a következőképpen értékelte: *„Utána Grünwald Béla szólt hosszán, szellemesen, Ez az egy témája van – szokták mondani ellenségei a kormánypárton, valahányszor kitűnő beszédet mond a centralizációrul. [...] Grünwaldnak hatalmas, kidomborodó politikai egyénisége van, csakhogy [...] nem bírja beilleszteni a magyar közszellem keretébe. [...] A mai beszéde is azért nem hatott minden szépségei és magas államférfiúi nívója dacára, mert (hogy tovább szőjük Tisza gróf hasonlatával) nem pártolja sem a fehér haját, sem a feketét, hanem egy külön parókát akar a nemes vármegyének. Paróka párt pedig nincs”*. MIKSZÁTH, 1978. 143. Mocsáry Lajos úgy értékelte, hogy Grünwald *„nem tagadta meg most sem azon nézetét, hogy az államnak a nemzetiségek ellen kell koncentrálni minden erőt. [...] Nála e felfogás valódi dogmává tömörült, mert nem tudott tíz szót mondani a képviselőházban anélkül, hogy azokat az állami nagy célokat elő ne hozta volna”*. MOCSÁRY, 1886. 15–16.

²⁴ N. N., 1878a. 388., 391–395., 400–401.

Először elvállalta a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (FEMKE) Zólyom megyei választmányának megszervezését, de ettől visszalépve végül csak a választmány tagja lett.²⁵ 1885-ben pedig Császká György püspökkel együtt részt vett a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület megalakításában, ahol szintén bekerült a választmányba.²⁶ Míg a FEMKE ekkor még a magyar nyelv és kultúra terjesztése révén a nyelvi-etnikai asszimilációt képviselte, addig a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület a szlovák nyelvű, hazafias irodalom és kultúra terjesztésével az érzelmi-politikai magyarosítás programjáért szállt síkra – bár voltak olyan álláspontok is, hogy ez csak előkészítő fázist jelentett a további asszimiláció számára. Ennek kritikáját Mocsáry Lajos találóan úgy fogalmazta meg, hogy „*ügy-e tót nyelven akarjákat magyarosítani a tótokat*”.²⁷

A dualizmus korának egyik leghíresebb vitairata: „A Felvidék”

Bár Grünwald életében mind politikusként, mind történészként több könyvet, röpiratot, tanulmányt és újságcikket is megjelentetett, a legnagyobb hatást az 1878-ban megjelent *A Felvidék* című művel gyakorolta. Grünwald ebben részletesen kifejtette a szlovákkérdés megoldásának általa követendőnek vélt módját, aminek hatására neve a magyarosító politika szinonimájává vált a szlovákok, de nem egyszer a magyarok szemében is. Ugyanakkor *A felvidék* korábbi írásaihoz (*Felsőmagyarországi levelek a magyar nemzetiséghez*, 1874. december 8-i levele Szapáry Gyula belügyminiszterhez, *Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség*) képest nem hozott gyökeresen újat, így ez „mindössze” a grünwaldi eszmekör összegzésének tekinthető.²⁸

---

²⁵ N. N., 1884a. 56., N. N., 1884b. 75–76. Jozef Škultéty egy ekkor született írásában a FEMKE vezetőit, így Grünwaldot is a „szlovák nép elleni háború generálisainak”, vagyis „Don Quijoték”-nak nevezte. ŠKULTÉTY, 2003. 39.

²⁶ N. N., 1885. 30.

²⁷ MOCSÁRY, 1958. 528.

²⁸ E terület elnevezése Felföld vagy Felvidék formában létezett és az Alsó- és a Felső-Magyarország északi, hegyes területeit jelentette. Ebben az értelemben használták már a XV. század második felétől. A terület északi és nyugati határait a Kárpátok, a délit a Kisalföld, illetve a Börzsöny, Cserhát, Mátra, borsodi Bükk és Eperjes-Tokaji, vagyis a mai Zempléni-hegység, a keletit pedig az Ondava jelentették. A kifejezés értelme az első világháborút követően jelentősen átalakult, attól kezdve már nem egy földrajzi területet, hanem egy politikai egységet jelentett, Szlovákiát. BÁN, 1989. 131–132., BAK, 1997. 33–35. Grünwald szerint ezalatt „Pozsony, Nyitra, Trencsén, Turóc, Bars, Hont,

Grünwald saját bevallása szerint felvilágosító célzattal írta művét. Álláspontja szerint ugyanis a magyar politikusok a csehekkel és az oroszokkal ellentétben nem ismerik, éppen ezért elhanyagolják ezt a régiót, a magyar lakosság többsége számára pedig mindössze néhány jellegzetes, szlovákok által űzött foglalkozást (pl.: arató, cséplő, drótos, üveges stb.) jelent. Ráadásul elfeledkeznek arról, hogy az ország északi határai mentén élő mintegy 1,6 millió szlovák a magyar állam lakosságának 1/7-ét jelenti, akik „nagy segítségünkre lehetnek, ha egyik velünk, de nagy veszéllyel fenyegetnek, ha ellenségünk”-ké válnak, ezért önvédelmi harcot kell indítani a magyarság érdekében.²⁹

Grünwald a magyar nemzet történelmi fejlődésének áttekintésével kezdi könyvét, amely véleménye szerint három évszázados nyomorúság után a XIX. században lépett új fejlődési szakaszba. Más népekkel ellentétben viszont itt a „nemzet teste s az ország határai között nagy hézagok tátongnak, melyeket nem képes kitölteni”, vagyis „fenntartani magát uralkodó elemként az önálló magyar államban”. Grünwald megoldásként azt javasolta, hogy „töltsük be ezt az államot legvégső határáig, foglaljuk el benne azt az állást, melyet elfoglalni számunk, vagyoni, erkölcsi túlsúlyunk, történelmi jelentőségünknel fogva elfoglalni jogosítva vagyunk”.³⁰

Grünwald szerint ehhez arra volna szükség, hogy a magyarok száma nőjön „az idegen elemek assimilatioja által”, de ezt szerint csak úgy lehet elérni, ha megakadályozzák, hogy a „magyar államban lakó nem-magyar népfajokban a különállás, a rokon fajokkal való solidaritás érzete fejlesztessék”. Ebben a küzdelemben Grünwald elsősorban a magyarországi németekre és szlovákokra számított, véleménye szerint ennek az volt az alapfeltétele, hogy az utóbbiakat „ki kell szakítanunk a szlávosság testéből s magunkhoz forrasztanunk oly erősen, hogy azzá legyenek nekünk, a mi volt az elszaszi és lotharingiai német a franciának”, így tízmillió magyar áll majd szemben hárommillió nem magyarral.³¹

Grünwald szerint a XIX. századi magyar politikai elit egyfajta tradicionális felfogásmód jegyében a szlovákokban – a magyarországi németekhez hasonlóan – egy továbbra is hungarus módon gondolkodó, tehát önálló nemzetiségi törekvésekkel nem rendelkező potenciális szövetségest látott. A szlovák nemzeti mozgalom kialakulását, annak politikai, társadalmi és kulturális törekvéseit pedig továbbra sem egy közép-európai nép saját nemzeti

---

Nógrád, Gömör, Liptó, Zólyom, Árva, Abauj, Szepes, Sáros, Zemplén megyéket értjük”. Lásd a Függelékét.

²⁹ GRÜNWARD, 1878a. 6–12.

³⁰ GRÜNWARD, 1878a. 18.

³¹ GRÜNWARD, 1878a. 20–22.

fejlődésének, hanem csak az oroszok és a csehek által kiváltott pánszláv izgatásnak tekintette, amelyre alapvetően a közigazgatástól és közrendészettől várt megoldást.

A szlovák nemzeti törekvésekkel szemben gyakran használt ellenérv volt a pánszlávizmus vádja, amely a reformkor óta volt jelen a magyar politikai elit gondolkodásában. Ebben viszont, a romantikus reformkori nemzedékkel ellentétben ekkor már „csak” a szlovákokkal szemben alkalmazott univerzális vádat láttak, amelynek valódi jelentésével a többség tisztában is volt.³² Az erről alkotott szlovák ellenvéleményt talán éppen az a Grünwald Bélához írt szlovák levél fejezte ki a legmarkánsabban, amely szerint „*a ki tótnak születvén tótnak merészel maradni s ilyen voltához ragaszkodni is, az az önök szemében már pánszláv, izgató, hazaáruló*”.³³

Ugyanakkor Grünwald a szlovákok asszimilációját, a későbbi nemzedékekkel ellentétben nem nyelvi-etnikai alapon képzelte el. 1874-es, Szapáry Gyulához írt levele szerint úgy kell intézni a dolgot, hogy „*a tanodák által értelmisége magyarrá legyen, [...] s így habár a köznép nagy tömege, mely az értelmiség vezetése alatt áll, megmarad is tótnak, megmagyarosított értelmisége által a magyar elembe olvadjon*”.³⁴ Ezt az álláspontját az 1879-es oktatási törvényjavaslat vitája kapcsán megismételte, majd egy 1887-es előadásában részletesen is kifejtette.³⁵ Véleménye szerint „*a köznép megmagyarosítása, a hol a magyarsággal nem érintkezik, a hol a tótság nagy tömegekben él együtt lehetetlen, s ezért kár is erre törekedni. Erre nézve feladatunk csak az lehet, hogy politikai érzületét ne engedjük megmételtyezni s ne hajtsuk a naczionalisták karjaiba*”. Eredmény ezen a téren egyedül a városokban, a kulturális, a kereskedelmi és az ipari életben, tehát a polgárság körében lehetséges, de ott is legalább egy nemzedék kell hozzá, viszont „*a magasabb társadalmi osztályok szelleme, néhány egyéb kivételével, hazafias, s a magyarosodásra való törekvés önkéntes és hagyományos*”.³⁶

Grünwald a szlovák nemzeti lét elutasítását a saját történelmi múlt hiányával indokolta, mivel ami „*történelmi emlék és hagyomány van, az mind a*

---

³² Amint Szent-Iványi Márton lipói főispán egy jelentésében be is vallotta, ez nem a szlovákok orosz uralom iránti vágyát, hanem a dualista Monarchia szláv szempontú átrendezését jelentette. SZARKA, 1995. 120.

³³ Ismeretlenek Grünwald Bélához. OSZK Kézirattár, Levelestár Fol. 62.

³⁴ Függelék.

³⁵ Grünwald Zólyom megyéről szóló előadása 1887. március 22-én, a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai és Nemzetbiztonsági Bizottságában hangzott el. Ennek során kitért a helyi nemzetiségi viszonyok ismertetésére is.

³⁶ GRÜNWALD, 1891. 27–31.

magyar történelem kiválóbb alakjaihoz fűződik". Történeti áttekintésében pozitívan nyugtázta a több évszázados közös hagyományokat, a szlovákok hazai iránti hűségét, külön kiemelve azt, hogy a magyar nemzet nem akarta a nem magyarokat asszimilálni, hanem egyenlő politikai jogokat biztosított a számukra is, melyek ennek köszönhetőek eddigi fennmaradásukat.³⁷

Grünwald itt a XIX. századi nemzeti ellentéteket vetíti vissza több évszázad távlatába, amikor ilyen jellegű viták még nem léteztek, a modern értelemben vett asszimilációs törekvésekről nem is beszélve. A középkorban ugyanis az egyenlő jogok politikai értelemben csak a hungarus tudatú nemességre és papságra, illetve kisebb részben a városi polgárságra vonatkoztak. Mivel Thallóczy Lajos egy 1887-es levele szerint Grünwald maga is tisztában volt azzal, hogy 1790 előtt ez a probléma modern értelemben nem létezett, *A Felvidék*-ben alkalmazott érvelést a saját korának szóló politikai üzenetnek kell tekinteni.³⁸

A társadalmi osztályok számbavételekor Grünwald a nemességet eleve a magyarokhoz sorolja, teljesen jogosan, hiszen a felföldi nemesség döntően magyar oldalra állt. A másik, spontán magyarosodási lehetőséget az értelmiség körében látta, hiszen ők a „magyar középiskola befolyása alatt magyarosítottak s kevés kivétellel magyar szelleműek”, míg a parasztság szlovák. Grünwald szerint „ez osztályok példája adja meg az irányt a magyarosodásra az alsóbbaknak”, mivel a szlovákok számára a felemelkedés lehetősége „nem ő benne magában, hanem a magyarságban van”.³⁹

Ugyanakkor Grünwald szerint létezik egy szlovák nemzetiségi, vagyis pánszláv párt, amely mindent megtesz annak érdekében, hogy a „tótokat elidegenítse a magyar államtól s a magyar nemzettől, s a nagy szlávországba olvassza, s hogy mint a nagy szláv faj egyik tagja gyűljön a magyart s vesztére törjön”, bár ezen törekvések „a tótság határozott ellenszenvével találkoznak”. Érdekes módon a szerző nem ítélte el a szláv kölcsönösségért lelkesedő reformkori szlovákokat, akiket „ideális irányú, szellemes, derék emberek”-nek nevezett, de annál inkább bírálta a szabadságharcra szembefordulókat, akikhez szerinte „csupán problematikus egzisztenciák csatlakoztak”. Szerinte ezek az önkényuralom idején jutottak hivatalhoz, ahonnan Bach, majd Schmerling bukását követően eltávolították őket. Ezután egyetlen céljuk elveszett hivatalaik visszaszerzése

---

³⁷ „... az összes szláv törzsek közül csak azok ízlelték meg a politikai szabadságot, akiket a sors a magyar állam területére vetett.” GRÜNWARD, 1878a. 23–29.

³⁸ LACKÓ, 1986. 106.

³⁹ GRÜNWARD, 1878a. 32–33.

lett, és mivel ez nem sikerült nekik, a magyar állam elkeseredett ellenfeleivé váltak, akiket a „szellemi és anyagi szegénység s a tehetetlen düh a fennálló állapotok ellen” jellemzett. Álláspontja szerint ezek mindegyike „buzgó ügynöke a párt-nak. A pap a szószéken, a tanító az iskolában, a hivatalnok a hatóságok körében, az ügyvéd cliensei között stb. tartozik a párt érdekeiben működni”, és „kölcsonös szolidaritás is létezik közöttük az anyagiakról nem is beszélve”.⁴⁰

Grünwald a kor magyar politikai normái szerint elutasította a szlovák kifejezés használatát is, amely szerinte valójában pánszlávot jelent. Erre viszont „a tótok [...] igen kevés fogékonyssággal bírnak”, mivel szerinte nincs értelme annak, „hogy valaki tót akarjon lenni. Hiányzik hozzá minden lélektani indok, a dicső történelmi múlt s a jelenben a fény és hatalom, mely az önérzetet s az önállóság jogosultságának tudatát felébreszti. Ahhoz, hogy valaki komolyan tót akarjon lenni, megmérhetetlen korlátoltság szükséges”. Ugyanis a „tótság túlnyomó többsége magyar akar lenni, egy kis töredék orosz vagy cseh akar lenni, de tót nem akar lenni senki”. Grünwald szerint „tót nemzetiség nincs”, mert maguk nem a szlovákok „önálló létét akarják biztosítani, hanem csak előkészíteni és fogékonná tenni arra, hogy minél könnyebben beleolvadhassanak a szlávosság tömegébe”.⁴¹

Grünwald szerint a pánszlávizmus központja a különféle szlovák kulturális egyesületeknek helyet adó Turócszentmárton. Álláspontja szerint a pánszláv „halálosan gyűlöli a magyart s nyíltan kitűzött célja a magyarság megsemmisítése”, közéjük csak „rosszarciúk” tartoznak, „műveletlenek minden értelemben”, sok közöttük a „piszkos elem”, és egy sincs, „ki a párton kívül jelentőséggel bírna”. Magán a párton belül a „becsületes, de korlátolt elemek kisebbségben vannak”, a többség pedig notórius hazudozó.⁴²

Grünwald szerint a Matica slovenská „majdnem kizárólag politikával s nem a tudományos és irodalmi érdekekkel foglalkozott”, így „nehány tót költő versein s a zuglapok lázító cikkein kívül nem voltak képesek más szellemi táplálékot nyújtani”. Nem készítettek például szlovák nyelvű szak- és tankönyveket, a kiadványaikban közölt különféle írások pedig mintegy kétharmad részben a „magyar történelem tendentiosus meghamisítására irattak”, míg a „többi jelentéktelen, minden tudományos jelleget nélkülöző primitív közlemény”. Mindez „sokezer magyar állampolgárt idegenített el a magyar államtól s tett a magyar nemzet elkeseredett

---

⁴⁰ GRÜNWARD, 1878a. 37–47.

⁴¹ GRÜNWARD, 1878a. 49.

⁴² GRÜNWARD, 1878a. 55. „Az örökös hazudozás rányomta bélyegét a párt tagjainak physiognomiájára. Valamennyinek valami sajtószérű »rendőrelles« kifejezés van az arczában, már távolról feltűnnek s a nép maga, ha azt akarja kifejezni, hogy valaki gyanus kinézetű, azt mondja, hogy pánszláv arca van”. GRÜNWARD, 1878a. 57.

ellenségévé”, bár Grünwald szerint maga a szervezet nem jelent veszélyt a magyar állam számára, *„ha az nem tétlen”*.⁴³

Bár a kiegyezésben potenciális lehetőséget látott a magyarság felemelkedésére, Grünwald hanyatlónak vélte az azóta eltelt időszakot. Szerinte a meddő közjogi küzdelemmel elfoglalt magyarság nem használta ki az intézmények nyújtotta lehetőségeket, és *„egyetlen törvényben, egyetlen intézkedésben sincs nyoma annak, hogy a magyarság saját érdekei megóvására, jövőjének biztosítására törekedett volna”*, holott *„úgy kellett volna megszervezni az államot, hogy itt meg ne mocszanjon senki”*. Erre a feladatra viszont a közigazgatást részben alkotmányos okok, részben annak személyi összetétele miatt nem tartotta alkalmasnak.⁴⁴

Grünwald a nemzetiségi törvényt teljes mértékben elutasította, mivel szerinte ez a *„szerencsétlen törvény kifejezése volt már annak a szerencsétlen politikának, mely nem a küzdelemben, nem az ellenség megsemmisítésében kereste a di-csőséget, hanem az egyezkedésekben, az engedményekben a magyar nemzet érdekeinek rovására”*. Ebben ugyanis a *„magyar nemzet lemond vezérszerepének, uralkodói állásának külső jelvényéről, lemond a magyar állam magyar jellegéről”*, ráadásul ezt Grünwald szerint maguk a szlovákok sem kívánták és a megyéken keresztül tiltakoztak ellene.⁴⁵

A kormányt is keményen bírálta Grünwald annak súlytalansága és tekintélyvesztése amiatt, hogy a miniszterelnök csak a parlamenti csatározásokkal törődik, nem pedig az ország egészével. Ugyanis, ha a *„felvidéki megyékben simán folyt le a képviselő-, tisztoiselő- s mindenféle más választás, nem volt kiváncsi a többire”*, *„s az állam nagy hatalmát nem használja fel az állam érdekeinek megóvására, a hazafias elemek támogatására s erősítésére s a hazaellenes tényezők megsemmisítésére”*. A pánszláv elemek eközben fontos kulcspozíciókat szereztek az oktatásban és a közigazgatásban, ami hazafias elemek folyamatos térvesztésével járt. Grünwald megoldásként a kinevezéssel járó közigazgatási reformot javasolt, *„ami a magyar államra nézve megszilárdulás és fennállás, – a magyar nemzetre nézve pedig hatalom és uralom kérdése”*, az oktatásban az állam fegyelmi eszközeinek alkalmazását, a sajtótörvény szigorítását és a sajtóesküdtszék Pozsonyból történő áthelyezését javasolta, ahol szerinte a német polgárok túlságosan elnézőek a bűnösökkel szemben.⁴⁶

---

⁴³ GRÜNWARD, 1878a. 59–69.

⁴⁴ GRÜNWARD, 1878a. 72–78.

⁴⁵ GRÜNWARD, 1878a. 78–79. A nemzetiségi törvényjavaslat megyei szintű nyelvhasználatot érintő passzusa ellen felföldi megyék egész sora tiltakozott. BELLO, 1997. 196–211.

⁴⁶ GRÜNWARD, 1878a. 88–110.

A magyar kormány az ilyen törekvéseknek, leszámítva a világháborús időket, később sem tett eleget. A FEMKE vezetősége például 1895 januárjában memorandummal fordult a miniszterelnökhöz, hogy a pánszlávizmus megfékezése érdekében többek között szigorítsa a sajtó-, a szólás- és a gyülekezési szabadságot, de kéréseit a nemzetiségekkel szemben egyébként meg lehetőségen keményen fellépő Bánffy Dezső határozottan elutasította.⁴⁷

Grünwald a nyelvhatáron élő magyar lakosság elszlovákosodásáról beszélt, amelyet több szempontból is tragédiának tartott. Úgy vélte, hogy „*a magyar faj minden tekintetben magasabban áll a tótnál. Szellemi képessége nagyobb, erkölcsi érzülete erősebb, önérzete megvetetté teszi előtte a meggörnyedt szolgai tótot*”, ezért „*ha a tót magyarrá lesz, emelkedik, ha a magyar lesz tóttá, süllyed; az előbbi nyereség, az utóbbi nagy veszteség nem csak a magyar nemzetre, hanem az emberiségre nézve is*”. A legfőbb szlovákosítóknak a papokat és a tanítókat tartotta, akik szlovák nyelvű istentiszteleteikkel és tanóráikkal „*a szlávosság érdekében*” tevékenykedtek. Grünwald, kortársaival ellentétben nem bízott a nem magyarok spontán asszimilációjában, mivel úgy látta, hogy a „*cultura magában nem képes ez eredményt előidézni, ha a terjesztésére álló eszközök nem állnak rendelkezésére*” és azt ajánlotta, hogy a magyar állam „*teroszzerűleg pappal és tanítóval magyarosítsa vissza*” ezeket a vidékeket.⁴⁸

A statisztikák szerint valóban volt elszlovákosodás a nyelvhatár mentén, főként Ung, Zemplén és Abauj megyékben, leginkább a ruszinok között. Magán a régióon belül viszont az elmagyarosodott és elszlovákosodott falvak száma nagyjából azonos volt, országosan pedig mintegy kétharmad-egyharmad arányban a magyarok javára billent a mérleg.⁴⁹

Az oktatást Grünwald az állampolgári nevelés legfontosabb eszközének tartotta, az 1868-as népiskolai törvény modernizációs eredményeit (pl.: általános tankötelezettség bevezetése, a jogi keretek meghatározása, a tanítók helyzetének javítása stb.) pedig pozitívan értékelt, de nemzeti szempontból mégsem volt elégedett vele. Álláspontja szerint ugyanis „*nem látszik meg rajta, hogy készítői szemé előtt hazánk viszonyai s a magyar nemzet legfőbb érdekeinek megóvása, legfőbb céljainak megvalósítása lebegett volna*”, sem a „*népiskolának teroszzerű felhasználása a magyar állam megszilárdítása érdekében*”.⁵⁰ Grünwald a probléma fő okát abban látta, hogy a felekezeti iskolákra az államnak nincs kellő befolyása, pedig a cél az, hogy ez „*magyar nemzeti szellemű legyen, hogy a*

---

⁴⁷ N. N., 1896. 9-14., SZARKA, 1995. 121-122.

⁴⁸ GRÜNWARD, 1878a. 111-118.

⁴⁹ POLÁNYI, 1987. 91-93.

⁵⁰ GRÜNWARD, 1878a. 120., 122.

magyar hazának hű polgárokat neveljen". Erre viszont szerintem nincs mód, mivel a régió területére eső iskolák 1631 tanítója közül 993 pánszláv, a tanfelügyelők keze pedig a rossz törvényi szabályozás miatt meg van kötve, mert az egyházi autonómia miatt nem szólhat bele a tanítás módszereibe vagy például a tankönyv megválasztásába. Grünwald megoldásként egyrészt azt javasolta, hogy a tankönyvek alkalmazásához a kormány előzetes jóváhagyására legyen szükség, mert a *Matica* szellemében fogant történelemkönyvek meghamisítják a magyar történelmet és a „magyar nemzet iránt a gyűlöletet és megvetést” tanítják. Másrészt indítványozta, hogy a kormány a fegyelmi jogkörével élve tisztítsa meg az oktatási rendszert a pánszláv elemektől, akár a tanítók elmozdításával is. Harmadszor pedig a tanítók megválasztása ne kizárólag a helyi felekezetektől függjön, hanem a kormánynak is jóvá kelljen hagynia azt, ami *„midőn lehetővé teszi az állam érdekeinek megóvását a felekezeti iskolában, érintetlenül hagyja magát a felekezeti iskolát.”*⁵¹

A dualista időszakban az anyanyelvi képzés utolsó bástyáját az autonómiával rendelkező felekezeti iskolák jelentették, ezért többször is szóba került ezek államosítása, amit a koalíciós időszakban iskolatörvényeivel Apponyi Albert nagyban előmozdított. Grünwald azonban nem szorgalmazta ezt a megoldást, mivel szerintem nem az az állam érdeke, hogy *„a felekezeti iskola kiküszöböltessék, hanem az, hogy az iskola jó és mindenek felett magyar nemzeti szellemű legyen, hogy a magyar hazának jó polgárokat neveljen”*.⁵² Kortársaitól eltérően azon az állásponton volt, hogy a népiskolának a *„legfőbb hivatása nem abban rejlik, hogy a magyar nyelvet terjessze; és nem is kívánok én magyar nyelvű elemi iskolát ott, a hol a nem magyar fajhoz tartozó lakosság nagyobb tömegben lakik”*. Ennek ugyanis *„nincs valami nagy hivatása a magyarság terjesztése körül. Két ponton van hivatása: az egyik a város, másik az a pont, ahol a magyar ajkuak a nem magyar ajkuakkal érintkeznek”,* de *„a magyarul tudás még nem biztosítéka a hazafiasságnak, és a magyar nyelv nem tudása még nem jelenti azt, hogy az illető nem jó hazafi”*.⁵³

Grünwald az asszimiláció fő eszközének a középiskolát tekintette, amely szerintem *„olyan mint egy nagy gép, melynek egyik végébe százanként rakják bele a tót fiúkat s a másik végén mint magyar emberek jönnek ki”,* így az értelmiség *„magyar jellegű”,* amely a társadalmilag emelkedő szlovákokat elmagyarosítja.

---

⁵¹ GRÜNWARD, 1878a. 118–139.

⁵² Grünwaldot például helytelenül Szekfű Gyula is úgy állította be, mint aki a nemzetiségi vidékeken létesítendő elemi- és középiskolák, valamint azok államosítása révén kívánta magyarosítani a szlovákokat. SZEKFŰ, 1989. 298–300.

⁵³ N. N., 1878a. 387.

E folyamat fő akadályát a besztercebányai katolikus és a három szlovák gimnázium jelentette, ahol a „*politikai fanatismus felébresztése volt a cél*”. Grünwald szerint „*egy tót gymnasium lehetetlen*”, mivel nincsenek sem rendes tanárok, sem szlovák irodalom, a pánszláv párt pedig azt akarja, „*hogy e gymnasiumok növendékei se magyarul, se németül meg ne tanuljanak*”, mivel „*a tót, a mint magyarul vagy németül tud, nem akar tót lenni*”. A gondokat csak tovább növelte a minisztérium tehetetlensége, holott az lett volna a cél, hogy „*szép csendesen kivegyünk a kezükből minden fegyvert, melylyel árthatnak*”.⁵⁴

Grünwald szerint a régió 703 katolikus papjából 268, míg a 178 evangélikus lelkészből 99 volt pánszláv és orosz ügynök. Grünwald azt kívánta, a katolikus papság akadályozza meg, hogy „*tagjai részt vegyenek az általános nemzetiségi mozgalomban s eszközei legyenek egy idegen hatalomnak, melynek politikai törekvése a magyar állam megsemmisítése*”. Erre a klérust alkalmasnak találta, hiszen az a nyugat-európaival ellentétben nincs megfosztva birtokaitól, így nem „*cosmopolitikus, hazátlan szellemű*”. Az evangélikus egyház viszont „*pánszláv színezetet nyert*”, autonómiája pedig „*nem a vallás, hanem a pánszláv izgatás szabad gyakorlatának biztosítéka*”. Itt megoldásként az egyetemes gyűlés hatáskörének növelését és egy központi szerv létrehozását javasolta, „*mely tervszerűleg intézkednék a papok és tanítók kiképzésének feltételei iránt, s megakasztaná a protestáns egyház teljes elszlávosodását*”.⁵⁵

A kiutat Grünwald egy „*nagyszabású nemzeti politiká*”-ban látta, amelynek „*egyetlen gondolata a küzdelem lesz a létért*”, ami „*megmentheti létét, uralmát, de hogy küzdelem nélkül biztos a halál. S mily halál*”.⁵⁶

Grünwald Béla röpirata szlovák részről természetesen nem maradhatott válasz nélkül. Az eldobott kesztyűt Michal Mudroň vette fel, aki *A Felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnevű tanulmányára* című írásában válaszolt a magyar politikusnak 1878-ban.

A szlovák-magyar kapcsolatok történetében az efféle röpiratváltásoknak komoly, az 1820-as évekre visszanyúló hagyományai voltak. A dualizmus idején viszont már nem volt cenzúra, így ezek az irományok a korábbiaktól eltérően nemcsak a Habsburg Birodalom másik felében vagy német földön kerültek kiadásra, hanem Magyarországon is.

---

⁵⁴ GRÜNWARD, 1878a. 140–149.

⁵⁵ GRÜNWARD, 1878a. 150–158.

⁵⁶ GRÜNWARD, 1878a. 159–162.

A vitapartner: Michal Mudroň

Michal Mudroň 1835. december 9-én született a Hont megyei Csábrág-Várbókon (Čabrad'ský Vrbovok). Középfokú tanulmányait Szarvason, Selmecebányán, Eperjesen végezte, majd a bécsi jogi egyetemre járt. 1857-ben került ügyvédjelöltként Pozsonyba, ahol 1860-ban végzett. Diákévei alatt irodalmi alkotásokat írt és kapcsolatban állt az akkor Modorban élő Ludevít Štúrral is. Az 1860-as évektől Pozsonyban dolgozó Mudroň nagy hatással volt az ott tanuló szlovák fiatalokra, és lelkesen képviselte a szlovák ügyet. Az 1861-es *Memorandum* egyik kidolgozója volt, majd 1863-ban a *Matica slovenská* alapító tagja lett és egyben az egyesület jogi képviseletét is ellátta. A Szlovák Nemzeti Párt egyik vezetője, majd Viliam Pauliny-Tóth 1877-ben bekövetkezett halála után annak elnöke lett. Publicisztikákat is írt a *Pešťbudínské vedomosti*, a *Národné noviny* és a *Katolícké noviny* című lapokba, a perbe fogott a szlovák politikusokat pedig több esetben sikerrel védte meg a pozsonyi sajtótörvényszéken. A választásokon is többször elindult, de egyszer sem járt sikerrel.⁵⁷

Felelet Grünwaldnak

Mudroň könyvét „*a politikai magyar nemzet nemzetiségei testvériségének ajánlja*”, amivel már eleve jelezte, hogy a kemény politikai realitást, tehát a dualista Magyarország alkotmányos berendezkedését vette alapul. Írását a Grünwald-féle *A Felvidék* cáfolatának szánta, ezért vitapartnerre írásának megfelelően 12 részre osztva sorra vette annak állításait, bár Grünwald munkája szerinte már „*önmagában hordja a cáfolatot*”, mivel a legnagyobb hibája az, hogy a „*vélt hazaellenségek elleni gyűlölete nagyobb volt az igazságszereteténél*”.⁵⁸

Mudroň, Grünwaldhoz hasonlóan úgy vélte, hogy a kormány „*a felvidék tót részét nem ismeri, azt elhanyagolja*”, ám nem politikai, hanem gazdasági és modernizációs szempontból, holott adottságai „*az ország legvirágzóbb tájává tehetnék ezen elhanyagolt és elszegényedett felvidéket*”. Grünwald álláspontját

---

⁵⁷ LEHOTSKÁ, 1948. 291–312., MAŤOVČÍK, 1990. 258., SZINNYEI, 1894. 366. – 1872-ben, amikor a sztupavai kerületben képviselőjelölt volt, az ország területi egységét és a magyar elsőbbséget elismerve a nemzetiségi egyenjogúságot is programja részévé tette, mivel álláspontja szerint „*a hazaszeretetet és a nemzetiség szeretetét csak a teljes egyenjogúság alapján lehet összhangba hozni*”. KEMÉNY G., 1954. 342–343.

⁵⁸ MUDROŇ, 1878. 7–8.

minden szempontból elítélte, mivel ő „*harcra szólítja fel a felvidéki tótság ellen*” az országot és a kormányt. Ez utóbbi viszont Mudroň szerint a nemzetiségi törvény szellemében a „*politikai magyar nemzet kormánya*”, amely a „*magyarhoni nemzetiségek összességét képezi*”. Ezért aki „*bármely magyar nemzetiségek elnyomását kívánja s hirdeti, bármely magyar nemzetiség ellen harcra hívja fel a kormányt az a politikai magyar nemzetnek hadat izent, küzd a magyar állam ellen*”, mivel „*csak az egyenjogú magyar testvérnemzetek összessége képezi az egységes és oszthatatlan magyar politikai nemzetet.*”⁵⁹

A dualizmus alatt a szlovákok számára az 1861-es memorandumban foglaltak elérése volt a távlati cél, míg rövid távon a nemzetiségi törvényben foglaltak megtartása és érvényesítése. Mudroň részéről viszont az előbbi felvetése az aktuális feszült politikai hangulatban nem volt lehetséges, így számára a hivatkozási alap a Grünwald által keményen támadott nemzetiségi törvény lett. A dolog érdekessége, hogy ezt viszont 1868-ban a szlovákok, más nemzetiségekhez hasonlóan nem fogadták el, és az ebben rejlő lehetőségek csak az intézményrendszerük elleni sikeres támadások után értékelődtek föl. Ez a hivatkozási alap viszont itt olyan jogi érvrendszert biztosított a szerző számára, amely nagyban tompította az olyan vádak életét, mint a pán-szlávizmus, a hazaárulás vagy a területi elszakadás, melyek rendszeresen felmerültek a szlovák nyelvi, kulturális és oktatási igények kapcsán.

Mudroň szerint Grünwald „*nem ismer testvérnemzetiségeket, ő ismer csak (sic!) uralkodó és szolga nemzetséget, és ezen és ilyen uralkodási állapot elérését nevezi a magyar nemzet missiojának*”. Ezzel ellentétben viszont „*hazánk 900 éven át nem ismert nemzetiségi elnyomást és nemzetiségi előjogokat*”, így a grünwaldi érvelés „*a magyar nemzet kilenc évszázados történelmét, annak alapelveit s egész multját halomra dönti*”. Mudroň itt a forradalom és a kiegyezés közötti szlovák–magyar küzdelmet „*némi szomorú emlékezetű eltéréseknek*” nevezi, amelyek után szerinte a nemzetiségi törvénnyel helyreállt a korábbi harmónia.⁶⁰

Ennek megfelelően azt is cáfolja, hogy a szlovákoknak ne lenne saját történelmük, az ő hőseik magyar hősök. Mudroň szerint a magyaroknak sincs külön magyar történelmük, mert az „*az egységes és oszthatatlan magyar nemzetnek közös magyar történelmét, közös magyar hagyományát, közös magyar hőseit, közös magyar államférfiait képezi*”.⁶¹

---

⁵⁹ MUDROŇ, 1878. 11–15.

⁶⁰ MUDROŇ, 1878. 16–19.

⁶¹ MUDROŇ, 1878. 20–21. – Mudroň máshol ezt úgy fejtette ki, hogy Grünwald szerint „*a nemzetiség alatt olyan nagyobb számú népfaj értendő, mely szerzett különállásának tudatával bír, mely különállást érvényesíteni akar, s eszközökkel is rendelkezik fejlődésének előmozdítására*”.

Mudroň itt vitapartneréhez hasonlóan szintén hungarus alapon értelmezi a magyar történelmet és szembeállítja az akkori nemzetiségi ellentétekkel. A 19. századi szlovák–magyar kapcsolatok történetét a kisebbségi politikai szemszögéből ábrázolja. Szerinte a szlovákok, értelmiségük elmagyarosodása miatt valóban lemaradtak a művelődésben a magyarokhoz képest, de „*ezen a stadiumon minden nemzetiségnek át kell esnie*”. Ráadásul a szlovák ügy felvállalása rendkívül sok hátrányt jelentett a számukra, mivel „*más a törvény és más a tömegesnek csúfolt gyakorlat*”. Álláspontja szerint a nemzetiségi törvény biztosította jogok számonkérését a dualizmus korának politikai gyakorlata szerint pánszlávizmusnak nevezik, ezért „*ha ezt nevezik panszlávizmusnak, akkor becsületesség és törvényesség a panszlávizmussal azonos, [...] más neme a panszlávizmusnak felvidékünkön nincs*”.⁶²

Mudroň később egy másfajta olvasatát is adja a pánszlávizmusnak, amely szerint „*a vallási istentisztelettől kezdve, az emberi, szellemi és anyagi haladás terén bármi is történjék a tót nemzetiség érdekében ebben panszlávizmusnak, hazaárulásnak, magyar fajgyűlöletnek benne kell lennie*”, és Grünwald logikája szerint „*a tót faj existenciája már maga is hazaellenes, a magyar faj ellenségének teremtett existencia s ennél fogva kiirtandó*”.⁶³

Mudroň a szlovákok fő ellenfeleinek a dzsentrikből verbuválódott „*Hungaria militans*”-t tartotta, „*melynek tagjai ma sem képesek felfogni, hogy mikép lehetséges őket egyenrangúkká tenni azon pappá vagy ügyvédé vált paraszttal, s hogy mikép lehetséges egy államban a tudományos műveltséget felébe helyezni az öröklött társadalom állásnál*”.⁶⁴

Grünwald harcra hívta fel könyvében a magyar nemzetet a szlovákok beolvasztása érdekében, amivel Mudroň szerint a magyarok életképességének „*impertinens bírálata*”-t adta, hiszen „*mely értékkel bír az olyan existencia, mely mások művelődésében saját halálát látná?!*”. Álláspontja szerint a magyar nemzetiség „*életének fentartása indokából nem szorult más fajok elnyomására*”, mert ezzel „*hűtlen maradna kulturális missiójához s egész multjához*”.⁶⁵

---

s ideáljának megvalósítására. Ily értelemben valóban tót nemzetiség nincs, de más nemzetiség sincs Magyarországon, mert a különállást csak a magyar honpolgárok összessége veheti igénybe, de nem azoknak valamelyik »népfaja«. MUDROŇ, 1878. 33–34.

⁶² MUDROŇ, 1878. 21–30., 115–116. – Jászi Oszkár szerint „... a pánszláv már akkor is azt jelentette, amit ma a vármegyei hatalmasságok szemében: oly embert, ki a vármegyei gentry hatalommal szembe száll és népe nyelvét és önkormányzatát védi, a kényszer-magyarosítás ellen küzd.” JÁSZI, 1912. 401.

⁶³ MUDROŇ, 1878. 49–51.

⁶⁴ MUDROŇ, 1878. 46.

⁶⁵ MUDROŇ, 1878. 31–32.

Mudroň teljesen mást tartott a magyar nemzet küldetésének. Úgy vélte, hogy ez korábban a török elleni küzdelmet és a vallásszabadság kiharcolását jelentette, a dualizmus idején pedig a nemzetiségi egyenjogúság elérését. Elutasította Grünwaldnak a szlovák nemzet létét tagadó nézetét is, de ezt az akkori politikai játéktérnek megfelelően nyelvi különállásnak minősítette. Kijelentése élének tompítására viszont a haza hűséges fiainak vallotta népét, akik „nem a nyelvben, de a szellemben” ismerik a hazafiságot,⁶⁶ bár maga Grünwald nem várta el a köznéptől a nyelvi asszimilációt, csak az értelmiségtől.

Mudroň a Szlovák Nemzeti Párt létezését a liberális intézményrendszer nagy vívmányának tartotta, ami a külföld felé azt bizonyítja, hogy nincs nemzetiségi elnyomás az országban. Ám Grünwald az „öntudatos, versengő nemzetiség” helyett állami eszközökkel akarná elintézni „ezen néptömeg öntudatos és önértékes részét, annak értelmiségét”, és „a paraszttal azután elbánnának könnyen, mint helótával”. „Szerintük csak a magyar nemzetiség embere lehet az ország híve, a többi mind ellensége hazának”, amivel azt éri el, hogy „a tót népnek a magyar testvérnép iránt tanúsított szeretetének helyét gyűlölet foglalja el”.⁶⁷

A szlovákok oroszokhoz való csatlakozási szándékát Mudroň Grünwald „képződésének és agyszüleményének” minősítette, mivel szerinte a „fajegység érzete nem bír elegendő vonzerővel politikai egységek alkotására”. Egyúttal cáfolta azt a vádat is, amely szerint a szlovák nemzeti mozgalom orosz pénzzel támogatott, kizárólag anyagi okokból létrejött megélhetési képződmény, mivel az a század uralkodó ideájának, a nemzetiségi eszmének a hatására keletkezett, amelyet a szlovákok önerőből tartanak fenn. Ugyanakkor a 19. századi kapcsolatok áttekintésekor Mudroň politikai okokból több helyen is torzít, mint például a Bach-rendszer megítélésekor. Ezt például a „nemzetiségi elnyomás jogegyenlőségének” nevezte, holott a neoabszolutizmus szlovák szempontból komoly előrelépést hozott oktatási és kulturális téren, a szlovák nemzeti mozgalom tagjai pedig sokszor Bach-huszárként az apparátusban tevékenykedtek, ami csak tovább rontotta a szlovák–magyar kapcsolatokat.⁶⁸

---

⁶⁶ MUDROŇ, 1878. 33–34.

⁶⁷ MUDROŇ, 1878. 35–38. Egy másik, Grünwalddal szembeni szlovák ellenvélemény a következő volt: „Én azt hiszem, hogy ez a dolog el van hibázva; Önök azalatt, míg a magyar állameszmét terjeszteni iparkodva azt hiszik, hogy a magyar állam alapját erősítik, éppen az ellenkezőt éri el: a népnek, mely nem magyar ajkú, érzelmeit elidegenítik, keserűséggel töltik el. Pedig, kérem, az érzelem erő, azzal számolni kell” – Ismeretlenek Grünwald Bélához. OSZK Kézirattár, Levelestár Fol. 62.

⁶⁸ MUDROŇ, 1878. 38–48., 50–53.

Mudroň nem utasította vissza ellenfelének azt az állítását, amely szerint a szlovákok lépnek fel a „pánszlávok” ellen, mivel „az igazi törzsökös magyarság természetével, lovagias természetével (sic!) s a szabadság elveivel való tántoríthatatlan ragaszkodásával össze nem fér, egész történelmi múltjával ellenkezik, hogy ő elnyomója legyen bárkinek is”.⁶⁹ Ugyanezt Grünwald maga is elismerte, aki szerint „a magyar elem miatt rég kitephették volna a pánszláv izgatók a ragaszkodást a haza iránt a tót lakosság kebeléből. A magyar elem nem igen gondol saját érdekeivel s tevékenységet éppen nem hajlandó kifejteni nemzetiségi érdekei megóvására. A magyarosított német és tót értelmiség s a tót nép maga az, mely a pánszláv izgatók működését ellensúlyozza”.⁷⁰ Erre egyébként maga Grünwald is jó példa.

A Matica ügyével Grünwaldhoz hasonlóan Mudroň is részletesen foglalkozott, cáfolni igyekezve ellenfele vádjait. A feloszlatás okául szolgáló zágrábi esetet például úgy értelmezte, hogy ott nem politikai, hanem „nyelvi tekintetben vett nemzetről volt szó”, a Matica pedig végig törvényes keretek között működött, a szervezet vagyona nem csökkentették lopások. Elitkultúrát pedig azért nem tudott produkálni, mert kiadványaival és tevékenységével a szlovák köznép szintjére kellett leereszkednie és olyan szellemi táplálékot biztosítani neki, amely „művelődési fokával megfér s az adott viszonyoknak megfelel”. Mudroň itt foglalkozik a történelmi toposzok cáfolatával (pl.: fehér ló, az itt élő szlávok leigázása stb.), amelyek szerinte Szent István intelmeivel ellenkeznek. A magyar történelem értelmezését illetően elismerte az eltérő álláspontokat, de ezt nem tartotta politikai kérdésnek.⁷¹

A kiegyezéssel Mudroň szerint a többi nemzetiség mindegyike a magyarokat „egyenlők között elsőnek fogadta el”, de a nemzetiségi törvényben Grünwald állításával szemben nem volt benne, hogy a „magyar nemzetiség lemondana vezérszerepének, uralkodó állásának külső jelvényeiről, lemondana a magyar állam magyar jellegéről”.⁷²

Grünwald azzal indokolta a megyék államosítását, hogy azok a magyar állam ellenségeinek kezében vannak. Ezt Mudroň azzal cáfolta, hogy a megyékben a nemzetiségi programmal fellépők sorra megbuknak – amire éppen az ő esete is példa volt – és kiállt a sajtótörvény, valamint az esküdtszéki intézmény védelmében is.⁷³ Az elszlovákosodást sem tartotta igazi veszélynek,

---

⁶⁹ MUDROŇ, 1878. 60.

⁷⁰ Lásd a Függeléket.

⁷¹ MUDROŇ, 1878. 63–78.

⁷² MUDROŇ, 1878. 80–86.

⁷³ MUDROŇ, 1878. 87–94.

mivel az ezer esztendőös együttélés után sem következett be, ami azt mutatja, hogy a két nép nem veszélyezteti egymást.⁷⁴

Mudroň az alapfokú oktatást kardinális kérdésnek gondolta, mivel „*ott keresendő az állam, a nemzet, a nemzetiség, a vallási felekezet jövője*”. Ezt Grünwaldhoz hasonlóan ő is fontos eszköznek tartotta a magyar állam megszilárdítására, amely az ő értelmezésében nem a magyar nemzetiséget, hanem a nemzetiségi törvény értelmében a magyar polgárok összességét jelentette, így ezen különálló részek megerősítését szorgalmazta. Mudroň kiállt az anyanyelvi oktatás, az egyházi iskolák autonómiája mellett, amelyet szerinte a tősgyökeres magyarok maguk is védelmeznek, a Grünwald által javasolt könyvindexet és a tanítóknál a magyar szellem vizsgálatát pedig „*lélek- és szellemelő intézményeknek*” nevezte.⁷⁵

Mudroň a gimnáziumok kapcsán a nemzetiségi törvény erre vonatkozó passzusát idézve konstatálta, hogy az 1,8 millió magyarországi szlovák állampolgárnak egyetlen középiskolája sincs. Ez Mudroň szerint Grünwald részéről a „*nemzeti egyenjogúság tárgyában alkotott törvény tiprása*”, mivel szerinte a „*tót gymnasium tehát igen is lehetséges, csak jóakarát kell hozzá, ez azonban nincs meg*”. Ezt követően részletesen bemutatta, hogy a három bezárt szlovák gimnázium tanárai milyen magasan kvalifikáltak voltak, az onnan kikerült diákok pedig a későbbiekben milyen jó eredményeket értek el más gimnáziumokban és a különféle vizsgákon.⁷⁶

Mudroň az egyházakat is védelmébe vette és a liberális gyakorlattal ellenkezőnek vélte a klérussal szembeni ellenséges megnyilvánulásokat. Az evangélikusokról megjegyezte, hogy a „*protestantizmus egyik főeleme a nemzetiség, mert amannak nyelve egészen uralkodó a protestáns egyházban s annak istentiszteletében*”. Maga is elismerte, hogy a dunáninnyi egyházkerület az „*alkotmányosság alapelveinél fogva is [...] tót egyházkerület jellegével bír*”, ám ez „*a kereszténység és protestantizmus elvei szerint nem tűrheti a tótságnek Grünwald által hirdetett megsemmisítését*”.⁷⁷

---

⁷⁴ MUDROŇ, 1878. 95–100.

⁷⁵ MUDROŇ, 1878. 100–117.

⁷⁶ MUDROŇ, 1878. 118–123.

⁷⁷ MUDROŇ, 1878. 124–128. Mudroň optimizmusára a politika később rációzott. 1893-ban ugyanis a dunáninnyi egyházkerületben a szlovák szeniorátusok többségbe kerülve határozatot fogadtak el egy turócszentmártoni szlovák gimnázium megnyitásáról. Az egyetemes gyűlés erre válaszul megsemmisítette a döntést, az egyetemes zsinat pedig a következő évben átalakította az egyházkerületi beosztást, így az újakban már a magyarok kerültek többségbe.

Befejezőként ő is a nemzeti regenerációra hivatkozott, de szerinte, ha egy „nemzet regenerációja ilyen, minden erkölcsi érzelemből való kivetkőzésen, mint alapfeltételen nyugodnék, – azon nemzetnek nem volna lételi (sic!) joga”. Ehelyett a korábbi nemzedékek örökségének megtartását ajánlotta (pl.: „magyar nemzetiségek közötti testvériség érzelmének hű ápolása”, „a szabadság zászlajának magasra tartása a zsarnokság és absolutismus ellen”, „lovagias becsületesség”), mert akkor „nem fogunk szorulni (sic!) az erkölcsiségből való kivetkőzésre, mint regeneratióknk gyalázatos alapfeltételére”.⁷⁸

„A Felvidék” utóélete

Bár a dualizmus idején Grünwald könyvét alapvetően üdvözölték magyar részről, volt néhány bíráló hang is. A magyar állameszme egyik ideológusa, Concha Győző például, bár szintén pozitívan értékelte *A Felvidéket*, szót emelt a mű szlovákképe miatt. Kétségei támadtak ugyanis azzal, hogy Grünwald „nem volt-e túl erős a tótok testi lelki fogyatkozásainak ecsetelésében? Igaznak igazak a rajzolt vonások, de tán a kelletnél túl kíméletlenek? Nálunk így az oláhokról szólni nem lehetne, ámbár az oláh parasztság nagy részéhez képest a tót magas civilizációjú”.⁷⁹

Sokkal nagyobb port kavart – nyilvánossága okán – az a vita, amely a *Budapesti Szemle* hasábjain zajlott Grünwald műve kapcsán. Ennek megjelenését követően ugyanis a lapban egy névtelen recenzió látott napvilágot, amely meglehetősen ambivalensen értékelte *A Felvidéket*. Annak koncepciójával egyetértett ugyan, de a hangnemével nem. Ez szerinte Zrínyi *Az török áfiumának* stílusában íródott, de annak színvonalát nem érte el, mivel a „vidéki levelezők rendszerint szeretnek nagyot kiáltani, hogy inkább felkeltsék a figyelmet. Grünwaldnak nem volt erre szüksége”. A szerző szerint Grünwald „oly kicsinyléssel szól az egész tótsági kérdéstről, a milyet aligha láttunk még a komoly irányú magyar irodalomban”. Ő ugyanis „nagy hajlandóságot kezd tanúsítani arra, hogy nemcsak a pánszláv mozgalom vezetőit, hanem mindent és mindenkit kicsinyeljen”, mint például a magyar miniszterelnököket is. Ezért a szlovákok megítélésben is „óvakodjanak hitelt adni azon megvetésnek, amit a szerző hirdet”, mivel „ily föllépés nem ildomos, az ily föllépés nem politikai”. A szlovákkérdés megoldását sem remélte pár száz értelmiségi elhallgattatásától, mivel a térség nincs elszigetelve olyan európai eszméktől, mint a „demokratia és a nemzetiségi rajongás”.

---

⁷⁸ MUDROŇ, 1878. 130.

⁷⁹ Concha Győző levele Grünwald Bélához 1878. III. 10. OSZK Kézirattár, Levelestár Fol. 8.

Emiatt nem csupán „*bűn és gazság áll törekvéseinkkel szemben*”, hanem „*eszme és rajongás*”, és magyar részről szintén ezt kell ellene szegezni fegyverként.⁸⁰

Grünwaldot ez a kritika rendkívül érzékenyen érintette, ezért nyílt levélben válaszolt, amit a szerkesztőnek, Gyulai Pálnak címzett. Grünwald azzal védekezett, hogy műve tulajdonképpen a közhangulat kifejezése, a „*valóság hű képe, [...] egy darab a magyar államéletből*”. Ezt tulajdonképpen egyfajta útkeresésnek szánta, és a „*nemzeti ideál megvalósítására*” keresett eszközöket. A bírálatot azzal utasította el, hogy kritikusa olyan dolgról ír, amelyet nem is ismer, bizonyos dolgokat kiemel és elferdít, ezért a bíráta szubjektív, az olvasó számára pedig félrevezető.⁸¹

Gyulai Pál válaszában a recenziót író szerzőt védelmébe vette, aki szerinte Grünwald túlzó modorából kiindulva csak annak a munkájáról és írói egyéniségéről szólt. Gyulai elutasította vitapartnerének azt az állítását is, hogy a szerző a szöveggörnyezetből kiemelve eltorzította volna kijelentéseit, mivel ezeket gondosan leellenőrizték, ráadásul szerinte Grünwald ír úgy az ország egészéről, hogy azt nem is ismeri. Gyulai *A Felvidék* alaptételeivel szintén egyetértett, ám elutasította a mindent elborító „*túlzást és szenvedélyességet*”. Álláspontja szerint „*mindnyájan óhajtjuk a rendszeresebb nemzeti politikát s a magyar állam eszméjének erősb érvényesítését*”, de különbség van „*az erély és erőszak*”, valamint a „*tevékenység és meggondolatlanság között*”, így „*bizonyos tárgyilagosság, némi nyugodtabb felfogás nem fog ártani neki, ha akár író, akár államférfiu, akár csak igazgató akar lenni*”.⁸²

Jászi Oszkár úgy értékelte Grünwaldot, hogy „*ez a kitűnő ember a nemzeti-ségi kérdésben egészen elvesztette modern, nyugateurópai elméjét s német fajának szívósságával s tekintetnélküliségével lett vezére a türelmetlen hazafiságnak*”.⁸³ Konstantín Čulen, egy 1930-ban megjelent tanulmányában számítónak tartotta őt, aki haszonlesésből cselekedett, könyve pedig a magyar politika ábécés könyvévé vált.⁸⁴ A szlovák történészek szerint ezt az értékelést nem lehet elfogadni, mivel Grünwaldot saját belső meggyőződése hajtotta, nem pedig a pénzszerzés vágya. Nem véletlen, hogy amikor nem látott reményt a közigazgatással kapcsolatos nézeteinek megvalósítására, kivált a jó karrierlehetőséget kínáló Szabadelvű Pártból és az Egyesült (Mérsékelt) Ellenzék padsoraiban folytatta tovább pályafutását. Amikor pedig itt sem sikerült érvényre

---

⁸⁰ N. N., 1878b. 421–428.

⁸¹ GRÜNWARD 1878b. 193–203.

⁸² GYULAI, 1878. 203–208.

⁸³ JÁSZI, 1912. 401.

⁸⁴ ČULEN, 1930 617.

juttatnia elképzeléseit, elfordult a politikától és történészként próbált meg tovább tevékenykedni.

Grünwald írására nemcsak a társadalomtudósok, hanem a politikusok is sokszor hivatkoztak. A versailles-i békekonferencián például a cseh küldöttség tizenegy írásos memorandumot terjesztett be, amelyek között a négyes számú második fejezetében az erőszakos magyarosítás kapcsán elretentő példaként éppen Grünwald röpiratát idézték.⁸⁵

1931-ben, Jozef Škultéty és Concha Győző levélváltása kapcsán ismét szóba került Grünwald, akit az utóbbi úgy értékelt, hogy „*elíserem, hogy tót, sok százados polgártársainkkal szemben vétettünk, mikor magunkat Grünwald Bélának, a „felvidék” szerencsétlen elvakult írójától hagytuk inspirálni. [...] Mi hibás politikánkkal elvesztettük a tótságot*”. Škultéty reakciója erre az volt, hogy „*Concha véleménye politikailag nagyon fontos. Valami nagyon változik Magyarországon*”.⁸⁶

Grünwald és Mudroň szellemi párba, bár meglehetősen sok gondolatot vetett fel a szlovák–magyar kapcsolatokra vonatkozóan pro és contra, nem a tisztázás, hanem az ellentétek további elmélyítésének irányába hatott. Bár Grünwald neve, éppen *A Felvidék*nek köszönhetően az erőszakos magyarosítás szinonimájává vált mindkét oldalon, álláspontja csak az 1870-es években még létező deáki–eötvösi liberális hagyományok egyre gyengülő fényében nevezhető ultraradikálisnak. Mivel *A Felvidék* egyes, részletesen ki nem fejtett tételei komoly félreértésekre adtak okot, mintha Grünwald a totális, etnikai magyarosítást képviselte volna, a *grünwaldizmus* címkéje végleg rajta is ragadt a szerzőn. A századforduló környékén a kormányzati politika és a közművelődési egyesületek munkája során viszont több elgondolását is kipróbálták a gyakorlatban, a koalíciós időszakban pedig, például az oktatás téren túl is léptek azokon. Bár Grünwaldnak éppen a legfontosabb elgondolásait, a megyék államosítását és a nemzetiségi mozgalmak elleni közvetlen állami beavatkozást nem sikerült elérnie, mivel a magyar liberális politika

---

⁸⁵ GULYÁS, 2006. 123.

⁸⁶ ŠKULTÉTY, 1983. 140. – Concha *A Felvidék* megjelenését követően még így írt Grünwaldnak a már idézett levelében: „*A Felvidékje, melyet megjelenése után azonnal olvasek, meghatott, nemzeti létünk szétmálló állapotát, államhatalmunk tehetetlenségét, s jövőnk szomorú esélyeit a való közvetlenségével varázsolta szemeim elé! Műve éppen jókor jött; a nemzetközi nyomoruság, a belkormányzat alaktalan, pongyola kedélyességével, másszor hebehurgya önkényességével, nem csoda ha végkép elfásítják, tompulttá teszik a legjobb érzésű hazafiakat is; nálunk remény vesztett resignációval beszélnek az erdélyi részekben nem sokára felemelkedő vlah vagy oláh uralom várható rendszabályairól.* »*A Felvidék*«-en átlengő hazaférvet erős fuvalma tán életre szítja a kialvóban levő szikrát, a nemzeti érvet szikráját.” (Concha Győző levele Grünwald Bélához 1878. III. 10-én. OSZK Kézirattár, Levelestár Fol. 8.)

ezt nem vállalta fel, ám neve és *A Felvidék* alkalmas volt arra, hogy a különféle politikai vitákban rá hivatkozva a szlovák–magyar kapcsolatokon tovább rontsanak.

Vesztróczy Zsolt: „*A Felvidék*”. *Slovensko-maďarská pamfletová diskusia v 1870-tych rokoch*

V 1870-tych rokoch sa začala slovensko-maďarská diskusia o slovenskej otázke pamfletom *A Felvidék* zvolenského podžupana Bélu Grünwalda, ktorý bol iniciátorom zrušenia troch slovenských gymnázií a *Matica slovenskej* v rokoch 1874–1875. Grünwald vo svojom pamflete vysvetlil, že pomocou prostriedkov dualistického zariadenia je nutné zničiť alebo asimilovať slovenskú inteligenciu, a „nová inteligencia” môže napomáhať slovenskému ľudu stať sa absolútne lojálnym voči uhorskému štátu. Grünwaldovi odpovedal zo slovenskej strany známy národovec Michal Mudroň, ktorý ho upozornil na národnostný zákon a vyčítal mu jeho predpisy. Ich spor ešte viac prehĺbil slovensko-maďarské protiklady, a meno Grünwalda sa stalo symbolom násilnej maďarizácie.

Felhasznált irodalom és rövidítések

OSZK Kézirattár – Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattár

OSZK Levelestár – Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattár, Levelestár

BAK

1997 BAK Borbála: *Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig*. Budapest, História, MTA TTI, 1997. (*História Könyvtár Monográfiák*, 9/1.)

BAKA

1990 BAKA András: *Eötvös Józseftől Jászi Oszkárig. A magyar nemzetiségi politikai gondolkodás változásai*. Budapest, KJK, 1990.

BÁN

1989 *Magyar történelmi fogalomtár*. Szerk.: BÁN Péter. 1. köt. Budapest, Gondolat, 1989.

BELLO

1997 BELLO, Polla: *Matica slovenská a národnostná otázka*. Matica slovenská, Martin, 1997.

ČULEN

- 1930 ČULEN, Konstantín: Béla Grünwald a slováci. In: *Slovenské Pohľady*, 46. (1930) 9. 616–623.
- 1931 ČULEN, Konstantín: "Svornost" (K histórii grünwaldizmu z roku 1873 a 1874.). In: *Kultúra*, 5. (1931) 1. sz. 27–33.

GRÜNWARD

- 1872a GRÜNWARD Béla: Felsőmagyarországi levelek a magyar nemzeti-séghez. In: *Reform*, 3. (1872. november 3.) 1–2.
- 1872b GRÜNWARD Béla: Felsőmagyarországi levelek a magyar nemzeti-séghez. In: *Reform*, 3. (1872. november 5.) 1.
- 1872c GRÜNWARD Béla: Felsőmagyarországi levelek a magyar nemzeti-séghez. In: *Reform*, 3. (1872. november 6.) 1–2.
- 1876 GRÜNWARD Béla: *Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség*. Budapest, Ráth Mór, 1876.
- 1878a GRÜNWARD Béla: *A Felvidék. Politikai tanulmány*. Budapest, Ráth Mór, 1878.
- 1878b GRÜNWARD Béla: Nyílt levél Gyulai Pál úrhoz, a Budapesti Szemle szerkesztőjéhez. In: *Budapesti Szemle*. 17. köt. Szerk.: GYULAI Pál. Budapest, Ráth Mór, 1878. 193–203.
- 1891 GRÜNWARD Béla: Zólyom megye. In: *Megyei monográfiák. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén*. 1. köt. Szerk.: KÖRÖSI József. Budapest, MTA, 1891.

GULYÁS

- 2006 GULYÁS László: A magyar–szlovák határ kérdése a versailles-i békekonferencián. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 8. (2006) 2. 117–132.

GYULAI

- 1878 GYULAI Pál: Válasz Grünwald Béla úr nyílt levelére. In: *Budapesti Szemle*. Szerk.: GYULAI Pál. 17. köt. Budapest, Ráth Mór, 1878. 203–208.

JÁSZI

- 1912 JÁSZI Oszkár: *A nemzeti államok és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, Grill Károly Kiadóvállalata, 1912. (*Társadalomtudományi Könyvtár*)

KEMÉNY G.

1954 *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1867–1892. 1. köt. Szerk.: KEMÉNY G. Gábor, Budapest, Tankönyvkiadó, 1954.*

KOZÁRI

2003 KOZÁRI Mónika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere. Budapest, Napvilág, 2003.*

LACKÓ

1986 LACKÓ Mihály: *Halál Párizsban. Grünwald Béla történész művei és bejegyzései. Budapest, Magvető, 1986. (Nemzet és emlékezet)*

LEHOTSKÁ

1959 LEHOTSKÁ, Darina: *Dr. Michal Mudroň v kultúrpolitickom živote slovenskom. In: Slovanská Bratislava. Sborník prípevkov k dejinam hl. mesta Bratislavy. 1. Red.: FIALA, Alojz. Bratislava, Kultúrny a informačný odbor ÚNV v Bratislave, 1948. 290–342.*

MAŤOVČÍK

1990 *Slovenský biografický slovník. Red.: MAŤOVČÍK, Augustín. 4. zväz. Martin, Matica slovenská, 1990.*

MIKSZÁTH

1978 *Mikszáth Kálmán összes művei. 72. köt. Szerk.: BISZTRAY Gyula–REJTŐ István. Budapest, Akadémiai, 1978.*

MOCSÁRY

1886 MOCSÁRY Lajos: *Néhány szó a nemzetiségi kérdésről. Budapest, Singer és Wolfner Könyvkereskedés, 1886.*

1958 *Mocsáry Lajos válogatott írásai. Szerk.: KEMÉNY G. Gábor. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1958.*

MUDROŇ

1878 MUDROŇ Mihály: *A Felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnevű politikai tanulmányára. 2. jav. kiad. Pozsony, 1878.*

- N. N.**
1878a N. N.: *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Szerk.: SZATHMÁRY Károly. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság Rt., Budapest, 5. köt.
- N. N.**
1878b N. N.: Felvidék. In: *Budapesti Szemle*. Szerk.: GYULAI Pál. 16. köt. Budapest, Ráth Mór, 1878. 421–428.
- N. N.**
1884a N. N.: Cím nélkül. In: *Felső-magyarországi Nemzetőr*, 2. (1884) 7. 56.
- N. N.**
1884b N. N.: Cím nélkül. In: *Felső-magyarországi Nemzetőr*, 2. (1884) 10. 75–76.
- N. N.**
1885 N. N.: Cím nélkül. In: *Felső-magyarországi Nemzetőr*, 3. (1885) 4. 30.
- N. N.**
1896 N. N.: *A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület évkönyve 1895–96-ról*. Szerk.: Az elnökség. Nyitra, 1896.
- PÓK**
1991 PÓK Attila: Nemzet és nemzetiség Grünwald Béla gondolkodásában. In: *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára*. Szerk.: SOMOGYI Éva. Budapest, MTA TTI, 215–228.
- POLÁNYI**
1987 POLÁNYI Imre: *A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895–1905)*. Budapest, Akadémiai, 1987.
- RUTTKAY**
1939 RUTTKAY László: *A felvidéki szlovák középiskolák megszüntetése 1874-ben*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1939. (*Felvidék Tudományos Társaság Kiadványai*, 1. sorozat 7.)

ŠKULTÉTY

- 1983 *Listy Jozefa Škultétyho 1911–1941*. Pripr.: KOCÁK, Michal. Martin, Matica slovenská, 1983. 2. köt. (*Monografie–Documenta Litteraria Slovaca*, 19.)
- 2003 ŠKULTÉTY, Jozef: *Slovenský národ*. Vyb.: GRÁCOVÁ, Genovéva-MARKUŠ, Jozef. Martin, Matica slovenská, 2003.

ŠTILLA

- 1983 ŠTILLA, Miloš: *Martin Čulen/pedagóg a národný buditeľ*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983.

SZARKA

- 1995 SZARKA László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony, Kalligram, 1995.

SZEKFŰ

- 1989 SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, ÁKV–Maecenas, 1989. (*ÁKV–Maecenas reprint-sorozat*)

SZINNYEI

- 1892 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 3. köt. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1892.
- 1894 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 9. köt. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1894.

WINKLER

- 1997 WINKLER, Tomáš: *Perom a mečom. Biografia J. M. Hurbana*. Martin, Matica slovenská, 1997.

Függelék

Grünwald Béla, zólyomi alispán levele gr. Szapáry Gyula belügyminiszterhez 1874. december 8-án. OSZK Kézirattár. Grünwald Béla. A pánszláv mozgalomra és a nemzetiségi kérdésre vonatkozó iratok. 1884. Fol. Hung. 1-9.

Nagyméltóságú m. k. belügyminiszter Úr Kegyelmes Uram! Bizonyos idő óta élénken foglalkozik az ország közvéleménye Magyarország felvidékével s nagyobb részt tót ajku lakosságával. S méltán. A felvidék, mely alatt Pozsony, Nyitra, Trencsén, Turócz, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Liptó, Zólyom, Árva, Abauj, Szepes, Sáros, Zemplén megyéket értjük, az országnak egyik jelentékeny és fontos része, mely megérdemli, hogy kormányzó államférfiaiink kiváló figyelemben részesítsék. Jelentékeny része az országnak a felvidék, mert majdnem 1000 mértföldi területet foglal el; fontossága pedig abban áll, hogy a nevezett megyék majdnem két milliónyi tót lakossága az ország egész északi határát lepi el, s ez okból a lakosság hangulata és magatartása az ország biztonsága szempontjából s egyéb politikai s kulturai tekintetektől eltekintve, a magyar államsorsára jelentékeny befolyást gyakorolhat. A magyar állam érdeke tehát azt kívánja, hogy a felvidék tót lakossága az államhoz ragaszkodjék, az ország határainak megbízható, hű öre legyen, s ennél fogva minden rendelkezésünkre álló eszközzel oda kell hatni, hogy az ország felvidékének tót lakossága megtartassék a magyar államnak s megóvassék minden kártékony befolyástól, mely a magyar államtól elidegeníthetné. Elsass és Lotharingen példája legfényesebben bizonyítja, hogy egy öntudatos politika következetes tevékenysége mily nagyszerű eredményeket képes elérni. A francia elem, mely példátlan vandalizmussal pusztított a nevezett tartományokban nem kímélte a lakosság életét és vagyonát, kétségkívül csak a legnagyobb elkeseredést és gyűlöletet találhatta a lakosságban abban az időpontban, mikor a nevezett tartományok birtokába jutott. Azóta pedig nem épen kíméletes eszközökkel mellőzte a lakosság nyelvét, s leplezetlenül francziásította a lakosságot, s mégis mily erős kapcsolatok fűzte a francia államhoz és nemzethez Elsass és Lotharingen német lakosságát, mily ragaszkodás nyilvánul e lakosság részéről a francia nemzethez s mily elkeseredést és gyűlöletet tanúsított vele fajronk s a cultura és hatalom által nagy német nemzet iránt s mily nagy nehézségekkel kell a nagy eszközök felett rendelkező birodalmi kormánynak küzdenie, s mily akadályokat gördít elébe minden intézkedésnél a német lakosság ellenszenvé. Elsass és Lotharingen példája azt mutatja, hogy oly nép elem, mely nem uralkodó az államban, mely az uralkodó elem által meghódított s elnyomatott, mely földrajzi helyzeténél fogva folytonos érintkezésben áll magas kulturával bíró fajronk elemekkel, a hosszabb együttélés folytán egy államban, a közgazdasági érdekek solidaritása, az iskolák és tanintézetek terszerű szervezése és működése által oda juthat, hogy a ragaszkodás az idegen uralkodó elem s az általa fentartott állam iránt erősebbé lesz a fajronk elemhez való ragaszkodásnál, hogy ez utóbbitól, habár nyelvét megtartja is, teljesen elidegenedül, de sőt halálos ellenségévé is válhatik csak azért, mert fajronk német nemzet az uralkodó francia elem ellensége. Hogy mennyire kívánatos volna ránk nézve ma ily eredmények elérése, azt fölösleges bővebben bizonyítani. Minden idegen elem, melyet ily módon a magyar államnak és nemzetiségnek megnyernénk, nem volna egyéb a magyar elem szaporodásánál, gyarapodásánál és erősödésénél, csak ez volna az egyedüli módja a magyar elem fentartásának, s a magyar állam

belső megszilárdításának. A mi már most nevezetesen a felvidéket s tót lakosságát illeti, a viszonyokat ismerő hazafi a legnagyobb örömmel fogja constatálni, hogy a felvidék tót lakossága ma még alkalmas arra, hogy azzá legyen, a magyar elemnek, a mi az elsasi és lotharingeni német a franciaia nemzetenek. A tót nép jó indulatú, békés és szorgalmas, s mindig tanujélet adta ragaszkodásának a magyar hazához. – Nincs példa rá az 1848. előtti történetben, hogy a tótok bármily nemzetiségi igényt támasztottak, vagy más szláv néppel solidaritásban állottak volna. A forradalom története bizonyítja, hogy a szabadságharc legjobb katonái közé a felvidéki tót zászlóaljok tartoztak, s az a néhány ember, a ki Hurbán vezetése alatt lopott és fosztogatott, guny és megvetés tárgya ma is a tót nép előtt. De nem csak a magyar hazához ragaszkodik a tót nép, hanem a magyar nemzetiséghez is. – A tót előtt ösztönszerűleg rokonszenves és imponáló a magyar ember önértetesebb, férfias és lovagias fellépése által, a mi a tótnál hiányzik. Imponál neki a magyar faj ezredéves hatalma, nagyobb gazdagsága, műveltsége s a tót népben az ideál, melynek elérésére törekszik: a magyarság. Ha teheti magyarul taníttatja gyermekeit, s szívesen dicsekszik vele, ha magyarul beszélnek s büszkén mutogatja mindenkinek. Egészen más, tökéletesebb embert lát a fiában a tót, ha magyarrá lett. Egy fontos momentum az is, hogy a tótnak nincs külön történelme, külön tót hagyományai. Az ő története a közös magyar történet. Neki nincsenek nemzeti hősei, nemzeti nagy férfiai. – Az ő hősei magyar hősök, az ő nagy férfiai a magyar nemzet kiváló egyéniségei. Ép oly kevésbé bír nemzeti irodalommal, mely az egyes szellemi kifejlést lehetségessé tenné, s nincs önálló gazdasági élete, hanem a völgyek és folyók iránya magyar piacokra, a kenyér kereset a gazdag magyar vidékekre vezet, s így minden arra utalja a tót népet, hogy a magyarrá támaszkodjék, minden érdeke a magyar elemmel való érdekközösség érzetét ébreszti föl benne, mert hiányzanak neki az önállóság szellemi, anyagi és történelmi feltételei. S mind e viszonyok a tót elemre nem maradhattak hatás nélkül. – Nincs népfaj az országban, mely a magyarságtól annyira át volna hatva, mint a tót. Egész nemessége, főpapsága, egész értelmisége s mindenki a ki egy kis műveltségre igényt tart, nem tót, hanem magyar, s igen csekély részben német. A városi lakosság magyarosított német, de nem tót. – S a tót annyira nem becsüli nagyra saját nyelvét, hogy idegen vidéken inkább más nyelven beszél, s ha lehet eltagadja tótságát, csak a ki más nyelven nem beszél, s ennél fogva műveltség legalsóbb fokán áll, beszél tótnak. Egy szóval azt lehet mondani, hogy a magyar elem nem találhat alkalmasabb és előkészítettebb anyagot az assimilatióra a tót elemnél. S mily nagyszerű feladat megoldására nyílik alkalma államférfiainknak ezen a téren. – Lehet-e szebb feladat, mint megtartani közel két millió idegen nyelvű lakosságot az országnak; ugy intézni a dolgot, hogy a tanodák által értelmisége magyarrá legyen, hogy a magyar irodalomnak köszönje műveltségét, magyar költők művein lelkesüljön, a magyar nemzet hősei lebegjenek ideálként a szeme előtt, s így habár a köznép nagy tömege, mely az értelmiség vezetése alatt áll, megmarad is tótnak, megmagyarosított értelmisége által a magyar elembe olvadjon, szaporítsa számát, növelje a hatalmát s a magyar elem uralkodjék nemcsak külsőleg és névleg, hanem valóban belsőleg és szellemileg az ország legvégső éjszaki határáig, s hű s lelkesült bajnokai legyenek veszély idején, a fenyegetett határszéleken. Mindezen előzmények elérésére nem szükséges mesterséges és erőszakos eszközöket alkalmaznunk. Csak megtartanunk s fejlesztenünk kell azt, mi már meg van. A nemzetiségi izgatás még nem talált visszhangra a tót nép nagy tömegében, a panszláv izgatók néhány évi működése még nem volt képes megingatni az ezeréves traditiót, Magyarország érdekközösségéről [nem is beszélve – V. Zs.]. De sőt egy nevezetes jelenségre kell rámutatnunk, melyet

eddig is alig méltattak figyelemre államférfiaink, hogy azok, a kik a felvidéken a magyarság leglelkesebb bajnokai, nem magyar származásúak, hanem az iskola által assimilált németek és szlávok. A magyar elem miatt rég kitéphették volna a panszláv izgatók a ragaszkodást a haza iránt a tót lakosság kebeléből. A magyar elem nem igen gondol saját érdekeivel s tevékenységet épen nem hajlandó kifejteni nemzetiségi érdekei megóvására. A magyarosított német és tót értelmiség s a tót nép maga az, mely a panszláv izgatók működését ellensúlyozza, mely őket sújtja, megveti, a társas életből, községi, megyei, egyházi hivatalokból kizárja s a panszláv izgatók csakis ott érhetek el némi eredményt, a hol a viszonyok kényszere vagy önzés árulást követtetett el a magyar elem képviselőivel. Így történt ez Liptó, Turócz és Árva megyében, de ott hol ez nem történt, hol lelkiismeretesen s tervszerűleg őrködtek a magyar érdek fölött, ott a panszlavizmus jelentékenyen nem terjedett és nem terjedhetett. A felvidék tót lakosságának ezen hangulatában a magyar nemzet oly kincset bír, melyet meg nem óvni, s egy csoport panszláv izgatónak zsákmányul engedni megbocsáthatatlan bűn volna. Azok, a kik a magyar állam ellenei ép' e hangulat megváltoztatására törekszenek, mert tudják, hogy míg e hangulat uralkodó a tót népnél, addig sohasem válhatik a haza elleneinek eszközévé. – S azért midőn a Schmerling-féle provisorium idejében a kormány fő törekvése az volt, hogy a magyar elem elszigeteltessék, s e célra minden eszközt felhasználta, nevezetesen azt is, hogy a magyar nemzetiség elleni izgatásnak tág tért nyitott s arra jutalmat tűzött ki s a felvidéken is tisztviselőkül lehetőleg oly emberek alkalmaztattak, a kik a magyar elem ellenségei voltak, vagy ellenséges irányú működésre magokat leköteltették, ebben az időben tétetett le alapja a panszláv izgatás eszközeinek, s ekkor lett organisálva az a párt, melyet jelenleg panszláv pártnak nevezünk. E párt az 1861-ben hivatalokból kimaradt Bach-korszakbeli tisztviselőkből, a társadalom minden elégedetlen és problematicus existenciából, szűk látókörű protestans papokból s tanítókból, s a beszercebányai kath. püspök Mojzes, nem különben a nyitrai és szepesi püspökök befolyása folytán néhány katolikus papokból s tanítókból alakult, s csekély számú tagjai nagy reményeket kötöttek a párt jövőjéhez, midőn három egyházmegye főpásztora mozdította elő gyarapodását a tót lakosság azonban határozottan nyilvánította ellenszenvét e három püspök iránt. Mojzes nem mert Beszercebányára jönni, a nyitrai káptalant a nép megtámadta s a szepesi püspököt csak teljes visszavonultsága mentette meg az ellenszenves demonstrációktól. Ekkor alapíttatott a tót Matica, mely felvidéki városban helyet nem kapott, s kénytelen volt magát a jelentéktelen T. Szt. Mártonban meghúzni, ekkor alapíttatott a nagy rőczei gymnasium is. A zniói és T. Szt. mártoni gymnasium alapítása a később időbe esik. Kétségkívül az 1862 év az, melytől a panszláv párt keletkezése számítható s akkor vett nagyobb lendületet külső szervezése, a Maticza alapítása, egy tanintézet felállítása, néhány főpap s az egész közigazgatási és törvénykezési tisztikar támogatása s több zúghúrlap alapítása által. Az izgatás ekkor nyíltan és rendszeresen indult meg a magyar állam és magyar nemzetiség ellen. S nem lehet tagadni, hogy a panszlavizmus terjedt mindenütt a hol a befolyás érvényesíthette magát. A hivatal keresők, a seminariumokban nevelt vagy a püspöknek tetszeni akaró papok, a papoktól függő tanítók, azután a kereset nélküli kézművesek között sikerült proselytákat szereznie. Azonban érintetlen maradt az egész s a felvidéken számos nemesség, a műveltebb és vagyonos polgári osztály, s az egész parasztság. S hogy a panszlavizmus ennyi sikert is tudott felmutatni, annak több oka van. Először hogy a Maticzában célszerű szervezetet s egységes vezetést nyert, s az izgatás irodalmi eszközeit szerezte meg magának; másodsor hogy megengedett nekik panszláv szellemű tanintézetek ala-

pítása, melyekkel sok ifjut rontottak meg 12 év óta és ifju fanatikussal szaporították so-raikat; harmadszor hogy a nemzetiségi törvény megzavarta az elméket s az irányadó állam-férfiak oly elveket hangoztattak, melyek a törekvéseknek némi jogosultságot kölcsönöztek; végre negyedszer eddigi kormányaink magatartása, mely nemzetiségi tekintetben nem lévén határozott, sokakban azt a félelmet ébresztette föl, hogy a kormány úgy mint másutt tette cserbe fogja hagyni a magyar érzelmű elemeket, s nem ezeket, hanem az izgatókat fogja figyelembe venni, s ennél fogva czélszerűbbnek tartották a passivitást, mintsem ma-goknak tevékenységek által veszélyes ellenségeket szerezzenek a panszláv izgatókban. A három utóbbi ok azonban már megszűnt. A jelenlegi kormány magatartása kizár minden kétséget aziránt, hogy a panszláv törekvéseknek bizonyos jogosultságot tulajdonítva az országgyűlés s a magyar sajtó is határozott állást foglalt el nemzetiségi izgatással szemben, és ennek folytán a felvidéken is napról napra szaporodik csak azok száma, akik visszavo-nulnak a panszlávoktól, mert látják, hogy nincs kilátásuk a sikerre a magyar pártiak pedig teljesen kiléptek a passivitásból, s tevékeny részt vesznek a panszlávok elleni küzdelemben. A három panszláv gimnázium eltörlése, mely Zólyommmegye felszólalása folytán az egész felvidék lelkesült támogatásával bekövetkezett, lehetetlenné teszi a panszláv pártiaknak, hogy új nemzedéket neveljen magának. Egyes szűkebb körben kártékony hatást gyakorol még egy-egy panszláv pap és tanító, s néhány felvidéki papnövelde, de a nagy, messzire ki-ható eszközöktől meg vannak fosztva. – Szűk körben tehetnek kárt egyesek eltántorítása, megnyerése által, de tágabb körben intézetek által nagyobb eredményeket nem képesek elérni. Az egyedüli tényező, mely a panslavismus kezében van még a T. Szt. Mártonban székelő tót Maticza. A „Matica” jelentősége abban áll, hogy a panszláv irány külső megtes-tesülése, ennek az irányzatnak a képviselője, hogy irodalmi tevékenysége által, mely azon-ban nem tudományos művek kiadásában, hanem politikai irányzatú naptárok, röpiratok, hirlapok és egyéb nyomtatványok kiadásában áll, befolyást gyakorol a szellemekre, s leg-inkább a magyar történet meghamisítása, s kiadványainak magyar ellenes iránya és szelleme által hat kártékonyan, s hogy a Maticában a panszláv párt egységesen van organisálva. Köztudomású dolog, hogy a Matica politikai tevékenységet fejt ki, s majd nem kizárólag a politikával foglalkozik. Köztudomású dolog, hogy a pénzt, melyet a Maticára gyűjtenek politikai czélokra fordítják, részint az által, hogy képviselő választások alkalmával a vá-lasztással járó költségek fedezésére fordítják, részint az által, hogy kölcsönt adván a Matica pénzből sok embert nyernek meg s hoznak függésbe a Maticától. Mindez azonban kéz-zelfogható, konkrét tényekben nem nyilvánult, s a politikai tevékenységet nehéz lett volna mind ekkoráig a Maticára bizonyítani, ha utóbbi időben elbizakodottságuk, s azon föltevés, hogy nálunk büntetlenül lehet a politica terén elkövetni mindent, egy meggon-dolatlan lépésre nem ragadta volna tagjait, mely oly kézzelfogható eltagadhatatlan tény-t képez, mely világosan bizonyítja, hogy az alapszabály értelmében tisztán irodalmi egyes-let valóban politikával, és pedig a magyar állam ellen irányult politikával foglalkozik. A Zágrábi egyetem megnyitásánál ugyanis a tót Matica is képviseltette magát három kiküldött által. – Az egyik Csulen Márton volt a zniói panszláv gymnasium igazgatója, s a Matica választ-mányának tagja, a másik Szaszinek Ferenc a Matica titkára s a turócszentmártoni gymna-sium hitthanára, s Turzó Lajos ügyvéd s a Matica választmányának tagja. A zágrábi ünne-pélyen Csulen Márton volt a szónok s tót nyelven a következő beszédet mondotta el: „A magas Tátra aljáról jövök, mint a Matica megbízottja s testvéri üdvözléssel hozok nektek a tót Maticza által képviselt három milliónyi tót nemzetből. – Az bizonyos, hogy a horvát

nemzetnek a szláv népek között nincs odaadóbb, őszintébb barátja a tót nemzetnél, ha csapás ért benneteket, érezte a tót nemzet is, ha kedvezőtlen sors nyomott benneteket, ez megsebezte a mi szíveinket is. Nem tagadhatjuk el tehát őszinte örömünket oly fontos pillanatban sem, mint egyetemetek megnyitása. Ez az egyetem nemcsak a tietek, benne a mienk is, s az egész szlávságé. Igaz, hogy sok egyetem van, de ezek nekünk idegenek; a szláv ifjuság szerezhethet ott tudományt, de gyakran megtörténik, hogy elidegenedik nemzetiségétől. A zágrábi egyetem nem lesz ilyen, az édes anyanyelven fogja tanítani növendékeit, s tudomány mellett tanítani fogja őket, nemzetök szeretetére emlékezve a dicső Strossmayer elveiről. A ti egyetemetek az első szláv egyetem délnyugaton, mely hivatva van a felvilágosodást terjeszteni kelet felé, melynek nyers ereje ellen megvédte a horvát ifjuság a keresztyén Európát. – A mai nap azonban záloga a szebb jövőnek ránk, tótokra nézve is, mert ha ti kedves testvérek, legyőztetek annyi akadályt, mely lehetetlenné tette törekvéseink valósítását; ez ránk nézve a remény csillaga, hogy ránk virrad még az a nap, midőn mi is anyanyelvünkön fogjuk tanítani ifjúságunkat a tót nemzetnek.” E beszéd, mely a Maticza közlönyének 126-ik számában közöltetett, s a magának a szónoknak közlésén alapszik, kellően megvilágítja a Matica politikai működését. E beszéd már nem is titkolja azt, hogy a Matica a „tót nemzetet” képviseli, s hogy annak nevében politikai enunciatiokat tehet. S ha már ez magában véve oly tény, melyet következmények nélkül hagyni nem lehet, még inkább megfontolásra méltó az a szellem, mely a beszédet átlengi s fennen hirdeti a szláv törzsek solidaritását, melyet a tót nép eddig nem ismer, s hogy azt ismerje és érezze valóban nem állhat érdekükben. A magyar sajtó méltán megütközött a Matica küldötteinek fellépésén, és e megütközésének kifejezést is adott, feltűnhetett az is, hogy még a magyar intézetek küldöttei botránnyosan udvariatlan, de sőt ellenséges indulattal fogadtattak, a tót Matica küldöttei a legszívélyesebb fogadtatásban részesültek. Erre a Matica közlönye a Narodni Noviny 128-ik számában a következő cikket közli, mely még világosabban fejezi ki a Matica magatartását. A cikk így hangzik: „A tót Matica küldöttségének jelenléte a zágrábi ünnepélyen nagy zajt idézett elő a magyar sajtóban. S hogy is ne? Hiszen a magyarok már majdnem hozzá szoktak ahhoz, hogy ők képviselik egész Magyarországot, mintha itt más emberek, mint magyarok nem is volnának. S azért Zágrábban is úgy akartak előtűnni, mint egész Magyarország képviselői. S ime egyszerre csak felszólalnak a három milliónyi tót nemzet képviselői. – Ezt nehezen viselik és sokat adnának érte, ha otthon maradtunk volna. De hát mi ott voltunk s felszólaltunk képviselőink által. Kifejeztük őszinte örömünket a horvát testvérek haladása felett, határtalan odaadásunkat fejeztük ki a közös tudományos tűzhely iránt, s kimondottuk azt is, hogy nem vagyunk oly szerencsések, hogy saját haladásunkkal dicsekedhessünk, mert élveznünk kell a magyar szabadság keserű gyümölcseit. S mindaz amit ott küldötteink szájával mondottunk, a részvét és kölcsönös ragaszkodás hangos kifejezéseit idézte elő testvéreinknél. S ez nem tetszik a sógornak. /Így nevezik a magyarokat/ Most szemére vetik egyrészt küldötteinknek, hogy provocative viselték magokat, másrészt a horvátoknak, hogy magoktartását helyeselték. De hát miben állott küldötteink provocatív fellépése? Csulen úr kifejezést adott azon természetes érzelemnek, hogy a zágrábi egyetemet magunkénak is jelentette ki, s egyszersmind kifejezést adott azon reményének is, hogy ránk is jobb idők fognak virradni. Igen, a zágrábi egyetem a mienk is, a mi kincsünk és talizmánunk, s a szláv igazság gyözelmében ugy hiszünk, mint az isten igazságában. Hogy az nektek nem tetszik, arról nem tehetünk, de nem is gondolunk vele... Örvendünk tehát szívünk mélyéből, hogy a tót nemzet is képviselve volt a zágrábi

ünnepélyen, s küldötteink méltóan s meggyőződésünknek megfelelőleg képviseltek bennünket. Mi teljesen meg vagyunk velök elégedve, s meg vannak velök meglegedve (sic!) azok is, a kiknek meglegedésére súlyt fektetünk. Végre biztosíthatunk mindenkit, hogy jövőre is az fogjuk tenni, a mi nekünk tetszik, akár tetszik az valakinek, akár nem". Ily vezércikkkel kísérte a Matica közlönye, a Matica által képviselt három milliónyi tót nemzet küldötteinek fellépését Zágrábban, s azt hiszem e hang, e nézetek jellemzésére nem szükséges bővebb magyarázat. Az eddigi büntetlenség folytán nagyra nőtt elbizakodás, hetvenkedés, s a magyar elem elleni gyűlölet nyer minden szavakban kifejezést. Mindenesetre talán azt lehetne mondani, hogy még nem képeznek oly tény, melynek alapján bebizonyítottnak lehetne tekinteni azt, hogy a Maticza nevében küldöttei által a Matica közlönyében kifejezett nézetek a Matica nézetei. Mert hisz nem lehet tudni, vajjon a küldöttek a Matica nézeteivel összhangzásban s a Matica helyeslésével s jóváhagyásával tették-e az ismeretes nyilatkozatokat, s így nem is lehetne e nyilatkozatokért a Maticát felelőssé tenni. Azonban ezt a kétséget is eloszlatja maga a Matica, a mennyiben folyó évi november 4-én tartott gyűlésében tárgyalván a folyó évi október 7-én tartott gyűléséből Zágrába kiküldött képviselői által előterjesztett jelentést, 2. szám alatt hozott határozatában kijelenti, hogy a kiküldötteknek a tót Maticának a zágrábi ünnepélyen méltó képviseléseért köszönetét fejezi ki. E határozata által a Matica helyeselte kiküldötteinek föllépését Zágrábban azt magáévá tette, s így nyilván átlépte a határokat, melyek között alapszabályai értelmében mozognia kell; mint irodalmi egylet nyilvános ünnepélynél egy nemzet képviselőjeként szerepelt s politikai ennunciatiokat tett és ez oly tény, melyet egy rendezett országban sem túrnak meg a törvény iránti tisztelet fentartása érdekében. Ha ily kihágásokat büntetlenül lehet nálunk elkövetni, senki sem fogja magát kötelezve érezni a törvényes szabályok feloszlására. Így a Matica maga szolgáltatja a fegyvert saját megsemmisítésére. Annyi bizonyos, hogy ily kedvező alkalom még nem nyílt a panszláv izgatás fészkeinek megsemmisítésére. Nagy kár volna hazára, ha ez alkalmat fel nem használnók, hogy véget vessünk a haza ellenes izgatás e legutolsó és veszélyes eszközének. A jog és a rendre való tekintet kétségtelenül a feloszlás mellett szól. S most csak az a kérdés, vajjon nem intézne-e elő nagy elkeseredést, izgatottságot a felvidéken, s nem nagyobbítaná-e a bajt a helyett, hogy csökkentené? E kérdésre legjobb felvilágosítást adja a panszláv gymnasiumok bezáratása, mely a felvidéken, néhány panszláv izgatót kivéve általános meglegedést idézett elő s csak azt sajnálta a közönség, hogy már évek előtt nem történt. De a tót iskoláknak még kedvezőbb helyzetök volt, mint a Maticának. – A Maticát a tótok mindenekelőtt egy haszontalan és haza ellenes intézetnek tekintik, melyet főemberei fejős tehénnek használnak, hogy mint igazgatók, titkárok, pénztárnokok s. a. t. fizetést huzzanak. A „Maticár” vagyis a „Matica tagja” gúnynév, mely miatt, – a mi elléggé jellemző – sok becsületsértési per indított már. A Matica muzeumában legutóbb történt lopás, midőn 6000 frt. értékű arany és ezüst pénz veszett el eddig ki nem puhatolt módon, végleg megrontotta a Matica hitelét, mert a tót közönség, de sőt magok a panszlávok is Pauliny-Tóth Vilmosra a Matica alelnökére s Szaszinek Ferenczre a titkára gyanakszanak, mert ezek a Matica épületében laknak s a kulcsok az ő őrizetükre vannak bízva, s azóta semmiféle értékes gyűjtemény nem jutott a Matica muzeumába. Általános a gyanú, hogy a Matica pénzei hűtlenül kezeltetnek, mert oly emberek kezében van, kik vagyoniilag tönkre jutottak, s csak a Maticából élőködnek. De van egy más körülmény is, mely a Matica tagjainak jelentékeny része előtt kívánatosá teszi a Matica feloszlását. A Matica keletkezése nem csupán nemzetiségi lelkesedésnek szüleménye,

hanem nagy szerepet játszott akkor a kényszer, a pressió és terrorizmus minden neme. Bizonyítja ezt az a jelenség, hogy most be kell perelni a Matica tagjainak nagy részét, hogy a tagsági díjakat fizessék. – Ezek a fizetést megtagadják, mert ugymond, a püspök, vagy más előljáró kényszerítette őket a Maticába való belépésre, sőt gyakran azt is mondják, hogy nem is ők magok írták alá, hanem valamely panszláv egyházi előljáró. Saját tapasztalatomból mondhatom, hogy a Schmerling-féle provisorium alatt alkalmazásban volt hivatalnokok a községeket kényszerítették a Matica támogatására. – Most a községeket végrehajtással fenyegetik, én azonban, midőn hozzám jöttek tanácsot kérni, egyenesen utasítottam őket, hogy egy fillért se fizessenek, mert a fizetésre nem kötelezhetők. A Maticának körülbelül 300 tagja lehet, de ennek harmada bizonyára a legnagyobb örömmel fogja fogadni a kormány intézkedését, mert megszabadul egy oly egyesület kötelékéből, melybe kényszer által jutott, jobb meggyőződése ellen s melynek tagja lenni úgy is szégyen a felvidéken. Azt mondhatom tehát a legjobb meggyőződésem s lelkiismeretem szerint, hogy a tót Matica feloszlatása éppen a tótok között fogadtatnék a legnagyobb örömmel és meglelégedéssel, kik már megunták e megvetett tekintély nélküli elitue garázdálkodásait. S a Matica feloszlatásának más téren is volnának előnyös következményei. A Matica megszüntetése folytán megszűnnék a panszláv nyomda, s a tur. szt. mártóni takarékpénztár is, mely leginkább a Matica pénzére alapítottatott, s bizonyára megszűnnék a panszláv agitatio közlönye a Narodni Noviny is, mely leginkább a Matica pénzből reá fordított összeg segélyével tartatik fenn. S az eljárás nagyon egyszerű volna a Matica feloszlatásánál. Az alapszabályokban az intézet céljául az irodalmi és tudományos működés van kitézve. Minthogy azonban a Matica irodalmi téren mind eddig nem tett semmit, de sőt a panszláv iskolák számára, még tót tankönyveket sem volt képes produkálni, hanem cseh könyvekből tanítottak, s egészen politikai tevékenység által volt igénybe véve, s legutóbb a zágrábi eset alkalmával átlépte az alapszabályokban kitézött határokat, egyszerűen megszüntetendő. Nem szükséges itt nagy vizsgálat. Teljesen elégséges, ha Nagyméltóságod egyedül a zágrábi esetre szorítkozik, s ezt veszi kiinduló pontul; egyéb tényekre és adatokra nincs szükség. Két okmányra van szüksége: az alapszabályokra és a Matica folyó évi november 4-én tartott gyűlésének jegyzőkönyvére. Ez teljesen elégséges arra, hogy a Matica feloszlatását minden elfogulatlan ember előtt indokolja. Ezeket voltam bátor Nagyméltóságodnak előterjeszteni, s ismétlem, hogy híven adtam kifejezést azon hangulatnak, mely a felvidéken uralkodik. Méltóztassék bárkihez – kivéve néhány kétes politikai jellemű képviselőt és tisztviselőt – fordulni valamennyien igazat fognak nekem adni. – Nagy merészség volna tőlem Nagyméltóságodat félrevezetni akarni, s bűnnek tartanám azt minden körülmények között. Szándékom nem félrevezetés, hanem Nagyméltóságod tájékoztatása s azon Nagyméltóságod iránt táplált mély tisztelet és ragaszkodásból eredő ohajtás, hogy Nagyméltóságodé legyen az érdem és dicsőség oly intézkedésnél, mellynél alig tehet nagyobb szolgálatot a magyar nemzetnek. A felvidék lakossága ohajtja és várja ez intézkedést, magok a panszlávok is el vannak rá készülve s resignatióval várják, mert nem hiheti senki, hogy ily alkalmat, mint a szóban forgó elmulasztaná a kormány felhasználni, s most is csodálkoznak már, hogy mindekkoraig nem történt semmi, holott már másfél hónap múlt el a zágrábi ünnepély óta. A felvidék ohajtja és várja Nagyméltóságodtól az intézkedést a haza érdekében s Nagyméltóságod ha ez ügyben gyorsan és erőlesen fog intézkedni, örök emléket állítana magának a felvidék hálás lakossága kebelében. Fogadja Nagyméltóságod mély tiszteletem kifejezését, mellyel maradtam Nagyméltóságodnak. Besztercebányán 1874. december 8-án a. sz. Grünwald Béla s. k. Zólyom megye alispánja.

Katona Csaba

Két nemzedék

Egy apa–fiú konfliktus nemzetiségi háttere*

Egy 92 éves egyetemista

KATONA GÁBOR (1906–1998), volt esztergomi ügyvéd,¹ aki az 1980. év elejétől kezdve állította össze visszaemlékezéseit, az alábbiakat vetette papírra apai nagyapja elhunytáról megemlékezve: „Nagyapa haláláról [...] a Pesti Hírlap egy apró betűs híradásából értesültem, amelyben azt írták, »nyilván a világ legöregebb gólyája az a Kabina Ferenc volt szentendrei ügyvéd, aki 92 éves korában iratkozott be a pozsonyi egyetem orvosi karára.«² Az emlékezet csalóka, ezért a kíváncsiságtól hajtva felütöttem a Pesti Hírlap 1931. évi évfolyamának novemberi lapszámait – az említett nagyapa, ezen írás „főhőse”, ebben a hónapban hunyt el. A november 19-i lapban az alábbi híradásra bukkantam: „Meghalt egy kilencvenkét éves – orvostanhallgató. Prágából jelenti a Pesti Hírlap tudósítója: Pozsonyban meghalt Kabina Ferenc kilencvenkét éves orvostanhallgató, aki hosszú éveken át Budapesten volt ügyvéd, az összeomlás után Pozsonyba költözött és kilencvenéves korában beiratkozott a pozsonyi egyetem orvoskarára.”³

Amint látható, az adatok között feszül némi ellentmondás, de ez bizvást az évtizedek során formálódó emlékezet számlájára írható: Kabina Ferenc – azaz František Kabina – nem volt Szentendre lakosa, ám a 20. század elejétől Békásmegyeren, majd Csillaghegyen élt: vélhetően emiatt említette az őt

---

* A szlovák nyelvű források és irodalom megértéséhez nyújtott segítségéért Farkas Andrea levéltárosnak (BFL), míg a téma szakirodalmát és írásom egészét illető hasznos tanácsaiért és segítségéért Demmel Józsefnek tartozom hálás köszönettel.

¹ A korrektség jegyében illik e ponton megemlíteni azt, ami egyébként is gyanítható, hogy írásom főhősei egyenesági felmenőim: František Kabina (Kabina Ferenc) ükapám, Katona (Kabina) Sándor dédapám, míg az emlékiratot jegyző Katona Gábor nagyapám volt.

² Katona G. vissz. 1. – Ez a visszaemlékezés, illetve más, családtörténeti források (családfák, keresztlevél-másolatok) stb. a család birtokában maradtak fenn.

³ Pesti Hírlap, 1931. 6.

személyesen nem ismerő unoka a közeli Szentendrét lakóhelyeként. Több pontosításra szorul a *Pesti Hírlap* tudósítása is: Kabina nem 92 éves volt halálakor, hanem 87, Trianon után pedig nem költözött Pozsonyba, hanem – néhány évet leszámítva – Csillaghegyen élt tovább. E ponton elérkeztünk két újabb kérdéshez. Az egyik, hogy egyáltalán ki volt František Kabina,⁴ a másik pedig, hogy miért az újságból tudja meg – láthatóan teljességgel véletlenszerűen – az unokája, hogy meghalt?

Apa és fia konfliktusa

Miközben válaszokat keresünk plasztikus korrajz bontakozik ki a háttérben: a dualizmus Magyarországnak nemzetiségi kérdése, ezen belül a szlovák nemzetiségé, illetve az asszimilációé. Jelen esettanulmány azt látszik bizonyítani, hogy a családi életutak feltárását célzó mélyfúrások – ha úgy tetszik az intergenerációs mobilitás vizsgálatai – tán e kérdés tekintetében sem érdektelének, mert az alább tárgyalandó apa–fiú viszony sajátos jelentést nyert a nemzetiségi kérdés erőterében. Szándékosan használtam a viszony szót, mert az apa, František Kabina és a fiú, Katona Sándor semmiféle személyes kapcsolatot nem ápolt egymással a fiú gimnazista éveitől fogva, de valamilyen viszonyuk mégis volt.⁵ Milyen ellentét késztehetette e két makacs férfit ilyen engesztelhetetlen haragra? A válasz kettős, amint azt meglehetősen tömörséggel megtudjuk az unoka visszaemlékezéseiből: „Édesapám körülbelül tizenöt éves korában Édesanyjának korai halála után apjának, a pánszláv érzelmű Kabina Ferencnek e kétszeres okból örökre búcsút mondott s nagyanyjának, Furbászné Balásffy – Blarazin – Ágnesnek védőszárnyai alá menekült, akinek aztán sírja helyén építtette meg a családi sírboltot is.”⁶

Kissé részletesebben kibontva fentieket: a családi emlékezet úgy tudja, hogy František Kabina felesége, Furbász Paulina (Paula) elhunyt idején már szeretőt tartott, akit, nem várva meg az ilyenkor szokásos gyászévet, röviddel

---

⁴ Kabináról kiváló életrajzot jelentetett meg a közelmúltban szlovák nyelven Roman Holec, amelyre az alábbiakban nagymértékben támaszkodom: HOLEC, 2001.

⁵ Amit jelez, hogy Katona Gábor úgy emlékezett, mostohaanyjuk megtiltotta František Kabina halálhírének közlését, nehogy az felborzolja Katona Sándor idegeit: apjának nevét kiejteni sem volt szabad jelenlétében. Ezt igazolja Katona Gábor egy 1940-ben kelt – unokatestvéréhez, Sággy Ferenchez írt – levelének részlete is: „Api az ő és az apja közötti viszony miatt nagyapánkról soha nem beszélt nekünk.” KG levél.

⁶ Katona G. vissz. 1.

megözvegyülése után feleségül vett.⁷ Ez az esemény pedig olyannyira felháborította öt gyermeke – Sándor, Jenő, Olga, Irma és Gizella – közül az egyik fiút, Sándort, hogy szakított apjával, további taníttatásáról és neveltetéséről ettől fogva az anyai nagymama, özvegy Furbász Adolfné, Balássfy (Blarazin) Ágnes gondoskodott, aki Esztergomban lakott.⁸ Mivel pedig a fiú ezt követően mindenben ellent akart mondani a meggyűlölt apának, ahogy apja a szlovák nemzeti mozgalom híve volt, úgy ő lelkes magyarrá lett, és nevét Kabináról Katonára magyarosította 1906. június 28-án, a Belügyminisztérium engedélyével.⁹

Meglehetősen nyilvánvaló, hogy ez a családi hagyomány erősen torzítva és leegyszerűsítve – továbbá egyoldalúan, az apjával szakító fiú, Katona Sándor álláspontját tükrözve – maradt fent, éppen ezért tán nem hiábavaló más forrásokat is kézbe venni. Annál is inkább, mert egy nemrég megjelent František Kabina-életrajz e történetet a másik oldalról láttatva úgy fogalmaz, hogy Kabinának gyermekeiben nem sok öröme tellett, mert anyjuk és nagyanyjuk, valamint az iskolai nevelés hatására elmagyarosodtak.¹⁰ Egy történet két olvasata? A továbbiakban e köztörténeti jelentőségű magánügy hátterét próbálom meg részletesebben feltárni. Ennek legérdekesebb eleme pedig – megítélésem szerint – az apa, František Kabina életútja.

Rövid életrajz

František (másképp Franko vagy Ferko) Kabina – Kabina Ferenc – 1844. október 13-án látta meg a napvilágot Szénásfalun (Bzenica)¹¹ és Budapesten halt meg 1931. november 11-én.¹² Édesapja, András (Andrej) mészáros volt,¹³ így a fiatal Ferencnek meg kellett küzdenie az elsőgenerációs értelmiségi lét

---

⁷ „Özvegye – korábbi szeretője –, egy bécsi származású hölgy Csillaghegyen élt nyomorban és ott is halt meg. Olga nagynéném temettette el. A düledező házat később lebontották.” Katona G. vissz. 1. – Kabina második feleségének bécsi származását, illetve német anyanyelvűségét (sőt férjével ebből fakadó vitáit) Roman Holec is említi: HOLEC, 2001. 158., 161.

⁸ „Apikánknak volt azon nagyanyja, aki nevelte Őt.” KG levél.

⁹ KS keresztlevél.

¹⁰ HOLEC, 2001. 158.

¹¹ A születés helyét tekintve a források látszólag ellentmondanak egymásnak: hol Geletnek (Hlinik nad Hronom), hol Szénásfalut/Nagyszénást (Bzenicát) adják meg szülőhelynek. A keresztlevél 1940. évi másolatán szlovákul Bzenica szerepel. FK keresztlevél.

¹² SBS, 1989. 11.; KATONA, 1998. 34.

¹³ HOLEC, 2001. 155.

minden nehézségével.¹⁴ Gimnáziumi tanulmányait Besztercebányán (Banská Bystrica) végezte.¹⁵ Ezt követően 1865-től ügyvédsegéd volt a Bars vármegyei Zsarnócán (Žarnovica),¹⁶ majd előbb a pesti, később a bécsi egyetemen jogot hallgatott. Egyetemi tanulmányait 1872-ben fejezte be.¹⁷ 1873. február 22-én megházasodott: annak szülőhelyén elvette az 1849. február 10-én Murányalján (Muraň) Furbász Adolf erdőbíró leányát,¹⁸ Furbász Paulinát (Paulát).¹⁹ A fiatal ügyvéd ezután Selmecebányán (Banská Štiavnica)²⁰ vitt önálló praxist,²¹ amit valamikor az 1880-as évek elejétől Budapesten folytatott.²² Kabina a magyar fővárosban²³ előbb a Gránátos (a mai Városház), majd a Kerepesi (a mai Rákóczi) úton²⁴ vásárolt lakást, és hamarosan a Budapesti Ügyvédi Kamara megbecsült tagja lett.²⁵ 1901-ben belépett a nagyszombati (Trnava) Szent Adalbert Társaságba (*Spolok Svätého Vojtecha*).²⁶ Valamikor az 1900-as évek elején feladta budapesti lakását és kiköltözött Békásmegyeryre, majd Csillaghegyre, ahol birtokán gazdálkodott,²⁷ de rövid időre elhagyta lakóhelyét, hogy 1919–1921 között átvegye a Turóc vármegyei znióváráljai (Klástor pod

---

¹⁴ Édesanyja neve Szkladányi Anna (Anna Skladová) volt. SBS, 1989. 11.; FK keresztlevél; Katona (Kabina) családja.

¹⁵ HOLEC, 2001. 155.

¹⁶ HOLEC, 2001. 155.

¹⁷ SBS, 1989. 11.

¹⁸ FP keresztlevél.

¹⁹ FK házasságlevél.

²⁰ A család bizonyosan kötődött a városhoz: egy 1936-ban kelt visszaemlékezés említ egy Kabina nevű szappanost. NEMESPANNI CZOBOR, [1936]. 80. Ezt pedig egy sajátos irodalmi vonás teszi érdekessé: Féja Géza egyik novellájában bizonyos Kabinánét mint „szép szappangyárosnét” említi meg. FÉJA, 1957. 35.

²¹ HOLEC, 2001. 156.

²² SBS, 1989. 11.

²³ Az, hogy Budapesten élt és tevékenykedett, a szlovák nemzeti mozgalom köreiben – finoman fogalmazva – nem aratott osztatlan elismerést, sokan bírálták érte, nem értették meg mozgatórugóit. HOLEC, 2001. 155.

²⁴ A hely kiválasztása aligha volt véletlen: a Kerepesi út környékén számos szlovák lakott, az itteni vendéglők kedvelt találkozóhelyei voltak a pesti szlovákságnak, így például Andrej Kapusta vendéglője, de az ugyancsak itt álló József főherceg szálloda is gyakorta adott helyet szlovák rendezvényeknek, sőt az evangélikus szlovákság kedvelt gyülekezőhelye, az úgynevezett Luther-udvar is itt volt. Emellett mind a pesti szlovák katolikus, mind a pesti szlovák evangélikus gyülekezet templomát itt építették fel. KATUS, 1999. 140.

²⁵ KATONA, 1998. 34.

²⁶ *Kalendárium*, 2006.

²⁷ KATONA, 1998. 34.

Znievom) gimnázium²⁸ igazgatását.²⁹ A Kabina részvételével még az 1860-as években megalapított gimnázium ekkor kezdte meg működését ismételten, ez készítette őt arra, hogy az általa olyannyira szeretett intézmény szolgáltatába lépjen. Hozzá kell tenni, hogy Csillaghegyről történő távozásához hozzájárult, hogy 1919-ben a kömmün elkobozta birtokát, ezért az 1920-as évek elején Vágsellyén (Šaľa), majd Nyitrán (Nitra) lakott. Ezt követően viszont haláláig csillaghegyi házában élt, sírja a helyi temetőben található.³⁰

Családi háttér

František Kabina családjának lehetőségekhez képest részletes vizsgálatát első-sorban nem a családfakutatás hagyományos irányából szeretném elvégezni, hanem azt keresem, hogy Kabina szlovák tudata milyen forrásokból táplálkozott? A legkorábbi ismert ős bizonyos Kabina János volt, akinek Ignác nevű fia 1800-ban született Zsarnócán. Keresztelőlevelének másolata azonban latin nyelvű, így ez minimális eligazítást sem ad az egyébként is rendkívül bonyolult, identitással kapcsolatos kérdések megválaszolásához.³¹ A következő nemzedékhez tartozik már Andrej Kabina, aki, mint már esett róla szó, František Kabina édesapja volt és mészárosként tevékenykedett. Lehetséges, bár tételesen semmi nem bizonyítja, hogy ő mind szlovákul, mind magyarul beszélt, az azonban bizonyos, hogy fia tökéletesen bírta mind a szlovák, mind

---

²⁸ Ennek jelentőségét az adja meg, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiában ez a gimnázium volt az egyetlen katolikus szlovák középfokú intézmény, amíg nem egész két évtized működés után 1875-ben pánszlávizmus vádjával bezáratták, és csak a csehszlovák állam létrejötte után kezdhetette újra működését. Erről, valamint Kabinának a gimnázium alapításában játszott szerepéről alább részletesebben szólok.

²⁹ KATONA, 1998. 34.

³⁰ HOLEC, 2001. 175.

³¹ KI keresztlevél, 1880. – Itt kell megemlíteni, hogy ezt a keresztlevél-másolatot, csakúgy, mint egy másik Kabina Ignácét (KI keresztlevél, 1790), aki 1790. február 10-én Kabina István fiaként született a Bars vármegyei Nagylócsán (Lovča), nem a második világháború idején a zsidótörvények okán szerezték meg a család akkor élő tagjai, hanem František Kabina fordult levélben 1931. október 12-én a beszercebányai püspökhöz, ősei után kutatva, ami jelzi Kabina ezirányú érdeklődését. A sors furcsa fintora – és egyben igazságtalansága –, hogy Kabina nem láthatta ezeket a keresztlevél-másolatokat, mert mire azok megérkeztek címére, bár a válasz nem késlekedett sokat, ő már nem élt: Marián Blaha beszercebányai püspök a másolatokhoz írt kísérőlevelét egy nappal Kabina halála előtt, 1931. november 10-én vetette papírra. MB levél.

a magyar nyelvet és azokon igen választékosan fejezte ki magát. Házassága viszont már nem a szlovák kultúrkörhöz kötötte: felesége, Furbász Paulina édesanyja a – családi hagyomány szerint – svájci eredetű, nevét idővel megmagyarosító családból származott: Balássfy (Blarazin) Ágnes.³²

Ha az ősök és a szülők után saját nemzedékét nézzük, akkor elsősorban testvéréről, Kabina Jánosról (Jan Kabina) kell beszélnünk. Ő 1837-ben³³ vagy 1836-ban³⁴ született Szénásfalun. Neki sem voltak gondjai a magyar nyelvvel: fiatalon, 1861-ben szülőföldjétől távol, Zala vármegyében vállalt munkát kataszteri erdőbecslőként. 1878-ban északabbra, de nem szlovák, hanem román nyelvterületre, Máramarosszigetre, majd Lugosra került. Innen vonult nyugdíjba erdőmesterként 1904-ben, majd hazatért szűkebb pátriájába, hiszen 1919-ben Besztercebányán érte őt a halál. Kabina János kétnyelvűsége megkérdőjelezhetetlen: zalai munkálkodása idején sorozatban magyarul publikált erdészeti szakcikket (például *A zalamegyei fenyvesek*, *A szentgáli közbirtokosság erdészeti viszonyai*), ugyanakkor Bedő Albert *Erdőőr* című könyvét szlovák nyelvre ültette át.³⁵

Ami František Kabina gyermekeit illeti, az alább részletesebben tárgyalandó Sándoron kívül a többiekénél is erőteljes magyar orientáció figyelhető meg. Másik fia, Jenő³⁶ ugyancsak magyarosította családnevét Kabináról Hollóra.³⁷ Őt Székelyföldre vetette a sorsa, Sepsiszentgyörgyön élt. Fia, az ifjabb Jenő az első világháborúban a székely hadosztály katonája volt, lánytestvérei, Jolán és Irén pedig idővel Veszprém megyébe, konkrétan Pápateszérre költöztek át.³⁸ Aligha lehet kétséges, hogy ők már nem beszéltek szlovákul. A Kabina-fiúk három lánytestvére közül Irma bizonyos Radesics Antal felesége lett: ő férjével és két gyermekével délen, Eszéken élt. Gizelláról azon túl, hogy Pozsonyban lakott, semmit nem tudunk, míg Olga egy magyar dzsentricsalád sarjához ment feleségül, a Heves vármegyei Pásztó környékén kisbirtokos nagysághy Sághy Ferenchez.³⁹ Ezek az adatok abba az irányba

---

³² Katona (Kabina) családja.

³³ SBS, 1989. 11.

³⁴ ZÉK. – A szülőhely esetében nála is az a kettőség áll fenn, mint öccse esetében (Geletnek/Szénásfalun), aminek magyarázatát lásd fentebb.

³⁵ ZÉK.

³⁶ Roman Holec hat gyermeket (három fiút és három leányt) említ munkájában, míg a család birtokában lévő családja csupán két fiúgyermeket tüntet fel. HOLEC, 2001. 158. Meglehet, egyikük nem érte meg a felnőttkort, a kérdés mindenesetre tisztázásra vár.

³⁷ Katona (Kabina) családja.

³⁸ Katona G. vissz. 1.

³⁹ Katona G. vissz. 1.

mutatnak, hogy František Kabina szlovák öntudatát nem tudta átörökíteni számos gyermeke egyikére sem. Katona Sándor tehát e tekinteten nem volt kivétel. Ennek nyilván számos oka de bizonyosan köztük volt az, hogy ha valaki távolra szakad a szlovák nyelvterületről, mint fenti néhány példánk „szereplője”, a nyelvvésztés könnyen bekövetkezhet: a családi viszonyok mellett az iskoláztatás, a társadalmi környezet asszimiláló hatásaival is fokozottan számolni kell.

Nem hagyható említés nélkül az sem, hogy a Kabina család egy másik ága szintén magyarosított: ők a Karvas nevet választották. Közülük több jeles személyiség került ki, így például Karvas (1888-ig Kabina) Emil (1864–1926) királyi erdőtanácsos,⁴⁰ de a legismertebb Imrich Karvaš – Karvas Imre (1903–1981) – volt. Ő – egyebek mellett – arról nevezetes, hogy a második világháború előtti utolsó csehszlovák kormányban tárca nélküli miniszteri tisztséget viselt 1938–1939-ben.⁴¹ E helyt azonban korántsem ez az igazán érdekes, hanem sokkal inkább az, hogy a Kabinából Karvasra magyarosító család „visszaszlovákosodott”, és nevük végén a magyaros „s” betűt a szlovák „š”-re cserélték le.

Egyesületek, oktatás, színház – František Kabina aktivizálódása

František Kabina szlovák nemzettudata viszont a kezdetektől meghatározó lehetett, hiszen alig 18 éves korában, 1863-ban ott találjuk a *Matica slovenská* alapító tagjai között.⁴² Ugyanez a szellemiség érhető tetten abban is, hogy az 1868-ban létrejött három felső-magyarországi szlovák nyelvű gimnázium – Znióvárálja, Turócszentmárton (Martin) és a Gömör-Kishont vármegyei Nagyrőce (Revúca) – közül ez utóbbi (katolikus) gimnázium alapítója Martin Čulennel, egykori besztercebányai tanárával,⁴³ szintén Kabina volt.⁴⁴ Ugyancsak 1868-ban – egyetemistaként, az egyesület megalakulásának évében – tisztségviselője lett a Pesten működő *Slovenský Spolok v Peštbudine* (Pest-budai Tót

---

⁴⁰ GULYÁS-VICZIÁN, 1995. 323.

⁴¹ Életrajza: Imrich Karvaš; CZAMBEL, 2003. 351–364. – Korántsem mellékesen az ő pénzügyi/banki manőverei tették lehetővé, hogy az 1944. évi antifasiszta szlovák felkelés stabil anyagi bázissal rendelkezzen, a felszabadított területen pedig normális pénzügyi élet induljon meg.

⁴² KEMÉNY, 1964. 102.

⁴³ HOLEC, 2001. 156.

⁴⁴ KEMÉNY, 1952. 444.

Egylet),⁴⁵ nevű egyesületnek, amely általános, felekezetekhez és pártokhoz nem kötődő, a fővárosi szlovákságot képviselő kulturális szervezetként működött.⁴⁶ 1870-ben bécsi egyetemi hallgatóként az ottani szlovák hallgatókat tömörítő *Tatran* egyesület első elnökeként találkozhatunk Kabina nevével. Sokrétű érdeklődését jelzi, hogy Hodruson (Hodruš), Selmezbányán és Kormoson (Krnišov) színházi előadások szervezésében vett részt az 1870-es évek első felében.⁴⁷ A kultúra területe mellett František Kabina azonban a politikában is a tettek mezejére lépett, mint látni fogjuk.

Háttérrel a dualizmus nemzetiségi politikájához

A szlovák vezető értelmiség tábora még az 1860-as években szétszakadt, két, egymástól igen eltérő irányzatra, amelyek 1861-től önálló sajtóval is jelentkeztek. A magyarokkal megegyezést kereső körök lapja a *Priateľ Luďu* (*A Nép Barátja*), a nagyobb önállóság irányába törekvő szlovák nemzeti irányzat a *Pešťbudinské Vedomosti* (*Pest-Budai Tudósítások*) volt.⁴⁸ E két irányzat közül az utóbbi területi önkormányzatot akart kialakítani az úgynevezett Felső-Magyarországi Szlovák Kerület (*Okolie*) keretében és Béctől, az ottani kormányköröktől várt ehhez támogatást (miután Pest-Buda megvitatni sem volt hajlandó érdemben a dolgot).⁴⁹ A másik irányzat a megyei szintű autonómiát, valamint az oktatásban és közigazgatásban a szlovák nyelv használatát tűzte ki célul, és ezt a magyar kormányzattal való együttműködés révén látta kivitelezhetőnek. Ez utóbbi volt az ún. „új iskola” (*Nová škola*), amely a turóci „régis iskolával” szemben lépett fel.⁵⁰ Az 1867. évi kiegyezés lehetlenné tette a „régis iskola” érvényesülését, az addig Pesten kiadott újságjuk 1869-ben megszűnt, új lapjuk, a *Národnie Noviny* Turócszentmártonban jelent meg.⁵¹ E viták során kristályosodott ki mindinkább az elsősorban Pesthez kötődő, Ján Palárik terézvárosi katolikus lelkész és Ján Bobula pesti építész által fémjelzett „új iskola” köre, amely – a szlovákság céljainak elérését szem előtt tartva – a mindenkor magyar kormányzattal való együttműködést, az

---

⁴⁵ KOVÁCS, 2006. 71.

⁴⁶ KATUS, 1999. 143.

⁴⁷ František Kabina.

⁴⁸ KATUS, 1999. 138.

⁴⁹ SZARKA, [1993]. 114.

⁵⁰ SZARKA, 1995. 78–81.

⁵¹ KATUS, 1999. 138.

iránta való lojalitást minden másnál fontosabbnak ítélte.⁵² Ám ez az irányzat is kudarcot vallott: a három szlovák nyelvű gimnázium 1874–1875-ben végrehajtott bezárásával (a vád pánszlávizmus volt),⁵³ illetve a *Matica slovenská* 1875. évi megszüntetésével.⁵⁴ Így a szlováksággal szemben nemzetiségi türelmetlenséget mutató magyarországi kormányzati politika erődemonstrációra épülő lépéseivel e csoportosulás törekvései alól kihúzta a talajt.⁵⁵ Lapjuk megszűnt, vezéralakjaik közül Palárik már 1870-ben elhunyt,⁵⁶ Bobula pedig a sorozatos kudarcok hatására felhagyott az aktív politikai szerepvállalással, és ekkortól kizárólag az általa addig is sikerrel űzött üzleti/építészeti életben érvényesült.⁵⁷

František Kabina, az „új iskola” követője

Kabinában buzgó aktivitással párosuló erős igazságkereső öntudat munkált, ami nem a magyar nemzetiség ellen, hanem a szlovák nemzetiség érdekében készítette kulturális és politikai színezetű fellépésre. Gondolkodásának sarkköve volt, hogy a szlovák nemzetnek a magyar nemzettel együttműködve, a történelmi Magyarország (*Uhorsko*) keretein belül kell megtalálnia helyét. Nézetei – részben nyilván belső készítésre, a személyiség éreséből fakadóan, részben pedig külső okok nyomán – nagyon módosultak, de egészében mindig ezt az irányvonalat követte. Felfogása sokakban keltett ellenszenvet, nem egyszer illeték őt szlovák értelmiségi körökben a hungarofil jelzővel, ami nem számított éppen dicséretnek.⁵⁸ Sajátos „különutasságát” olyan momentumok jellemzik, mint például az, hogy Kabinát örömmel töltötte el, mikor sajtóvétségért börtönre és pénzbírságra ítélték (ennek részleteiről lentebb szólok), mert így sokak által megkérdőjelezett hazafisága igazolást nyert.⁵⁹ Hasonlóan jelzésértékű lépés volt részéről, hogy az 1919-től általa igazgatott znióváraljai gimnáziumban – ellentétben a többi hasonló intézménnyel –

---

⁵² KATONA, 1998. 34., SBS, 1989. 11.

⁵³ SZARKA, 1995. 105.

⁵⁴ SZARKA, 1995. 106–107.

⁵⁵ SZARKA, [1993]. 125.

⁵⁶ KATUS, 1999. 139.

⁵⁷ Bobula János néven sikeres építési vállalkozóként működött Pesten, jelentős szerepet vállalva például az Andrássy út kápeinek kialakításában. NIEDERHAUSER, 1999.

⁵⁸ HOLEC, 2001. 156.

⁵⁹ HOLEC, 2001. 163.

nem oktatták az úgynevezett „csehszlovák” nyelvet,⁶⁰ hanem külön a csehet és a szlovákokat.⁶¹

Nem volt rest ahhoz sem, hogy országgyűlési választásokon méresse meg magát. Először még igen fiatalon – az „új iskola” sikerébe vetett hittel – 1869-ben,⁶² majd 1896-ban⁶³ és 1901-ben⁶⁴ a Bars vármegyei újbányai (Nova Baňa), 1907-ben⁶⁵ pedig a Pozsony vármegyei bazini (Pezinok) választókerületben volt képviselőjelölt.⁶⁶ Próbálkozása valamennyi esetben hiábavalónak bizonyult: ez azonban aligha érte őt meglepetésként. Tény az is, hogy politikai szerepvállalása nem szorítkozott a választásokra, a köztes időszakban is igen aktív volt e téren. Ennek csupán egyetlen példája, amelyről Lehoczky Lajos Turóc vármegyei alispán Tisza Kálmánnak, mint belügyminiszternek írt feljegyzéséből értesülünk, hogy Kabina is részt vett a „szlovák nemzeti-ségi választók” (a Szlovák Nemzeti Párt) 1881. április 28-án Turócszentmártonban tartott tanácskozásán. Neve ekkor már ismert lehetett, mert feljegyzésben csupán mint a „selmec” Kabina ügyvédet említette őt Lehoczky.⁶⁷

Baloldali nézetek

Az „új iskola” mérsékelt politikájának fájdalmas kudarcát követően a csalódott Kabina – sokakhoz hasonlóan – óhatatlanul is közelebb került az úgymond „rég”i iskola” köréhez. 1875-ben született Sándor fia keresztapjának Kabina még azt a Kajuch Józsefet (Josef Kajuch) kérte fel, aki 1872 és 1896 között a kormányzó Szabadelvű Párt képviselője volt a Liptó vármegyei rózsahegy

---

⁶⁰ A „csehszlovák” nyelv a gyakorlatban azt jelentette, hogy a frissen létrejött polgári államban kísérlet történt a két nyelv elegyítésére, kvázi egységesítésére.

⁶¹ HOLEC, 2001. 174.

⁶² Munkája: KABINA, 1869.

⁶³ Ekkor az újonnan (1895-ben Zichy Nándor gróf által) alapított Katolikus Néppárt színeiben lépett a választási porondra. HOLEC, 2001. 161.

⁶⁴ Ekkor is a Néppárt színeiben indult. Roman Holec említi meg azt az érdekességet, hogy a választási kampány sikere érdekében Kabina eladta tehenét, és árából zászlókat, szórólapokat készíttetett. HOLEC, 2001. 161.

⁶⁵ Munkája: KABINA, 1907.

⁶⁶ SBS, 1989. 11.

⁶⁷ KEMÉNY, 1952. 643. – Megjegyzendő, hogy Lehoczky meglehetősen lekezelően írt a résztvevőkről: „... ezen pártnak tagjai között társadalmi és vagyoni állás tekintetében épen nincs, és képesség tekintetében alig van a közepszerűségeen túl kiemelkedő egyénisége.”

(Ružomberok) választókerületben.⁶⁸ A *Matica* felszámolását és a gimnáziumok bezárását követően azonban érzékelti lehetett egyfajta radikalizálódást Kabina fellépésében is, ami egyebek mellett baloldali nézeteinek izmosodásában nyilvánult meg. Ugyanakkor továbbra sem volt tapasztalható nála ellenérzés a többségi magyarsággal szemben. Fokozódó antipátiával tekintett azonban a magyar kormányzatra.

Mind határozottabban körvonalazódó eszméit sajátos daccal színeztet demonstratív fellépését néhány konkrét eset felidézése kellőképp meg tudja világítani. 1874. augusztus 6-án a znióváraljai autonóm katolikus gimnázium (amelynek, mint már említettük, Kabina egyik alapítója volt) patronátusa, közgyűlést tartott. Ennek egyebek mellett legfontosabb tárgya az volt, hogy a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter, Trefort Ágoston leiratot intézett a patronátushoz a gimnázium állami kézbe vétele ügyében. Ezt a leiratot, amely – mint utóbb kiderült, okkal – igencsak aggasztotta az eljáróságot, a miniszter nem a patronátus elnökéhez címezte, hanem helyette a besztercebányai püspöknek, aki a patronátusnak „csupán” egyszerű tagja volt. Éppen úgy, mint František Kabina, aki a patronátus közgyűlésen felszólalásában a leiratot ezért törvénytelennek ítélte egyúttal azt is szóvá téve, hogy a püspök – lévén nem ő a patronátus feje – tárgyalópartnerként sem lehet illetékes. Kabinával szöges ellentétben Kohuth József alsókubini (Dolný Kubín) plébános – természetesen ugyancsak patronátusi tag – e kérdésben az alábbiakat fogalmazta meg: „... minden nemzetiségnek a valódi felvilágosítás csak akkor biztosítható, s az csak akkor vezérli boldogságra az egyes nemzeteket, államokat, ha az Krisztus keresztyére támaszkodott.”⁶⁹ A patronátus végül úgy döntött, hogy alakuljon meg egy bizottság, amely tárgyal a kultusztárcával a leirat alapján: ennek a bizottságnak tagja lett Kabina is.⁷⁰ A végeredmény ismert: a gimnázium működését a miniszter felfüggesztette. Számunkra azonban e helyt az a fontos, ami Kabina egyházzal kapcsolatos nézetei tekintetében felsejlett ebben a vitában.

Pár évvel később a *Selmecz* című újság tűzte tollára Kabinát: ez az eset már megelőlegezte azt a különös dacot, ami mindinkább jellemző lett rá, és ami annyit tett, hogy nem volt képes elismerni, ha tévedett. 1876-ban halt meg Deák Ferenc, akinek elhunyt országos gyásszal járt. František Kabina azonban – amennyire az újság tudósításából kiderül – egy előzetesen már

---

⁶⁸ KATONA, 1998. 34.

⁶⁹ KEMÉNY, 1952. 445.

⁷⁰ KEMÉNY, 1952. 446.

meghirdetett bált nem akart elhalasztani csupán a gyász miatt: „A király palotáját [sic!] és a szegény kunyhójában háborítatlanul foglalja el helyét a setét bánat, csak a selmeci polgári casinóban nem lel zavartalan nyugalmat; felveri azt egy hang, amely többek nevében bált rendezni, vigadni akar. [...] Hogy a többek szószólója Kabina helybeli ügyvéd, azt tudja az egész város s maholnap a megye.”⁷¹

A századelő: radikalizálódás és megtorlás

František Kabina fellépésének további radikalizálódása erőteljesen kötődik a századelőn kifejtett szerkesztői/kiadói tevékenységéhez. Már 1878-ban Selmezbányán *Perún* címen politikai-ismeretterjesztő lapot adott ki, 1883-ban az *Uhorské noviny* (Magyarországi újság), 1902–1903 között a *Hlas ľudu* (A Nép Hangja) kiadója és szerkesztője volt.⁷² (Emellett pedig – a teljesség igénye nélkül – a következő újságokban is publikált: *Katolícke noviny*, *Národné noviny*, *Slovenské noviny*, *Slovenské listy*, *Slovák*, *Robotnícke noviny* stb.)⁷³ A legnagyobb jelentőséget közülük Kabina szempontjából kétségkívül a *Hlas ľudunak* kell tulajdonítanunk, amely alcíme szerint „az elnyomott szlovák földművesek, iparosok és munkások politikai és társadalmi havi lapja” volt, híven tükrözve kiadója/szerkesztője baloldali nézeteit.⁷⁴ (Korántsem mellékesen: épp abban az időben, amikor mind erőteljesebbé vált a nemzetiségi politikusok elleni állami fellépés.) Még inkább tükrözi ezeket a nézeteket az a bizalmas jelentés, amelyet a magyar Igazságügy-minisztérium államtitkára, Bernáth Géza írt tárcájának vezetője számára. Bernáth a „nemzetiségi és szocialisztikus lapok és megmozdulások” elleni eljárásokról negyedévente írta jelentéseit. Ezek egyikében, 1904. május 17-én sok más mellett az alábbiakat vetette papírra a „tót nyelven megjelent hírlapok vagy nyomtatványok” tárgyában: „A *Hlas ľudu* című budapesti lap sajtópere Kabina Ferenc békásmegyeri ügyvéd, szerkesztő jogerős elítélésével befejeztetett.”⁷⁵ Egy újabb jelentésben pedig – 1904. augusztus 3-án – Bernáth további információkat osztott meg a miniszterrel: „A *Hlas ľudu* című budapesti szocialista lapnak [...] elkövetett izgatás miatt elítélt Kabina Ferenc ügyvéd, békásmegyeri lakos büntetését megkezdette, sőt [...] az ügyvédi kamara az ügyvédi gyakorlatát is felfüggesztette. Ugyanezen lapban múlt évi március hóban nemzetiség

---

⁷¹ Selmezbányán, 1876. 1.

⁷² KATONA, 1998. 34.

⁷³ SBS, 1989. 11.

⁷⁴ KATUS, 1999. 145.

⁷⁵ KEMÉNY, 1966. 235.

ellen és a papi osztály ellen elkövetett gyűlöletre való izgatás miatt az imént nevezett Kabina Ferenc ellen másik per is indítottatott, melyben az előbb említett izgatás miatt [...] bíróság elítélte, de az ítélet még nem jogerős.”⁷⁶ Kabina végül három hónapot töltött a váci börtönben,⁷⁷ emellett pedig 400 korona pénzbírsággal is sújtották.⁷⁸

A fenti konkrét példákkal érzékeltetett folyamatnak legalább két olvasata van. František Kabina, ahogy tapasztalatai gyarapodtak, nézeteinek mind erőteljesebben, kiérleltebben adott hangot. Ugyanakkor ez részben válasz is volt. A századforduló idején az egymást követő kormányok alatt a nemzeti-ségi – és így a szlovák – politikusokkal, lapokkal, iskolákkal, egyesületekkel szemben nemzetiségi sajtóperek, bírósági eljárások egész sora indult meg. Ez a fellépés erőteljesnek és durvának bizonyult: a szlovák nemzetiségi politika olyan jelentős képviselői kaptak börtönbüntetést, mint például Svetozár Hurban Vajanský, Milan Ivanka, Andrej Hlinka stb.⁷⁹ E hullám ragadta el Kabinát is – egyfelől. Másrészt viszont azzal, hogy épp ezekben a nehéz években felvállalta a *Hlas ľudu* kiadását, amely nem csupán nemzetiségi, de baloldali lapként „halmozottan hátrányos helyzetű” is volt, óhatatlanul magára irányította a figyelmet. Kabina a *Hlas ľudu* szerkesztése mellett ráadásul hajlamos volt kifejezetten demonstratív célzatú „egyéni akciókra” is.

Ezek jellemző példája volt az, amikor levélben fordult a hivatalban lévő magyar miniszterelnökhöz, Khuen-Héderváry Károly grófhoz 1903. július 21-én. Levelében azt kezdeményezte, hogy a megszüntetett *Matica slovenká* alapítása idején általa befizetett összeget a magyar kormány, amely a *Maticát* 1875-ben feloszlatta, fizesse vissza számára, hiszen azt ő csakis erre a célra, a *Matica* működtetésére szánta. Érvelése szerint „az anyagiakban aránylag szegény tót nemzet honhű és lelkes fiai”⁸⁰ hozták létre ezt az együletet. Kellő cinizmussal nem felejtett el arra hivatkozni, hogy az uralkodó, I. Ferenc József császár és király is belépett a *Maticába* 1000 korona tagdíjjal, majd így folytatta gondolatsorát: „A nemes igyekezettel és buzgalommal folytatott kulturai munkához magam is szegődtem, és alapító tagjává lettem, lefizetvén az előírt összeget,

---

⁷⁶ KEMÉNY, 1966. 239.

⁷⁷ Némi fekete humorral azt is mondhatnánk, hogy nemzedékről nemzedékre öröklődő hagyomány a családban a börtönbüntetés: František Kabina, mint láthattuk, Vácott, fia, Katona Sándor – párbajvétségért – Szegeden, míg unokája, Katona Gábor – 1956-os cselekedeteiért – Szolnokon járta meg a börtönt.

⁷⁸ HOLEC, 2001. 163.

⁷⁹ SZARKA, [1993]. 147.

⁸⁰ KEMÉNY, 1964. 102.

mint alapító tag azon célból, hogy azzal tót nemzetem⁸¹ [...] előmozdítsam."⁸² Ezt követően Kabina előbb nehezményezte, hogy például a *Matica* múzeumi gyűjteményét Nyitrára, a Felvidéki Magyarok Közművelődési Egyesületéhez szállították, majd felszólította a miniszterelnököt, hogy tegyen intézkedéseket a *Matica* „*felfüggesztett működését restituálni*". Ha pedig ezt nem teszi meg, akkor kéri vissza az egykor, 1862-ben befizetett 240 koronát, ami 31 év kamataival egyetemben immáron 446 koronát és 40 fillért tesz ki 6%-os évi kamattal számolva.⁸³

Nyilvánvaló, hogy e kicsinyességbe hajló akció valójában nem az egykor befizetett pénzről szólt, és még egyértelműbb, hogy Kabina semmi valós reményt nem fűzött – nem fűzhetett – ahhoz, hogy a *Matica* új életre kel levele nyomán: egész egyszerűen érzékeltetni akarta a helyzet visszaszolgáltatását. A levél egyetlen „eredménye” természetesen az lett, hogy a *Hlas ľudu* révén egyébként is előterébe került Kabinára még inkább odafigyelt a kormányzat. A Közigazgatási Bíróság döntése értelemszerűen az volt, hogy „*a panaszt tényleges tárgyalás nélkül visszautasítja*”.⁸⁴

A politikai pálya értékelése

Mint fentebb láthattuk, František Kabina végül börtönbüntetést kapott az általa szerkesztett folyóiratban közöltek miatt. A *Hlas ľudu* épphogy három évfolyamot ért meg, őt magát pedig működésében az ügyvédi kamara – erős minisztériumi nyomásra – felfüggesztette. Ezekben az években költözött Békásmegyerrre, és nyilván nem írhatjuk pusztán a véletlen számlájára, hogy innentől kezdve már nem ügyvédként praktizált, hanem ottani birtokán gazdálkodott.⁸⁵ Ezt az „önkéntes száműzetést” törte meg azzal, hogy még egyszer megpróbálkozott – 1907-ben – az országgyűlési képviselőjelöltséggel a bazini választókerületben, de ahogy már említettük, ez sem hozott számára diadalt.

Politikai életműve összességében tehát kétségkívül csonka maradt, aminek okát részben azon idealizmusában kell keresnünk, amely a mind kiéle-

---

⁸¹ E ponton érdemes felhívni a figyelmet Kabina szóhasználatára, hiszen akkor él ezzel a kifejezéssel („nemzet”), amikor a magyar nemzeti állam eszméje nemigen „engedte meg” a magyar mellett a határokon belül más nemzetek emlegetését.

⁸² KEMÉNY, 1964. 103.

⁸³ KEMÉNY, 1964. 103.

⁸⁴ KEMÉNY, 1964. 104.

⁸⁵ KATONA, 1998. 34.

zettebb politikai helyzetben is a két nemzet egymásra találását hirdette. „Hungarofil” nézetei, továbbá az, hogy Budapesten, majd a magyar főváros agglomerációjában élt, sokak szemében szlovákságát is kérdőjelessé tette. Aligha véletlen, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács megalakulásának végső folyamatában nem vett részt, és nem kapott meghívót Turócszentmártonba a *Szlovák nemzet deklarációjának* (*Deklarácie slovenského národa*) kihirdetésére sem 1918. október 18-án.⁸⁶ Nem kétséges, hogy ezek a dolgok fájdalmasan érintették őt.⁸⁷ De elszigeteltségének oka volt az is, hogy rendre pökhendinek ható, ellentmondást nem tűrő módon fejezte ki nézeteit, ragaszkodva az általa tudott/tudni vélt igazsághoz. (Igaz, ez a konokság alkalmanként eredményes is lehetett egy-egy kiélezett helyzetben, így például amikor 1919-ben átvette a znióváraljai gimnázium igazgatását, sikerrel akadályozta meg, hogy tradicionális székhelyéről Nyitrára helyezték át az intézményt,⁸⁸ de határozottságát [önfejűségét?] az is mutatja, hogy a csehszlovák oktatásügyi tárcával is perre ment, mikor az nem akart engedélyezni egy, a gimnázium javát szolgáló adománygyűjtést.⁸⁹)

Ezt a makacssággal elegy különbséget azért is fontos hangsúlyozni, mert amellet, hogy ez lehetett Kabina politikai elszigetelődésének egyik eredője, meglehet, épp e stílus okán sem volt képes átörökíteni gyermekeire öntudatát. A másik (az előzőt korántsem kizáró) lehetőség persze – legalábbis Sándor fia esetében feltétlenül – az a magánéleti viszály, amely apát és fiát szembeállította egymással, szabad teret nyitva a fiú életében az elmagyarosító családi (főként anyai és nagyanyai) és iskolai közegeknek.

Katona Sándor rövid életrajza

Katona Sándor 1875. július 31-én⁹⁰ Rozsnyón⁹¹ született, gimnáziumi tanulmányait előbb szülővárosában, majd Esztergomban folytatta, diplomáját Budapesten szerezte.⁹² 16 éves korától neveltetéséről özvegységben élő anyai nagyanyja, Firkász Adolfné Balássfy (Blarazin) Ágnes gondoskodott. 1901-

---

⁸⁶ HOLEC, 2001. 174.

⁸⁷ HOLEC, 2001. 175.

⁸⁸ HOLEC, 2001. 175.

⁸⁹ HOLEC, 2001. 175.

⁹⁰ KS keresztlevél.

⁹¹ O'SVÁTH, 1938. 771.

⁹² O'SVÁTH, 1938. 771.

ben kezdte meg önálló ügyvédi praxisát Esztergomban.⁹³ Ugyanebben az évben a város polgári elitjének egyik jeles családjába házasodott be a szlovák származású fiatalember: az 1879. június 28-án Esztergomban született Magos Emíliát,⁹⁴ Magos Sándor királyi táblabíró és Bleszl Emília leányát vette feleségül 1901. augusztus 31-én.⁹⁵ Ő három fiút szült neki – Miklóst (1903), Gábort (1906) és Sándort (1909) –, de utolsó gyermeke születésének évében, 1909. szeptember 6-án fiatalon elhunyt.⁹⁶ Az özvegy Katona Sándor ekkor hasonlóképp cselekedett, mint a családi hagyomány szerint apja: nem várta meg a gyászév leteltét, máris bejelentette újabb házasságát. Második násza is az esztergomi polgárság vezető rétegéhez kötötte őt: Eggenhoffer Lujzát vette el, aki negyedik fiának, Andornak (1912) lett az édesanyja.⁹⁷ Ami politikai aktivitását illeti, az 1918-ig kimerült abban, hogy ő töltötte be a Polgári Függetlenségi Párt helyi elnöki tisztjét, de a négygyermekes családapá az első világháborút követő esztergomi eseményekben főszerepet vállalt: 1918-ban a helyi Nemzeti Tanács elnökévé választották. Az október 30-ai éjjelét Budapesten töltő⁹⁸ ügyvéd 31-én tért vissza a városba, és még aznap beszédet mondott a városháza erkélyéről.⁹⁹ A baloldali *Esztergomi Népszava* nyomdája házában működött.¹⁰⁰ 1919-ben kényszerből a kommün vádbiztosává lett,¹⁰¹

---

⁹³ O'SVÁTH, 1938. 771.

⁹⁴ ME keresztlevél.

⁹⁵ KS házasságlevél. – Érdekesség, hogy az esketést Csernoch János (akkor főszékes-egyházi apátkanonok) végezte, aki később (1913 és 1927 között, haláláig) esztergomi hercegprímás volt. Érdekesség, hogy Csernoch szlovák paraszti család gyermeke volt, versei szlovákul jelentek meg nyomtatásban.

⁹⁶ ME halotti biz.; *Esztergom és Vidéke*, 1909. 6.

⁹⁷ Katona G. vissz. 3., 103.

⁹⁸ Budapesti élményeiről így írt: „Az utca még csendes volt, és nem mutatta, hogy Budapesten értem meg életem legnagyobb és legboldogabb pillanatát. Oly természetesnek látszott a forradalom kitörése, hogy az első pillanatokban nem is gondoltam arra a nagy munkára és kockázatra, melyből megszületett. Csak örövendtem és izgatott voltam. [...] Egy keresztutcánál nagy automobilal találkoztunk telve katonákkal, akiknek egyike e pillanatban lőtt. Az utasok női része sikoltani kezdett, a villamos megállott és tovább már nem is ment – utasok és kalauzok ott hagyták és én gyalog indultam a Rákóczy ut felé, ahol már a forradalom teljes és feledhetetlen képe tárult elém. Teherautók tömegei száguldoztak, az ut tömve volt emberekkel, az autókön sűrűen katonák, népek sőt elvétve nők is. A katonák folyton lóttek a levegőbe. Virágosó hullott rájuk, őszi fehér-rózsák milliói kerültek elő és minden ember feltűzte, a katonák fel voltak virágozva és utcaautók-stb. népe folyton éljenzett, integetett egymásnak. Örömmámor töltötte el a lelkeket és én teljes mértékben adtam át magamat a feledhetetlen nap örömeinek.” Katona S. vissz. tör. 1.

⁹⁹ „Dr. Katona Sándor elnöknek mindenkoron pártatlan, tapintatos és körültekintő magatartása méltán érdemli ki a város közönségének háláját.” *Esztergom*, 1918. 1.

¹⁰⁰ OA beszéd. 2.

majd mikor erről a posztjáról lemondott, gyermekeivel együtt házi őrizetbe került. Ez akkor történt, amikor a helyi direktóriummal szembekerülő Szabó István városparancsnok május 20-án váratlanul elfogatta a direktórium több tagját, és megbízhatónak ítélt örökre hagyta őket, maga pedig átkelt a Dunán Párkányba a cseh csapatokhoz. Az egyik fogoly, Szentei Sándor belügyi politikai megbízott azonban meggyőzte őreit, hogy engedjék szabadon, majd a Vörös Őrséggel a hídfhoz sietett és ott rövid tűzharc után visszaszorították a Szabó vezetésével Esztergom ellen induló cseh katonákat. Szabó két társát, Varga Dezső István vöröskatonát és Beliczai Aladár volt tengerészt elfogták. Halálos ítéletüket Katona Sándornak kellett volna előterjesztenie, amit azonban nem vállalt.¹⁰² Az új vádbiztos kilétét még Esztergomban sem ismerték pontosan: „bizonyos Faszler nevű pesti alak” került Katona helyére, majd a halálos ítéletek kihirdetése és végrehajtása után – ezt a budapesti tengerészek¹⁰³ hajtották végre június 11-én a város főterén, a Széchenyi téren – Faszlert Perler Ferenc budapesti ügyvéd váltotta fel.¹⁰⁴ A Horthy-rendszer konszolidálódása idején Katona Sándort bírósági retorzió nem érte, Esztergom megbecsült polgára maradt 1936-ban bekövetkezett haláláig, csupán az *Úri Casino* zárta ki – ideiglenesen – sorai közül és az Ügyvédi Kamara indított ellene – eredménytelen – fegyelmi vizsgálatot.

---

¹⁰¹ „Az esztergomi forradalmi törvényszék elnöke Győri János, egy szentgyörgymezői parasztember volt. Vádbiztosa tudtommal egy ismeretlen valaki, aki a törvényszék által kivetett pénzbüntetésekben összegyűlt – ezek kizárólag a hátlapon vonalkázott »fehér« bankjegyek voltak – oly tekintélyes pénzüsszeggel egy szép napon egyszerűen meglépett. A soron levő tárgyalásra nem volt vádbiztos. Győri ekkor a bírósággal szemben lakó Dr. Berényi Zoltánhoz küldte fegyveres követet, hogy őt vádbiztosnak állítsák elő. Zalán bácsi éppen Budapesten tárgyalt s ezért a sikertelen kísérlet után Győri két szuronyos követét Édesapámhoz irányította, akik őt elő is állították s Győri kinevezte vádbiztosnak. Akkori körülmények között ez ellen nem volt apelláta.” Katona G. vissz. 5.

¹⁰² Unokája emlékezését idézve: „Győri a bűnösökre halálbüntetés kiszabását követelte s ilyen értelmű indítványt Édesapámtól, aki ezt azonnal meg is tagadta. Erre őt is házi őrizetbe vették, aminek következtében a megtorlástól megrettenve Édesapám idegrohamokkal ágyának esett, míg két fegyveres őr a házunk kapujában tartózkodott. [...] Abban az időben négyen voltunk kölyök testvérek s az értünk való aggodásban Édesapám teljes idegösszeroppanásban feküdt odahaza.” Katona G. vissz. 5. Katona Sándor vádbiztosként való ellenállását a lapok híradásai is igazolják: „A tárgyalást nem tarthatták meg azonnal, mert az akkori vádbiztos nem készítette el a vádiratot, amiért aztán a népbiztosság felmentette a vádbiztosi teendőik alól. [...] Dr. Berényi Zoltán [...] elmondja, hogy ő és dr. Katona minden áron meg akarták akadályozni az ítéletet.” Esztergom és Vidéke, 1921. 2.

¹⁰³ A rend helyreállítására a fővárosból érkező fegyveres alakulatok.

¹⁰⁴ O'SVÁTH, 1938. 166.

Apa és fia: kettős mérce

Térjünk vissza történetünk legszemélyesebb eleméhez, ahhoz, amely az apa és a fiú viszonyának megromlását indokolja: az elhunyt édesanya emlékével szembeni tiszteletlenség, illetve František Kabina szlovák érzülete. Vajon mennyire volt valós e két indok adott helyzetben, illetve mennyire érett az emlékezet alakulása következtében mind fontosabbá akár egyik, akár másik? Teljesen megnyugtató válasz nyilván nincs, de az kétségtelen, hogy apa és fiú egyénisége és életpályája kínál néhány párhuzamot. Mindketten jogot végeztek, ügyvédként praktizáltak. Mindkettőjükben munkált egy erős késztetés a közösségi szerepvállalásra, mindkettőjükre jellemző volt egy büszke, már-már gögös ragaszkodás, dac a saját (vélt) igazukhoz. Mindkettőjük politikai nézeteiben fontos szerepet kapott a baloldaliság.¹⁰⁵ A legfurcsább „találkozási pont” mégis a második házasság és a gyászév kérdése. František Kabina unokája, Katona Gábor így emlékezett édesapja második házasságáról: *„Édesapánkat nagyon lesújtotta Édesanyánk korai, tragikus halála. Mesélték, hogy napokon át bezárkózva irodájába csak ivott – soha nem volt italos ember –, úgy, hogy már megzavarodástól tartott a család, akik azt remélték, hogy Édesanyánk húgát, Bertikét fogja majd feleségül venni. Nem így történt. Azt hiszem, úgy gondolta, hogy most, hogy itt maradt felesége nélkül a három gyerekkel, minden összeomlott körülötte s annál nagyobb volt a felháborodás, hogy még a gyászév letelte előtt újbóli házasságkötését bejelentette és az a gyászév letelte után azonnal el is következett.”*¹⁰⁶

Vagyis a hagyomány szerint kézenfekvő az érv, hogy miért is volt olyan sietős újránősülni Katona Sándornak: a szegény árvák miatt. Ellenben František Kabináról úgy emlékeztek, hogy korábbi szeretőjét vette el – arról szó sem esett, hogy neki is öt (vagy hat) gyermekről kellett gondoskodnia megözvegyülését követően. Mintha ugyanaz a cselekedet emitt felelősségből fakadó erény, amott érzéketlenségre épülő bűn volna. Soha nem tudjuk meg, hogy pontosan mi motiválta második házasságuk előtt František Kabinát és Katona Sándort, de nem is ez a lényeges, hanem az, ahogy az unoka, Gábor emlékezik: emlékezete forrása pedig nem lehet más, mint az édesapja által

---

¹⁰⁵ Katona Sándor 1918-ról fennmaradt emlékirat-töredékében így vallott erről, arra emlékezve, hogy az *Esztergomi Népszava* hasábjain támadás érte személyét: *„Erre [...] vonatkozólag is megkérdeztem Szentgyörgyit és kérdést tettem, miért vett tollhegyre engem, aki szocialista vagyok 9/10 részben. Erre ő viszont azt kérdezte, hogy mi az az 1/10, amiben nem vagyok az. Azt feleltem, hogy nem vagyok nemzetközi és kommunista, – mire ő megjegyezte, hogy épp ez a lényeg, épp csak 1/10 részben vagyok szocialista.”* Katona S. vissz. tör. 1.

¹⁰⁶ Katona G. vissz. 3.

ráhagyományozott elbeszélés. Csak Katona Sándor lehetett az, aki megosztotta fiával, hogy miért is szakított apjával, felhozva a kettős érvet, a korai újraházasodást a szeretővel és a szlovák érzületet. Az információ tehát az ő mentalitásra nézve fontos és hiteles forrás.

Magyarosító környezet

Az apját elhagyó tizenéves Katona – ekkor még Kabina – Sándor Esztergomban tipikusan olyan környezetbe került, ahol fontos volt a magyarságtudat. Az esztergomi német eredetű polgárcsaládok büszkék voltak magyarságukra a prímásvárosban (Bleszl, Einczinger, Grósz, Etter stb.). Már esett róla szó, hogy a fiatal Sándort befogadó anyai nagymama családja is magyarosította nevét Blarazinról Balásffyra. Katona Sándor első feleségének, Magos Emíliának a családja is azok közé tartozott, akik korán, már a 18. században levetették német hangzású eredeti nevüket, a Hoch-ot, és lettek helyette – tükörfordítással – Magossá.¹⁰⁷ Katona Sándor apósa, Magos Sándor, pedig – gyerekkori emlékei alapján – vélhetően nem kedvelte a szlovákokat.

Egy régi nyitrai történet

A szintén jogvégzett Magos Sándor, a dualizmus-kori esztergomi elit e jeles és köztiszteletnek örvendő képviselője – pályája csúcán az esztergomi járásbíróság vezetésének megtartása mellett a királyi ítélőtábla bírója¹⁰⁸ – 1851. február 23-án született Esztergomban Magos Ferenc szabómester és Piller Borbála gyermekeként.¹⁰⁹ Alig nyolcéves volt, amikor édesapja halála miatt félárvaságra jutott, édesanyja azonban röviddel később ismét férjhez ment, a szerencsés kiválasztott bizonyos Schmidt (Kovács) Ferenc lett:¹¹⁰ amikor 1859-ben Piller Borbálát az esztergomi árvabizottmány saját gyermeke gyámjává jelölte ki, asszonyneve már Schmidtné volt.¹¹¹ Magos Sándor tanulmányait az esztergomi bencés gimnáziumban kezdte meg, de a második év már a nyitrai gimnáziumban találta őt.¹¹² Hogy miként került épp Nyitra-ra,

---

¹⁰⁷ Magos (Hoch) családja.

¹⁰⁸ *Esztergom és Vidéke*, 1895. 1.

¹⁰⁹ Magos S. kereszlevél.

¹¹⁰ Apró adalék: ő is megváltoztatta a nevét és lett Kovács Schmidtből.

¹¹¹ Gyámnöi rendelvény.

¹¹² Magos Sándor nyitrai diákoskodására nézve: KATONA, 2003. 147–160.

annak magyarázatáról forrásaink nem árulkodnak, de valószínű, hogy nem kívülről jött kényszerítő oka volt annak, hogy a fiú máshol folytassa tanulmányait: talán azt remélték, hogy az apját elvesztő gyermeknek jót tesz a környezetváltás. Ezt anyai nagybátyja, az Esztergomból Ceglédre költözött Piller János leveléből tudjuk, aki sógorának, Kovács Ferencnek levelet írva utalt az iskolaváltás tudatosságára: „*És a Sándor kisötsém is megemlékezett rólam nevem napjára mire gondoltam hogy ki is írhat nekem Nyitráról semmi féle ösmérsöm ott nem tudomra nem létezett csak akkor csudálkoztam midőn Sándor ötsém nevét olvastam hogy mit is keres Nyitrán holott őt Selmezcze vitték tanulni és majd meg köszönöm neki ha haza megyek mert gondolom hogy otthon fogom találni.*”¹¹³

Magos Sándor – levelei tanúsága szerint – nem érezte jól magát Nyitrán. 1863. március 9-én mostohaapjának és édesanyjának írt levele nehézségekről tanúskodik: úgy vélekedett, hogy azért lett „csak” 15. a bizonyítványa alapján, mert nem tud „tótul”.¹¹⁴ Pénzt kért tanításra, könyvekre és csizmatalpalásra, valamint emlékeztetett, hogy húsvétot követően újabb 50 forintra lesz szüksége kosztja fejében. Több más, fennmaradt levele alapján az érzékelhető, hogy a diák egyedül érezte magát az idegen városban. 1861. április 16-án kelt újabb levének minden sora súlyos gondjairól tanúskodik. Nyomasztónak érezhette helyzetét, másképp ilyen tartalmú levéllel aligha mert volna szüle-ihez fordulni. „*Egy igen fontos dolog kényszerít tollat fogni kezembe.*”¹¹⁵ – írta, majd arról tájékoztatta őket, hogy tanáraitól sorozatos igazságtalanságokat kényszerül elszenvedni: secundát kap érdemtelenül, bezárásra ítélik, és ennek oka az, hogy mostohaapja nem kereste fel oktatóit. Az elkeseredettség végül az alábbiakat íratta vele: „*Én már el vagyok határozva akár korcsmáros akár kereskedő lenni de oskolába többé nem járok. Vagy ha éppen arra leszek kényszerítve többet nem tanulok. S ezen kérésemet már meg nem változtatom.*”

Hogy a szülők miként reagáltak a szokatlan hangvételű és tartalmú levélre, nem tudjuk. A következő olyan levél, amely fennmaradt Magos Sándor nyitrai diákévei idejéről, már rendezett viszonyokról adott hírt. Ami itt és most igazán érdekes, az Magosnak az a – már idézett – gondolata, hogy retorzió érte, amiért nem tud „tótul”.¹¹⁶ Nyilván soha nem fogjuk megtudni, hogy valóban fakadtak-e hiányos nyelvtudásából problémái, amelyek bántó-

---

¹¹³ PJ levél.

¹¹⁴ MS levél a.

¹¹⁵ MS levél b.

¹¹⁶ Tehát miközben Magos Sándort Nyitrán épp a szlovák nyelv ismeretének hiánya nyomasztotta, az a férfi, aki Emília leánya későbbi férjének édesapja – František Kabina –, ekkor mint a *Matica slovenská* egyik alapító tagja kezd ismertté válni.

lag hatottak rá, vagy egyszerűen csak egy rosszul tanuló fiú keresett mindenféle kifogásokat, hogy – ezúttal szó szerint – magyarázza a bizonyítványát. Magas Sándor szavai mindenesetre árulkodnak arról a környezetről (a szülőkeről), amelyben a fiú hathatós érvként hozakodhat elő a szlovák nyelvismeret hiányából fakadó retorzióval. Azaz: akár érte őt igazságtalanság emiatt, akár nem, a lényeg, hogy hitte, magyarázatul szolgálhat vele.

Összegzés helyett

Ez a férfi volt tehát az édesapja Magos Emíliának, Katona Sándor feleségének. Természetesen nem azt a képtelen tételt kívánom igazolni, hogy a későbbi após Nyitrán diákként elszenvedett – vélt vagy valós – sérelmei okán szélsőséges magyar nemzeti érzést plántált leányába, hogy aztán vejétől is megkívánja nézetei követését. De e hosszabb kitérő tán nem volt hiábavaló, ha abban annak egyik összetevőjét látjuk, hogy Esztergomban az ottani új környezetben minden tényező abba az irányba fordította a fiatal Kabina Sándort, hogy egyre inkább erősödjön magyarságtudata: az iskoláztatása, a nagynyai nevelés, a városi környezet, végül pedig menyasszonya, majd felesége családja. Ez abban csúcsonyult ki, amikor immár nős emberként, önálló ügyvédi praxissal, a főtéren álló emeletes ház tulajdonosaként rászánta magát arra a lépésre, hogy nevét is megváltoztassa,¹¹⁷ ezáltal immár formálisan is integrálódva az esztergomi elitbe. Kabina Sándorból Katona Sándor lett.¹¹⁸

Összességében megkockázatom: a nemzetiségi ellentét nem annak volt az oka, hogy az ifjú Kabina Sándor apjával összeeszeve nagynyája védőszárnyai alá menekült. Sokkal inkább annak, hogy az évtizedek nem enyhítették, hanem elmélyítették az ellenérzést a csak hírek révén, a szlovák nemzeti politika képviselőjeként ismert apával szemben. Az anya emlékét buzgón ápoló fiúi dac a magyar környezetben töltődhetett fel idővel mindinkább a nemzetiségi türelmetlenséggel és válhatott az mind fontosabbá, egyúttal pedig

---

¹¹⁷ Katona Gábor elmondása szerint a legidősebb fiú, Miklós még Kabinaként született, míg ő mint másodszülött már Katonaként, és ez a tény hosszú időn át alkalmas volt rá, hogy bátyját bosszantsa vele. Az emlékezet azonban ezúttal is csalókának bizonyult: Katona Gábor neve élete első négy hónapjában (februártól júniusig) Kabina Gábor volt; igaz, bátyja három évig viselte a szlovák nevet.

¹¹⁸ Teljes neve egyébként Kabina Sándor József Miloslav Kálmán volt: talán nem kell külön kiemelni, hogy ezt a nem éppen magyarosan hangzó nevet nem használta – igaz, a Józsefet és a Kálmánt sem. KS keresztlevél.

Katona Sándor emlékezetében az apjával való kiengesztelhetetlen ellentét egyik alapvető forrásává.

Kitekintés – František Kabina és Katona Sándor emlékezete

František Kabinát a mai napig a szlovák kultúrtörténet jeles alakjaként tartják számon. 2006. február 16-án Jozef Karvaš dzsesszzenész, aki a Kabina család azon ágából származott, amelyik nevét hajdan Karvasra magyarosította, büszkén nyilatkozott származásával kapcsolatban arról, hogy egyik dédnagybácsija Andrej Kmeť¹¹⁹ volt, a másik pedig František Kabina „szerkesztő és kiadó”. Megemlítette Imrich Karvaš nevét is, illetve azt, hogy büszke a Karvas-Kabina családra.¹²⁰ Kabina szlovákiai elismertsége megkérdőjelezhetetlen.¹²¹ Eközben a Duna túlpartján, Esztergomban, fia egykori lakóházán, az esztergomi főtéren a 13. szám alatt álló, 1843-ban épült klasszicista, emeletes házon, amelyet Katona Sándor a 20. század elején a helyi Takarékpénztártól vásárolt meg,¹²² 1989 ősze óta emléktábla jelöli, hogy itt élt egykor Katona Sándor, az esztergomi Nemzeti Tanács elnöke.¹²³ Ilyenné vált két hősrünk alakja, amikor az emlékezet szoborrá merevítette őket. A nemzeti emlékezetek minden kapcsolatot eltüntettek közöttük, pedig apáról és fiáról van szó.

---

¹¹⁹ A sokoldalú Andrej Kmeť (1841–1908) néprajztudós, régész, geológus és botanikus. Andrej Kmeť, akárcsak František Kabina, Szénásfalun (Bzenicán) látta meg a napvilágot. A Kabina és Kmeť család nemzedékeken átívelő szoros kapcsolatát jelzi, hogy František Kabina keresztapja bizonyos Stefan Kmeť volt. FK keresztlevél.

¹²⁰ „*Môj prastrýko bol kňaz, etnograf a vlastivedný bádateľ Andrej Kmeť, ďalší prastrýko bol redaktor a vydavateľ František Kabina. Minister obchodu za Československej republiky v Benešovej vláde a guvernér Slovenskej banky Imrich Karvaš bol môj strýko. Som hrdý na celý rod Karvašovcov–Kabinovcov.*” Jozef Karvaš.

¹²¹ A bazini könyvtár honlapján emlékezett meg arról, hogy a tavalyi évben volt a 75. évfordulója František Kabina halálának (*Kalendárium*, 2006). Életrajzát közli a Szlovák Életrajzi Szótár (SBS, 1989. 11.). A pozsonyi egyetemen diplomamunka is született róla (MAROSZOVÁ, 1998). Nemzetgazdasági nézeteiről önálló írás emlékezik meg. (MAROSZOVÁ, 2000. 193–197.). Pályaképe Roman Holec tollából néhány éve látott napvilágot (HOLEC, 2001). A Szlovák Nemzeti Levéltárban saját fondja van (*Osobné fondy*).

¹²² BARDOLY-HARIS, 2006. 59.

¹²³ OA beszéd. 1.

Katona Csaba: Dve pokolenia: pozadie jedného národnostného konfliktu medzi otcom a synom

Štúdia skúma pozadie zdanlivo nezmieriteľného protikladu Františka Kabinu, zaujímavej postavy slovenského národného hnutia 19.-20. storočia, a jeho syna Alexandra Katonu (Kabinu). Kabina, ktorý počas svojho dlhého a skutočne kuriózneho života (1844-1931) pôsobil ako advokát, redaktor, vydavateľ, statkár atď., so svojim synom od jeho stredoškolských čias vôbec nebol v kontakte. Chlapca vychovávala z matkinej strany stará mama v Ostrihome. Podľa rodinných spomienok vzťah týchto dvoch mužov sa preto prerušil, že otec po smrti svojej manželky nepočkal ani jeden rok a už sa opäť oženil, avšak významnú úlohu v definitívnom ukončení ich vzťahu zohralo aj uvedomelé slovenské myslenie. Alexander Katona (1875-1936) vyrastal v maďarskom jazykovom prostredí, pomaďarčenie jeho mena tiež vypovedá o jeho zmýšľaní. Zmena jeho politickej príslušnosti naznačuje, že v roku 1918, v čase jesienkovej revolúcie, bol predsedom ostrihomskej Národnej rady. Na základe zachovaných prameňov národnostný konflikt nadobudol svojské národnostné zafarbenie, taktiež je však pravdepodobné, že nie slovensko-maďarský protiklad hral úlohu v ukončení ich vyťahu, ale skôr to, že otec a syn s podobnou tvrdohlavou povahou, ktorí sa ani nestýkali, sa ani nepokúsili o zmierenie.

Fordította: Angelika Dončová

Felhasznált irodalom és rövidítések

Kiadatlan források:

FP keresztlevél = Furbász Paulina keresztlevelének másolata. Murányalja, 1940. július 8. Magántulajdon.

FK házasságlevél = František Kabina és Furbász Paula házasságlevelének másolata. Murányalja, 1940. július 8. Magántulajdon.

FK keresztlevél = František Kabina keresztlevelének másolata. Geletnek, 1940. július 4. Magántulajdon.

Gyámnoi rendelvény = Az esztergomi árvabizottmány gyámnoi rendelvénye özvegy Magos Ferencné (Schmidt Ferencné) Piller Borbála részére. Esztergom, 1859. május 13. Magántulajdon.

Katona (Kabina) családja = A Katona (Kabina) család családfája. Készítette: KATONA Gábor. Kézirat, 1988. Magántulajdon.

KG levél = Katona Gábor levele Sággy Ferenchez. [Esztergom], 1940. január 22. Magántulajdon.

Katona G. vissz. = Katona Gábor visszaemlékezései. Vegyes gép- és kézirat, 1980-as, 1990-es évek. Magántulajdon.

Katona S. vissz. tör. = Katona Sándor visszaemlékezés-töredékei. Kézirat, 1918 után. Magántulajdon.

KI keresztlevél, 1790 = Kabina Ignác (sz.: 1790) keresztlevelének másolata. Nagylócsa, 1931. november 2. Magántulajdon.

KI keresztlevél, 1800 = Kabina Ignác keresztlevelének (sz.: 1800) másolata. Zarnóca, 1931. november 2. Magántulajdon.

KS házasságlevél = Katona Sándor és Magos Emília házasságlevelének másolata. Esztergom, 1940. június 18. Magántulajdon.

KS keresztlevél = Katona Sándor keresztlevelének másolata. Selmecebánya, 1940. június 22. Magántulajdon.

Magos (Hoch) családfa = A Magos (Hoch) család családfája. Gépirat. Magántulajdon.

MB levél = Marián Blaha besztercebányai püspök levele František Kabinához. Garamszentkereszt, 1931. november 10. Magántulajdon.

ME halotti biz. = Magos Emília halottvizsgálati bizonyítványa. Budapest, 1909. szeptember 6. Magántulajdon.

ME keresztlevél = Magos Emília keresztlevelének másolata. Esztergom, 1940. június 18. Magántulajdon.

MS keresztlevél = Magos Sándor keresztlevelének másolata. Esztergom, 1940. június 18. Magántulajdon.

MS levél a = Magos Sándor levele szüleihez. Nyitra, 1863. március 9. Magántulajdon.

MS levél b = Magos Sándor levele szüleihez. Nyitra, 1863. április 16. Magántulajdon.

OA beszéd = Ortutay András levéltár-igazgató 1989. október 31-i táblaavató beszédének szövege. Gépirat, 1989. Magántulajdon.

PJ levél = Piller János levele (Kovács Schmidt) Ferenchez. Cegléd, 1863. július 25. Magántulajdon.

Kiadott források és feldolgozások:

BARDOLY-HARIS

2006 *Magyarország műemlékjegyzéke. Komárom-Esztergom megye.* Szerk.: BARDOLY István–HARIS Andrea. Budapest, KÖH, 2006.

CZAMBEL

2003 CZAMBEL, Samuel: Slovenská národná banka v službách Slovenkého národného povstania. Zástoj guvernéra Imricha Karvaša v jeho prípravách. In: *Ľudia, Peniaze, banky. Zborník z konferencie.* Bratislava, Národná banka Slovenska, 2003. 351–364.

Esztergom

1918 *Esztergom*, 24. 1918. november 1. 1.

Esztergom és Vidéke

1895 *Esztergom és Vidéke*, 17. 1895. július 14. 1.

1909 *Esztergom és Vidéke*, 31. 1909. szeptember 8. 6.

1921 *Esztergom és Vidéke*, 43. 1921. április 12. 2.

FÉJA

1957 FÉJA Géza: Bresztováczy és az ördög. In: FÉJA GÉZA: *Bresztováczy és az ördög.* Budapest, Magvető, 1957. 5–39.

František Kabina

František Kabina (13. 10. 1844.–12. 11. 1931.) [<http://www.hodrusa-hamre.host.sk/frantisekkabina.php>] 2007. március 2.

GULYÁS-VICZIÁN

- 1995 GULYÁS Pál-VICZIÁN János (szerk.): *Magyar írók élete és munkái*. XVI. kötet. Budapest, Argumentum-MTAK, 1995.

HOLEC

- 2001 HOLEC, Roman: *Nepochopený* (Franko Kabina). In: HOLEC, Roman: *Zabudnuté osudy. Desat' životných príbehov z novodobých slovenských dejín*. Martin, Matica slovenská, 2001. 155–176.

Imrich Karvaš

Judr. Imrich Karvaš

[<http://www.muzeumsnp.sk/osobnost/karvas/htm>] 2007. március 2.

KABINA

- 1869 KABINA, František: *Pozdrovenie mojím milým spalvobčanom volebného okresu novobaňského*. Banská Štiavnica, 1869.
- 1907 KABINA, František: *Môj program k nastávajúcej volebnam okrese Pezínok*. Budapest, 1907.

Kalendárium, 2006

Kalendárium 2006. Regionálne osobnosti z databázy Malokarpatskej knižnice v Pezínku [<http://www.kniznicapezinok.sk/stuff/kalendarium-2006.doc>] 2007. március 2.

Jozef Karvaš

KARVAŠ, Jozef: *Mylne ma považujú za antikomunistu*.

[<http://www.spravy.pravda.sk/tlac.asp?r=sk-robot&c=A060216-11290>] 2007. március 2.

KATONA

- 1998 KATONA Csaba: Egy budapesti szlovák kultúrpolitikus. In: *Népszabadság (Hétfő)*, 58. (1998. december 11.) 34. 8.
- 2003 KATONA Csaba: „Én már itt tanítómától eleget szenvedtem.” – Egy diák hétköznapijai Nyitrán az 1860-as években. In: *Két évszázad gyermekei. A tizenkilencedik-huszedik század gyermekkorának története*. Szerk.: PUKÁNSZKY Béla. Budapest, Eötvös József, 2003. 147–160.

KATUS

- 1999 KATUS László: Szlovák politikai és társadalmi élet Budapesten a dualizmus korában. In: *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*. Szerk.: GYÁNI Gábor–PAJKOSSY Gábor. Debrecen, Csokonai, 1999. 137–151.

KEMÉNY

- 1952 *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. I. kötet. 1867–1892. Szerk: KEMÉNY G. Gábor. Budapest, Tankönyvkiadó, 1952.
- 1964 *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. III. kötet. 1900–1903. Szerk.: KEMÉNY G. Gábor. Budapest, Tankönyvkiadó, 1964.
- 1966 *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. IV. kötet. 1903–1906. Szerk.: KEMÉNY G. Gábor. Budapest, Tankönyvkiadó, 1966.

KOVÁCS

- 2006 KOVÁCS Anna: *A szlovákok élete és kultúrája Budapesten a dualizmus korában (1867–1918)/Život a kultúra Slovákov v Budapešti v období dualizmu (1867–1918)*. Piliscsaba–Esztergom, PPKE BTK Szlavisztika–Közép-Európa Intézet Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, 2006.

MAROSZOVÁ

- 1998 MAROSZOVÁ, Barbora: *Franko Kabina (1844–1931). Diplomová práca*. Bratislava, FF UK, 1998.
- 2000 MAROSZOVÁ, Barbora: *Národohospodárske úvahy Franka Kabinu*. In: *Historické štúdie*, 41. Red.: KRAJČOVIČ, Milan–KAMENICKÝ, Miroslav. Bratislava, Veda vydavateľstvo SAV, 2000. 193–197.

NEMESPANNI CZOBOR

- [1936] NEMESPANNI CZOBOR László: *Hetven évvel ezelőtt... Selmezbányaiak emlékkönyve*. Selmezbányaiak Egyesülete Budapesten, [1936]. 76–82.

MINÁČ

- 1989 *Slovenský biografický slovník*. III. zväzok K–L. Red.: MINÁČ, Vladimír. Martin, Matica slovenská, 1989.

NIEDERHAUSER

- 1999 NIEDERHAUSER Emil: Honfoglalás és Millennium. In: *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*. Szerk.: GYÁNI Gábor–PAJKOSSY Gábor. Debrecen, Csokonai, 1999. 153–158.

Osobné fondy

- Osobné fondy František Kabina, 1891–1937.*
[<http://www.civil.gov.sk/SNARCHIV/m-2.htm>] 2007. március 4.

O'SVÁTH

- 1938 O'SVÁTH Andor: *Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék multja és jelene*. Szerk.: SZALAY Béla–VAJAS Lajos. Sashalom, Magyar Vármegyék és Városok Multja és Jelene, 1938. (*Magyar Vármegyék és Városok Multja és Jelene, 1.*)

Pesti Hírlap

- 1931 *Pesti Hírlap*, 54. 1931. november 19. 6.

Selmecz

- 1876 *Selmecz*, 1. 1876. február 6. 1.

SZARKA

- 1995 SZARKA László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony, Kalligram, 1995.
[1993] SZARKA László: *A szlovákok története*. [Budapest], Bereményi, [1993]. (*Népek Hazája*)

ZÉK

- Zalai életrajzi kislexikon.*
[<http://zalai.dfmk.hu/zalaiak?p=461>] 2007. március 4.

Zilizi Zoltán

A *Lex Apponyi* végrehajtása a Liptó megyei evangélikus elemi népiskolákban

A 20. SZÁZAD ELEJÉN számos miniszteri rendelet szabályozta a magyar nyelv tanítását. E rendeletek sokasodása is mutatja, hogy a nemzetiségekkel szembeni magatartásban változás állt be. Ez a változás törvényi szinten az 1907-ben meghozott *Lex Apponyi*ként ismert XXVII. törvénycikkben tetőződött be,¹ illetve fejeződött ki a legmarkánsabban és abba a már régóta érvényesülő magyar oktatáspolitikába illeszkedett bele, amely a nem állami iskolák feletti állami ellenőrzés kiterjesztésére és a magyar nyelv népiskolai oktatásának hatékonyabbá tételére irányult a feltételezett állami és nemzeti érdekek megóvása végett. Ez a törvény alapján véve az 1879-ben hozott XVIII. törvénycikk újrafogalmazásaként és továbbgondolásaként értelmezhető.² Ugyanakkor a *Lex Apponyi* a hivatkozott 1879-es törvényhez képest konkrétabb volt, mivel megfogalmazta azt, hogy milyen eredményekkel kell járnia a magyar nyelv tanításának a nem magyar tannyelvű nemzetiségi elemi népiskolákban. A hivatkozott 1907-es törvény 18. paragrafusában a magyar nyelv pedig már nem csupán mint bevezetendő tantárgy került rögzítésre, hanem ekkorra már megfogalmazódtak a magyar mint tannyelv bevezetésének

---

¹ 1907:XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól.

² 1879:XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben. A törvényjavaslat betervezője Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter volt (vitára Baross Gábor terjesztette elő, aki kifejezetten intoleráns volt a szlovákokkal szemben. Megyei tisztviselőként a *Vágvölgyi Lap*ban így reagált például arra a hírre, hogy a bicscsei szolgabíró a magyar mellett szlovák nyelvű bizonylatot is kiállít: „Kérni fogjuk a t. közgyűlést, hogy a bicscsei szolgabíró Kínába tétessék át, törvénytisztteleget tanulni.” Idézi GYÖMREI-VÉRTESY, 1937. 36.). A törvényjavaslat indoklásául Trefort részéről a következő hangzott el: a nemzetiségeknek érdeke, hogy „tagjaik érteni és beszélni tudják azon nyelvet is, mely Magyarországon az állam, a törvényhozás és a kormányzat nyelve, s melynek ismerete nélkül, éppen saját érdekeik érvényesítésében vagy esetleg védésében korlátoztatnának”. KEMÉNY, 1952. 593.

feltételei az anyanyelven való továbbtanulás korlátozott lehetőségének törvényben rögzített meghagyásával.

Az 1907-es törvény fogadtatása a szlovák többségű területen működő egyházak szlovák származású előjárói részéről mérsékeltnek mondható, ha a többi (román, szerb) nemzetiségi egyházi előjárók ellenállásához viszonyítjuk. Ennek magyarázata kereshető egy erős szlovák nemzeti egyház hiányában, de abban is, hogy a szlovák nemzeti tömegmozgalom Felső-Magyarországon „különösen szűk keretek között mozgott”.³ A Szlovák Nemzeti Párt erőtlen ellenállása, a szlovák egyházi előjárók passzív magatartása, a nemzetiségi kérdésnek az általános választójog kivívásától remélt megoldása (Milan Hodža), valamint a nehéz szociális helyzetben lévő tanítóknak juttatandó illetmények megemelésének előírása mind hozzájárultak ahhoz, hogy a törvény elfogadása és szentesítése ellen érdemi lépések ezen a területen nem születtek. A felekezeti, szlovácul oktató elemi népiskolák tanítói jellemző módon a törvény életbelépését követően sem folytattak aktív ellenállást, politikai passzivitást tanúsítottak.⁴ Sem a katolikus, sem az evangélikus tanítói testületek nem tiltakoztak a törvény ellen. Ez a magatartás, illetve a törvénnyel szembeni hozzáállás a végrehajtásban is megmutatkozott. A szlovák többségű felsőmagyarországi megyékben arányait tekintve jóval kevesebb fegyelmi eljárás indult elemi népiskolai felekezeti és községi tanítók ellen a törvénnyel való szembeszegülés címén, mint például az erdélyi, román többségű megyékben.⁵

Az 1879-es törvényhez képest az Apponyi Albert névvel fémjelzett iskolatörvény még azáltal is szigorúbb volt, hogy a törvényben foglaltak betartására nagyobb hangsúlyt fektetett. Dolgozatunk célja bemutatni, hogy ez a betartás, azaz a törvény végrehajtása, ami annak kidolgozásánál és elfogadtatásánál nehezebbnek bizonyult, a gyakorlatban hogyan valósult meg. Azoknak az evangélikus elemi népiskolai tanítóknak a fegyelmi ügyeit vizsgáltuk, akik ellen az 1907:XXVII. tc. 22.§-a 1., különösképpen a) és/vagy c) pontjaiban foglaltak alapján emeltek vádat és indítottak eljárást a tanítói állással össze nem egyeztethető hazafiatlan magatartás címén vagy ezzel összefüggésben.⁶ Hangsúlyozzuk azonban, hogy a törvény végrehajtásán nem kizárólag a fegyelmi eljárások értendőek, még ha azok különösen is tanulságosak.⁷

---

³ DOLMÁNYOS, 1968. 50.

⁴ N. N., 1907. 242–243.

⁵ Lásd például: N. N., 1909a. 388–429.

⁶ Hivatkozott törvénycikk 22.§-a 1. a) pontja szerint a községi elemi népiskolai tanító a magyar nyelv tanításának elhanyagolása, c) pontja értelmében államelleses irány követeése során követhet el fegyelmi vétséget. Az elhanyagolás alatt a törvény azt értette, hogy a

A törvény által képviselt szellemiséget és annak tartalmát, sem létrejöttének körülményeit nem óhajtottuk mélységeiben elemezni.⁸ A törvény hatásával sem foglalkoztunk. Nem vettük figyelembe azokat a fegyelmi eljárásokat sem, amiket bár tanítók ellen indítottak, de nem az 1907:XXVII. tc. 22.§-a 1. a) és/vagy c) pontjaiban foglalt vétségek elkövetése címén, hanem hanyagság, rendetlenség, szemérem elleni erőszak, oklevél hiánya miatt vagy más oknál fogva. Forrásként leginkább az országgyűlés képviselőházának irományai mellett az evangélikus tanítók ellen megindított fegyelmi eljárások során készült jegyzőkönyveket használtuk.

Liptó megyét példaként ragadtuk ki Felső-Magyarország vármegyéi közül, hogy az itt végbemenő folyamatok bemutatása által vázoljuk fel a hivatkozott törvény végrehajtását az evangélikus elemi népiskolák és tanítóik körében, Apponyi Albert minisztersége idejétől, utóda, Zichy János hivatalba lépésének évéig, az északi, szlovák többségű régióban.

A dolgozatban felvázolt eredmények nem feltétlenül reprezentálják a Liptó megyén kívül eső területeket. Nem kezelhetjük evidensként azt, hogy egy lehatárolt, intenzív kutatás eredményeit azonos formában lehetne vonatkoztatni az *egészre*, az ország területére, mindazonáltal feltárhatnak egy rejtett valóságot.

A nemzetiségi, katolikus egyházi iskolákhoz tartozó elemi népiskolai tanítók meghurcolásának bemutatása és a vallás- és közoktatásügyi miniszter által a megyék nem állami iskoláiba küldött iskolalátogatók szerepének leírása e tanulmány folytatásának témái lehetnek.

---

tanító saját hibája vagy mulasztása folytán nem a törvényben kitűzött célnak megfelelő átlagos eredménnyel tanította a magyar nyelvet, illetve ha nem a törvény egyes paragrafusaiban felsorolt rendelkezések szerint járt el. Államellenes irány követésének minősült minden olyan cselekedet, amely az ország alkotmánya, nemzeti jellege, egysége, különállása vagy területi épsége, az állam nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása, az állam címere, jelvénye és zászlója ellen irányult. MÁRKUS, 1908. 386.

⁷ Ide sorolandók például az egyes miniszteri rendeletek, tantervek, stb. Ezekről még később szólnunk.

⁸ A törvény keletkezésének körülményeiről, tartalmáról, megítéléséről az 1968-ig készült munkákból Dolmányos István mutatta be az általa jelentősebbnek gondoltakat, miközben felhívta a figyelmet arra, hogy az egyes munkák egymáshoz képest gyakran merőben más álláspontot képviselnek, illetve hogy a különböző perspektívákból történő megközelítés más eredményeket is szül. DOLMÁNYOS, 1968. 484–486.

A Lex Apponyi miniszteri indoklása

A törvény meghozatalának szükségességét névadója, a politikai értelemben egységes magyar nemzet híveként, a következőkben indokolta meg: a törvény célja, hogy a „magyar állam területén fekvő minden iskolából kiirtassék a nemzet egységének megbolygatására irányuló minden törekvés, sőt hogy a magyar állampolgári tudat és hazafias érzület ápolása tekintessék minden iskolában a nevelés legfontosabb céljának”.⁹ Mindemellett a törvény indoklásául Apponyi – kitérve a nem magyar anyanyelvű nemzetiségekre – még felhozta azt is, hogy a magyar nyelv a nemzetiségek anyanyelvének elnyomása nélkül válhasson közkinccsé a nemzet minden polgára számára. Ezáltal a magyar nyelv *lingua franca*ként való használatát hirdette meg.¹⁰ Apponyi a magyar nyelv közéleti szerepének emelését a magyarországi honpolgárok feltételezett érdekeivel magyarázta és a közéletben elfoglalt helyét a következőképpen képzelte el: „a magyar nyelv elsajátítására hazánkban szüksége van mindenkinek, mert a ki a magyar nyelvet szóban és írásban nem ismeri, a gyakorlott életben nem boldogul, élethivatásával járó kötelességeit nem teljesítheti, jogaival élni nem tud. A magyar nyelv ismerete mindnyájunk erőssége. Ez ébreszti fel és erősíti lelkünkben az együvé tartozás érzetét, ez tölti ki azt az űrt, a mely a testvérnépeknek egymásra való jótekonny hatását eddigelé lehetlenné tette. Nem arról van itt szó, hogy az állam a testvérnépeket anyanyelvüktől megfossza, hanem hogy mindenki a ki a haza gyermekének született vagy beköltözés folytán a haza fia lett, megszerezze azt a kelléket, a mely az állam erejét és az államlakta [sic!] testvérnépek harmonikus életét növeli. A magyar nyelv ismerete növelni fogja e haza gyermekeiben a bizodalmat, lehetővé fogja tenni egymás kölcsönös megértését, a nélkül, hogy bármelyik testvérnép lelkületében és anyanyelvében csorbát szenvedne.”¹¹ A magyarországi nemzetiségi mozgalmak, amelyek a kulturális és politikai önállósodás kivívását tartották elsődleges céljaik egyikének, nem azonosultak a magyar nyelvnek a többi nemzetiségi nyelv elé tolokodása révén megvalósítandó magyarországi politikai – államnemzeti – egység ábrándjával. A magyar nyelv nemzetiségek közti kommunikációs kapocsként való alkalmazásának Apponyi által is meghirdetett szándékában a magyarosító törekvéseknek és a nemzetiségekkel szembeni türelmetlenségnek csak egy újabb, a törvény útján intézményesített megnyilvánulását látták, illetve láttatták, nem teljesen alaptalanul.

---

⁹ N. N., 1909b. 157.

¹⁰ ROMSICS, 2003. 85.

¹¹ N. N., 1909b. 158.

A törvény célja lett volna továbbá a miniszteri indoklás szerint még az is, hogy „a hazához való ragaszkodás érzete felébresztessék, [...] hogy a nemzeti egység szükségyszerű folyományaképp a magyar nyelv a haza minden polgára által elsajátíthatóvá tétessék! Ezen irányelvek vezetnek a törvény végrehajtásánál...”¹²

A törvény végrehajtása

A *Lex Apponyi* végrehajtását a vallás- és közoktatásügyi miniszter által kiadott rendeletek szabályozták.¹³ Ezek közül elsősorban a 1907/76.000. számú az állami nyomásgyakorlást és az állami felügyelet nem állami iskolák fölé történő kiterjesztését, egyszersmind a törvény betartatását szolgálta. A kiadott rendeletek szerepéről Apponyi a következőképpen számolt be: „Vonatkoznak pedig ez irányú főbb intézkedéseim ugyancsak végrehajtására a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól szóló 1907. évi XXVII. törvénycikknek; [...] ugyancsak [...] a fent idézett 1907:XXVII. t.-cz.-kel kapcsolatban pedig az iskolalátogatás kiterjesztésére különösen a nem magyar tannyelvű népiskolákban a magyar nyelv tanításának ellenőrzése szempontjából.”¹⁴

Apponyi a hivatkozott törvény végrehajtása feletti szigorú örökös szükségességét Magyarország északi, többségében szlovákok által lakott régiójában azzal indokolta, hogy a szlovák nemzeti mozgalom felélénkülése miatt az egyes megyék úgyszólván magukra maradtak a törvényben foglaltak érvényesítése során. Egyik átiratában – Pozsony megye kapcsán – közli Andrassy Gyula belügyminiszterrel, hogy a kedvezőtlen körülmények miatt megkezdte „a vármegye elhanyagolt népoktatási viszonyainak magyar nemzeti alapon leendő rendezését”. A rendezésen a miniszter ezt értette: „A nyelvhatárokon s a magyarságot fenyegető pontokon állami iskolák és állami óvodák szervezése iránt intézkedtem, s a

---

¹² N. N., 1909b. 157.

¹³ Két rendeletről tennénk említést. Az egyik: 1907/73.776. számú miniszteri körrendelet az állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről szóló 1907. évi XXVI. tc. életbelépése alkalmából. Többek között az állami elemi népiskolai tanítók ellen kezdeményezett fegyelmi eljárások lefolytatását részletezi. TOLDI, 1908. 1089–1143. A másik: 1907/76.000. számú miniszteri körrendelet a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól szóló 1907. évi XXVII. tc. végrehajtása tárgyában (*Utasítás*). A törvényt annak gyakorlati megvalósítása végett részletesen elemzi. A következőkkel foglalkozik: államsegély kérdése, fegyelmi eljárások lefolytatása, iskola felszerelése, haladási napló, iskolalátogatási napló, stb. TOLDI, 1908. 1144–1292.

¹⁴ N. N., 1909b. 154.

nem állami elemi iskolák és azok tanítóinak működését szoros ellenőrzés alá veszem."¹⁵ Ezt a szoros ellenőrzést voltak hivatottak biztosítani a királyi tanfelügyelők mellett a miniszter által a megyékbe küldött iskolalátogatók. Fegyelmi eljárások az általuk készített jelentések alapján is indulhattak, ha például eredménytelenséget tapasztaltak a magyar nyelv tanítása során.

Tantervek

A végrehajtást szolgálták azok a tantervek is, amelyek a nem magyar tan nyelvű elemi népiskolák részére készültek és a magyar nyelv tanítását szabályozták az ajánlott módszerek és a kötelező óraszámok révén. A törvény elfogadását követő évben jelent meg először, majd a rá következő két évben ismét kiadták. A hivatkozott törvény 19. paragrafusában kijelölt cél¹⁶ megvalósításában volt hivatott gyakorlati segítséget nyújtani. A mértéket a tanterv adta meg: óraszámokban határozta meg, az évfolyamokra és a tanerő létszámától függően iskolatípusokra lebontva, hogy a magyar nyelv az egyes évfolyamokon pontosan hány órában tanítandó.¹⁷ A módszert tekintve már mindössze ajánlás szintjén fogalmazta meg a legcélravezetőbbnek tartottat. Meghagyta a tanítónak a választás lehetőségét, miszerint az alkalmazhat olyan módszert is, melyet ő maga jobbnak ítél meg. Mindenesetre a tanterv direkt módszert ajánlott, azaz „*a szenvedőleges és cselekvő szemléltetés alkalmazását*”.¹⁸ A tanterv az első osztályban például a következők alkalmazását ajánlotta a tanév folyamán: gyermekjátékok magyar kifejezésekkel, mondák, 1-2 gyermekdal és vers. A második osztályban ehhez még hozzájárul a nyelvrész fejlesztésének szüksége a kettős mássalhangzók helyes hangsúlyozásával. A további évfolyamokon az ismeretanyag természetesen bővítendő volt. Utópisztikusnak mondható tantervi cél fogalmazódott meg azáltal, hogy a terv már az első osztályban kijelölte: a gyermek a magyarul feltett „*egyszerű kérdésekre a feleletet megadni és viszont ő is ily kérdéseket intézni tudjon*”, illetve a tanuló „*magyar beszédképességében érezhetővé kell válni a magyaros hangsúlyozásnak, különösen a magánhangzók tiszta és magyaros kiejtésének*”.¹⁹ Nemzetiségi

---

¹⁵ Igazságügymin. Eln. Biz. 12. 1907. Közli: DOLMÁNYOS, 1968. 490.

¹⁶ Lásd a 14. lábjegyzetet.

¹⁷ Lásd: Függelék, 3. táblázat.

¹⁸ N. N., 1909b. 158.

¹⁹ N. N., 1909c. 4.

tömbterületeken az előírt magas heti óraszám²⁰ ellenére ennek nehezen megvalósítható elvárásnak kellett lennie.

Államsegély

Már említettük, hogy a törvény a tanítók illetményeinek kötelező érvényű emelésére is sort kerített. Ennek végrehajtásáról a miniszter így számolt be: „Az 1907.XXVII. tc. a tanítói illetmények szervezetét érintő részében úgyszólván végrehajtottnak tekinthető. [...] Nem nagy számmal van ez idő szerint olyan iskola, melynek fenntartója a szóbanforgó törvény által nyújtott azt a kedvezményt, hogy tanítóit 1910. augusztus hó végéig régebbi, tehát kisebb javadalmazásban is meghagyhatja, igénybe vette volna. És ezek az iskolák kivétel nélkül a nemzetiségi egyházak által tartatnak fenn.”²¹ A törvény végrehajtásában nem elhanyagolható szerep jutott az állami és nem állami elemi népiskolai tanítóknak juttatandó megemelt illetmények rendszerének. Amennyiben a községi vagy a felekezeti elemi népiskolák fenntartói szegénységük miatt a törvény által előírt anyagi juttatásokat 1910. június 30-ig nem voltak képesek előteremteni tanítóknak, kötelesek voltak legkésőbb 1910. szeptember 30-ig a hiányt pótló állami segélyért a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordulni. Ilyenformán a nem állami iskolákra erőltetett államsegélyben való részesedésnek viszont feltételül szabták a törvény betartását, különös tekintettel annak a 16–20. paragrafusaiiban foglaltakra.²² Ezért a nemzetiségi iskolák fenntartói igyekeztek elkerülni az államsegély kérelmezését, és megpróbálták maguk előteremteni a tanítói illetmények emeléséhez szükséges anyagiakat.

Apponyi hivatkozásul az állam anyagi áldozataként aposztrofált államsegélyre, annak hatékony felhasználására, egyszersmind a törvény végrehajtásának ellenőrzése végett, így rendelkezett az iskolalátogatásokról: „a hatékony ellenőrzés szempontjából kiterjesztem a hivatalos iskolalátogatásokat, külö-

---

²⁰ Első osztályban például a heti 30 órából 13-at magyarul kellett megtartani.

²¹ N. N., 1909b. 176–177.

²² Ezek közül a nemzetiségek vezetői leginkább a 17. paragrafust sérelmezték (minden iskola – beleértve a felekezeti és a nemzetiségi iskolákat is – tanítóinak előírta többek között azt, hogy a tanulóknak a magyar hazához való ragaszkodás szellemét, a magyar nemzethez való tartozás tudatát kötelesek kifejleszteni és megerősíteni), a 18. paragrafust (az iskolák tannyelvének szabályozása) és a 19. paragrafust (a nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban a magyar nyelvet olyan mértékben kell tanítani, hogy azt a nem magyar anyanyelvű tanulók olyan szinten sajátítsák el, hogy a negyedik évfolyam befejezésével gondolataikat magyarul élőszóban és írásban érthetően ki tudják fejteni).

nösen a nem magyar tanítási nyelvű iskolákban a magyar nyelv tanításának beható megfigyelése czéljából. Azért a királyi tanfelügyelőségekhez negyven új segédtanfelügyelői állás szervezését vettem terbe, s addig is, míg ez az 1908. évi költségvetés törvényerőre emelkedésével megvalósul, az 1876:XXVIII. t.-cz. 3.§-a²³ alapján 35 ministeri szakértő iskolalátogatót bízom meg a nagyobb kiterjedésű tankerületekben iskolalátogatással.”²⁴

A fegyelmi eljárás során meghurcolt tanítóktól általában – rendeleti úton – megvonták az államsegélyt: „a minister az államsegély kiszolgáltatását akár a fegyelmi vizsgálat elrendelése alkalmával, akár az eljárás folyamán bármikor egészben, vagy részben felfüggesztheti.”²⁵ Ez volt az elmarasztalt tanítók büntetésének egyik módja. A megvonás hivatalos oka és eljárása jellemző módon a következő volt: „az államsegély kiutalványozásának célja az, hogy a felekezeti tanítók az amúgy is feladatukat képező magyar nyelv tanításában nagyobb buzgalmat fejtsenek ki, – akkor tehát, amidőn [N] tanító ezzel a céllal ellenkező irányt követett, a korpótléokra érdemtelen, ez tőle fegyelmi büntetésként [X] évre megvonandó.”²⁶

A folyósítás megszüntetéséről a vallás- és közoktatásügyi minisztérium (továbbiakban VKM) utasította az adóhivatalt, amely a minisztérium által a tanítók részére kiutalványozott fizetések és pótlékok továbbítását is végezte.²⁷ A segély folyósítását megvonó miniszteri rendeletek azonban általában meghagyták annak lehetőségét, hogy bizonyos feltételek teljesítése esetén az újból kiutalható legyen. Feltételül a VKM azt szabta, hogy a királyi tanfelügyelő a magyar nyelv tanításában elért eredményt a tanító osztályában a törvény által megszabott célnak megfelelőnek találja.²⁸

---

²³ 1876:XXVIII. tc. a népiskolai hatóságokról. Ennek 3. paragrafusában kimondta, hogy „A vallás- és közoktatásügyi miniszter, ha a tankerület területének és népességének nagyságánál fogva a teendőik halmozottsága igényli, állandó szakértő segédeket nevezhet a tanfelügyelő mellé, úgyszintén szükség esetében egyes szakértőket az iskolák szakszerű vizsgálatával bízhat meg, [...] ezen felül ideiglenesen megbízhat ahhoz értő és önként vállalkozó egyéneket az iskolalátogatásokban való segédkezéssel.” MÁRKUS, 1896. 465.

²⁴ N. N., 1909b. 159.

²⁵ TOLDI, 1908. 1218.

²⁶ Lásd például: Rumann Aurél fegyelmi ügye. Evangélikus Országos Levéltár (A továbbiakban: EOL). 1910/646/294.

²⁷ Az adóhivatal efféle szerepéről az 1907:XXVII. tc. 31. paragrafusában rendelkezett: „A jelen törvény alapján a községi és hitfelekezeti népiskolai tanítók részére akár alapfizetés, akár korpótlék kiegészítés címén engedélyezett államsegély a királyi adóhivatalnál az illető tanító nevére havi előleges részletekben utalványozandó.” MÁRKUS, 1908. 392.

²⁸ Lásd például: Scholtz Pál fegyelmi ügye. EOL 1909/5349.

A közigazgatási bizottságok jelentései

A megyei közigazgatási bizottságok az 1876:VI. tc. 64. paragrafus²⁹ és a 4.869/1904. számú miniszterelnöki körrendelet³⁰ értelmében félévente kötelesek voltak jelentést készíteni a megye közállapotairól, amiket megküldtek a miniszterelnöki hivatal részére. Ezekből is értesülhetünk a Lex Apponyi végrehajtásának módjáról és a hivatalos eredményekről. A miniszteri szintű, a törvény eredményes végrehajtásáról szóló jelentéseknél némiképp panaszosabb hangvételű helyi – megyei – jelentések is készültek ugyancsak a törvény végrehajtásának tárgyában. Az egyik, Liptó megye által 1908 márciusában kiállított *látletlet* így vázolja fel a végrehajtás során felmerülő anyagi gondokat és a rendszer egyéb hiányosságait: „Az 1907. évi XXVII. tcz. végrehajtása lassan halad előre, mert az iskola épülete és azok felszerelése a legtöbb helyen nem felel meg a törvényes követelményeknek. Az intézkedések azonban ezen bajok megszüntetése iránt mindenhol megtétettek és remény van, hogy a törvényszabta időre rendezve lesznek. Nagy hátrányára szolgál az ügymenetnek, hogy a főszolgabírók a közigazgatási bizottságok határozatait csak hónapok múlva kézbesítik, azok végrehajtását nem ellenőrzik, nem szorgalmazzák. A megyei hivatalos lapban egyes határozatok a végrehajtási határidő lejárta után jelennek meg. A fennálló törvények végrehajtásánál, különösen az égetően szükségessé vált szervezések keresztülvitelénél a hatóságok a királyi tanfelügyelőt nem támogatják eléggé. [...] Ilyen viszonyok között felette nehéz a tanfelügyelet rendes működése.”³¹ Ugyanitt a helyzet a törvény végrehajtása kapcsán a következő évben sem javult. A megye közigazgatási

---

²⁹ 1876:VI. tc. a megyei közigazgatási bizottságokról. A 64. paragrafus előírta, hogy a megyei közigazgatási bizottság „Mindén félévben tüzetes jelentést tesz a közigazgatás összes ágának állapotáról, a törvények tapasztalt hiányairól, a felmerült bajok és nehézségek, s azok elemlyésztetése végett tett intézkedésekről, ezek sikeréről és az általa a múlt félévben elintéztett feyfelmi és fellebbviteli ügyekről.” MÁRKUS, 1896. 333–334.

³⁰ 4.869/1904. számú miniszterelnöki körrendelet valamennyi közigazgatási bizottsághoz, a közigazgatási bizottságok féléves jelentése tárgyában. Ennek értelmében az 1876:VI. tc. idézett 64. paragrafus^a úgy értelmezendő, hogy a megyék beszámolási kötelezettségük alkalmával a fő hangsúlyt ne a statisztikai adatok közlésére helyezték. A rendelet a következők előnyben részesítésére biztat: beszámolás a kormányt feltételezhetően foglalkoztató konkrét jelenségekről, például az új törvények működéséről, azok felmerülő hiányosságairól, a korrigálás lehetőségeiről. A megyei intézmények által készítenő jelentések szerepét a rendelet így summázza: „a törvények végrehajtásával foglalkozó közep-hatóságoknak fontos és üdvös hivatását látom abban, hogy [...] gyakorlati észleletükkel a kormány segítségére jöjjenek”. TOLDI, 1904. 1490.

³¹ Liptó megye Közigazgatási Bizottságának jelentése. Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban: MOL) Miniszterelnökség, K26. 1908/2004.

bizottságának jelentése arról számol be, hogy egyes tanítók nem tudják az államsegélyt felvenni. A mulasztások miatt a rászoruló tanítók keresetét nem lehet államsegéllyel kiegészíteni mindaddig, amíg a törvény végrehajtása a községi elöljáróságok és főszolgabírók részéről akadályozva van.³² Például azáltal, hogy a segély megállapításához szükséges javadalmi jegyzőkönyveket a megye közigazgatási bizottságának nem küldik meg, holott a segélyre jogosultság megállapításáért ez a szerv a felelős. A jelentésből nem derül ki, hogy mindössze céltalan emberi mulasztásokról volt-e szó, vagy a nemzetiségek képviselőinek helyi szintű spontán, esetleg szervezett ellenállásáról a törvény végrehajtásának akadályoztatása végett. Úgy tűnik, hogy a nemzetiségi tanítók rossz anyagi helyzetük javítása végett éltek volna ugyan az államsegély felvételének lehetőségével, azonban a községi elöljárók mulasztása miatt (is) erre késve, vagy egyáltalán nem került sor. Voltak azonban a szlovák származású tanítók között is olyanok, akik a papok mellett maguk is ellenálltak; más esetben a lakosság hátráltatta a törvény végrehajtását: *„számos községben szinte fenyegetőleg kényszerítették a tanítót, hogy ne tanítsa a magyar nyelvet, a gyerekek pedig nem válaszoltak a magyarul feltett kérdésekre”*.³³

Fegyelmi eljárások

Az elrendelt iskolalátogatások alkalmával jegyzőkönyvek készültek. A vizsgálat tárgyát a következők képezték: az iskola épületének és az osztálytermeknek az állapota, fényviszonyok a termekben, tűzveszélyesség, vezet-e a tanító haladási naplót, tanszerekkel való ellátottság, az egy tanítóra eső tanulók száma, a tanulók általános előmenetelének figyelembevételével a tanító és különösen a magyar nyelv tanításának eredményessége. Jegyzőkönyvek készülhettek a megyék közigazgatási bizottságainak jelentéseiből, a megyei királyi tanfelügyelők által teljesített iskolalátogatások alkalmával és a miniszteri megbízottak által az iskolalátogatások alkalmával készített jelentésekből.

Ha hiányosságokra derült fény, a vallás- és közoktatásügyi miniszter vagy helyettese az államtitkár a felekezeti iskola felett felügyeletet gyakorló legfelsőbb egyházi szerv, az evangélikus püspökség, illetve személy szerint a püspök irányába tett felkérést a felvetett hiányosságok orvoslására. Az szolgált hivatkozással, hogy az iskola nem felel meg a törvényes követelmé-

---

³² Liptó megye Közigazgatási Bizottságának jelentése. MOL Miniszterelnökség, K26. 1909/2945.

³³ POLÁNYI, 1960. 121.

nyeknek. A jegyzőkönyvekben rögzített materiális jellegű hiányosságok pótlásáról a helyi egyházközség közgyűlése döntött. Anyagi támogatás reményében pedig gyakran a megyei közigazgatási bizottsághoz fordultak.³⁴

A minisztérium az iskolával szemben első-, másod- és harmadfokú megintést alkalmazhatott. A megintés alapjául két törvény szolgált: az 1868:XXXVIII. tc. 15.,³⁵ valamint az 1879:XVIII. tc. 6. paragrafusa.³⁶

A VKM felkérte a püspököt, hogy a miniszteri megintés elkerülése végett, tehát még az előtt, a tételesen felsorolt hiányok megszüntetése céljából haladéktalanul intézkedjen.

A harmadfokú megintéssel egyidejűleg a VKM a megyei közigazgatási bizottságot községi, tehát állami felügyelet alatt lévő iskola felállítására utasíthatta. Ez gyakorlatilag maga után vonta a felekezeti iskola megszűnését. A felekezeti iskola megszűnésével, illetve megszüntetésével és a községi iskola felállításával egyébként a VKM a hiányok orvoslása és a törvény betartása végett az elrettentés eszköztől sem visszariadva nemegyszer fenyegetőzött.³⁷

Tanítók esetében legsúlyosabb büntetésként a hivatalvesztést helyezték kilátásba. Sőt, a fegyelmi eljárások 1910-ig általában úgy indultak meg, hogy a VKM eleve szorgalmazta a tanító szükség esetén állásától való felfüggesztéssel történő büntetését.³⁸ Személye még kiszolgáltatottabb volt a VKM-el szemben, mint az iskola intézményéé, mivel a miniszter rendeleti úton, ezáltal a püspök megkerülésével indíthatott fegyelmi eljárást ellene. Az 1907:XXVII. tc. 24. paragrafusa kifejezetten a vallás- és közoktatásügyi minisztert hatalmazta fel arra, hogy tanító ellen fegyelmi eljárást rendelhessen el. Annak lefolytatásával a miniszter – felekezeti tanító esetében – először az egyházat bírta meg. Ekkor a fegyelmi eljárást az egyházmegyei főfelügyelőség kezde-

---

³⁴ Scholtz Pál fegyelmi ügye. EOL 1909/XII/15. Kivonat.

³⁵ 1868:XXXVIII. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában. A 15. paragrafus előírta: „Ha a ... föltételeket a hitfelekezetek főhatóságai a kormány által történt három izbeli megintés után sem teljesítenék: a kormány közös községi iskola felállítását rendelheti el.” MÁRKUS, 1896. 452.

³⁶ 1879:XVIII. tc. a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben. A 6. paragrafus elrendelte a jelen törvény meg nem tartása esetén az 1868:XXXVIII. tc. 15. paragrafusa alkalmazását. MÁRKUS, 1896. 86.

³⁷ A minisztérium ezekben a megintésekben a magyar nyelv eredménytelen oktatásának javítása mellett a tárgyi körülményekben fellelhető – már említett – hiányosságok (tanterem zsúfoltsága, iskolai felszerelések hiánya, rossz fényviszonyok, stb.) pótlására is utasított. Lásd például: Scholtz Pál ágostai hitvallású evangélikus tanító fegyelmi ügye. EOL. Fegyelmi ügyek. 1888–1911. IX. 1. 1909/4017.

³⁸ Rumann Aurél fegyelmi ügye. EOL 1909/1536/352.

ményezte, az a közgyűlés előtt folyt le és ítéletet az egyházmegyei főhatóság törvényszéke hozott. A fegyelmi eljárások hivatalos célja a felmerült vádak tisztázása volt. Ugyanakkor a miniszter fenntartotta magának a jogot, hogy az egyházmegyei főhatóság fegyelmi ügyben tanítók ellen hozott ítéletei csak az ő vagy helyettese ellenjegyzését követően léphettek érvénybe.

A fegyelmi eljárás elrendelésének és lefolytatásának módját a hivatkozott törvény 22. (2–4. pontok), 23. és 24. paragrafusai szabályozták.³⁹

Ha egy tanító ellen az 1907:XXVII. tc. 22. paragrafusának 1. pontjában foglalt vétségek valamelyikére hivatkozva emeltek vádat, a megindítandó fegyelmi eljárást az 1907:XXVII. tc. végrehajtása tárgyában az igazgatási bizottságok számára kiadott *Utasítás* 44–49. paragrafusai szerint kellett lefolytatni. A fegyelmi eljárás elrendelésének alapját feljelentés képezte.⁴⁰ Feljelentő a már korábban említett jelentéstevők mellett magánszemély is lehetett. A vallás- és közoktatásügyi miniszter (vagy nevében a helyettese) a felekezeti iskola tanítója ellen indítandó fegyelmi eljárásról szóló rendeletének kézhezvételét követő 30 napon belül a püspök az eljárást a vádak tisztázása végett meg kellett hogy indítsa. Erre a püspök a minisztériumtól kapott felkérést. Az eljárást 3 hónap alatt kellett befejezni. Ha ez az időtartam valamilyen hátráltató körülmény miatt nem volt tartható, akkor a fennforgó akadályt az illetékes törvényhatósági közigazgatási bizottság előtt fel kellett tární – még a jelzett 3 hónap letelte előtt.

Enyhítő körülményként mérlegelték a következőket: büntetlen előélet, magas kor, döntéshozatalig a fegyelmi eljárás megkezdésének idejétől bezűntetett államsegély hiányában már eleve büntetve volt, stb. Bizonyítékok hiányára hivatkozva a pereket megszüntették.

Liptó megye területén az evangélikus elemi népiskolák felett felügyeletet gyakorló Tiszai Evangélikus Egyházkerület előljárói elfogadták ezt a szabályozást és e szerint cselekedtek, illetve ennek betartására utasítottak.⁴¹

---

³⁹ 1907:XXVII. tc. 22. paragrafusának 2–4. pontjai: szabályozták a terhelt tanító állásától való felfüggesztését, a fegyelmi eljárásnak a büntető eljárással kapcsolatos kérdéseit (2. pont), a fegyelmi eljárás foganatosításának módját, a jogvédelem igénybevehetőségét, a bíraskodást és a jogorvoslatot (3. pont), a kiszabható büntetéseket (4. pont); 23. paragrafus: szabályozza az egyházi főhatóságok által foganatosított fegyelmi eljárásokat; 24. paragrafus: a vallás- és közoktatásügyi minisztert hatalmazza fel a tanító ellen lefolytatandó fegyelmi eljárás elrendelésére.

⁴⁰ Feljelentésre lásd példaként: Janoska Milos fegyelmi ügye. EOL 1909/1115/618.

⁴¹ Rumann Aurél fegyelmi ügye. EOL 1909/689.

Ítélethozatal

Az egyházmegyei törvényszék ítéletét meghozatalától számítva 15 napon belül a püspöknek a VKM-be fel kellett terjesztenie, és kérnie annak a miniszter által történő elfogadását.

Elmarasztaló ítélet esetén, még ha azt a VKM el is fogadta, a minisztérium továbbra is megkülönböztetett figyelmet szentelt annak az iskolának, illetve tanítójának, aki ellen az ítélet megszületett. A miniszter vagy helyettese általában felkérte a püspököt, aki alá az elmarasztalt felekezeti iskolai tanító tartozott, hogy az érintettet utasítsa kötelességeinek lelkiismeretes teljesítésére; egyidejűleg pedig a VKM-ből kilátásba helyezték újabb vétségek elkövetése esetén a tanítóval szemben a teljes törvényi szigor ismételt alkalmazását. Ezenfelül a miniszter, vagy az ő meghatalmazásával a helyettese, utasította a királyi tanfelügyelőt a fegyelmi eljárások lezárását követően arra, hogy az érintett intézményt még az ügy lezárásának évében lehetőleg többször, de legalább kétszer feltétlenül látogassa meg. Ha pedig újabb vétséget találna, annak „megtorlása iránt” tegyen előterjesztést a megyei közigazgatási bizottsághoz. Ez az intézmény volt a legfelsőbb állami szerv, amely a törvények végrehajtása és betartása fölött helyi szinten őrködni volt köteles.⁴²

Új fegyelmi

A püspök, illetve az egyházmegyei főhatóság ítéletét némely esetben a VKM nem fogadta el. Ez abban a helyzetben történhetett meg, ha *a magyar nyelv elhanyagolása, eredménytelenség a magyar nyelv tanításában, vagy államellenes irány követése* címek valamelyikén emeltek vádat és ez alól a tanítót felmentették és akkor is, ha az ítéletet az Apponyi Albert által irányított minisztérium

---

⁴² Az állami elemi iskolák tanítói esetében a fegyelmezés egyik további lehetséges módja volt az áthelyezés: *„A királyi tanfelügyelőségek gyakran tesznek oly irányú javaslatot, hogy kifogás alá eső tanerők fegyelmi vizsgálat mellőzésével hivatalból, államköltségen más állomásra, illetve más tankerületbe helyeztessenek át.”* A fegyelmezésnek ez a módja a 149.825/1909. számú rendelet meghozataláig volt kiváltképp gyakorlatban. Ez a miniszteri rendelet arra utasította a királyi tanfelügyelőket és a tanfelügyelői kirendeltségek vezetőit, hogy a jövőben nagyon indokolt és kivételes esetben tegyenek javaslatot a tanító hivatalból és államköltségen való áthelyezésére. Ha a tanító vagy tanítónő helyzete *„saját hibája következtében vált tarthatatlanná”*, forduljanak a jövőben a fegyelmi vizsgálat elrendelése végett közvetlenül a közigazgatási bizottsághoz a fegyelmi ítélet alapján megvalósuló áthelyezés végett. N. N., 1910. 158.

e súlyosnak ítélt vádakhöz képest túl enyhének találta (dorgálás például). Ilyen esetben a miniszter az ítéletet nem vette tudomásul és az 1907:XXVII. tc. 24. paragrafus alapján az ügyet a törvény 22. paragrafusában megállapított fegyelmi eljárásra a megyei törvényhatósági bizottságok elé terelte. A miniszternek „*egyáltalán jogában áll*”, hogy „*veszélyeztetett, illetve megtámadott állami érdekre*” hivatkozva az egyházi hatóságok által indított fegyelmi eljárásokat azok bármelyik szakaszában a közigazgatási bizottsághoz rendelje.⁴³ Ezeknek a világi bizottságoknak a törvényszékei tehát mintegy fellebbviteli bíróságként működtek és Apponyi bizalmát élvezték. A miniszter azt várhatta, hogy ezekben a fegyelmi ügyekben, az állam megítélése szerint részrehajló egyházi eljárásokban hozott ítéletekhez képest, tárgyilagosabb (de a valóságban talán mégis elfogult), sőt szigorúbb és elrettentő célzatú ítéletek születnek. Továbbá nem vette tudomásul az egyházmegyei főhatóság ítéletét abban az esetben sem, ha a királyi tanfelügyelő által megállapított eredménytelenség miatt indított fegyelmi eljárás során sem a megvádolt tanító, sem az iskolafenntartó a jogsegélyt nem vette igénybe. Az indoklás ilyen esetekben a következő módon szólhatott: „*figyelemmel arra, hogy a királyi tanfelügyelő által megállapított eredménytelenség okából sem az érdekelt tanító, sem az iskola-fenntartó a hivatkozott törvény végrehajtása tárgyában kiadott 'Utastítás' 47. §-a által előírt jogsegélyt a vélt sérelem orvoslása végett igénybe nem vette* – [az ítéletet] tudomásul nem veszem.”⁴⁴ Ez súlyos és következetlen döntésként értékelhető, ha figyelembe vesszük, hogy a törvény a jogsegéllyel való élest lehetőségként ajánlotta, azaz kötelező érvennyel nem írta elő: „*A tanító az ellene indított fegyelmi eljárás folyamán védő segítségét is igénybe veheti.*”⁴⁵ Sőt, a 47. paragrafus jogvédelemről egyáltalán nem tesz említést. Tehát ha erre hivatkozva hozott a minisztérium döntést bármelyik ügyben, azt törvényes alap nélkül tette.⁴⁶

A megyei törvényhatósági bizottságokon kimondott és a miniszter tudomására hozott döntéseket a VKM hivatalosan közölte a püspökökkel.

---

⁴³ TOLDI, 1908. 1219–1220.

⁴⁴ A VKM államtitkára Zelenka Pál tiszamelléki evangélikus püspökhöz írt levelében rögzíti, hogy az alább még részletesebben bemutatott Rumann ügyben hozott egyházmegyei főhatóság felmentő ítéletét a miniszter miért nem fogadja el. Rumann Aurél fegyelmi ügye. EOL 1909/5424.

⁴⁵ 1907: XXVII. tc. 22. paragrafus 3. pont. MÁRKUS, 1908. 387.

⁴⁶ Elképzelhető, hogy egyedi esetről, illetve elírásról van szó és az *Utastítás* 47. paragrafusa helyett a 44-re kívánt a minisztérium hivatkozni, mégis, ez utóbbi is csak az 1907:XXVII tc. 22. paragrafusa 3. pontjának figyelembevételéről rendelkezik. TOLDI, 1908. 1215., 1220–1223.

A fegyelmi eljárások alakulása Zichy János minisztersége idején

Az Apponyi Albert minisztersége idején megindult evangélikus felekezeti tanítók elleni fegyelmi eljárások hivatali utóda, Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter ténykedése idején (1910. március 1.–1913. február 26.) befejeződtek. Ezt ő maga így állapította meg: *„Jelenthetem, hogy az 1907:XXVII. tcz. rendelkezései, úgy a tanítói illetmények rendezése és biztosítása, mint az egyes iskolák belső ügyeinek rendes állapotba helyezése tekintetéből a legnagyobb részben végrehajtottak.”*⁴⁷ Zichy tudomásul vette a Tiszai Evangélikus Egyházkerület egyházmegyei főhatósága saját hatáskörében hozott ítéleteit és a megyei közigazgatási bizottságokét is. Ezt olyan esetekben is megtette, amikor a már korábban hivatkozott súlyosnak ítélt vádak ellenére is csak dorgálás volt az elmarasztaló ítélet egyházi szinten. Ebből a szemszögből nézve Apponyihoz képest mérsékeltebb magatartást tanúsított az 1907:XXVII. tc. végrehajtása során. Nem állított akadályt az elé sem, hogy a meghurcolt tanítók beszüntetett államsegélyét (korpótlék) újból folyósítsák. Evégett a megyei közigazgatási bizottságok folyamodtak kérelemmel a VKM-hez, hivatkozásul a királyi tanfelügyelőknek az elmarasztaló fegyelmi eljárást követően a tanítóknál tett látogatásaira és a magyar nyelv eredményes tanításáról készített jelentéseire.

1910–1911-ben már csak dorgálás volt a jellemző ítélet, még akkor is, ha a megyei közigazgatási bizottság törvénytseke marasztalta el jogerősen a tanítót a *magyar nyelv tanításának elhanyagolása* súlyosnak számító vádjában.

Két fegyelmi ügy bemutatása

Apponyi egyik jelentésében a következőképpen értékelte a hivatkozott törvény végrehajtását: *„Az 1907. évben igen tág keretben megindult és megtett újabb (ügy törvényhozásilag mint saját hatáskörömben) mélyreható intézkedéseim életbeléptetésével és ellenőrzésével ez év munkásságának nem jelentéktelen része foglaltatott le. [...] Magától értetődik, hogy a törvény végrehajtásánál különös gondot fordítok mindezen rendelkezések betartására, a melyek a törvényben a nemzeti szempont érdekében foglaltatnak. Ezzel kapcsolatban megemlítem, hogy a 22.§ 1.a. és c. pontjai alapján összesen 181 tanító ellen tétetett folyamatba a fegyelmi eljárás, a mely részben*

---

⁴⁷ N. N., 1910. 158.

az illetékes egyházi hatóságok, részben pedig az illetékes közigazgatási bizottságok útján folytatott le.”⁴⁸

Az egyes ügyek Liptó megyében alapvetően nem térnek el egymástól, célszerű lehet ezért egy-egy konkrét eset kiemelése és példaként való bemutatása. Nyomatékosítanánk, hogy ez elsősorban a megyében, tehát a helyi szinten jellemző viszonyok érzékeltetésére szolgál. Tanulságos még figyelemmel kísérni a vád és a védelem megnyilvánulásait, illetve érvkészletét.

Rumann Aurél esete

Rumann Aurél evangélikus tanítót, kokavai (Kokava nad Rimavicou) lakost a magyar nyelv tanításának elhanyagolásával vádolták meg és állították 1909-ben először az egyházmegyei főhatóság törvényszéke elé⁴⁹, majd annak felmentő ítéletét követően az állami törvényhatóság, Liptó megye Közigazgatási Bizottságának Törvényszéke elé.

A Liptó megyében letelepedett Rumann család németországi származású, az első betelepülők fakereskedelemmel foglalkoztak. Kokava monográfiája Aurél apjának, Jánosnak (Ján Rumann, 1812–1889) szlovák öntudatú nemzeti irányultságáról számol be. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején a szlovák nemzeti mozgalom oldalán kifejtett tevékenységéért Szentiványi Jenő főispán (Liptó megye) elfogatta. A falu népére is általában hatással volt a mozgalom. Ez itt elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a Jozef Miloslav Hurban által felizgatott tömeg 1849 decemberében fosztogatta a Pongrácz család birtokait. A községet a monográfia azok közé a liptói szlovák ajkú falvak közé sorolja, amelyeket már a 19. századtól erős „szlovák nemzeti tudattal” lehet jellemezni.⁵⁰ A *nemzetiek* meghatározó tagjai között említi Rumann Aurélt is. János utódai között tanítók és jogászok egyaránt voltak. Közülük talán Aurél nővérét, Emíliát (1841–1902) emelnénk ki: ő Daniel Bachátnak, (Bachát Dániel), a bányakerületi evangélikus egyházkerület püspökének és a budapesti szlovák evangélikus gyülekezet lelkészének volt a felesége. Már az apa is kokavai tanító és jegyző. Fia, Aurél (1857–1920) 1873-tól 1889-ig tanítója, 1889-től 1920-ig igazgatója volt a kokavai evangélikus elemi népiskolának. Apja halálát követően a falu jegyzőjeként is működött, ezenkívül a helyi evangélikus egyházközösség hivatalos ügyeit is intézte. 1914-ben a helyi

---

⁴⁸ N. N., 1909b. 177.

⁴⁹ Rumann Aurél fegyelmi ügye. A fegyelmi eljárás elrendelése. EOL 1909/1435.

⁵⁰ Vitek, 2000. 20–25.

szintársulat előadásait rendezte. A falu római katolikus elemi népiskolájával ellentétben, amelyik a gyerekek fogyó létszáma miatt 1916-ban bezárni kényszerült, az evangélikus a tanulók létszámát nézve folyamatosan fejlődött. 1907-ben egy osztályosból két osztályossá alakult át, 1909-ben pedig már új épület fölállítására lett szükség.⁵¹

A fegyelmi eljárás megkezdésekor a királyi ügyész, Belopotoczky Gyula a következő vádindítványt intézte, ami a megyei törvényszék előtt hangzott el: „*Rumann Aurélt az 1907. évi 27. tc. 22.§-ának 1. a pontjában meghatározott fegyelmi vétség címén a miatt vádolom, hogy [...] a magyar nyelv tanítását elhanyagolta, illetve a magyar nyelvet az idézett törvény 16., 19. és 20. §-aiban kitűzött célnak megfelelő átlagos eredménnyel nem tanította.*”⁵² Viszonylag enyhe fegyelmi büntetésül az államsegély (korpótlék) 2 évre történő megvonását indítványozta.

Érdekes megfigyelni, hogy az ügyész hogyan képviselte az államot és mi módon örködött a Lex Apponyi végrehajtásán. Azzal érvelt a tanító ellen megindított fegyelmi eljárás mellett, hogy vannak a térségben jó példák arra, hogy szlovák anyanyelvű gyerekek eredményesen sajátították el az iskolában a magyar nyelvet. Tehát mivel csak a tanító *ügybuzgóságán* múlik a magyar nyelv tanításának eredményessége, ezért a nem buzgó, eredménytelen tanítókat mint kirívó eseteket a törvény szigorával büntetni kell. Álláspontja szerint a tanító az állam céljainak megvalósításában köteles tevékenyen részt venni, „*kötelessége oda hatni, hogy a törvény által eléje szabott célt elérje*”.⁵³ A fegyelmi eljárás során ebből a perspektívából kiindulva azt (is) mérlegelték, hogy a tanító a magyar nyelv tanításának elhanyagolásával kötelességmulasztást követett-e el.

Rumann Aurél tanító ügyében is a tipikusnak mondható forгатókönyv játszódott le. Még Apponyi minisztersége idején vádolták meg és az evangélikus egyházi főhatóság törvényszéke az ő esetében (is) felmentő ítéletet hozott.⁵⁴ Erre általában azt követően került sor, amikor az egyházi főhatóság

---

⁵¹ Viték, 2000. 17, 20–29

⁵² Rumann Aurél fegyelmi ügye. EOL 1910/646/294.

⁵³ Rumann Aurél fegyelmi ügye. EOL 1910/646/294.

⁵⁴ Az egy évvel korábban Rumann Aurélhoz hasonló váddal („*a magyar nyelv tanításának elhanyagolása*”) került Gocsál József római katolikus tanító, szedernyei (Svederník) lakos (Trencsén megye) a katolikus egyházi főhatóság elé. Ő már az 1909-ben készített kimutatásokban az elbocsátott tanítók között szerepel. A két ügy között a hasonló vád ellenére merőben eltérő minőségű ítélet született. Ennek okaként elképzelhető, hogy Gocsált abban a korai időben vezették törvényszék elé, amikor a még éppen teljes súllyal ható minisztériumi nyomás hatására még rákényszerülhettek az egyházi törvényszékek arra, hogy példát statuáljanak. N. N., 1909a. 389-429.

törvényszéke szerint igazolást nyert – például a vádlott tanító fegyelmi eljárása során a tanítványai között lefolytatott látogatások alkalmával a tanórákon és a záróvizsgákon – a tanítás általános és a magyar nyelv tanításának „*általában kielégítő eredménye*”.⁵⁵ Az, hogy az *általában kielégítő eredmény* és a felmentő ítélet ellenére a VKM a döntést nem fogadta el és új eljárást foganatosított a megyei közgyűlést bízva meg annak lefolytatásával, a megyébe vetett minisztériumi bizalom mellett arra utal, hogy mind az egyházi főhatóság, mind pedig az állam és annak szervei másként és eltérő szándékkal értelmezték és próbálták megvalósítani a törvényben foglalt célokat. Nem lenne célszerű elsiklani afölött, hogy az általában kielégítő eredmény, ami azzal együtt hogy szubjektív megítélés, mégis viszonylag jó eredményt feltételez, hogyan születhetett meg. A döntés indoklása során ebben az esetben lejegyezték a következőket: egy tanítóhoz a törvény által előírtnál jóval több tanuló került, tanteremhiány miatt a tanító csak félnaponta taníthatta tanulóit a magyar nyelvre, télen a kályha hiánya akadályozta a tanítást, mivel emiatt a szülők nem engedték gyermekeiket az iskolába, távolmaradás a tavaszi munkák miatt, stb. Pedig a tanító buzgó – állítja ez esetben a jegyzőkönyv, amit szlovák nyelven is vezettek – saját pénzén vásárol magyar nyelvű tankönyveket.⁵⁶ Rumann látszik igazolni Urbanics János 55 éves evangélikus kokavai lakosnak tanúként a lipotóújvári járási főszolgabíró előtt tett vallomása, 1910 februárjában. Ez így szólt: „*tény, s tudomásom van róla, hogy a vádlott tanító igen sok tankötelesnek saját költségén vett tankönyveket, valamint tény az is, hogy amidőn a vádlott tanító a tanköteleseket a magyar nyelvben nagyobb buzgalommal igyekezett tanítani, a szülők többször szemrehányást tettek neki, hogy csak a magyar nyelvet tanítja, s a vallás és egyéb tantárgyakat nem.*”⁵⁷

A vádlottak védekeztek – Rumann Aurél is. Tiszta lelkiismeretükre hivatkoztak, Rumann például a külső körülményeket hozta fel mentségül.⁵⁸ A megye előtt, legalábbis a királyi ügyész mint közzádló előtt már nem volt

---

⁵⁵ Rumann Aurél fegyelmi ügye. EOL 1909/4464.

⁵⁶ Rumann Aurél fegyelmi ügye. EOL 1909/4464 és 121014/909.

⁵⁷ Rumann Aurél fegyelmi ügye. 1910. év február 25-én Kokaván felvett jegyzőkönyv. EOL, Számozás nélküli forrás.

⁵⁸ A felekezeti (és községi) iskola rossz külső körülményeire való hivatkozás (főként a zsúfoltság, tanszerhiány, az épület általános rossz állapota) a törvény megalkotóinak és támogatóinak kedvezett, hiszen ezt az érvet hivatkozási alapul átvéve jól felszerelt állami iskolák létesítésére találtak kellő indokot, amik pedig a *Lex Apponyi*ban foglaltak eredményesebb megvalósítására nyújtottak alkalmasabb módot. Azonban a szűk állami keret mégis jelentős akadályát képezte az állam *terjeszkedésének*. Rumann Aurél fegyelmi ügye. EOL 121014/909.

feltétlenül elégséges a külső körülményeket okolni a magyar nyelv tanításának eredménytelenségéért. Rumann esetében például a királyi ügyész a következő módon utasította el a kályha hiányának érvét mint enyhítő körülményt az 1907. évi XVII. tc. 22. paragrafusában megállapított egyik vétség elkövetésének gyanúja miatt ellene megindított fegyelmi eljárás során: a tanító „a gondjaira bízott iskola kályhával való ellátásáról még az iskolai szünidő alatt lett volna köteles intézkedni, a hiányt egyházi hatóságának bejelenteni orvoslás végett, sikertelenség esetén a királyi tanfelügyelőnek.”⁵⁹ Az eljárás folyamán bizonyítást nyert, hogy a tanító – ismétlődő iskolába járó – növendékei magyarul összefüggéstelenül olvasnak, az olvasott magyar szöveg tartalmát nem értik meg, a hozzájuk magyarul intézett kérdéseket sem, földrajzból és történelemből magyarul nem tudnak felelni. Vagyis „a magyar nyelv tanítási eredménye nem felel meg a törvényes követelményeknek”⁶⁰ és „annak a mindennapi életre kiható ereje nincs.”⁶¹ 1910-ben Rumann elmarasztalták, büntetése pedig *dorgálás* volt. Ezzel együtt – mint általában az eljárás során elmarasztalt tanítókat – az eljárási költségek megfizetésére kötelezték (amit viszont gyakran az egyházmegye vállalt magára).

Janoska Milos példája

A törvény végrehajtásának kezdeti idejéből ragadtunk ki egy másik példát. Tipikusnak mondható annyiban, hogy jellemzi ennek a korai időszaknak a fegyelmi eljárások során tapasztalt szigorát, egyben a vád és a védekezés tartalmát és módját is; az eljárás elhúzódása miatt viszont kiemelkedik a többi ügy közül.

Janoska Milos (Miloš Janoška) (1884–1963) csorbai evangélikus tanító, publicista, hegymászó, akit a szlovák historiográfia a szlovák nemzeti mozgalom elkötelezett híveként tart számon. Egy szlovák életrajzi lexikon megállapítja, hogy „a szlovák nemzeti mozgalomhoz kötődő családból származott, tanulmányai

---

⁵⁹ Rumann Aurél fegyelmi ügye. EOL 1910/646/294.

⁶⁰ E nem magyar tanítási nyelvű – kokavai – nemzetiségi elemi iskola tanulói – sem – voltak képesek produkálni azt a törvény által előírt követelményt, hogy a negyedik évfolyam befejezésével gondolataikat magyarul élőszóban és írásban ki tudják fejezni. (1907: XXVII. tc. 19. paragrafus).

⁶¹ Rumann Aurél fegyelmi ügye. EOL 1911/723.

befejezése után a mozgalomban tevékenyen részt vett”. Ugyanez a forrás számol be a Tátrát népszerűsítő útleírásairól is.⁶²

Janoskát röviddel a törvény megszületése után már 1907-ben – 23 éves fiatalember volt ekkor – fegyelmi eljárásnak vetették alá, s ezzel elkezdődött évekig tartó meghurcoltatása. A *Lex Apponyi* végrehajtásának, illetve betartásának egyik velejárójaként tekinthetünk erre az esetre is. A vádak fennmaradtak az országgyűlés képviselőházának irományai között⁶³, ugyanezekről konkrétabb és részletesebb képet szerezhetünk a fegyelmi eljárásokról készült jegyzőkönyvekben. Míg az előző forrásban a csorbai tanító ellen vádként a nem eléggé részletezett „hazafiatlan magatartás és a magyar nyelv tanításának elhanyagolása” szerepel, addig az 1907-ben felvett jegyzőkönyvben a hazafiatlan magatartás vádja részletesebben került kifejtésre. A vád a következőket találta hazafiatlannak: a vádlott „tulzokkal paktál s maga is féktelen izgatásokat visz véghez”, valamint „tiltott nemzetiségi gyűléseket rendez tantermében” és a szlovák nemzeti mozgalom lapját, a *Slovenský Týždenník*et járattja a hazafias *Krajan* helyett.⁶⁴ Ezek a vádak ebben az időszakban egyfajta toposzként is értelmezhetők, amelyek kiváló indokul szolgáltak egy tanítóval, az állam szolgálatában álló emberrel szembeni fegyelmi eljárás megindítására. Jellemző ugyanakkor az is, hogy a vádló (egyházmegyei ügyész) a vádakat megfogalmazza, de tényekkel alig támasztja alá.⁶⁵ Ez viszont lehetőséget nyújtott a védelemnek arra, hogy bizonyítani igyekezzen a vád alaptalanságát, illetve hogy a gyanúsítások, feljelentések és a vád is általánosak, a konkrét tényadatok mellőzésével. A vádlottnak módjában állt védekeznie és nemcsak az egyházi főhatóság törvényszéke előtt, de véleményét írásban kinyilvánít-

---

⁶² Az első 1911-ben jelent meg *Sprievodca po Tatrách*, azaz *Tátrai kalauz* címmel. MINÁČ, 1987. 530.

⁶³ Lásd: N. N., 1909a. 389–429.

⁶⁴ Janoska Milos fegyelmi ügye. EOL 1907/813.

⁶⁵ Kérdés, hogy ennek háttérében mi állhatott. A minisztérium által az egyházi főhatóságra gyakorlatilag rákényszerített fegyelmi eljárásokban talán nem állhatott az egyház érdekében, hogy közvetlenül a saját felügyelete alatt lévő tanítóit ilyen súlyos, az állam által indítványozott vádban elmarasztalja; esetleg a vád valóban nélkülözte a bizonyításhoz szükséges tényeket. Az sem elhanyagolható, hogy a törvény a magyar nyelv szinte homogén nemzetiségi környezetben való gyors terjesztésével (1907:XXVII. tc. 19. paragrafus) gyakorlatilag a lehetetlent célozta meg. Megjegyzendő, hogy bár 1909-ig vádként elhangozhatott az eredménytelenség a magyar nyelv tanítása során, az elméletileg nem számított súlyosbító körülménynek, mivel a teljes eredmény a törvény által megszabott türelmi idő értelmében csak 1910/1911-es tanév első felében lett volna számonkérhető.

hatta a királyi tanfelügyelőnek, sőt magának a vallás- és közoktatásügyi miniszternek is. Mivel a vádat nem minden egyes pontban írták körül pontosan, illetve határozták meg, véleményünk szerint a védelem jogosan kérdezte például, hogy tulajdonképpen kiket is lehet nemzetiségi túlzóknak tartani?⁶⁶ Mik ennek a megbélyegző meghatározásnak a kritériumai? A nehezen kivitelezhető pontos definiálás nélkül ugyanis a megvádolt tanító kiszolgáltatottabbá válhatott azáltal, hogy az ilyenformán megfogalmazott vádat szabadabban lehetett értelmezni a vádló vagy a védelem szubjektív céljai tekintetében.

A vád több más „gumifogalommal” is operált. Így például a tanúknak arról kellett állást foglalniuk, hogy a vádlott szerintük hazafi-e vagy sem.⁶⁷ Bizonyító erejűnek szánták a vádlottal szemben a hazafiatlan sajtó járatásának tényét, vagy azt, ha a helyi községi képviselőtestületi választások alkalmával a tanító a magát szlováknak valló képviselőjelöltet támogatta. Az izgatás vádjának bizonyításával a vádlott által énekelt szlovák hazafias dalok, úgymint a „*Hej Slováci*” vagy a „*Nad Tatrou sa blýska*” kezdetűk szolgáltak.⁶⁸

A feljelentő kilétéről ebben az esetben megállapítható, hogy magán-személy, aki a királyi tanfelügyelőnél tett panaszt nevezett ellen. Janoska „*személyes ellenségének*” nevezi őt.⁶⁹ A miniszter a fegyelmi eljárást a tanfelügyelő előterjesztése alapján rendelte el. Védekezése során a vádlott a feljelentőt elfogultsággal vádolta és az ellen is tiltakozott, hogy őt saját tapasztalataira hivatkozva hazafiatlannak ítélje meg. Szerinte a feljelentő a személye iránti gyűlöletből és érdekből tette meg jelentését. A tanító így jellemezte őt: „*Neki kell az én meghurcoltatásom, [...] hogy nekem lehető legnagyobb kellemetlenséget okozza, magának pedig érdemeket szerezzen a megyénél, a melynél van némely ügyes-bajos dolga.*”⁷⁰ Pálka Emil csorbai lakosról van szó. Elképzelhető, hogy Pálka szakmai karrierjére, aki 1908-tól 1914-ig töltötte be a község jegyzői tisztségét,⁷¹ valóban hatással volt az egy évvel korábban, 1907-ben Janoska ellen tett feljelentése és a perben való részvétele. Az állam vélt érdekei mellett tehát

---

⁶⁶ Janoska Milos fegyelmi ügye. EOL 1908/710/462.

⁶⁷ Janoska Milos fegyelmi ügye. EOL 1908/710/462.

⁶⁸ Ezek olyan vádak voltak, amelyek gyakran elhangzottak. Például a *Nyitramegyei Közlöny* állítása szerint a szenici szlovák identitású városi képviselők állítólag azért akadályozták a városi magyar iskola ügyét, „*mert ott »Hazádnak rendületlenül légy híve ó magyar« a vezérelve, nem pedig a »Hej Slováci« és a »Nad Tatrou sa blýska«*”. (N. N., 1888. 3.)

⁶⁹ Janoska Milos fegyelmi ügye. J. M. fellebbezése Liptó vármegye Közigazgatási Bizottságához. EOL 1908/921/824.

⁷⁰ Janoska Milos fegyelmi ügye. J. M. észrevételei a tekintetes közigazgatási bizottságnak. EOL 1909/1214/1152.

⁷¹ N. N., 1908. 102. és N. N., 1914. 122.

egyéni motivációk is közrejátszhattak egy-egy tanító ellen megindított fegyelmi ügyben.

Janoska idéz a megyei királyi tanfelügyelőnek címzett levelek egyikéből, amelyekben a feljelentő, Janoska szerint, panaszát megtette. A sérelmek egyike így hangzott el: „Egyébként Janoska nagyban készül Amerikába abban a pillanatban, a mikor őt kényszerítenék, hogy az előírt tananyagot magyar nyelven kellene tanítania.” Ehhez a levél írója még hozzátette: „Erős a meggyőződése, ha ezen tanító nem volna Csorbán – s úgy a pap egyedül maradna – Csorbán a politikai viszonyok elég gyorsan javulnának.” A levélíró buzgalmáról is képet kapunk: „Egyelőre több adat hamarjában eszembe nem jut, de résen leszek és minden mozzanatot nagyságodnak tudomására [...] fogom hozni.”⁷²

Hazafiságának tagadásával kapcsolatban a vádlott a közigazgatási bizottsághoz írt levelében megjegyzi: „S én bátran merem állítani egyrészt, hogy ha Pálka Emillel »trafikálnék«, pajtáskodnám, viselt dolgait helyeselném, bizony azonnal hazafias volnék előtte. [...] Felette szomorú pedig az a látvány, hogy ilyen emberek a hivatásukat híven betöltő, hazájukat nem szájjal, de becsületes munkával szolgáló férfiak becsületében büntetlenül gázolhatnak.”⁷³ A fegyelmi bizottság előtt a fennmaradt jegyzőkönyv tanúsága alapján Pálka Emil vádló a következőt vallotta a tanító ellen a lipótújvári járási főszolgabíró előtt: „Janoska Milos a következő szavakkal izgatott: »Nepočúvajte naňho ľudia, mi Maďarov tu nepotrebuje, mi si Slovákov budeme voliť!«, hogy minden nemzetiségi ügyben a tót nemzetiségi tulajdonságokkal paktál...”⁷⁴

Érdekes megfigyelni, hogy a beidézett tanúk milyen választ adtak arra a kérdésre, hogy szerintük a vádlott hazafias, vagy hazafiatlan irányt követ-e. Egyikük, Sprenger József ágostai hitvallású csorbai lakos, 38 éves kézfestő, a következőt vallotta: „Jót nem mondhatok, rosszat mondani nem akarok.” Ezt azzal egészítette ki, hogy tudni véli, a vádlott a szülők által vásárolt magyar nyelvű segédanyagokat nem fogadta el, s hogy a tanulókkal vissza szokta küldetni. Vallomását a visszavitt könyvekről, füzetekről Rauchverger Kálmán 46 éves zsidó vallású kereskedő is megerősítette, de indoklásul semmit sem

---

⁷² Janoska Milos fegyelmi ügye. J. M. észrevételei a tekintetes közigazgatási bizottságnak. EOL 1909/1214/1152.

⁷³ Janoska Milos fegyelmi ügye. J. M. észrevételei a tekintetes közigazgatási bizottságnak. EOL 1909/1214/1152.

⁷⁴ „Emberek, ne hallgassatok rájuk, nekünk itt nincs szükségünk a magyarokra, mi szlovákokat választunk majd!” Ez állítólag a községi képviselőtestületi választásokkor hangzott el. (Janoska Milos fegyelmi ügye. 1909. év február hó 11-én Csorbán felvett jegyzőkönyv. EOL. Számozás nélküli forrás.)

hozott föl. Hozzátette: „Tekintettel arra, hogy Janoska tanítót nem ismerem közelebbről, arra vonatkozólag pozitív felvilágosítást, vajjon hazafias avagy hazafiatlan irányt követ-e, nagyon bajos [adni – Z. Z.], de annyi bizonyos, hogy velünk soha, de mindig a nemzetiségi pártal szavaz.”⁷⁵ A megvádolt ezzel kapcsolatban is védi magát, például a megyei királyi tanfelügyelőnek írt levelében. Konkrétan ezt a vádat (is) hazugságnak nevezi. Ennek ellenkezőjét bizonygatja: „S hogy mennyire nem viseltetem ellenszenvvel a magyarfeliratú irkákkal szemben, legjobban bizonyítja az, hogy magyarfeliratú irkákat iskolámban tényleg használtak és használnak is.”⁷⁶ Látható tehát, hogy eskü alatt ugyanarról vallók tettek gyakran merőben más vallomást. Nem állapítható meg az egyes állítások valóságalapja, mint ahogyan az sem, hogy mi befolyásolta a válaszadókat és a válaszokat.

Zichy János minisztersége idején Janoska Milos esetében is felmentő ítélet született 1911-ben, holott ez az ügy is átkerült az egyházi főhatóság hatásköréből a Liptó megyei Közigazgatási Bizottság elé 1909-ben. A megindított fegyelmi eljárásról a megye közigazgatási bizottsága is beszámolt a miniszterelnöki hivatal részére megküldött féléves jelentésében: „Az 1907. évi 27. t. cz. 22.§-a a./ és e./elírás, helyesen: c. – Z. Z.] pontjai alapján csak Jánoska Milos csorbai ágostai evangélikus tanító ellen indított fegyelmi vizsgálat.”⁷⁷ A királyi ügyész vádindítványából ebben az esetben is képet kapunk az állam által elképzelt ideális tanítóról. Eszerint: „E hazának minden tanítójától a köz- és a nemzeti érdek szempontjából föltétlenül meg kell követelni azt, hogy érzelmeiben, gondolkodásában is magyar legyen”.⁷⁸ A tanítók fegyelmezését a következők miatt tartotta szükségesnek: „Türni nem lehet, hogy az államhatalom megtorló intézkedéseitől szabaduljon az a tanító, aki az állam hatalmi érdekeivel ellenkezőt cselekszik, körében annak érdekei ellen izgat és a befolyása alatt álló népben az állami érdekekkel ellenkező érzületet ébreszt és azt erősíteni törekszik.” Azonban hivatkozásul az egyházi főhatóság megállapítására enyhítő körülményként került elismerésre a tanító addigi eredményessége a magyar nyelv tanítása során, emellett pedig a vádlott büntetlen előélete. Mindezek a törvényszéket arra

---

⁷⁵ Janoska Milos fegyelmi ügye. 1909. év február hó 11-én Csorbán felvett jegyzőkönyv. EOL. Számozás nélküli forrás.

⁷⁶ Janoska Milos fegyelmi ügye. J. M. levele a megyei királyi tanfelügyelő részére. EOL 1908/710/462.

⁷⁷ Liptó megye Közigazgatási Bizottságának jelentése. MOL 1909. XXXVIII. 5425.

⁷⁸ Janoska Milos fegyelmi ügye. EOL 1909/1115/618.

engedték következtetni, hogy „a terhelt a jövőben kötelességének tudatára ébred és hivatását a törvény alapján és az állam érdekeinek szempontjából tölti be”.⁷⁹

A felmentő ítélet értelmében „nem nyert beigazolást [...] a vád”. Ellenkezőleg, az indoklás szerint „a magyar nyelv tanításában a vizsgálat alkalmával haladás állapított meg”.⁸⁰ Az izgatás vádja a már említett két dal éneklése miatt sem nyert beigazolást, mivel az – ebben az esetben – a megvádolt tanító saját házában történt, ennél fogva másokra izgató hatással nem lehetett.

A súlyosnak ítélt vádak, a megszületett enyhe ítéletek és Liptó megye Közigazgatási Bizottságának idézett megállapításai a magyar nyelv eredménytelen tanításáról, a *Lex Apponyi* végrehajtásának Liptó megyében megállapítható kudarcáról és e sikertelenség megyei szintű elismeréséről árulkodnak.

Összefoglalás

A második Wekerle-kormány legvitatottabb nemzetiségpolitikai határozata a magyar „nyelvi és kulturális terjeszkedés érdekében hozott” *Lex Apponyi* volt.⁸¹ Az 1879: XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról nem érte el kitűzött célját, ezt „felváltotta egy, a századelő magyar törekvéseinek és politikájának megfelelőbb törvény és rendelet-sor”.⁸² Ennek betartására a korábbiaknál nagyobb hangsúly került. A törvény a községi és hitfelekezeti tanítókra mint köztisztviselőkre óhajtotta kiterjeszteni az állam felügyeletét az oktatási hatóságokon és a megyei közintézményeken keresztül. Sor került a nem állami iskolafenntartók

---

⁷⁹ Janoska Milos fegyelmi ügye. EOL 1909/1115/618. – Az anyanyelv tanításának szerepéről, fontosságáról, mintegy összevetésképpen a Janoska Milos korában jellemzőkkel, idézzük 1880-ból Komjáthy Jenő költőnek (1858–1895) a tanárképzéshez szükséges pedagógia vizsgájára használt felkészítő jegyzeteiből a következőket: „Az emberi szellem a nyelvben nyilatkozik. Az emberiség tagjai szerint, azok különböző egyedisége szerint különbözőek a nyelvek. [...] Az anyanyelv tanulása első fejlesztője a gondolkodás tehetségének, mert a nyelv maga a logika. – Az elemi iskolából már bő nyelvyagot hozott magával a növendék, arra az alapra kell építeni, azt kell tovább fejleszteni. [...] Az anyanyelv előzze meg más nyelvek tanítását, különben a növendék szellemi élete elnyomorodik. Vezessük rá a növendéket az irodalom jeleiseinek ismeretére, mert helyzetünk mellett büszkén mutathatunk szellemi termékeinkre.” Az anyanyelv tanítója (a jegyzet a magyar nyelv tanítójának feladatait taglalja) „leginkább van hivatva, hogy hazaszeretetre ébressze a növendéket”, ennek sikere „leginkább függ a tanító személyiségétől”. Komjáthy Jenő jegyzetei a neveléstörténethez. 1880. OSZK (Országos Széchényi Könyvtár) Kézirattár. Fol. Hung. 1590. 15.

⁸⁰ Janoska Milos fegyelmi ügye. EOL 1911/724.

⁸¹ KEMÉNY, 1946. 133.

⁸² KÉRY, 1997. 279.

jogköreibe való beavatkozásra a törvényben foglaltak végrehajtása és számonkérése által, nem kevésbé a tanítók ellen indított fegyelmi eljárások alkalmával. Az általunk figyelemmel kísért evangélikus felekezeti iskolák szemben találták magukat az állam helyi szintű szerveivel, a megyei közigazgatási bizottságokkal. Ezek partnernek bizonyultak a törvény végrehajtásában; a meghozatalától számított öt éven belül 148 ilyen iskola szűnt meg.⁸³

A törvény végrehajtása során, mint láttuk, hasonló indokokkal tanítókat hurcoltak meg, némelyikük ellen fegyelmi eljárást foganatosítottak, állásukból ideiglenesen, vagy akár végérvényesen felfüggesztették őket. A végrehajtás egyéb hozadékait is igyekeztünk bemutatni.

Az állam végrehajtó szervei, illetve a központi kormányzat igyekezete ellenére a *Lex Apponyi* sem tudott döntő áttörést hozni a magyar nyelv és a nemzetiségek kapcsolatában. A szlovák nemzeti mozgalom fejlődésének sem lehetett már ekkor véget vetni magyarosító iskolapolitikai törekvésekkel. Jászi Oszkár is az eredménytelenséget hangsúlyozta: *„Ennek az erőszakosan magyarosító politikának az eredményei azonosak azokkal, melyeket a külföldön hasonló politikával elértek: a gyöngye nyelvtanulási eredmények sehogy sincsenek arányban azzal a sok gazdasági és kulturális kárral, melyet ez a politika okoz.”*⁸⁴ A magyar nyelv terjesztésének hatásáról ezt állapította meg: *„A kényszerasszimiláció nyelvi eredményei ott, ahol megfelelő gazdasági és forgalmi helyzetet az iskola munkáját nem támogatja, minimálisak, és az általános szellemi színvonal lesüllyesztésére vezetnek.”*⁸⁵ Az első világháború előtti, általa helytelennek tartott magyarországi nemzetiségi politikának a nemzetiségekre és a nemzetiségi politikát formáló magyar politikai erőkre gyakorolt hatását így összegezte: *„A kényszerasszimiláció politikája az elnyomott népben a nemzeti érzület és gondolkör megerősítésére vezet”* és *„demoralizálja az uralkodó nemzetnek ezt a politikát űző rétegét”*.⁸⁶

A hivatkozott törvények, még ha eredménytelenek is voltak, semmiképp sem hatástalanok. Bizonyos esetekben ma is hivatkozási és viszonyítási alapul szolgálnak: *„az államnak és a társadalomnak magyarosítási szándékai és kísérletei [...] bármennyire is maradtak meg a látszatintézkedések szintjén, napjainkig leg-
alapvetőbb forrásai a szlovákság magyarelles töltetű sérelmeinek.”*⁸⁷

---

⁸³ SZARKA, 1998. 113. Ez az adat azokat az intézményeket is tartalmazza, amikben bár hivatalosan a magyar tannyelvként került bevezetésre, de ott mégis a szlovák nyelv a gyakorlatban mint tannyelv fennmaradt.

⁸⁴ JÁSZI, 1986. 223.

⁸⁵ JÁSZI, 1986. 237.

⁸⁶ JÁSZI, 1986. 234–235.

⁸⁷ POPÉLY, 2003. 80.

Zilizi Zoltán: Realizácia tzv. zákona Lex Apponyi na evanjelických ľudových školách liptovskej župy

Najviac kritizovaným rozhodnutím uhorskej vlády pod vedením Sándora Wekerleho, v súvislosti s národnostnou otázkou, bol zákon vynesенý v roku 1907 č. XXVII. o právnych pomeroch nešťátnych základných škôl, cieľom ktorého bolo rozšírenie maďarčiny a maďarskej kultúry medzi nemaďarskými národmi, žijúcimi v Uhorsku. Tento zákon spolu so zákonom č. 1907:XXVI. o dozore nad štátnymi základnými školami, známe aj ako Apponyiho školské zákony (pomenované po vtedajšom ministrovi školstva Albertovi Apponyim), už jednoznačne ukazovali zmeny uhorskej vládnej politiky voči národnostným menšinám. Avšak *Lex Apponyi* v tejto zmene určite nebol prvý: liberálny a voči národnostiam veľkorysý národnostný zákon z roku 1868 čiastočne nahradil zákon z roku 1879 (č. XVIII., tzv. Trefortov zákon), ktorý skončil s liberálnou národnostnou politikou tým, že predpísal povinne vyučovanie maďarčiny v nemaďarských národnostných školách.

V našej práci sme skúmali a predviedli, ako sa snažilo hlavne ministerstvo školstva zabezpečiť, aby štát a jeho orgány mohli rozšíriť dozor nad nešťátnymi školami kvôli rozširovaniu maďarského jazyka a kultúry. Zákon č. 1907:XXVII, spolu s ministerskými nariadeniami zabezpečil právo na zákonné zasahovanie do vnútorných pomeroch nešťátnych ľudových škôl. Narušala sa tým autonómia cirkevných škôl, aj záujmy národnostných hnutí, veď cirkevné školy často patrili nemaďarským národom. Popri charakterizovaní učebného plánu (vyšiel v roku 1908; v nemaďarských národnostných ľudových školách predpísal pomerne vysoký počet hodín, na ktorých sa malo prednášať v maďarčine) sme sledovali dva konkrétne prípady prenasledovaných národnostných učiteľov, ktorí pôsobili v Liptovskom župe. Boli to Aurel Rumann (1857–1920) a Miloš Janoška (1884–1963), ktorých obžalovali z nedostatkov pri vyučovaní maďarčiny (z ľahostajnosti k vyučovaniu maďarčiny), ba i z vlastizrady. Predstavili sme charakter disciplinárnych pokračovaní. Hoci počas pôsobenia ministra výučby Jánosa Zichyho boli obžalovaní oslobodení, tieto prípady predsa len demonštrujú preháňanie uhorskej národnostnej politiky v období druhej polovice dualizmu.

Napriek tomu, že opatrenia štátu namierené na jazykové pomadařčenie Nemaďarov neprinášali sledované výsledky a prakticky nepomadařčili, predsa často tvoria i dodnes základ duševných ujmy a krivd Slovákov voči Maďarom.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Levéltári források:

MOL (Magyar Országos Levéltár)

Miniszterelnökség, K26

MOL 1908/2004. Liptó megye Közigazgatási Bizottságának az 1907. év II. feléről szóló jelentése.

MOL 1909/2945. Liptó megye Közigazgatási Bizottságának 1908. év I. feléről szóló jelentése.

MOL 1909. XXXVIII. 5425. Liptó megye Közigazgatási Bizottságának az 1909. év I. feléről szóló időszaki jelentése.

EOL (Evangélikus Országos Levéltár)

Tiszai Evangélikus Egyházkerület, IX. 1., 1888-1911.

EOL 1909/XII/15. Scholtz Pál ágostai hitvallású evangélikus tanító fegyelmi ügye. Kivonat.

EOL 1909/5349. Scholtz Pál fegyelmi ügye. Miniszteri rendelet.

EOL 1909/1536/352. Rumann Aurél ágostai hitvallású ev. tanító fegyelmi ügye. Miniszteri rendelet.

EOL 1909/1435. Rumann Aurél fegyelmi ügye. A fegyelmi elrendelése.

EOL 1909/689. Rumann Aurél fegyelmi ügye. A tiszai Evangélikus Egyházkerület püspökének utasítása.

EOL 1910/646/294. Rumann Aurél fegyelmi ügye. Ügyészi vádindítvány.

EOL 1909/5424. Rumann Aurél fegyelmi ügye. Miniszteri leirat.

EOL 1909/4464. Rumann Aurél fegyelmi ügye. Egyházmegyei főhatóság törvényszéke által hozott ítélet indoklása.

EOL 121014/909. Rumann Aurél fegyelmi ügye. Védelem.

EOL 1911/723. Rumann Aurél fegyelmi ügye. Liptó megye Közigazgatási Bizottságának Törvényszéke által hozott ítélet és indoklása.

EOL Számozás nélküli forrás. In: Rumann Aurél fegyelmi ügye. 1910. év február 25-én Kokaván felvett jegyzőkönyv.

EOL 1907/813. Janoska Milos ágostai hitvallású ev. tanító fegyelmi ügye. Vád.

- EOL 1908/710/462. Janoska Milos fegyelmi ügye. Az egyházi főhatóság közgyűlése előtt lefolytatott peres eljárás jegyzőkönyve.
- EOL 1909/1214/1152 Janoska Milos fegyelmi ügye. Janoska Milos észrevételei a tekintetes közigazgatási bizottságnak.
- EOL 1909/1115/618. Janoska Milos fegyelmi ügye. Ügyészi rendelkezés.
- EOL 1911/724. Janoska Milos fegyelmi ügye. Liptó megye Közigazgatási Bizottságának Törvényszéke által hozott ítélet és indoklása.
- EOL Számozás nélküli forrás. In: Janoska Milos fegyelmi ügye. 1909. év február hó 11-én Csorbán felvett jegyzőkönyv.

OSZK (Országos Széchényi Könyvtár)

Kézirattár. Fol. Hung. 1590. Komjáthy Jenő. Jegyzetek a neveléstörténethez. 1880.

Kiadott források és szakirodalom:

DOLMÁNYOS

- 1968 DOLMÁNYOS István: A „Lex Apponyi”. In: *Századok*, 102. (1968) 3–4. sz. 484–535.

GYÖMREI-VÉRTESEY

- 1937 GYÖMREI Sándor-VÉRTESEY Miklós: *Baross Gábor*. Budapest, Athenaeum, 1937.

JÁSZI

- 1986 JÁSZI Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, Gondolat, 1986.

KEMÉNY

- 1946 KEMÉNY G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története. I. rész. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében. 1790–1918*. Budapest, Gergely R. Kiadása, 1946.
- 1952 *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. I. 1867-1892*. Szerk.: KEMÉNY G. Gábor. Budapest, Tankönyvkiadó, 1952.

KÉRY

- 1997 KÉRY Katalin: Az 1879:XVIII. törvénycikktől a „Lex Apponyi”-ig. Adalékok a kötelező magyar nyelvoktatás történetéhez. In: *Híd a századok felett*. Szerk.: Hanák Péter. Pécs, University Press, 1997.

MÁRKUS

- 1896 *Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungarici. Milleneumi emlékkiadás.* Szerk.: MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin, 1896.
- 1908 *Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungarici. Milleneumi emlékkiadás.* Szerk.: MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin, 1908.

MINÁČ

- 1987 MINÁČ, Vladimír: *Slovenský biografický slovník*. 2. zväzok. Martin, Matica slovenská, 1987.

N. N.

- 1888 N. N.: Cím nélkül. In: *Nyitramegyei Közlöny*, (1888. január 29.) 5. sz. 3.

N. N.

- 1907 N. N.: Nová školská predloha a naše učiteľstvo. In: *Slovenský Obzor*, I. (1907. április 4.) 4. sz. 242–243.

N. N.

- 1908 N. N.: *Magyarország Tiszti Cím- És Névtára 1908*. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1908.

N. N.

- 1909a N. N.: 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. *Képviselelőház. Irományok. XXXIII*. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1909.

N. N.

- 1909b N. N.: *A Magyar Királyi Kormány 1908. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest, Athenaeum, 1909.

N. N.

1909c N. N.: *A magyar nyelv tanításának terve a nem magyar tannyelvű elemi népiskolákban*. Budapest, Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda, 1909.

N. N.

1910 N. N.: *A Magyar Királyi Kormány 1909. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest, Athenaeum, 1910.

N. N.

1911 *Az 1910. évi június hó 25-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviseelőház. Irományok. XI.* Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1911.

N. N.

1914 N. N.: *Magyarország Tiszti Czim- És Néótára 1914*. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1914.

POLÁNYI

1960 POLÁNYI Imre: Magyarosítási törekvések Szlovákia területén. In: *A Szegedi Pedagógiai Főiskola évkönyve, I.* (1960). 115–132.

POPÉLY

2003 POPÉLY Gyula: A Felvidék iskolaügye a dualizmus éveiben. In: *Irodalmi Szemle*, 46. (2003) 2. sz. 64–81.

POTEMRA

1977 Potemra, Michal: Právne postavenie Slovenskej národnej strany. In: *Historický časopis Slovenskej akadémie vied*, 25. (1977) č. 4. 528–530.

ROMSICS

2003 ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2003.

SZARKA

1998 SZARKA László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika. 1867–1918*. Pozsony, Kalligram, 1998.

TOLDI

- 1904 *Magyarországi Rendeletek Tára. 1904.* Főbizományos: TOLDI Lajos. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1904.
- 1908 *Magyarországi Rendeletek Tára. 1907.* Főbizományos: TOLDI Lajos. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1908.

VÍTEK

- 2000 VÍTEK, Pavol: *Z dejín obce Liptovská Kokava.*
[<http://www.lkokava.sk/Z%20dejín%20Liptovskej%20Kokavy.doc>
?PHPSESSID=315defe8020b2934eaa45b8a2fddd44f] 2006. október 28.

Függelék

1. táblázat

A vallás- és közoktatásügyi miniszter jelentése azon községi és felekezeti elemi iskolai tanítókról, akik ellen az 1908. év folyamán az 1907. évi XXVII. tc. 22.§-a 1. a)-c) pontjai alapján fegyelmi vizsgálatot indítottak.⁸⁸

Forrás: N. N., 1909a. 410–411.⁸⁹

Liptó megye

Tanító neve	A község neve és az iskola jellege	Fegyelmi ok	Melyik hatóság fogatosította a fegyelmi eljárást?	Az eljárás folyamatban van-e?	Az eljárás befejeződött-e?	Ítélet
Janoska Milos	Csorba, ágostai hitvallású evangélikus	Hazafiatlan magatartás, a magyar nyelv tanításának elhanyagolása	Egyházi főhatóság	Folyamatban		

⁸⁸ Az első és a második táblázatban egyaránt szerepel Janoska Milos. Ezekből nyomon követhető az, ahogyan a fegyelmi eljárást fogatosító hatóságok megváltozásával súlyosbodtak a vádak tartalmi részei.

⁸⁹ Szarka pontosan 58 tanítót említ, akiket a Lex Apponyi kapcsán Liptó megyében az évek folyamán (nem csak az általunk elemzett időszakban) meghurcoltak. ((Az adatot Michal Potemra egyik tanulmányára hivatkozva adta meg. (Potemra, 1977. 528–530.) SZARKA, 1998. 113

2. táblázat

A vallás- és közoktatásügyi miniszter jelentése azon községi és felekezeti elemi iskolai tanítókról, akik ellen az 1910. év folyamán az 1907. évi XXVII. tc. 22.§-a 1. a) -c) pontjai alapján fegyelmi vizsgálatot indítottak.

Forrás: N. N., 1911. 88-89.

Liptó megye

Tanító neve	A község neve és az iskola jellege	Fegyelmi ok	Melyik hatóság fogatosította a fegyelmi eljárást?	Az eljárás folyamatban van-e?	Az eljárás befejeződött-e?	Ítélet
Janoska Milos	Csorba, Ágostai hitvallású evangélikus	Államellenes magatartás	Közigazgatási bizottság	-	Befejezésre került	Beszüntetve
Paszternák András	Vázsec, Ágostai hitvallású evangélikus	Magyar nyelv tanításának elhanyagolása	Ugyanaz (továbbiakban: ~)	-	~	Dorogálás
Pepich Sándor	Vavrissó, Ágostai hitvallású evangélikus	~	~	-	~	~
Rumann Aurél	Kokava, Ágostai hitvallású evangélikus	~	~	-	~	~
Hajduk József	Vyhodna, római katolikus	Államellenes magatartás	~	Folyamatban	-	-

3. táblázat

A magyar nyelv tanításának terve a nem magyar tannyelvű elemi népiskolákban, 1909-ben.

Forrás: A magyar nyelv tanításának terve, 1909. 12.

Iskola	Osztályok/magyar nyelvóra/hét						Összesen
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	
Egytanítós iskola	Beszélgetés: 2	Beszélgetés: 1 ½ Olvasás és írás: 1 ½	Beszélgetés: 1 Olvasás és írás: 1	Beszélgetés: 1 Olvasás és írás: 1	Beszélgetés: 1 Olvasás és írás: 1	Beszélgetés: 1 Olvasás és írás: 1	13 óra
Kéttanítós iskola	Beszélgetés: 5	Beszélgetés: 2 ½ Olvasás és írás: 2	Beszélgetés: 1 ½ Olvasás és írás: 1 ½	Beszélgetés: 1 ½ Olvasás és írás: 1 ½	Beszélgetés: 1 Olvasás és írás: 2	Beszélgetés: 1 Olvasás és írás: 2	21 ½ óra
Háromtanítós iskola	Beszélgetés: 6	Beszélgetés: 3 Olvasás és írás: 2	Beszélgetés: 3 Olvasás és írás: 2	Beszélgetés: 2 Olvasás és írás: 2	Beszélgetés: 1 ½ Olvasás és írás: 2	Beszélgetés: 1 Olvasás és írás: 2	26 ½ óra

Janka Bugajdová
**Az alkoholizmus jelensége a szlovák
régióban a 20. század elején**

A 19. ÉS A 20. SZÁZAD FORDULÓJÁN Magyarország sem volt kivétel az európai országok között az alkoholizmussal vívott küzdelemben. Nem mintha az alkoholizmus a 19. század előtt nem létezett volna: több ókori és középkori forrás tanúskodik az iszákosság ilyen-olyan mértékű elterjedéséről. A 19. századig azonban a desztillált italok még ismeretlenek voltak, illetve alig terjedtek el, a bor pedig nem hagyott maga után olyan súlyos és látható következményeket, mint az égetett szeszes italok.

A szeszfogyasztás a 19. század során rendkívüli mértékben elterjedt, Nyugat-Európában már a 18. században, Magyarországon a 19. században, mély nyomokat hagyva az ipari központok munkásságán és a vidék lakóin. Az érintett társadalmak viszonylag hamar reagáltak. A mértékletességet támogató egyesületek – valójában amerikai „találmányként” – ugyan sokszor csak átmeneti eredménnyel, de megkezdték tevékenységüket egész Európában és az Egyesült Államokban is.

Mindenütt alkoholizmus-ellenes brosrakat adtak ki. Orvosok vizsgálták az alkoholnak a szellemre és testre gyakorolt hatását. Az alkoholizmus megszűnt kizárólag erkölcsi problémaként szerepelni, elsősorban és mindinkább egészségügyi kérdés lett. A legnagyobb félelmet az a széles körben elterjedt és elfogadottá vált elmélet keltette, amely az alkoholisták degenerált utódairól szólt. Az elmélet úttörője egy francia orvos – Paul-Maurice Legrain¹ – volt, aki teljes absztinenciát hirdetett. Kutatásai során egészen a harmadik generációig nyomon követte az alkoholisták gyermekeit, és bebizonyította, hogy az utódoknak körülbelül a fele valamilyen fizikai károsodásban vagy lelki problémában szenvedett, fiatal korában halt meg, tuberkulózisa volt stb. Kutatásait gyakran kommentálták a szlovák lapok is.

---

¹ Paul-Maurice Legrain (1860–1939) a teljes absztinenciáért harcolt. Franciaországban, ahol a bor nemzeti szimbólum volt, nem talált pozitív visszhangra.

Legrain nem nagyon tudta szétválasztani és megkülönböztetni az alkoholisták gyermekeinek nehéz sorsát okozó egyes tényezőket, amelyek nem a szülőktől kapott letörölhetetlen bélyeggel, hanem fizikai és szociális hiányosságokkal magyarázhatók a teljes mértékben vagy részben működésképtelen családokban. Ezért még a 19. század folyamán elterjedtek a prostituáltak vagy a fiatalok bűnözők családjában előforduló alkoholisták magas hányadáról szóló statisztikák, melyekből látható, hogy elsősorban a rossz családi példa, s nem az alkoholizmus örökölt negatív hatásai okozzák a vizsgált csoportok devianciáit. Legrain általánosan ismert és gyakran idézett, az alkoholisták gyermekeinek szerencsétlen sorsáról szóló kutatásai idővel elvesztették az alkoholizmussal foglalkozó orvosok érdeklődését. A 20. század ötvenes éveire a tankönyvekből végleg eltűntek az alkoholisták utódainak degenerálódásáról szóló argumentumok.²

A 19. században, amikor az egyes országok a tudományos fejlődésben és a gazdasági fejlesztésekben versengtek egymással, az alkoholizmus a közegészségügy számára komoly veszélyként jelent meg, amely a leginkább gyengíti a nemzet szellemi és erkölcsi erejét. Teljes értékű polároktól, katonáktól fosztja meg az államot, szétveri a családokat stb. Az alkoholizmus kérdése ezért a hazafiság kérdésévé is vált, mivel közvetlenül veszélyeztette a nemzet jövőjét és boldogulását. A probléma így került 19. század folyamán az egyes parlamentek elé, és adtak rá ezek többé vagy kevésbé megfelelő válaszokat.

Ma az alkoholizmust az egyén problémájaként értelmezik, amit az orvostudomány, azon belül pedig elsősorban a pszichiátria kezel. Száz évvel korábban azonban ezt az egész nemzet, sőt az emberiség kollektív bajának tartották. A szociáldarwinizmus idején az alkoholizmus az emberiség túlélését vagy kipusztulását meghatározó elemnek számított és részt vett a nemzetek könyörtelen, haladás végett indított harcában. Úgy hitték, a nap alatt csakis a testben, lélekben és erkölcsökben nemes emberi fajnak van helye.

Az alkoholizmus ebben a túlélésért folyó versenyben hátrányos helyzetbe hozta azt a nemzetet, amelyiken erőt vett. Ugyanis – amint láttuk – úgy vélték, hogy az alkohol, mértéktelen fogyasztás esetén, nemcsak az emberi test és szellem megbetegedéseinek az okozója, hanem az utódokat is degenerálja.

Az alkoholelles harc különösen az Egyesült Államokban ért el eredményeket, ahol az államok egymás után döntöttek az alkoholtilalom mellett, aminek következtében 1913-ban az ország mintegy fele állt a „száraz törvény”

---

² SOURINA, 1999. 154.

hatálya alatt. Európában a századfordulón a skandináv államok váltak követendő példává: mindegyikük a legszigorúbb, az alkohol terjesztését betiltó törvényeket hozott. A svédeknek állítólag 54%-a nyilatkozta ki, hogy a nemzet teljes absztinenciáját támogatná. Izlandon, majd az első világháborút követően Finnországban is alkoholtilalmat vezettek be. Ez mindössze néhány példa azokból a hírekből, amelyeket a szlovák sajtó szorgalmasan közölt a világ minden tájáról, főként onnan, ahol példaértékű eredményeket értek el. A lapok legtöbbször kifejezték abbéli reményüket, hogy Magyarország kormánya is hasonló lépéseket fog tenni. A kocsmák számát összevetették a rendőrök, fogházak, szegényházak és elmeegógyintézetek számával, amelyek határozottan többre kerültek az államnak, mint az a látszólag magas bevétel, amely a szeszes italokra kivetett adókból befolyt.

Magyarország sem jelentett kivételt, és lépéseket tett az „ördög” elleni harcban – gyakran így nevezték az alkoholt. Arról, hogy a magyar kormány hogyan viszonyult ehhez a kérdéshez, a sajtó szolgálat számunkra adatokat. Az erős kritikát megfogalmazó cikkek könnyelműségről számolnak be és ironikus megállapításokat tartalmaznak arról, hogy az állam nem fogja gátolni azt, amiből gazdagszik. Az írások nyílt kritikát fejtenek ki az alkohollal kísért, választások előtti kampányokról is.³

Az 1909-es londoni alkoholelles kongresszuson – amelyet rendszeresen két évente tartottak meg más-más városban – az egyik magyarországi alkoholelles bizottság képviselőjében dr. Dóczy Imre szólalt fel. A kongresszuson általában a résztvevő államok parlamenti képviselői, orvosok, népművelők és más tekintélyek szólaltak fel. Rendszerint a szeszes italok országos fogyasztásának csökkenésével, a korábbi években a kocsmák számának fogyásával és hasonló sikereket bemutató statisztikákkal dicsekedtek. Dóczy állítólag nem tudott mivel eldicsekedni, az egész világ előtt elismerte, hogy az alkoholizmus nagymértékben pusztít Magyarországon, az állam részéről nagy az érdektelenség a családok felvilágosítása terén, a gyerekek pedig már zsenge koruktól fogva isznak: „*így aztán nincs azon semmi szokatlan, hogy már a kis gyermekek a pálinka fogyasztása miatt, amit sok szülő már reggel gyermekének ad, bután és tompán jönnek az iskolákba*”.⁴ Személye a „hazafias” lapok támadásának keresztüzébe került, hazaárulással vádolták amiatt, ahogyan Magyarországot a világ előtt láttatta. Azonban a *Svetlo*, a Kék Kereszt nevű alkohol-

---

³ Ezt a kritikát gyakran felfedezhetjük a szlovák sajtóban, például a *Prúdy* című folyóiratban, vagy a *Ludové noviny*-ben.

⁴ N. N., 1909. 63.

ellenes egyesület szlovák lapja, amelyik a hírt közölte, kigúnyolta ezt a fajta „hazafiságot”, amely az igazság elfedésével csupán romlásba hajtja a népet.⁵

A budapesti megjelenésű kormánypárti *Slovenské noviny* (Szlovák Újság) csupán az állami politikának az emberiség eme negyedik csapásával – időnként így is nevezték az alkoholizmust – szemben elért silány eredményeit vázolta fel, azt például, hogy a hitel mértékét, amit a vendéglős vendégének nyújthatott, pontosan meghatározták. Ezenkívül állítólag, hasonlóan Európa más országaihoz, a magyar állam területén is több helyen nyilvánosan tartóztattak le részegeket.⁶

Az 1910-es évek elején a Sáros megyei alispán rendeletet adott ki, amelyben megtiltotta a 15 évesnél fiatalabb gyerekeknek a kocsmába járást, és hogy szeszes italt adjanak el nekik.⁷ Aligha lehet tehát feltételezni, hogy az állam már ekkor legalább a minimális korhatárt megállapította volna az alkohol árusítása kapcsán. A helyi kezdeményezések sem jártak jelentős sikerrel. Ezt egy Szilágy megyei eset bizonyítja, amely során a zárva tartásra kötelezték volna a kocsmákat a nagyobb ünnepek alkalmával. A belügyminiszter a megye alapszabályzatát először jóváhagyta, ezt azonban később visszavonta. Ez vélhetően a vendéglősök kérésére történt, „*akik az állammal osztozkodnak az alkohol eladásából származó hasznon*”⁸ – konstatálja szomorúan a *Svetlo*. A szlovák sajtóban olykor lesújtó adatokkal találkozunk, amelyek Magyarországon kocsmainak és iskoláinak számát hasonlítják össze. A *Liptovsko-Oravske noviny* (Liptói-Árvai újság) közlése szerint Magyarországon egy iskolára tizenegy kocsmát esik.⁹ A haladó szellemű szlovák folyóirat, a *Hlas* (Hang) 1899-ben közzé tett adatai szerint Magyarországon egy év alatt 175 millió aranyforint értékben fogyasztottak alkoholt, ugyanekkor az oktatási- és nevelési minisztérium éves költségvetése 12 millió aranyforint.¹⁰ A *Svetlo* 1910-ben arról adott hírt, hogy 1905–1908 között az alkoholból befolyt adók számszerű növekedésével a szeszes italok fogyasztása is nőtt, és mindezeket összefüggésbe hozta ezen évek növekvő számú bűncselekményeivel.¹¹

---

⁵ A Kék Kereszt egy alkoholelleses nemzetközi egyesület, amely a 19. század hetvenes éveinek végén, Genfben alakult, és Európa szerte elterjedt, főként protestáns vidékeken. Néhány kirendeltségével Magyarországon is jelen volt.

⁶ N. N., 1900a. 1.

⁷ N. N., 1911. 50.

⁸ N. N., 1911. 50.

⁹ N. N., 1903a. 8.

¹⁰ N. N., 1899. 45.

¹¹ N. N., 1910. 45.

A *Liptovsko-Oravské noviny* bemutatott egy példát, amikor még az ivászat elleni felvilágosító kampány során is nacionalista töltetű viták bontakoztak ki. Rózsahegy városnak felrőtták, hogy a helyi középiskolákban tartandó előadásokkal „*pánszláv orvosokat, dr. Burjant és dr. Šrobárt*” bízták meg.¹²

A nemzeti elkötelezettségű népművelő, Ambro Pietor azt írta, hogy már Magyarországon is elfogadásra kerültek bizonyos alkoholelles törvények, de kevés van belőlük, sőt ignorálják azokat.¹³

Magyarország biztosan nem tartozott azokhoz az államokhoz, amelyek rendkívüli intézkedéseikkel korlátozták volna az alkoholizmus terjedését, azonban kétségtelen, hogy a magyar államnak voltak az ország alkoholmentesítésére irányuló törekvései. 1879-től a kocsmárosnak büntetés terhe alatt tilos volt részeg embert kiszolgálnia. 1883-ban az állam megállapította a kocsmái hitel mértékét, tehát azt a maximális összeget, amiért a kocsmáros tartozás fejében az egyénnek árusíthatott. Szombat estétől hétfő reggelig minden kocsmának zárva kellett tartania. Szándékként az alkoholos italok árusítására kiadott engedélyek számának korlátozása is felmerült, annak meghatározása által, hogy hány emberre jusson egy kocsmá. Magyarországon egy engedélyt 500 lakos után kellett volna kiadni. Ezt az elvet is nagymértékben megsértették és az engedélyeket minden különösebb szabályozás nélkül kiadták. A *Nové časy (Új idők)* című havilapban hírül adták, hogy Magyarországon 1800 lélekre jut egy iskola és minden 257 emberre egy kocsmá – a szlovák sajtóban több ehhez hasonló adat látott napvilágot.¹⁴

Valójában a magyarországi, alkohol ellen hozott rendelkezések számuk és jelentőségük tekintetében sem elhanyagolhatók, ellenben a megszegésük miatt kirótt szankciók – általában mindössze kisebb bírságok – hosszútávon nem biztosíthatták betartásukat. A sajtó ezért gyakran biztatta a kormányt, hogy határozottabban álljon ki e rendelkezések betartatása mellett, illetve további javaslatok is megfogalmazódtak a meghozandó intézkedésekkel kapcsolatban, például hogy a nyilvánosság előtti részegeskedést szigorúbban büntessék.¹⁵

---

¹² N. N., 1903b. 5. – Vavro Šrobár és Ján Burjan a 20. század elején öntudatos szlovákok és a csehszlovák kölcsönösség hívei voltak. Minthogy ezt nem titkolták, gyanús személyeknek tartották őket és nyilvános tevékenységüket hatóságilag követték.

¹³ PIETOR, 1899. 31. – Ebben a könyvben a túrócszentmártoni politikus, Ambro Pietor közli és kommentálja a magyarországi alkoholelles törvényt, és további megoldási javaslatokat tesz az alkohol problémája ellen.

¹⁴ N. N., 1913a. 62.

¹⁵ A már létező alkoholelles törvények szigorúbb betartatására szólnának fel a *Nové časy*, a *Prúdy*, a *Hlas*, a *Ludové noviny*, a *Svetlo* és más folyóiratok alkohollal foglalkozó cikkei.

A 19. század negyvenes éveiben jelentős sikereket értek el a mértékleteséget hirdető egyesületek, a forradalmat követően viszont a többségük megszűnt vagy éppen csak tengődött valamiképpen. A hetvenes években ezeket is bezáratták, mivel hivatalosan nem voltak bejelentve és ezért nehezen voltak ellenőrizhetők. Ezekben az években a mértékletesség vagy józanság jegyében működő egyházi, katolikus egyesületek megszűnésük elkerülése végett a Rózsafüzér Társulatok (*Arcibratstvo sv. Ruženca*) nevű imaközösséghez kapcsolódtak. Azonban ezt a szándékot a kormány felfedte és megtiltotta a katolikus mértékletességi egyesületek és az imaközösségek összekapcsolódását. Noha kizárólag helyi szinten működtek, ezek a katolikus egyesületek egészen a 20. századig fennmaradtak. A velük szemben megfogalmazott gyanúsítgatások és az ellenük irányuló antipátia fokozatosan csökkent. Itt egyébként a lelkészek egyéni kezdeményezéséről szólhatunk leginkább, hiszen azt gyakorlatilag lehetetlen volt ellenőrizni, ha egy plébános egyházközösségében a józanságról beszélt. Az egyesületi tevékenységnek ez a válfaja Trencsén, Árva és Liptó megyékben ért el komoly eredményeket. Ott állítólag kevés olyan falu volt, ahol ne működtek volna a mértékletesség egyesületei. A központi kormányzat annak ellenére, hogy javaslatokat tett az ilyen egyesületek alapítására, a szavakon túl gyakran tétlen maradt. Gondot jelentett Magyarország egyes nem magyarlakta régióiban az egyesületekkel szemben tanúsított általános bizalmatlanság – kivételt ez alól csak a magyarosító szándékú egyesületek képeztek. Egy 1885-ben, közvetlenül Trencsén megye vezetősége által megalapítandó mértékletességet hirdető egyesület kezdeményezésének fogadtatására jellemző a dicsérő, az elgondolást üdvözlő kijelentések mellett egyidejűleg annak hangsúlyozása is, hogy az egyesület semmiféle nemzeti-ségi vagy politikai tevékenységet nem folytathat.¹⁶ Végül is minden nemzeti-ségi egyesület, még a politikamentesek is, tagjaikat tudatos polgári létre – ez által fokozatosan a politikai és nemzeti, nemzetiségi kérdések iránti érdeklődésre is – nevelték; amelyet a politikai elit nemkívánatosnak tartott.

A 19. századhoz kétségkívül hozzátartoznak az alkohol hatásairól szóló tudományos ismeretek mellett a vele kapcsolatos mítoszok is. Úgy hitték, hogy az alkoholnak melegítő, erősítő, tápláló és gyógyító hatása van. Mélyen begyökerezett babonák voltak ezek: a külföldi és a szlovák irodalomban is sokáig, legalább 50 éven keresztül küzdöttek ellenük. Bizonyára nincs is olyan írás, amelyik – függetlenül attól, hogy milyen szemszögből közelíti meg az

---

¹⁶ SEDLÁK, 1998. 123.

alkoholizmus kérdését – ne fordult volna kötelező jelleggel az alkoholról vallott négy súlyos tévhit ellen és ne győzködött volna ezek helytelenségéről.

Részletes szakmai leírásokban vagy megfagyott részeket szomorú eseteinek bemutatása során arról olvashatunk, hogy a melegéretet még nem jelent feltétlenül tényleges felmelegedést, mindössze az erek tágulnak és ezért a test felszínéhez több vér jut el, de így a vér lehűl és ezáltal az egész test is. Számtalan olyan példa volt, ami kiforgatta a mértéktelen italfogyasztásról szóló hazug mítoszt.

Az erősítő hatásra a szlovák irodalom plasztikus hasonlatot hozott föl, amelyből egy idő után közkedvelt klisé rajzolódott ki: eszerint az alkohol ugyanúgy erősíti az embert, ahogyan az ostor az állatot, bár rövid ideig gyorsabban dolgozik, gyorsan el is fárad – az alkoholt fogyasztó ember munkájának eredménye végül sokkal csekélyebb lesz. Buzgón küzdöttek a gyermekek alkohollal való „erősítésének” gondolata ellen is.

Az alkohol feltételezett tápláló hatását is sikerült cáfolni. Azt a kevés hőt leszámítva, ami az emberi szervezetben az etil-alkohol hatására felszabadul, tápértéke egyenlő a nullával. Gyakran emlegetik, elsősorban azokon a vidékeken, ahol elterjedt a sörfogyasztás, hogy a sör „folyékony kenyér”. A tudósok nem tétlenkedtek és joule-ban kiszámolták a sör tápértékét; a kutatás nagyon silány eredményt produkált. Egy német tudós, Justus Liebig, a „sör-ivó nemzet” tagjaként azt állította, hogy két liter sör ugyanúgy táplál, mint egy késhegynyi liszt.¹⁷

Talán az alkohol gyógyító hatásába vetett hit tartotta magát a legtovább. A 19. században gyakorlatilag mindenre előírták. Ajánlották láz, influenza, tüdőgyulladás, tífusz, kolera, cukorbetegség ellen, kutyaharapást és kígyómarást követően, az összes lehetséges daganatos megbetegedés ellen, sőt még a gyorsan növekvő gyerekek részére is, növekedésük megfékezése végett.¹⁸ Esetenként még a 20. század elején is felírták a gyógykezelés részeként, viszont a húszas évekre ez a szemlélet jelentősen visszaszorult; a második világháborút követően pedig végképp eltűnt a receptekről. Ez a gyakorlat egészében véve valószínűleg összefüggött a gyógyszerhiánnyal és spontán megszűnt a tömegesen gyártott modern gyógyszerek megjelenésekor. További indoklásul az alkohollal történő gyógyítás elhagyására a kezelés elviselhetetlen költségei szolgáltak – a kórházak ugyanis rengeteg alkoholt fogyasztottak. Mindehhez társult a modern tudomány, ami egyszerűen, kísérleti úton bizonyíthatta,

---

¹⁷ N. N., 1900b. 506.

¹⁸ EDWARDS, 2004. 156.

hogy az etil-alkohol valójában mérgező anyag. Állítólag már egy kanál szesz elégséges lenne egy újszülött megölésére, ennek tudatában a szeszt nem védelmezték tovább orvossággént.¹⁹

Hasonlóképpen más nemzetek mozgalmához, a szlovák szintén differenciálódott aszerint, hogy tagjai csak a túlzott italfogyasztás ellen voltak, vagy pedig a teljes absztinenciát támogatták. A már említett alkoholelles kongresszusokon is ez a két szembenálló tábor alakult ki. A szlovák régió két folyóirata, a *Hlas* (*Hang*) és a *Prúdy* (*Áramlatok*) részt vett az ivászat elleni harcban. Mindkét havilap az absztinensnek táborát támogatta. A *Hlasnak* már az alcíme is, *Mesačník pre literatúru, politiku a otážku sociálnu* (*Az irodalom, a politika és szociális kérdés havilapja*), kifejezi a folyóirat tartalmát és irányultságát. A szociális kérdést – aminek részét képezte az alkoholizmus problémája is – a legfontosabbak egyikének tartotta és a kezdetektől ígérte, hogy gyakran foglalkozik majd vele. A *Prúdy* közbenjárásával 1912 őszén megalakult a Szlovák Absztinens Egyesület (*Slovenský abstinentný spolok*). Kevés tagja volt (összesen 153 ember lépett be), ellenben közöttük volt az akkori szlovák közélet néhány jelentős személyisége. „*A hangya a legjobb tanító*” jelszó alatt csatlakozásra és a nép számára követendő példa mutatására szólította fel az értelmiséget.

Az alkohol amellett, hogy közvetlen módon árt az emberi testnek, valójában a nemzet egészének is kárára van, mert megfosztja a szabadságától, egészségétől, élelmiszerek tömegétől – amiket a lakosság táplálására okosabban is hasznosítani lehetne – és végezetül rengeteg pénztől. Ezekről szőtt Fedor Houdek²⁰ *Hlas*-ban megjelent cikke, aki egyformán „*nemzetellenes szokásnak*” tartotta úgy az ivászatot, mint az ékszerek viselését. Felesleges luxusként értékelte ezeket a javakat, amelyek a szlovák nemzetnek sem az anyagi, sem a lelki gyarapodását nem segítik elő. Jellemző módon hlaszista filozófiát képvisel, amely szerint minden haszontalanságtól, ami nem válik javára a léleknek és az anyagi gyarapodást sem szolgálja, meg kell válni. Az ivásra, dohányzásra és a fényűzésre kiadott költségeket „*az ostobaság adójának*” tartotta.²¹ Más helyen az élelmiszeregyesületek²² jelentőségéről írt, amelyek

---

¹⁹ A gyógyító alkohol történetéhez lásd még EDWARDS, 2004. 209.

²⁰ Fedor Houdek (1877–1953) vállalkozó, közgazdász, politikus és publicista, a hlaszizmus képviselője. (A szerk.)

²¹ HOUDEK, 1900. 318.

²² Az élelmiszeregyesületek (*potravné spolky*) földművesek és szlovák kereskedők kis vidéki szövetkezetei voltak. Az élelmiszer-kistermelők termékeiket ésszerű áron adták el a szlovák kereskedőknek, és így nem voltak rászorulva, hogy árucikkeiket nem szlovák (főleg zsidó) kereskedőknek adják el, alacsonyabb áron.

szerinte – a szlovák kistermelők részvételével – konkurenciát jelenthetnének a külföldi és különösen a zsidó kereskedőknek. Ezek a szlovák szövetkezetek szeszes italokat is értékesítettek volna, de nehezen szerezték meg az engedélyeket. Az állam általában támogatta a szövetkezeteket, kivéve, ha azok szlovákok voltak. Houdek iróniával írja, hogy nem az alkoholizmus korlátozása végett kellett lenniük velük, hiszen a zsidó kocsmáros mindig engedélyhez jut, ha kéri. Mindenesetre érdekes, hogy szerinte még a pálinka sem „nemzetellenes”, ha szlovák, még hozzá keresztény kocsmárostól veszik. Houdek önmagával kerül ellentmondásba azáltal, hogy a szlovák élelmiszer-egyesületek részére kiadandó engedélyekért harcolt. Bár tény, hogy az italok „tiszták és valódiak” lesznek zsidó helyett szlovák eredetük miatt, illetve amiért szlovák élelmiszer-egyesületek forgalmazzák majd, mégis, a szeszes italok hatásának ismeretében ér-e mindez bármit is? Végül azon töpreng, hogy ha az élelmiszer-egyesületek az említett engedélyeket nem is kapják meg, attól még nyithatnak teázókat. Ott kezdetben idegen tájak teáit szolgálnák fel a vendégek odacsábítása végett, később már hazai gyógyteákat, például hársfavirágból. Houdek arra figyelmeztet, hogy a pálinkára túlzott figyelem irányul, a sör és a bor viszont feledésbe merül. Szerinte mindennemű alkoholos italt gyökerestül kell kiirtani.²³

Az ún. „mértékletesek” táborát a Prúdy folyóirat rendkívül élesen támadta. A következőket írta: „az absztinencia ígéretét megtartani »mértéktartással« nem önmegtartóztatás kérdése, hanem indifferencia dolga”.²⁴ Az egyik szerző a mértéktartás fogalmát elemezte. Mértéktartó az az ember, aki „mindig készséges, mindig határozott, mindig bőkezű, [...] szóval a mérték és a béke embere”.²⁵ Mi köze van egyáltalán a „mértéktartó” korhelynek a valós mértékletességhez? Hogy jön ahhoz a magát haladó szelleműnek valló ember, hogy egyáltalán poharat emeljen?

A mértéktartók a következőket írták az absztinensekről a *Slovenské noviny* hasábjain: „egyoldalúan gondolkodnak és elméleti síkon mozognak”. „A szeszes italok ivásától való teljesmértékű tartózkodás az emberi természettel áll szemben”, és bizony azok az emberek, akik mértékkel, de isznak, inkább képesek másokon segíteni, mint a „magukra maradt kirekesztők”.²⁶

---

²³ HOUDEK, 1900. 317–318.

²⁴ N. N., 1913b. 37.

²⁵ N. N., 1912. 88.

²⁶ N. N., 1901. 1.

A működő vasárnapi keresztény iskolák és a mértékletesség egyesületei az ivászat ellen hozott intézkedéseket gyakran olyan formában fogatosították, hogy azok elfogadhatók legyenek és mindössze arra kötelezték tagjaikat, hogy mértéktartók legyenek a pálinkaivásban. Például alkalmanként 1 deciliter pálinkával vagy fél liter borral meg kellett volna elégedniük, erről tanúskodik az egyik egyesület szabályzata, amit már a *Hlas* első számában megjelentettek.²⁷

Az absztinensek úgy vélték, hogy az ő szemléletük az előremutató, amelyet egyszer majd a történelem is igazol. Szerintük a mértékletességet hirdető hazugsága nyilvánvaló, mivel az absztinenciával szemben a valóságban „gyárosok, kereskedők és kocsmárosok” lépnek föl. Az önmegtartóztató, takarékos természetű és gazdasági érzékkel rendelkező prúdisták²⁸ úgy vélték, hogy az alkoholt „a kifejezetten kocsmalelkületű, nemes emberi gondolatok megszületése végett áldozatokat hozni nem hajlandó, kelleetlen” emberek védelmezik.²⁹ Ebből a véleményből egyaránt kitűnik a hlasizmus szellemi öröksége és Masaryk filozófiája is, ezek szerint az absztinencia feltételét képezi a lélek és a test szabadságának. A „kocsmái lelkület” a gyengeséget, könnyelműséget, az egészség és az anyagi javak elfecsérlését, nem különben a lelki sötétséget reprezentálja.

A modern kor célja energikus, harmóniában élő embert nevelni, akinek erős az akarata és az önbizalma, képes önállóan döntést hozni, gondolkodni és dolgozni. A modern demokratikus államnak pontosan ilyen emberekre lenne szüksége. Azonban az alkohol ösztönzi az önállótlanyságot, a reakciót, gyengíti az akaratot, a munkának és a társadalmi egyenlőségnek fő ellensége, kéz a kézben halad a kizsákmányolással és a szolgálattal. Az alkoholt fogyasztó ember hajlamos arra, hogy misztériumokban keressen magának menedéket, hogy hamis világokhoz forduljon, extázisra vágyik, vakmerően kockáztat, ami viszont ellentmond a türelmes és következetes munkának. Csodára vágyik, mivel nem képes bízni saját képességeiben – ezért az alkoholt, bármilyen mennyiségről is legyen szó, etikai szempontból el kell utasítani. Ez a következtetés T. G. Masaryknak az alkoholizmusról vallott nézetéből ered, miszerint ez a társadalom összes negatív jelenségének egyik okozója, a helyzet pedig olyannyira súlyos, hogy a felelősségteljes embernek, azért hogy

---

²⁷ N. N., 1898. 30–32.

²⁸ A Budapesten megjelenő folyóirat a századforduló modern eszméit és a cseh-szlovák egymásra találás gondolatát terjesztette olvasói, elsősorban a fiatal szlovák értelmiségiek, egyetemisták között. (A szerk.)

²⁹ N. N., 1912. 90.

a társadalom teljes értékű polgárává válhasson, teljesen fel kell hagynia az alkoholfogyasztással.³⁰

Gustáv Kabrhel prágai professzor *Absztinentizmus* című könyvében a következőket írja: „az absztinensek a magaszosabb elveket vallók, a kikristályosodott akaratúak rendelkezők, azok, kiket az a szándék vezet, hogy a természet által kölcsönzött kvalitásokat minél helyesebben, teljesebben kiteljesítsék, felnőve az alkoholoról való lemondásra”.³¹ Ebben a szellemben szól a szlovák absztinensekről a Prúdy egyik rovata is. A szlovák absztinensek mozgalmát elsősorban a hasonló cseh mozgalom inspirálta, ahol a meggyőződéses absztinens, T. G. Masaryk nagy tekintélynek örvendett, ennél fogva a szlovák absztinensek jobbára a cseh-szlovák kölcsönösség elvét is hirdették.

A Szlovák Absztinensek Szövetsége (*Slovenský abstinentný zväz*) volt az egyedüli kísérlet a szlovák régióban az absztinencia gondolatának intézményes megvalósítására. A Szövetség nem népi jellegű mértékletességet támogató egyesület, mint amilyeneket a papok és lelkészek alapítottak a szlovák falvakban. Arra sem törekedett, hogy tömegintézménnyé váljon, mert nem bízott annak sikerében, hogy eszméivel a lakosság tanulatlan részét fel tudná lelkesíteni. A mértékletesség pellengérré állítása a prúdisták által meggyőzően hangzik és őszintének tűnik, valamint a súlyos helyzet megértésének komoly szándékáról tanúskodik, mégis, úgy tűnik, a történelem a mértékletesség híveit igazolta. Ezt az eredménytelen amerikai alkoholtilalom mellett sok más kisebb nagyságrendű kezdeményezés is alátámasztja. Szlovákiában szintén, rögtön a Csehszlovák Köztársaság megalakulása után Vavro Šrobár, Szlovákia igazgatásával megbízott miniszter, rendelet útján korlátozta az alkoholfogyasztást. A rendelkezést a korabeli források „prohibíciós” jelzővel illették. Szeszes italokat kizárólag zárt palackokban lehetett vásárolni, korlátlanul csak bort mérhettek ki és sört csapolhattak.³²

A hlaszisták és a prúdisták többsége számára minden bizonnyal ismert volt Masaryk két, az alkoholizmusról szóló írása, valamint a szlovakofil, cseh származású Karol Kálal *Účinky lihových nápojů* (A szeszes italok hatásáról) című munkája. Dušan Makovický, Tolsztoj szlovák követője, szlovákra fordította, majd kiadatta Tolsztoj *Miért kábítják magukat az emberek* című művét. Vavro Šrobár 1909-ben népegészségüggyel foglalkozó írást jelentetett meg *Ludová zdravotvedá* (Népegészségügy) címen, amibe belefoglalta az alkoholizmus

---

³⁰ Masaryk nézetei részletesebben: MASARYK, 1912. 29.

³¹ KABRHEL, 1906. 3.

³² N. N., 1919. 2.

problémáját is. Nem könnyű megítélni, hogy ezek a művek milyen mértékben formálták a közvéleményt, valószínűleg nem nagyon.

A nép körében feltételezhetően hatásosabbak voltak a fent említetteknl a népi kalendáriumokban fellelhető tragikus történetek vagy az úgynevezett *Sötét képek* a *Svetlo* című folyóiratban. A szívfacsaró, megindító elbeszélések többsége az életből vett valós történeteken alapult. Tönkrement életokról, ittas állapotban bekövetkezett balesetokról, eltékozolt birtokokról, gyilkosságokról és más egyéb tragédiákról szóltak. Időnként még idézni sem könnyű ezekből a „sötét képekből” – a *Svetloból* vett egyik példa is ezt bizonyítja. Az elbeszélés szerint egy korhely nőszemély az asztalnál ülve bennégett a saját házában – így is találtak rá. A helyi orvos két nap múlva engedélyezte a temetését: hadd lássák az emberek és tudatosodjon bennük, hova vezethet az alkoholizmus.³³

Az ivászatellenes irodalom – tudományos publikációk és szépirodalmi alkotások – az erősödő magyarosító törekvésekkel egyidejűleg általában véve megélnékült. A szlovák értelmiség egyre nyugtalanabbá vált és felerősödtek félelmei a szlovák nemzet jövője miatt, mégpedig egyenes arányban a magyarországi nemzetiségek védelméről szóló törvények ignorálásának fokozódásával és az ezzel összefüggő, a szlovák politikai életben tapasztalható letargiával. Ennek tudatában az alkoholelles irodalom megpróbált minél inkább a nép és az értelmiség lelkiismeretére hatni. Ezt abból a célból tette, hogy az alkoholizmus igen kedvezőtlen jelenségére figyelmeztessen, amely még a magyarosításnak is a táptalaja, hiszen a szesz butítja a szlovákokat, megfosztja őket vagyonuktól, egészségüktől, józan eszüktől és egészséges utódok hiányában a jövőjüktől is.

A szlovákság a 19. század második felétől egészen a 20. század közepéig nem szenvedett hiányt nagy mennyiségű, népművelő célzattal készült alkoholelles cikkekben, elbeszélésekben, versekben vagy prédikációkban. Annak ellenére, hogy a szlovák alkoholelles szépirodalom nagyban emlékeztetett a külföldire, a szlovák régióban mégsem születtek komolyabb irodalmi értéket képviselő munkák. Kivételt talán Jozef Gregor Tajovský írói tevékenysége jelent. A szlovák alkoholelles szépirodalom leggyakoribb műfaja a rövid, néha valós eseményeket feldolgozó prózai elbeszélés, a verses elbeszélés és a mese. Az alkohol elleni szlovák nyelvű művek főként minőségükben tértek el egymástól, a kínálat a hiteltelenül naiv, illetve a mélyen megkapó vagy

---

³³ N. N., 1900c. 39.

túlzó módon moralizáló történetek és a már említett Tajovský által írt értékes elbeszélések között mozgott.

Amint már szó esett róla, az alkoholizmus felszámolása állami érdek volt. Magyarországhoz való viszonyukban a jeles szlovák személyiségek is tudatosították, hogy a nemzeti mozgalom sikere és a szlovákok helyzete Magyarországon attól is függ majd, hogy milyen eredménnyel képesek megoldani ezt a problémát. Azt vallották, hogy egy kis nemzet nem engedheti meg magának azt, hogy fizikai és szellemi tartalékait alkohollal pusztítsa. A szlovák régió alkoholmentesítését a nemzet megújulásának részeként értelmezték, s a szabadság és haladás melletti bátor kiállásként az európai nemzetek oldalán. Ivászat tekintetében ugyanis a szlovák régiónak Magyarország kerekein belül nagyon rossz híre volt.

Vavro Šrobár a következőket jegyezte le: *„A jövőben két táborra oszlik majd az emberiség: alkoholistákra és absztinensekre, tehát szerencsés és művelt emberekre, és olyanokra, akik elitták a szerencséjüket.”*³⁴ Bizonyos, hogy az alkoholizmus nem volt sem az egyetlen, sem a legsúlyosabb gondja a szlovák régióknak. Nem lehet viszont biztosan megválaszolni azt a kérdést, hogy a társadalmi-szociális nyomor ennek volt a következménye, avagy inkább előidézte az alkoholizmust. A probléma semmi esetre sem volt érdektelen és az ellene folytatott harc elhanyagolható, még akkor sem, ha voltak is olyanok, akik *„egy nap alatt említették az eszperantóval, meg az állatkínzások elleni mozgalommal”*.³⁵

Fordította: Zilizi Zoltán

---

³⁴ N. N., 1914. 174.

³⁵ HÁLEK, 1913. 406.

Svet v 19. storočí znepokojili prudko sa rozmáhajúce liehoviny a s tým dosiaľ nevidané opilstvo. Bieda, ktorú spôsobovalo, musela byť naozaj šokujúca, lebo alkohol si postupom času získal povest' najväčšieho nepriateľa a začal byť porovnávaný s hrozbami ako mor, vojna a hlad. Neraz sa v dobových prameňoch dočítame, že mu padlo za obeť viac ľudí ako vyššie spomenutým metlám ľudstva.

Nadmerná konzumácia alkoholu spôsobovala mnoho fyzických chorôb. Ochromila pracovnú výkonnosť proletariátu, o majetok pripravovala roľníka, ale predovšetkým škodila rodine. Tak ako bol lieh spočiatku odporúčaný ako liek takmer na všetko, dostal sa do nemilosti po zistení, že ide o jed. Keď začali národy súperiť medzi sebou v hospodárskom a kultúrnom pokroku, snažili sa pracovníci protialkoholického hnutia ešte intenzívnejšie volať po odstránení alkoholizmu – tejto nemilosrdne ničiacej sile. Veď v zápase o prežitie mohli vraj vydržať len národy duševne aj fyzicky silné. Teória o degenerácii zapríčinennej konzumáciou alkoholu priniesla nové hnutie – abstinentizmus. Jeho príslušníci začali bojovať o abstinenciu celého národa a preto propagovali prohibíciu.

Na Slovensku sa úplná abstinencia šírila predovšetkým prostredníctvom mladej liberálnej generácie okolo časopisov *Hlas* a *Prúdy* orientovanej česko-slovensky. Slovenské abstinentné hnutie sa kontaktovalo na české krajiny, kde mala abstinencia už širšiu základňu. Nielen na Slovensku bol boj proti alkoholizmu považovaný za nevyhnutnú súčasť národného obrodovania.

Zápas s alkoholizmom na Slovensku koncom 19. a začiatkom 20. storočia je zaujímavý i tým, že mnohí jeho aktéri, ako napríklad V. Šrobár, J.G.Tajovský, P.Blaho, I. Hálek, sú dobre známi i z iných osvetových a politických aktivít. Popri ostatných činnostiach je ich protialkoholická činnosť oveľa menej známa.

Uhorsko reagovalo na prudké rozšírenie sa alkoholizmu v 19. storočí podobne ako iné krajiny. Limitovaním počtu licencií, obmedzovaním prístupnosti alkoholu a pod. Opatrenia uhorskej vlády však neboli dostatočne razantné predovšetkým pre malé sankcie. Taktiež mala vláda nerozhodný postoj k spolkom miernosti v nemaďarských častiach Uhorska. Tie boli neoprávnene podozrievané z protištátnej činnosti.

Uhorskom a v rámci toho Slovenskom pohlí všetky vlny a novinky svetovej protialkoholicko-propagandy a spôsobili v dobe pred i po roku 1918 zákonné opatrenia pokúšajúce sa zamedziť šíreniu alkoholizmu.

Felhasznált irodalom és rövidítések

EDWARDS

2004 EDWARDS, Griffith: *Záhadná molekula*. Praha, NLN, 2004.

HÁLEK

1913 HÁLEK, Ivan: K výročiu sdruzenia slovenských abstinentov. In.: *Prúdy*, 4. (1913) č. 10. 406.

HOUDEK

1900 HOUDEK, Fedor: Význam potravných spolkov. In: *Hlas*, 2. (1900) č. 9. 318.

KABRHEL

1906 KABRHEL, Gustav: *Abstinentizmus*. Praha, 1906.

MASARYK

1912 MASARYK, Tomáš Garrigue: *O ethice a alkoholismu*. Praha, 1912.

N. N.

1898. N. N.: Cím nélkül. In: *Hlas*, 1. (1898) č. 1. 30–32.

N. N.

1899 N. N.: Cím nélkül. In: *Hlas*, 2. (1899) č. 1. 45.

N. N.

1900a N. N.: Proti alkoholizmu. In: *Slovenské noviny*, 15. (1900. január 18.) č. 7. 1.

N. N.

1900b N. N.: Pálencený mor. In: *Ludové noviny*, 4. (1900) č. 46. 506.

N. N.

1900c N. N.: Cím nélkül. In: *Svetlo*, 1. (1900) č. 5. 39.

N. N.

1901 N. N.: Boj proti liehovinám. In: *Slovenské noviny*, 16. (1901. július 12.) č. 156. 1.

N. N.

1903a N. N.: Cím nélkül. In: *Liptovsko-Oravské noviny*. 2. (1903. december 22.) č. 6. 8.

N. N.

1903b N. N.: Cím nélkül. In: *Liptovsko-Oravské noviny*. 1. (1903. június 24.) č. 12. 5.

- N. N.**
1909 N. N.: Obrancovia vlasti. In: *Svetlo*, 10. (1909) č. 8. 63.
- N. N.**
1910 N. N.: Cím nélkül. In: *Svetlo*, 11. (1910) č. 6. 45.
- N. N.**
1911 N. N.: Vrchnosť proti opilstvu. In: *Svetlo*, 12. (1911) č. 1. 50.
- N. N.**
1912 N. N.: Alkoholizmus či abstinencia. In: *Prúdy*, 4. (1912) č. 2. 88.
- N. N.**
1913a N. N.: Prečo nám vrchnosti nepomôžu v práci protialkoholovej? In: *Nové časy*, 1. (1913.) č. 4. 62.
- N. N.**
1913b N. N.: Protialkoholový večierok v Turč. sv. Martine. In: *Prúdy*, 5. (1913) č. 1. 37.
- N. N.**
1914 N. N.: Čo chcú abstinenti. In: *Nové časy*, 2. (1914) č. 11-12. 174.
- N. N.**
1919 N. N.: Cím nélkül. In: *Úradné noviny*, 1. (1919) č. 1. 2.
- PIETOR**
1899 PIETOR, Ambro: *Na ochranu slovenského ľudu*. Turč. Sv. Martin, 1899.
- SEDLÁK**
1998 SEDLÁK, Peter.: *Hnutie spolkov striedlivosti na Slovensku v rokoch 1844-1874*. Prešov, Michal Vaško, 1998.
- SOURINA**
1999 SOURINA, Jean-Charles.: *Dějiny pijáctví*. Praha, Garamond, 1999.

Angelika Dončová
**Ľudovít Bazovský és a magyar–cseh–szlovák
kapcsolatok dilemmái**

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA megszűnésétől a 20. század közepéig tartó időszak nagy társadalmi, gazdasági és politikai változásokkal járt. Ezek eredményeként a közép-európai térség lakossága nem egyszer került nehéz helyzetbe. Olyanba, amelyben az állampolgári hovatartozás és a nemzeti identitás ellentéte gyakran instabil, kétértelmű politikai vagy nemzeti orientációt eredményezett.

Ennek példája dr. Ľudovít Bazovský (1872–1958), akinek életpályája különös példáját nyújtja annak az ellentétnek, ami a szlovák nemzeti identitás és a magyarosítás, illetve a hivatalos csehszlovák ideológia és saját nemzete között feszült. Dolgozatunkban egy olyan értelmiségi élettörténetét akarjuk bemutatni, akit a nyilvánosság és a környezete időnként felemelt, és hősként ünnepeelt, máskor pedig meg sem értett, sőt elítélt.

Bazovský életútja egyelőre várja monográfiáját. Az eddigi legjobb feldolgozást Roman Holec, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa készítette.¹ További rövid biográfiákat találunk a két szlovák életrajzi lexikonban és a Márta Kamasová által készített *Závada 1393–1993* című helytörténeti munkában.² Bazovskýnak és társainak úgymond köztársaság-ellenes összeesküvéséről és bírósági peréről Ján Ďurčanský *Ítéljen a szlovák nyilvánosság* című publikációja számol be.³ E tanulmányban a levéltári források részleges feltárása és az időszakai sajtó alapján adunk képet az életéről, és a szlovák történelemben játszott szerepéről. Helyenként nem lehet megfejtetni tevékenységének mozgatórugóit. Ez részletesebb jövőbeni kutatást igényel részünkről.

---

¹ HOLEC, 2001. 104–133.

² MINÁČ, 1986, 173., KAMASOVÁ, 1993. 16–17., MAŤOVČÍK, 2002. 638.

³ ĎURČANSKÝ, 1936. 120.

Bazovský 1872-ben született a Nógrád megyei Érújfalun (ma: Závada). Apja gyermekeit szlovák, evangélikus szellemben nevelte és igyekezett a lehető legjobb körülményeket biztosítani fejlődésükhöz. Annak ellenére, hogy otthon cseh könyveket és folyóiratokat olvastak, és az evangélikus egyházban a liturgia nyelve is cseh volt, a Bazovský családban a szlovák nemzeti önállóság eszméje mindig is igen hangsúlyos volt. 11 éves koráig Bazovský egyáltalán nem tudott magyarul, néhány évvel később a környezete viszont már úgy ismerte, mint olyan szónokot, akinek nem volt gondja a magyar nyelvvel.

A rimaszombati protestáns gimnáziumban tanult, de egy évet a késmárki gimnáziumban végzett el.⁴ Diákként nagyon érdekelte a történelem, különösen Magyarországé. Állandó látogatója volt a megyei közgyűléseknek, érdeklődött a politika iránt. A középiskola után tanulmányait a budapesti jogi karon folytatta.⁵ Itt kezdett formálódni politikai gondolkodása. Bazovský ebben az időszakban sokféle ingerrel, különböző nézetekkel találkozott, melyek hatása életének későbbi éveiben is megmutatkozott. Jogi tanulmányai közben nevelőként tevékenykedett a Dunántúlon, ami tanulmányainak pénzügyi fedezetén túl lehetőséget nyújtott neki arra is, hogy magyar arisztokratákat ismerjen meg, akik előtt nem titkolta saját politikai felfogását, nemzeti öntudatát. Nem kétséges, hogy a dualista korszak magyar nemzetiségi politikájának támogatójaként sokkal egyszerűbben érhetett volna el sikereket az élet bármely területén. Ugyan megtanult folyékonyan magyarul beszélni, és gyakran ezt a nyelvet használta nyilvános fellépésein, hivatali ügyei vagy levelezése során is, ám ez nem akadályozta abban, hogy a Nógrád megyei evangélikusok és a szlovák értelmiség más alakjainak hatására – akikkel személyes kapcsolatot tartott – öntudatos szlovákként lépjen fel budapesti tanulmányainak ideje alatt.

Bekapcsolódott a szlovák munkásmozgalomba is, és a munkásgyűlések népszerű szónokaként megmutatkozott szociális érzékenysége. 1895 novemberében a nemzetiségi egyetemisták első kongresszusán szlovák részről ő elnökölt.⁶

---

⁴ Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine (ALU SNK), sign. 16 B 1, L. Bazovský: Životopisné záznamy [Életrajzi jegyzetek].

⁵ Gimnazistaként Bazovský eredetileg a teológiai karra készült. Néhány nógrádi, öntudatos szlovák hatására azonban mégis arra az elhatározásra jutott, hogy jogász lesz és ügyvédként Losoncon fog tevékenykedni.

⁶ HOLEC, 2001. 105–106.

1899-ben, újdonsült jogi doktorátusával megkezdte tevékenységét ügyvédjelöltként Budapesten, amit később Sopronban, Turócszentmártonban (Martin) és Szenicen (Senica) folytatott.⁷ Ezalatt Bazovský megismerkedett több, politikailag aktív szlovák hazafival is. Találkozott és összebarátkozott a turócszentmártoni szlovák fiatalok képviselőivel,⁸ akikhez hamarosan csatlakozott, világos álláspontot foglalva el ezzel a szlovák politikában.

Neveltetésének és műveltségének köszönhetően jogi tanulmányainak befejezése után nemcsak a jogi szférában, hanem az élet más területein is cselekvési lehetőséget kapott. Aktívan tevékenykedett többek között politikai, gazdasági, újságírói, publicisztikai és egyházi téren.⁹

1900-ban feleségével, Božena Fajnorovával, az ügyvéd és zeneszerző Štefan Fajnor lányával Losoncon telepedett le, a nemzetiségileg vegyes Nógrád megyében, ahol ügyvédi irodát nyitott.¹⁰ Bazovský működési területétül nem a szlovák régió valamelyik északibb részét választotta, ugyanis szükségét érezte

---

⁷ ALU SNK, sign. 16 B 1, L. Bazovský: Životopisné záznamy.

⁸ A turócszentmártoni konzervatív értelmiséget, mint szlovák politikai tényezőt olyan személyiségek képviselték, mint Svetozár Hurban Vajanský, Jozef Škultéty vagy Ambro Pietor. Ők – ellentétben a hlasistákkal – a sajtóban gyakran ismertették szlovák nemzeti álláspontjukat, és így harcoltak a magyarosítással szemben. Mind Vajanský, mind Škultéty nagy hatással voltak Bazovský nemzeti érzésének és hazafias álláspontjának alakulására.

⁹ Politikai, nemzetépítő és gazdasági tevékenységéről a következő oldalakon teszünk említést. Publicisztikai tevékenységének kezdetei még egyetemi éveibe nyúlnak vissza, amikor a *Národné noviny*-be és a regionális sajtóba, így például a *Losonci Újság*ba vagy a *Felsőnógrád*ba kezdett el írni. Már azoknak az újságoknak és folyóiratoknak a címei is, amelyek közzölték munkáit, bizonyos képet adnak tevékenységének irányáról. Bazovský írásait az említett lapokon kívül a *Losonci Hírlap*, a *Národný denník*, a *Národná jednota*, a *Novohradská stráž*, a *Robotnícke noviny*, a *Slovenský denník*, a *Slovenský týždenník*, a *Slovenský národ*, a *Slovenská vlasť* és a *Slovenský učiteľ* is közölte. Egyházi témájú írásait a *Cirkevné listy* és az *Evanjelický posol spod tatier* című lapok közzölték. A 20. század húszas éveinek végétől az Andrej Hlinka-féle autonómista lapba, a *Slovák*-ba írt. A szlovák nemzet kérdése, az autonómia ügye, nemzeti, gazdasági és szociális kérdések, hazai és világpolitikai események, az oktatás és az evangélikus egyház helyzete voltak azok a témák, melyekkel a sajtóban leggyakrabban foglalkozott. Gazdag publicisztikai tevékenységét a harmincas évekig folytatta, amikor néhány cikke hozzájárult ahhoz, hogy bíróság elé állítsák. Az írást azonban a második világháború végéig tovább folytatta. Mint evangélikus tanító fia zsenge gyermekkorától kezdve részt vett egyháza életében. Csehszlovákia megalakulása után egyházmegyei felügyelő lett Nógrádban. A tisztséget a húszas évek végéig viselte, amikor is politikai tevékenysége miatt az evangélikus egyházi tisztviselők kizárták soraikból.

¹⁰ Štefan Fajnorról (1844–1909) részletesebben lásd: MINÁČ, 1987. 49–50. Bazovskýéknak nyolc gyermekük született.

annak, hogy segítséget nyújtson nemzete azon részének, amely a nemzeti központoktól távolabb él. Gyakran beszélt arról, hogy mennyivel könnyebb a szlovák régió szívében szlovák hazafinak lenni. Abban az időszakban Losoncon nem volt szlovák értelmiség. Visszaemlékezéseiben Bazovský azt írja, hogy amikor a városban letelepedett, mint ügyvéd „*a városházán a népszámlálásnál azt mondták rólam, hogy egy értelmiségi hogyan jelölheti meg anyanyelvének a szlovákokot?*”¹¹

Ludovít Bazovský gyorsan ismertté vált a nógrádi közönség előtt. Losoncra való megérkezése után ügyvédi munkája mellett sokat tett a régió szlovák népének öntudatosodásáért. A megyében terjesztette a szlovák sajtót, kalendáriumokat, a szlovák nyelv használata mellett agitált, s ezzel ellentétbe került a magyar kormánykörök politikájával. Tevékenységével rendkívüli mértékben magára haragította a Balassagyarmaton székelő ügyvédi kamarát. Az első néhány alkalommal pénzbüntetést kapott, egy cikke miatt pedig hazaárulás vádjával fegyelmi bíróság elé állították, és fél évig nem gyakorolhatta ügyvédi tevékenységét.¹²

1909-ben Bazovský Losoncon pénzintézetet alapított *Všeobecná banka* (Általános Bank) néven, amelynek elnöke is lett. Az alelnöki posztot Štefan Fajnor kapta, az igazgatóság (Ján Klč Mikuščák, Ján Valach, Jozef Nosál, Viliam Paulíny, Dr. Vladimír Fajnor, Matúš Dula, Samo Jurenka, Michal Laciak, Štefan Algöver, Martin Ďuroš–Kaprál, Ján Jakubec, Dr. Ludovít Medvecký és Samuel Daxner) tagjai között pedig a szlovák politikai, gazdasági és tudományos élet ismert szereplői is helyet kaptak.¹³ Gazdasági szempontból Losonc ebben az időszakban prosperált, és a kortársak „Budapest elővárosaként” emlegették. A frissen alakult bank, főleg szlovák földműves ügyfelekkel, a gazdasági szolgáltatásokon kívül a Monarchia nemzetiségi viszonyairól is nyújtott információkat.

A magyar nyelvű sajtó rögtön a bank megalapítását követően támadást intézett Bazovský ellen. Úgy mutatták be, mint aki gyűlöli a magyarokat, egyike a legveszélyesebb pánszláv bankigazgatóknak, aki a megtévesztett, szegény szlovák nép filléreiből akar javítani rossz anyagi helyzetén.¹⁴ Öt héttel a bank alapítását követően a losonci elit bojkottot hirdetett Bazovský

---

¹¹ ALU SNK, sign. 105 A 1, L. Bazovský B. S. Timrave [Bazovský Timravának], 1947. 12. 16.

¹² ALU SNK, sign. 33 I 2, obžaloba [vád], 1915. 4. 11.

¹³ Štátny archív v Lučenci (ŠA LC), Pamätná kniha mesta Lučenec, [Losonc emlékkönyve] s. 460., N. N., 1909a. 4.

¹⁴ N. N., 1909a. 4., N. N., 1909b. 4.

ellen falragaszok útján és a helyi sajtó segítségével. Azokat, akik elutasították a bojkottot, és akár csak szóba álltak vele, hazaárulónak tekintették.¹⁵ A helyi kereskedők az abban az időben már ötgyermekes családapának még alapvető élelmiszereket sem mertek eladni. Sokat segítettek ekkor a szlovák evangélikus asszonyok, akik ellátták élelmiszerral a családot.

Bazovskýról ettől kezdve nem vett tudomást a losonci elit: kizárták őt a városi képviselőtestületből. Volt, aki úgy vélte: Bazovský „fekély” a magyar állam testén. Mindezek ellenére továbbra is maradt Losoncon és folytatta munkáját. Azt, hogy ez Bazovský és családja számára nehéz időszak volt, Štefan Janšák elbeszélése erősíti meg. Janšák fiatal diákként ment Losoncra Bazovskýhoz 1909-ben, a zaklatások idején. Beszámolója szerint *„a fiatal ügyvéd olyan támadások célpontja lett, melyeket egy gyengébb idegzetű ember képtelen lett volna elviselni”*. A házat befestették letörölhetetlen festékekkel, különféle szidalmakat és fenyegetéseket írtak rá, otthonának és bankjának az ablakait beverték. Nem is volt érdemes ezt újra beüvegeztetni, mert éjszaka ismét betörték azokat. Téglák, kövek, sár és szemét hullottak bútorral teli szobájába. Bazovský ezekben a napokban csak maga tartózkodott otthon – a felesége és a gyerekei elköltöztek, nehogy történjen velük valami. Otthonának és bankjának beverték az ablakait, háza homlokzatára a következő kifejezéseket és sértéseket írták: *„büdös panszláv, ki vele!”, „disznó hazaáruló, akasszátok fel!”, „bitang család, gyujtsátok fel a háztetőt!”*¹⁶

Eltökéltsege a nemzetiségi kérdés igazságosabb megoldásáért folytatott harcban ismert volt nemcsak regionális, hanem nemzetközi viszonylatban is. 1910 nyarán részt vett a szláv újságírók IX. kongresszusán Szófiában, ahol elő is adott.¹⁷ Még ugyanabban az évben intenzíven dolgozott a magyarországi nem magyar nemzetek, a szerbek, románok és szlovákok második nemzetiségi kongresszusának újbóli összehívásának az érdekében, melynek – Bazovský elképzelése szerint – követelnie kellett volna a kormányköröktől a nemzetiségi kérdés megoldását. Négy évvel később feladta ezt a tervét. 1914 májusában Budapesten egy szlovák tanácskozáson megalkotottak egy pártok felett álló szervezetet, a Szlovák Nemzeti Tanácsot.

---

¹⁵ N. N., 1909c. 4.

¹⁶ JANŠÁK, 1973. 168–170.

¹⁷ Bazovský a kongresszusra Svetozár Hurban Vajanský és négy másik szlovák társaságában ment. Bár ez az eredeti terv szerint nem politikai jellegű volt, valójában mégis a politikáról szólt. Egyébiránt Vajanský, aki magát a legelső szlovák újságírónak tartotta, konkurenciát látott Bazovskýban. ALU SNK, sign. 49 B 3, L. Bazovský J. Škultétymu [Bazovský Škultétynek], 1913. 1. 28.

Bazovský ezeken a megbeszéléseken – Karol Kramář és a cseh politikai élet más képviselőinek jelenlétében – a cseh–szlovák együttműködésről azt a nézetet fejtette ki, hogy „*a csehszlovák kölcsönösség nem rossz jelszó és nem rossz törekvés*”.¹⁸ Egyúttal elutasította azt az elképzelést, hogy a szlovákoknak a csehek miatt le kéne mondaniuk szlovákságukról. Megnyilvánulását egyértelműen a szlovák, és nem a csehszlovák nemzeti gondolkodás nyilvánvaló bizonyítékának tekinthetjük.

Bazovský azt mondja emlékirataiban, hogy mint a magyarországi nemzetiségi probléma ismerőjét, néhány hónappal a háború kitörése után az akkori miniszterelnök, Tisza István kérte fel együttműködésre. Állítólag Bazovský nyíltan tájékoztatta a kormányfőt a szlovák követelésekről, amit Tisza írásos formában is kért tőle. Ám a háborús események miatt a nemzetiségi kérdés megoldása nem volt elsőrendű feladat, így Bazovský memorandum formájában előterjesztett javaslatait ad acta tették.¹⁹

1918 májusában a szlovák politikai élet szereplőinek turócszentmártoni találkozóján Bazovský a szlovák politika teendőiről a következőket mondta: „*nekünk szlovákoknak csak egy politikát lehet és szabad követnünk – ez a szláv politika. Mi soha nem mondhatunk le a legközelebbi testvéreinkről, a csehekről. Minél intenzívebben kell keresni a lehetőséget arra, hogy politikánkat összehangba hozzuk az ausztriai szlávok politikájával.*”²⁰ A csehek és szlovákok közös államának megalakulása után Bazovský nagy reményeket fűzött az új, demokratikus köztársasághoz, és hitt a szebb jövőben, konkrétan pedig a cseh–szlovák együttműködésben. Az 1918. október 30-án Turócszentmártonban megalakuló Szlovák Nemzeti Tanács tagja lett, és bekapcsolódott az új állam politikai életébe. A Prágában létrejött forradalmi nemzetgyűlésnek is tagja volt 1918. november 14. és 1919. január 21. között. Itt a külügyi, a szlovák ügyekért

---

¹⁸ HOLEC, 2001. 116.

¹⁹ ALU SNK, sign. 16 B 1, L. BAZOVSKÝ: Životopisné záznamy. Feljegyzéseiben csak tömören emlékezik meg Tisza István miniszterelnökkel való kapcsolatáról. Mivel idős korában írta, és nem adja meg sem az időt, sem ezen tárgyalások részleteit, nem fogadhatjuk kritika nélkül állításait. A miniszterelnöknél tett látogatásáról elsősorban ott szól, ahol azt írja le, hogyan törekedett elkerülni a világháború alatt a besorozást. Bazovský találkozását Tiszával így 1915 elejére tehetjük, mivel 1915 februárjában kellett volna bevonulnia. Állítólag Bazovskýt Tisza közbenjárására mentették fel a katonai szolgálat alól.

²⁰ ALU SNK, sign. 94 P 1, L. Bazovský predsedníctvu SNS [Bazovský a Szlovák Nemzeti Párt elnökségéhez] 1918. 5. 12.

felelős, a békét előkészítő és a háborús bűnösöket felelősségre vonó bizottság munkájában vett részt.²¹

1918 novemberében tárgyalások kezdődtek a Károlyi-kormány és a csehszlovák fél között. A szlovák régió területeinek a Csehszlovák Köztársaságba való betagozódásáról volt szó, és Milan Hodža mint a csehszlovák kormány megbízottja Károlynak memorandumot küldött a szlovákkérdésnek a modus vivendi alapján történő megoldásáról. Bazovský emlékirataiban említi, hogy részt kívánt venni ezeken a tárgyalásokon. A meghívás azonban akkor jött meg, amikor a magyar Katonatanács golyó általi halálra ítélte, mert az első losonci közgyűlésen nyilvánosan deklarálta Losoncnak és környékének Magyarországtól való elszakadását, és csatlakozását a Csehszlovák Köztársasághoz.

Szlovákiában 1918 után átvették a korábbi magyar közigazgatás szervezetét.²² Az ország a korábbi 16 megyére volt felosztva, amelyeknek meghagyták egykori elnevezéseit is. Minden megyének megvolt a főispánja, akiket 1918 decemberében a Szlovákia igazgatásával megbízott teljhatalmú miniszter, Vavro Šrobár nevezett ki. Az új államban a negyvenhat éves Bazovský lett az első nógrádi főispán, vagyis azon régió feje, amely határhelyzete miatt politikai és gazdasági szempontból a leginstabilabb területek közé tartozott az új köztársaság belső konszolidációjának időszakában.

Bazovský legfontosabb feladata, más főispánokhoz hasonlóan az volt, hogy a megyén belül a helyi államigazgatási szerveket kiépítse, és egy központilag irányított, egységes adminisztratív egységet hozzon létre. Mivel a magyar hivatalnokok és a magyarbarát értelmiségiek Magyarországra távoztak, a szlovák hivatalnokok kevesen voltak, a csehek pedig lassan jöttek, ezért Nógrádban is problémát okozott a hivatali állások betöltése. Bazovský, aki ebben az időben fontos személyiség volt az evangélikus egyházban, a Nógrád megyei közigazgatás megszervezésekor jelentős mértékben támaszkodott a szlovák evangélikus értelmiségre.

---

²¹ N. N., é. n.

²² A közigazgatás szervezése a két háború közti Szlovákiában három szakaszra tagolódott. Az első 1922 végéig tartott. A lényege a magyar államigazgatás átvételén és a Csehszlovák Köztársaság új körülményeihez való alkalmazásán nyugodott (az 1886: 21. tc. alapján). 1923. január 1-jén lépett életbe a megyei törvény, amely 20 nagymegyére osztotta Csehszlovákia területét, ebből Szlovákiára hat jutott. 1928. július 1-től bevezették az országos rendezést, amely négy területre osztotta a köztársaságot: cseh, morva, szlovák és kárpátaljai vidékre, amelyek járásokra tagozódtak. LIPSCHER, 1966. 244., ŠUCHOVÁ, 2004. 684.

Ennek az életszakasznak a megértéséhez nagy segítséget nyújt azoknak a kaotikus nógrádi viszonyoknak a bemutatása, melyekkel Bazovskýnak főispánként szembe kellett néznie. A háború alatti rossz gazdasági helyzet, a falvak szegénysége, az élelmiszerek és állatok erőszakos rekvirálása a hadsereg számára, amit a jegyző, a hivatalnokok és zsandárok hajtottak végre, ahhoz vezettek, hogy a nép elűzte a jegyzőket, zsandárokat, néhol a tanítókat, papokat, kocsmárosokat és az államhatalom más helyi képviselőit is. Emellett a magyar hadsereg jelenléte is fokozta a nehézségeket a kezdeti időkben.

A csehszlovák hadsereg bevonulása után Bazovský a város katonai parancsnokával együtt határozottan intézkedett. Először felhívást adott ki, hogy a magyar cégtáblákat szlovák nyelvűekkel cseréljék fel, a polgárok a házaikra szlovák zászlókat függeszsenek ki. Ezzel az intézkedéssel sokakat magára haragított, és rendkívül nagy felháborodást, valamint közvetlenül a személyére irányuló ellenállást váltott ki. A város katonai parancsnokának, Gambi ezredesnek a rendelete ellenére, mely szerint a lakosságnak mindennemű fegyvert be kell szolgáltatnia, Losoncon a lakosság 1919 januárjának közepén fellázadt, mivel elhitte a Csehszlovákia megszűnéséről szóló híreket.²³

Bazovský intézkedéseit a megyében ellenállással fogadták. A csehszlovák katonaság bevonulásával a feszültség a déli határ mentén nem csillapodott. Április folyamán Csehszlovákia és a Tanácsköztársaság között katonai konfliktus alakult ki. Május-június fordulóján a magyar Vörös Hadsereg északi hadjárata során Nógrád megye is magyar kézre került. Mindez körülbelül egy hónapig tartott és jelentős károkat okozott: megszűnt a vagyonbiztonság, a harcok pedig mindkét oldalon nagy emberveszteséggel jártak.

Az államfordulatot követően több községben is népgyűlésekre került sor, melyeken Bazovský is felszólalt. Arról beszélt, hogy valójában mit is jelent a fordulat a szlovákok számára, és elmondta véleményét a politikai, kulturális és gazdasági változások jelentőségéről. A főispán kötelességei közé tartozott, hogy a néppel is érintkezzen, és rendszeresen küldjön jelentést a Szlovákiáért felelős teljhatalmú miniszternek a megyében zajló eseményekről azon irányelvek szellemében, amelyeket 1919 áprilisában terjesztett elő a refe-

---

²³ A losonci incidenst követően, amelyben egy asszony és két katona sebesült meg, a katonai parancsnokság internálta a felbujtókat. A szlovák nyelvű feliratok mellett a nógrádi szlovákok a losonci Kossuth szobor eltávolítását is követelték. N. N., 1919a. 3., N. N., 1919b. 1., N. N., 1919c. 2.

rensek, főispánok és a Csehszlovák Nemzetgyűlés szlovák tagjainak tanácskozásán.²⁴

Bazovský az új piacok keresése és kereskedelmi kapcsolatok kialakítása érdekében a prágai kormányhoz fordult, hogy az javítsa és fejlessze a régió infrastruktúráját. Csehszlovákia megalakulása Losonc gazdasági fejlődését erősen visszafogta, mivel az új határok a történelmi Nógrádot megosztották Magyarország és Csehszlovákia között. Losoncon és környékén több gyár is megszűnt. Az államfordulat előtt a város egész gazdasága Budapest felé „tájékozódott”, hiszen a főbb közlekedési- és vasútvonalak Magyarország fővárosával kötötték össze Losoncot. 1918-at követően azonban megszakadtak a kereskedelmi kapcsolatok Losonc és Budapest, illetve más magyarországi városok között.

Balassagyarmat, Nógrád megye korábbi székhelye – jelentős számú szlovák lakossággal – a határ másik oldalán maradt. Ezzel befejeződött a nógrádi vezető szerepért folyó rivalizálás Balassagyarmat és Losonc között. Utóbbi most vezető pozícióba, regionális centrumhelyezetbe került Nógrád megye Csehszlovákiához tartozó részén. Bazovský megértette, hogy új piacokra, új kereskedelmi kapcsolatokra és új közlekedési útvonalakra van szükség.

1919-ben a főispáni hivatal engedélyezte az áruforgalmat Csehszlovákia és Magyarország között. Két évvel később Bazovskýt emiatt meggyanúsították, hogy hivatali helyzetével visszaélve nem a köz, hanem a saját érdekében cselekedett. A bíróság bizonyíték hiányában később felmentette.²⁵ Bazovský ugyanis nem várt a Beszerzési Hivatal engedélyére, hanem a Vörös Hadsereg visszavonulását követően saját kezdeményezéséből azonnal lépéseket tett a nógrádi régió ellátásához hiányzó gabonaneműk és más nyersanyagok biztosítására. Ez a cukor, bor és fa kivitelét jelentette, míg a magyar fél cserébe a salgótarjáni bányákból szenet, gyapjút és a füleki zománcgyár számára bádogot szállított.

Bazovskýnak mint szlovák értelmiséginek és a világháború előtti öntudatos szlováknak, nem volt közömbös a szlovák nyelvű oktatás és nevelés ügye. Amikor 1919 márciusában, Losoncon megnyílt az első szlovák iskola,

---

²⁴ LIPSCHER, 1966. 32. – A szlovák főispánok és követek pozsonyi tanácskozására 1919. április 11. és 13. között került sor. Ezen a tanácskozáson a kormány kifejtette, hogy milyen állapotban van Szlovákia, és Vavro Šrobár felszólította a főispánokat, hogy „*minél szorosabb kapcsolatot tartsanak a néppel, hogy lássák, hol fáj és mi hiányzik*”. (N. N., 1919d. 2.)

²⁵ Štátny archív v Bratislave (ŠA BA), f. Krajský súd v Bratislave [Pozsonyi járási bíróság] (KS BA) 1549/21.

egy koedukált reáliskola, felhívta a szlovák lakosságot, hogy gyerekeiket a lehető legnagyobb számban küldjék ebbe az intézménybe.²⁶

Ludovít Bazovskýnak a cseh és szlovák nemzethez fűződő kapcsolatát az a főispáni álláspont is plasztikusan ábrázolja, amelyet a Nógrád megyei tanfelügyelői poszt betöltésének kérdésében képviselt 1919-ben. Ez év augusztusának közepén ugyanis nem fogadta el Daniel Bodický lemondását. Bazovský rendkívül lojális és törekvő szlovák hazafinak, a nógrádi szlovák iskolahálózat kiépítésében játszott szerepe miatt pedig értékes munkatársnak tartotta őt. Annak ellenére, hogy elfogadta, és üdvözölte a cseh tanárok érkezését, közbenjárt a kormánynál, hogy a szlovák–magyar nyelvhatáron felügyelőnek egy öntudatos szlovákot nevezzenek ki, aki emellett magyarul is tud.²⁷ A cseh–magyar–szlovák érdekek ütközőpontjában is elsősorban annak a vidéknek a speciális érdekeire helyezte a hangsúlyt, amit irányított. Főispáni hivatalából – saját kérésére – 1920. március 5-én Vavro Šrobár, a Szlovákiáért felelős teljhatalmú miniszter mentette fel.

Bazovský kezdetben azt remélte, hogy az új államban a csehek és szlovákok közötti feszültség csak ideiglenes lesz. Rövidesen számára is világossá vált, hogy optimizmusa indokolatlan volt. Láta, hogy a szlovákok egyenrangúságával kapcsolatos elképzelései az új köztársaságban távolról sem valósulnak meg. Nem tudta, és nem is akarta elfogadni a csehszlovák nemzet koncepcióját, amit az ország 1920-as alkotmánya magában foglalt. A legfontosabb, Bazovský-ban csalódást keltő, megoldatlan problémák a Csehország és Szlovákia közötti gazdasági különbségek kérdése, a köztársaság két felében megvalósuló beruházások eltérő mértéke és a szlovák ipar leépítésének vélelme voltak. Ezen konfliktusok miatt kezdett megváltozni politikai orientációja és fokozatosan csehellenes álláspontra helyezkedett.

A köztársaság politikájával kapcsolatos elégedetlenségének mindinkább hangot adott. A lapok már 1920-ban is elutasították néhány cikkét, amelyekben Šrobárt kritizálta. Feltételezhető, hogy a húszas évek közepéig nem a cseh–szlovák kapcsolat lazítására, hanem csupán a viszony megjavítására törekedett. Még 1923-ban, a Matica slovenská alapításának hatvanadik évfordulója alkalmából is centralistaként lépett fel és nyilvánosan hangsúlyozta: eljött az idő, hogy a szlovák és cseh nemzet a látszólagos félreértések ellenére megértse egymást, hogy felemelje a közös hazát.²⁸ A rákövetkező években

---

²⁶ N. N., 1919e. 2.

²⁷ N. N., 1919f. 1.

²⁸ [Bazovský], 1923. 1–2.

azonban feladta a centralista meggyőződését, már nem a csehszlovák együttműködés kívánta erősíteni, hanem a szlovák autonómiát szorgalmazta. Azzal fordult a szlovák autonomista pártok képviselőihez, hogy ne tartsanak kapcsolatot a cseh politikai pártokkal, mert a csehekkel való együttműködés esetén a távoli jövőbe tolná a döntés Szlovákia autonómiájáról. Személy szerint azonban az úgymond nagypolitikában sem szándékozott részt venni. Amikor 1926 januárjában a Szlovák Nemzeti Párttól azt az ajánlatot kapta, hogy vegyen részt a parlamenti munkában, a javaslatot elutasította. Ezt csak akkor tartotta volna hasznosnak, ha lett volna a parlamentben legalább 2–3 ember, akik „az eszüket, a szívüket és a nemzetük iránt érzett szeretetüket a szlovák népnek ajánlanák”.²⁹

Mikor a Csehszlovák Köztársaság tízéves fennállását ünnepelte, Bazovský már egyik élharcosa volt a Szlovákia autonómiájáért folytatott küzdelemnek. Újságcikkeivel, különféle körözüvényeivel, a politikai beszédeivel meglehetősen élesen fejezte ki elégedetlenségét a prágai kormány szlovákiai politikájával szemben. Szlovákia önrendelkezésében látta az egyetlen lehetőséget a cseh befolyás növekedésének a megakadályozására, amely csak elmélyítette a szegénységet. 1929-ben egyetértett Vojtech Tuka³⁰ „*vacuum iuris*”-ről szóló nézeteivel, vagyis azzal, hogy tíz év után Szlovákia jog szerint megszűnt Csehszlovákia része lenni, és módjában áll döntenie saját sorsáról. A Tuka-per számára Szlovákia autonómiája elleni támadásnak számított, amelyet azzal a céllal folytattak, hogy teljesen diszkreditálják és felszámolják az autonomista mozgalmat. Az egész pert Prága politikai eszközének tekintette, mellyel el kívánta hallgattatni a szlovákokat, és érzékeltetni akarta, hogy nem ismeri el a szlovák nemzet létezését. Az emlékezetes perben tett vallomása miatt elvesztette környezete bizalmát és támogatását, végül még felmentették az evangélikus egyházban betöltött funkcióiból is.

---

²⁹ ALU SNK, sign. 45 B 13, L. Bazovský neznámemu [Bazovský ismeretlennek] 1926. 1. 24.

³⁰ A *Slovák* című, Andrej Hlinka által szerkesztett szlovák autonomista napilapban 1928. január 1-én jelent meg Vojtech Tuka cikke *A túrócszentmártoni deklaráció tizedik évében* címmel. Tuka abból a feltételezésből indult ki, hogy az 1918. október 30-i túrócszentmártoni deklarációnak volt egy titkos záradéka, mely szerint a szlovákok a csehekhez 1918-ban csak tíz évre csatlakoztak. E szerint 1928. október 30-tól Szlovákia már nem Csehszlovákia része, előáll a „*vacuum iuris*” állapota, és Szlovákia sorsáról csak Szlovákia képviselői dönthetnek. Az említett cikk alapján Vojtech Tuka ellen pert indítottak, melyben hazaárulással vádolták meg, és azzal, hogy Magyarországot kéme. Tukát 1929. október 5-én 15 év börtönbüntetésre ítélték.

Természetesen ez a tény csak megerősítette Bazovskýt eltökélttségét a Szlovákia autonómiájáért folytatott küzdelemben. Egyik röpiratában, ami *A Hlinka Néppárt és a Szlovák Nemzeti Párt figyelmébe. Körlevél helyett* címmel jelent meg 1933-ban, és legradikálisabb írásainak egyike, kifejtette a csehszlovák politikával való elégedetlenségének okait is. A köztársaság 14 éves fennállása után azzal vádolta a cseheket, hogy ezalatt az idő alatt a szlovák nemzetet és egész Szlovákiát koldussá tették, megfosztották iparától, tízmilliárdokkal gazdagították saját, cseh nemzetüket, félrevezették a szlovákokat és az amerikai emigrációt, a turócszentmártoni deklaráció meghamisításával pedig a versailles-i békekonferenciát, valamint a világ közvéleményét is. Azt kívánta a cseh nemzettől, hogy az államfordulat óta okozott valamennyi kárt térítse meg.³¹ Nyilatkozataiban gyakran kritizálta a cseh-szlovák kapcsolatokat ilyen vagy hasonló tartalmú kijelentéseivel: „Szlovákiában van 260 000 csehünk, akik a szlovák nép rovására élőködnek. A csehek 25 politikai pártot hoztak ide Szlovákiába, hogy ezzel elszakítsanak minket egymástól. Állunk a szakadék szélén, és szétporlik minden – a szlovákok napról napra szegényebbek és nyomorúságosabbak. A szlovák vezető politikusok ártnak Szlovákiának – a csehszlovák politikát Szlovákia rovására érvényesítik.”³²

1933 júliusának végén, a revizionista gondolat, illetve a Párizs környéki békék és az államhatárok megváltoztatására irányuló törekvések erősödésének időszakában a *Národné noviny*-ben Bazovskýnak megjelent egy cikke *Megjegyzések a békeszerződés revíziójához* címmel.³³ Ebben gazdasági érveket sorakoztatott fel a közép- és kelet-európai békeszerződések revíziója mellett. Álláspontja szerint a békeszerződés életbelépése miatt lett a gazdasági helyzet rendkívül rossz a Duna-medencében. „*Immár nyilvánvaló, hogy a békeszerződés revíziója kategorikus parancs.*” Bazovský szerint Szlovákiának nem kell tiltakoznia a revizionista törekvések ellen. Eljött az idő, amikor a szlovákoknak maguknak kell foglalkozniuk nemzetük sorsával, és nem szabad megengedniük, hogy a szlovák nemzet, Szlovákia vagy annak csak egy része is bármiféle alku tárgya legyen. A revíziót, amiről Bazovský beszélt, a prágai hivatalos politikai körök a magyar revizionista politika egyik irányzatának tekintették, amely a versailles-i békerendszer megváltoztatását kívánta. Bazovský és a két világháború közötti magyar revizionizmus esetleges együttműködése ma még nem tisztázott.

---

³¹ Štátny archív v Bratislave (ŠA BA), f. KS BA, Tk XIX 2230/33, 189.

³² ŠA BA, f. KS BA, Tk XIX 2230/33, 159.

³³ BAZOVSKÝ, 1933.

Bazovský törekvései a harmincas évek elején, bár csaknem teljesen eredménytelennek bizonyultak tetteiben, a szlovák autonomista pártok aktivizálásában is megnyilvánultak. 1933-ban Besztercebányán több szövetségesével együtt megalakította a Szlovák Nemzeti Tanácsot, amely a szlovák nép és Szlovákia gazdasági és kulturális érdekeinek védelmét tartotta céljának. A programban foglaltak szerint „*Szlovákiának szabadnak kell lennie a csehszlovák köztársaság keretein belül*”.³⁴ A Szlovák Nemzeti Tanács maga kívánta képviselni a szlovák érdekeket a nemzetközi fórumokon is. Ezzel Bazovský annyira magára haragította a prágai vezetést, hogy őt és szövetségeseit köztársaság elleni összekövésell vádolták meg és bíróság elé állították. Hazaárulóként állították a közvélemény elé, és azzal gyanúsították, hogy együttműködött a revizionista mozgalom képviselőivel, mindenekelőtt Jehlička professzossal.³⁵

A bírósági jegyzőkönyvből az derül ki, hogy a védekezése során Bazovský elutasította, hogy terjesztője lenne annak a gondolatnak, miszerint Szlovákiát a csehek és magyarok között osszák föl. Hangsúlyozta továbbá, hogy a szlovákok sorsáról csak maguk a szlovákok dönthetnek. Bazovský és társai pere évekig húzódott. A pozsonyi bíróság 1935. december 16-án különös ítéletet hozott. Dr. Anton Pavliček besztercebányai ügyvédet és Pavel Németh roznyói gimnáziumi tanárt mondták ki bűnösnek, akik 1933 augusztusában az ítélet szerint a besztercebányai gyűlésen államellenes gondolatok kitervelésében együttműködtek Bazovskýval. Mindketten egy év börtönbüntetést és hároméves közügyektől való eltiltást kaptak, a többi vádlottat pedig – köztük magát Bazovskýt is – a bíróság felmentette. A per 1938 áprilisában, egy hónappal az Anschluss után fejeződött be, amikor az autonomista mozgalom kezdett Szlovákiában megerősödni.

Néhány hónappal később, a bécsi döntés után, amikor Szlovákia elvesztette déli területeit, Bazovský mint losonci lakos magyar állampolgár lett. Kérdéses, hogy milyen mértékben érezte magát Magyarország polgárának, milyen mértékben alkalmazkodott a közép-európai politikai és földrajzi változásokhoz. Az a feltevés viszont, hogy Bazovský a második világháború

---

³⁴ ĎURČANSKÝ, 1936. 7.

³⁵ František Jehlička professzor Genfben egy memorandumot terjesztett a Népszövetség elé, amely a szlovákok nevében a trianoni békeszerződés revízióját és Szlovákia Magyarországhoz történő csatlakozását kívánta. Előadó körútján, 1933 őszén tervei támogatásához meg akarta nyerni Nagy-Britanniát is. Bazovský válaszában elutasította, hogy támogatná Jehlička szándékát, és „eladná” a szlovákokat a magyaroknak. ŠA BA, f. KS BA, Tk X 2230/33, 444.

alatt besúgóként a magyar kormánykörök szolgálatában állt, a nemrég előkerült levéltári források alapján beigazolódott.³⁶

Az új haza nem lelkesedett Bazovský tevékenységéért. Tény, hogy Magyarországon nem felejtették el az első világháború előtti szlovák nemzeti tevékenységét, ami megnehezítette a helyzetét. 1939 márciusában az ügyvédi kamara nem hagyta jóvá felvételét, amit „pánszláv” múltjával, cseh főispáni tevékenységével és a csehszlovák megszállás után a losonci magyarokkal szemben tanúsított viselkedésével indokolt.³⁷ 1944 végén feleségével együtt elköltözött Losoncról. Új otthont nyolc gyereke egyikénél, a Liptó megyei Lubochnán élő (egyetlen) lányánál talált, akinél élete utolsó szakaszát töltötte. Bazovský a második világháború idejére szlovák radikálisból, publicistából, evangélikus egyházi személyből és politikusból kiégett emberré vált, akinek szava úgyszólván semmit sem számított. 1958-ban hunyt el.

Bazovský politikai profilja nem egyhangú: élete során többször változtatta politikai pártállását. Néhány kortársa olyan embernek tartotta, aki a politikai nézeteit aszerint módosítja, hogy honnan húzhat nagyobb hasznot. Nehéz eldönteni, hogy vajon igaza volt-e kritizálóinak, Bazovský következetesen gondolkodott-e? Magát saját szlovák nemzete és más közép-európai nemzetek meg nem értett hívének tartotta. Az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában a kormánykörök pánszlávnak vélték, aki nem feltétlen híve hazájának. Csehszlovákia nehéz belső konszolidációjának hónapjaiban azért nem becsülték, mert a centralizáló politika helyi képviselőjét látták benne, később pedig a csehszlovák együttműködéstől való eltávolodása, az autonomista mozgalomban való részvétele miatt okoztak neki számos kellemetlenséget. A második világháború alatti tevékenysége miatt néhol kémkedéssel, hazaárulással, magyar orientációval vádolták.

Fordította: Vesztróczy Zsolt

---

³⁶ Néhány magyar történész, mint például Tilkovszky Lóránt Bazovskýt a magyar kormány szlovák informátorának tartotta. Részletesebben lásd: TILKOVSZKY, 1972. 224. A kézirat lezárása után olyan forrásokra találtunk, melyek bizonyítják Bazovský kapcsolatait a magyar politika körökkel a bécsi döntés utáni időszakban. Példa erre Bazovský jelentése, melyet 1939 márciusában Pataky Tibor államtitkárnak küldött vagy Teleki Pálnak írott levele 1939 júniusából. (MOL Külügyminisztérium K 64, 65. tétel, 389/1939 – Bazovský Lajos jelentése Losoncról és K 28 Miniszterelnökség, 15. csomó, 58. tétel, 17 836/1939 – Bazovský Lajos levele)

³⁷ ALU SNK, sign. L. Bazovský B. S. Timrave z 16. 12. 1947.

Štúdiá sa zameriava na objasnenie osudov, národného cítenia, vlasteneckých postojov osobnosti dr. Ludovíta Bazovského (1872–1958), obyvateľa stredoeurópskeho regiónu, ako príslušníka viacerých štátnych zriadení. Priblížením jeho života a názorov sleduje vzťah jedného Slováka k vlastnému národu ako aj k susednému maďarskému a českému národu v konfliktných situáciách konca 19. a prvej polovice 20. storočia. Všíma si jeho politickú a zároveň národnú orientáciu a spor medzi vlasteneckým cítením voči Rakúsko-uhorskej monarchii a ČSR, teda štátnym útvarom, v ktorých prežil väčšinu svojho života. Paralelne so zmenami jeho nejednoznačnej politickej orientácie a štátnej príslušnosti analyzuje Bazovského vlastenecké cítenie a vplyv celospoločenských, štátotvorných, politických a hospodárskych zmien na charakter jeho národnej identity a vlastenectva. V chronologickej postupnosti približuje vzťah tohoto Slováka k uhorskej vlasti a jej politike voči slovenskému národu, k spoluzitiu Čechov a Slovákov v ČSR a k jeho národnému správaniu sa počas druhej svetovej vojny. Tým naznačuje zložitosť dôsledkov zmien štátnej príslušnosti a s ňou súvisiace dilemy v maďarsko-česko-slovenských vzťahoch do polovice 20. storočia.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ALU SNK – Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine

MOL – Magyar Országos Levéltár, Budapest

ŠA BA – Štátny archív v Bratislave

ŠA LC – Štátny archív v Lučenci

BAZOVSKÝ

1923 [BAZOVSKÝ, Ludovít]: Predslov, ktorý predniesol L. Bazovský na slávnostnom večierku odboru Matice slovenskej v Lučenci pri príležitosti pamiatky 60. výročia jej pamiatky. In: *Slovenská národná jednota*, III. 1923. 2. 22. č. 8. 1–2.

1933 BAZOVSKÝ, Ludovít: Poznámky k revízii mierových smlúv. In: *Národné noviny*, 64, 1933. 7. 29. č. 84. 1.

ĎURČANSKÝ

1936 ĎURČANSKÝ, Ján: *Nech súdi slovenská verejnosť*. Bratislava, „Únia“, 1936.

HOLEC

- 2001 HOLEC, Roman: V zákrutách politiky. In: *Zabudnuté osudy*. Martin, Matica slovenská, 2001. 104–133.

JANŠÁK

- 1973 JANŠÁK, Štefan: *Posledný suplikant*. Bratislava, Tatran, 1973.

KAMASOVÁ

- 1993 KAMASOVÁ, Marta: *Závada 1393–1993. 600 rokov od prvej písomnej zmienky*. Veľký Krtíš, Mestské kultúrne stredisko, 1993.

LIPSCHER

- 1966 LIPSCHER, Ladislav: *K vývinu politickej správy na slovensku v rokoch 1918–1938*. Bratislava, SAV, 1966.

MAŤOVČÍK

- 2002 MAŤOVČÍK, Augustín (red.): *Biografický lexikón. Slovenska I., A–B*. Martin, Národný biografický ústav SNK, 2002.

MINÁČ

- 1986 MINÁČ, Vladimír: *Slovenský biografický slovník*. I. zväz. Martin, Matica slovenská, 1986.
- 1987 MINÁČ, Vladimír: *Slovenský biografický slovník*. II. zväz. Martin, Matica slovenská, 1987.

N. N.

- 1909a N. N.: Új bank Losoncon. In: *Losonczy Ujság*, 1909. 4. (1909. március) 9. sz. 4.

N. N.

- 1909b N. N.: A népjog Bazovszky számára. In: *Losonczy Ujság*, 4. (1909. március 25.) 12. sz. 4.

N. N.

- 1909c N. N.: A Bazovszky bojkott. In: *Losonczy Ujság*, 4. (1909. április 22.) 16. sz. 4.

- N. N.
1919a N. N.: Z Lučenca. In: *Slovenský Denník*, 2. (1919. január 17.) č. 13. 3.
- N. N.
1919b N. N.: Vzbuza v Lučenci. In: *Slovenský Denník*, 2. (1919. január 19.) č. 15. 1.
- N. N.
1919c N. N.: Čo sa dialo v Lučenci. In: *Slovenský Denník*, 2. (1919. január 24.) č. 19. 2.
- N. N.
1919d N. N.: Z porady slovenských županov a poslancov v Bratislave. In: *Slovenská Vlasť*, 1. (1919. április 18.) č. 1. 2.
- N. N.
1919e N. N.: Slovenská škola v Lučenci. In: *Slovenský Denník*, 2. (1919. március. 7.) č. 44. 2.
- N. N.
1919f N. N.: Verejné upozornenie – vyhlásenie. In: *Národné Noviny*, 50. (1919. augusztus 20.) č. 190. 1.
- N. N.
é. n. N. N.: *Národní shromáždění československé. 1918–1920. Jmenný rejstřík.* [www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/rejstrik/jmenny/ba.htm] 2007. február 5.

ŠUCHOVÁ

- 2004 ŠUCHOVÁ, Xénia: Problémy organizácie politickej správy na Slovensku v predmníchovskej republike, In: *Slovensko v Československu*. Bratislava, Veda, 2004.

TILKOVSKY

- 1972 TILKOVSKY, Lóránt: *Južné Slovensko v rokoch 1938–1945*. Bratislava, SAV, 1972.

Zuzana Motajová „Apuskánk” születésnapjai

A személyi kultusz a két háború közti Csehszlovákiában

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ után létrejött államok szokásrendszere ugyan alapvetően a korábbi tradíciókon alapult, az államisághoz kapcsolódó ceremóniáknak azonban gyakran nem voltak előzményei. Előttörténet nélkülinek tekinthető az államfő személyének kultusza is, amelynek néhány vonása mégis emlékeztet a monarchiabeli uralkodókultuszra. Jelen munka a két világháború közötti Csehszlovák Köztársaság első elnökéhez, Tomáš Garrigue Masarykhoz kötődő kultuszok egy sajátos típusát, az államilag is ünnepelt születésnapokat tárgyalja. Írásom az ünnepségek kialakulását, lefolyását és jelentőségét vizsgálja, illetve azt, hogy miképp viszonyultak az ünnepségekhez a politikai pártok, az államapparátus, a közalkalmazottak, a felekezeti közösségek, az érdekszervezetek, a művészeti egyesületek, a települések, egyszóval a résztvevők. Munkám végső soron arra kíván rámutathatni, hogy az említett szereplők önkéntesen vettek részt a megemlékezéseken. A két szláv nemzet demokratikus államában a két világháború között az államfő születésnapját erőszakos propaganda és a nyilvánosság tudatos manipulációja nélkül ünnepelték. Kiemelendő, hogy Masarykot nem csak államfóként méltatták, hanem tudományos, pedagógiai és közéleti tevékenységét is elismerték.¹

Az első ünnepségek: Masaryk hetvenedik születésnapja

Masaryk 1850. március 7-én született, és szülei a naptárban arra a napra eső Tomáš nevet adták neki.² Elnökként 1918. december 21-én lépett az újonnan alakult csehszlovák állam földjére, ám jóval korábban ismertté vált

---

¹ Masaryk pályájáról újabban lásd GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, 1995., KLÍMEK, 1996.

² Középső nevét az amerikai Charlotte Garrigue-gel kötött házassága után vette fel. (A szerk.)

elmélyült filozófiai műveivel, politikusi és tanári működésével, a zsidó kisebbség pártfogásával, szerkesztői tevékenységével, erkölcsi tanúságtételével. Ezzel az ismertséggel magyarázható, hogy már 1920-ban, alig másfél évvel az új köztársaság megalakulása után szerény körülmények között, iskolai és falusi előadások vagy városi ünnepélyek formájában megemlékeztek Masaryk születésének évfordulójáról.

A szlovák sajtó is sokat foglalkozott ezzel a témával. Amint azt 1920. március 7-én a *Slovák* című napilap írja: „*A nemzet ma ünnepel. Ünnepli a Csehszlovák Köztársaság megalapítójának és első emberének 70. születésnapját és ünnepli annak a születésnapját, aki megszabadított minket az ezeréves magyar rab-szolgaság béklyóiból. A rohanás kis időre megszűnik, a pártoskodók és a társadalomban az egymással szembekerülő rétegei körüli zsivaj alábbhagy, és minden tisztességes szlovák, minden tisztességes cseh leveszi egy pillanatra a kalapját, hogy a csehszlovák állam első elnöke és fáradhatatlan munkása, a felszabadító Masaryk, a nagy hazafi előtt lerója tiszteletét.*”³ A *Robotnícke noviny* már 1920. január 20-án a következőket írta a közelgő eseményről: „*A készülődés izgalmai magukkal ragadják a pedagógusokat, akik írásos üdvözlőket küldik szeretett elnöküknek, melyet nem csak a tanítók és tanítónők, hanem még a diákok és diákányok aláírnak. Azután a Slovenské Jaro iskolaujság szerkesztősége Modorban összegyűjti ezeket a köszöntőlapokat, majd Prágába küldi, ahol kiállítást rendeznek belőlük avégett, hogy a cseh közönség lássa a szlovák pedagógustársadalom, s a szlovák iskola öntudatra ébredését, és hogy errefelé a Csehszlovák Köztársaság minő támogatást élvez.*”⁴ Ezen a példán látjuk a szlovákok igyekezetét, hogy az elnök iránti tiszteletük kinyilvánításában ne maradjanak alul a csehekkel szemben, sőt, előzzék meg őket, ezáltal is erősítve partneri pozíciójukat a közös államban.

Az Oktatásügyi és Népművelési Minisztérium javaslatára 1920. március 7-én a köztársaság minden iskolájában megünnepelték a hetvenedik évfordulót. Kiadták az első jubileumi kiadványokat, és az első, karitatív célú gyűjtésre is sor került. A gyűjtést a *Národné združenie* (Nemzeti Szövetség) szervezte meg az amerikai csehek és szlovákok részvételével, és nagyjából 20 000 dollár – azaz 1 millió korona – gyűlt össze.

A pozsonyi polgárok művészeti programmal készültek, a városi tanács pedig gratuláló üdvözlőt küldte az elnöknek. Nagyszombatban (Trnava), Szereden (Sereď) az elnök születésnapjáról előadásokkal emlékeztek meg. A sajtó pedig közzétette Masaryk kijelentését, miszerint „*a családi ünnepségek*

---

³ N. N., 1920a. 1.

⁴ N. N., 1920b. 4.

hivatalossá váltak". Kultusz született, amely az elkövetkező években óriási méreteket öltött.

Az ünnep alkalmából a prágai Kereskedelmi és Iparkamara százezer koronát adományozott a Csehszlovák Nemzetközi Magánjogi Intézet (*Československý ústav pre medzinárodné právo súkromné*) felállítására. Az évforduló előtti napokban, amikor a Nemzetgyűlés elfogadta az új alkotmányt, a két himnusz elhangzását követően a nemzetgyűlés tagjai így kiáltottak fel: „*Éljen Masaryk elnök!*”, akit az akkori és a mai demokratikus államok összetett választási rendszereihez képest szokatlanul, közfelkiáltással emeltek államfővé.

A hetvenötödik születésnap

Masaryk 75. születésnapja még ennél is nagyszabásúbb volt. A közönség ekkora, 1925-re már lelki értelemben is közelinek érezte az ő „*Apuskáját*”⁵ – így kezdték Masarykot nevezni bizalmasan, sőt családias hangnemben. Számos oka volt ennek a közeledésnek. Például az, hogy Masaryk a protokolláris alkalmakkor is képes volt bensőséges légkört teremteni, vagy hogy támogatta a betegeket és a szegényeket (a Süketnémákat Gondozó Egyesületet, az Absztinensek Társaságát, a Masaryk Ligát és a tüdőbajban szenvedő gyerekeket). Jó egészségű és szigorú életvezetésű ember képét alakította ki magáról. Számos fényképen lovon ülve, uniformisban, a légionáriusok fejedőjére emlékeztető sapkával a fején ábrázolták, amivel nemcsak a légionáriusokkal való közösségét fejezte ki, de olyan modern szemléletű embernek mutatkozott, aki törődik az egészséges életmóddal. Tehát ideállá vált, sőt morális mintát nyújtott, és gyakran támogatott olyan kezdeményezéseket, amelyek az állampolgárok mindennapjait is érintették.

Ellenben a politikai pártok véleménye az elnök működéséről már nem volt ilyen egyöntetű. A köztársaság első két évének eufóriájában az államfő elleni fellépéssel a pártok választóik elvesztését kockáztatták volna. Öt év múltán viszont más volt a helyzet. A legkritikusabbak a kommunisták és a Hlinka-féle Szlovák Néppárt képviselői közül kerültek ki. Ez utóbbi *Slovák* című lapjában 1925. március 1-én ugyanis „*Predzvest na Tomáša*” (Tamás előjele) címmel megjelent egy cikk, amely azt róttá fel Masaryknak, hogy – főképp az oktatás terén – hajlik az egyházaknak az államtól való elválasztására, és

---

⁵ A szlovák „*tatíček*” kifejezést nehéz pontosan visszaadni, e helyütt az „*apuska*” tűnik a legmegfelelőbbnek. (A szerk.)

hogy az elnök állítólag nem tanúsít kellő megértést a cseh és szlovák katolikusok igényeivel szemben. A válasz nem késett: a trencsénteplinci (Trenčianske Teplice) cukorgyárban az elnök születésnapja alkalmából rendezett összejövetelen a szónok, Ferdinand Pišecký szemrehányást tett a *Slovák* folyóirat szerkesztőségének. Szerinte a cikk – tévesen – úgy tünteti fel a helyzetet, mintha Szlovákia nagyobbik része nem szimpatizálna Masarykkal. A *Slovák* pár napra rá cikket közölt *Čuduje sa Čechovi (Csodálkozás a csehen)* címmel. Ebben iróniával emlegetik a *Cseh* című időszak kiadványt az elnök születésnapjára írt lojális bevezető miatt, és azt üzenik ellenlábasaiknak, hogy a *Slovák* nem sülyed le arra a szintre, hogy úgy rontson az elnökre, ahogyan nem sokkal korábban a cseh lapok támadták Andrej Hlinkát a hatvanadik születésnapján. A kommunisták 1925-ben még csak tüntetőleg megtagadták a részvételt az ünnepeken, 1930-ban viszont már határozottan kinyilvánították Masarykkal szembeni ellenérzésüket.

Ám ezektől az ellenvéleményektől eltekintve az évfordulók valóságos tüntetések voltak az elnök mellett. 1925. március 7-én kezdték Pozsonyban kiadni a magyar nyelven szerkesztett *Judea* című zsidó folyóiratot. A lap legett iparkodott kifejezni háláját az államfő jóindulatáért: „...merthogy a zsidóságra még a dicsőség csúcsán is régi érzelmeivel tekint”.⁶ Megköszönték neki, hogy a Hilsner-ügyben⁷ védelmezte a zsidókat, egyúttal leközltek a legnagyobb angol zsidó napilap, a *The Day* címlapját, amely az elnök születésnapjáról megemlékező cikkéhez annak arcképét is csatolta.

Masarykot a művészeti egyesületek (például a Pozsonyi Szlovák Művészeti Egyesület) és különféle kulturális intézmények is köszöntötték, így a Szlovák Nemzeti Színház, amely az elnök születésnapjának tiszteletére mutatta be a *Rusalka a Dalibor* (Dalibor és a hableány) című előadását. A pozsonyi városi önkormányzat a *Siroťčí peníze* (Az árvák pénze) és a *Paní ministrová* (Miniszterasszony) című színműveket állította színpadra, és fellépett a Morva Tanítók Énekkara is. A szociáldemokraták munkásakadémiát szerveztek, ahol T. G. Masaryk, *jeho význam a životné dielo* (T. G. Masaryk jelentősége és életműve) címmel adtak elő. A postavállalat úgy döntött, hogy az elnököt arcképét ábrázoló bélyegek és jubileumi levelezőlapok kibocsátásával tiszteli meg, amiket március 7-én a főbb postahivatalokban piros ünnepi bélyegzővel pecsételnek le. A tömeges érdeklődést jól jellemzi, hogy meg kellett hosszabítani a nyitvatartást, és a postának a bélyegek utánnyomásáról kellett gondos-

---

⁶ N. N., 1925a. 5.

⁷ Leopold Hilsner a tiszzaeszlári esethez hasonló per vádlottja volt 1899-ben. (A szerk.)

kodnia. A bélyegzés még a hónap végéig folyt, sőt egyes helyeken még a rendőrségnek is fel kellett lépnie a sorban álló, türelmetlen tömeggel szemben.

A *Robotnícke noviny* emocionálisan meglehetősen túlfűtött írást közölt 1925. március 4-én: „*Hogyan nyilvánítsuk ki leghőbb odaadásunkat annak, aki Európa élő jelképe? Ha a tavaszi nap mosolya kihúzná a földből a virágokat, a tavasz hírnökeit, mi ott lennénk, hogy virágokkal siessük feldíszíteni Apuskánkat.*”⁸

A hadsereg is ünnepelt várágyúkból leadott sortüzekkel, felvonulásokkal, a tisztek előadásaival és zenével. Azonban volt az ünneplésnek egy különös módja is: egy katonai váltó március 3-án kezdett el futni kelet irányból át az egész országon, és az elnök születésnapján érkezett Prágába. A pálya 1138 km hosszú volt, 65 óra 6 percig tartott, és 1900 futó, 85 lovas, 18 kerékpáros, 2 motorkerékpáros, 3 autó és 1 csónak vett részt rajta.

1925-ben már valóban minden egyes település kinyilvánította az elnök iránti tiszteletét. A pozsonyi polgármester felhívást tett közzé, amelyben arra kérte a lakosságot, hogy házaikat és üzleteiket az állami és városi lobogókkal díszítsék fel. Hasonló előkészületek folytak Nagyszombatban, Stomfán (Stupava), Lipótváron (Leopoldov) és Galgócon (Hlohovec) is.

A rádió Masaryk életéről szóló sorozatot sugárzott, amelyben szemléletesen rajzolták meg az elnök életének korábbi szakaszait éppúgy, mint aktuális részleteit. Például, hogy milyen könyvet olvas éppen az elnök, könyvtárában hány polcot foglalnak el a bölcséleti témájú, vagy a Szlovákiáról szóló könyvek,⁹ milyen az egészségi állapota, mit reggelizik, miről szoktak Alice lányával a feketekávé mellett beszélgetni, stb. A sorozat sikere azt bizonyítja, hogy a köztársaság polgárai nem csupán az államhatalom első képviselője iránt érdeklődtek, hanem a tisztséget betöltő ember iránt is.

A nyolcvanéves jubileum

Az 1930-as év a Csehszlovák Köztársaság történetébe Masaryk éveként vonult be: hívei részéről tiszteletadás és hála, ellenfeleitől pedig ironikus megjegyzések. A Masaryk lemondásáról szóló szöbeszéd miatt a nyolcvanadik születésnapot rendkívüli pompával ünnepelték.¹⁰ Ezzel egy időben az alkot-

---

⁸ N. N., 1925b. 2–3.

⁹ N. N., 1925c. 2–3.

¹⁰ Egyes körökben komolyan felvetődött, hogy az elnök lemondását tervezi. Masaryk célozgatásai Edvard Benešre mint lehetséges utódjára, az efféle feltevéseket csak megerősítették. Ám több érv szólt amellett, hogy az elnök ne mondjon le. A gazdasági válság

mány elfogadásának tizedik évfordulóját is ünnepelte a köztársaság. Az egyik évforduló a másik átélését erősítette, egyaránt az államiság megjelenítésének eszközévé váltak, arra nyújtottak alkalmat, hogy az állampolgárok a nemzeten és a köztársaságon keresztül leljék meg önazonosságukat. A szertartás felekezeti, politikailag vagy etnikailag különböző csoportokat fogott össze.

Az elnök születésének megünneplése kezdett egy széles körben természetesnek tartott szokássá válni. Bár nem volt hivatalos ünnepnappá nyilvánítva, a gyárak, hivatalok és bankok többsége mégis rövidített munkaidővel működött, a bányászok pedig ezen a napon csak munkaidejük felét dolgozták le, ám megkapták teljes bérüket. Újra előadóesteket és díszfelvonulásokat készítettek elő. Az iskolákban a pedagógusok már január elkezdték diákjaikat felkészíteni a márciusi műsorra.

A közép-szlovákiai Rovňany falu lakójának, Spišiak asszonynak a személyes emlékezéseiből hozok két verset, amiket még gyermekként tanult meg az iskolai ünnepségek alkalmával:

*„Bože živo nám nášho otca prezidenta Masaryka
aby sa pod (jeho) správou stala republika.
Daj mu zdravia, ducha, silu,
požehnaj ho v každej práci.
To mu v túto slávnosť chvíľu
zo srdca prajú Slováci
k 80. rokom.“¹¹*

A másik a régebbi, *Apuskánk* című ének. Ennek alapján született meg a „*Masaryk apuska*” („*tatíček Masaryk*”) kifejezés.

*„Tatíčku starý náš,
šedivú hlavu máš,
dokiaľ si ty ešte s nami,
dotiaľ ešte dobre s nami.
Tatíčku starý náš,
dokiaľ žije tvoja hlava,
bude dobrá naša správa.
Tatíčku starý náš.“¹²*

---

egyrészt radikalizálta ellenlábasait (főként a kommunistákat), másrészt arra ösztönözte a *Várat*, hogy kihasználja a helyzetet az államfői funkció megerősítésére a még fiatal és könnyen sebezhető köztársaságban.

¹¹ „Isten, éltesd apánkat, Masaryk elnököt/hogy valósuljon meg a köztársaság az ő vezetésével alatt./Adj neki egészséget, lelket, erőt,/ minden munkájában áldd meg őt./Ezt e dícső pillanatban neki/Szívből kívánják a szlovákok/a 80. évre.” (Nyersfordítás)

Ekkoriban kezdtek el gyarapodni azon karitatív célú alapítványok, amelyek alapszabályában úgy szerepelt március 7-e, mint a nap, amelyen az alapítvány alaptökéjének kamatait szétosztják nemes célokra.

Üdvözlő táviratokat az elnök nem csak a környező államok vezetőitől, hanem a hazai újságíró-szövetségektől, a gazdasági kamaráktól, valamint a képviselőháztól is kapott. Ez utóbbi viszont nem csak üdvözlését küldte: február 21-én második olvasatra a parlamentben elfogadta az úgynevezett *Lex Masaryk*ot, amely a következő mondattal ismerte el a Csehszlovák Köztársaság első elnökének érdemeit: „*T. G. Masaryk érdemeket szerzett az állam szolgálatában*”. A mondatot, a törvény szövegével, számával és meghozatalának időpontjával együtt, belevésték a képviselőházban felállított Masaryk-szobor talapzatába. E megtiszteltetésben államférfi a köztársaság fennállása alatt ebben az egy esetben részesült, a néppártiak által javasolt *Lex Štefánik*¹³ vagy a *Lex Rašín*¹⁴ a képviselőházban nem ment át. A Néppárt ezért is jutott arra, hogy az elnök születésnapját nem ünneplik nyilvánosan a böjti időszakra hivatkozva. A kommunisták amellettt döntöttek, hogy nem ünnepelek, mert bár szerintük a csehszlovák burzsoáziának van oka erre, „*azonban semmilyen oka sincs rá az osztályöntudattal rendelkező munkásságnak, sem a dolgozó népnek, tehát azoknak, akiket kizsákmányol, elnyom és rabszolgasorsba taszít ez az ország [...] Március 7-e a kapitalista állanak a proletárforradalom és a Szovjetunió ellen fordítható erőinek a felmérése.*”¹⁵ A kommunisták álláspontja azért is meglepő, mert ugyanők nem voltak ilyen kritikusak a Szovjetunióban észlelhető személyi kultusszal szemben.

A *Lex Masaryk* lehetővé tette pusztá formását, viszont az állam anyagi jellegű felajánlása már egyértelműen jelezte a Masarykba vetett bizalmat. A képviselők ugyanis a költségvetés elfogadása során megegyeztek arról, hogy egy bizonyos összeget az elnöknek tartanak fenn, amivel szabadon rendelkezhet. 1930-ban a Csehszlovák Köztársaság állami költségvetése kilenc és fél milliárd koronát tett ki, amiből húszmillió koronát utaltak át Masaryknak. A fellelhető

---

¹² „Idős Apuskánk,/Ősz a fejed/amíg még velünk vagy,/a jó minket el nem hagy./Idős Apuskánk,/Amíg fejed életben van [sic!],/Jó hírünk lesz./Idős apuskánk.” (Nyersfordítás)

¹³ Milan Rastislav Štefánik (1880–1919) Magyarországon született, szlovák származású franciaországi csillagász, első világháborús tábornok, a Masaryk elnökletével összeült Nemzeti Tanács alelnöke. Lásd jelen kötetben Peter Macho cikkét. (A szerk.).

¹⁴ Alois Rašín (1867–1923) cseh politikus és közgazdász, Csehszlovákia első pénzügyminisztere. 1923-ban egy anarchista merényletnek esett áldozatul. (A szerk.)

¹⁵ N. N., 1930a. 2.

információk alapján Masaryk az adomány nagy részét kutatóintézeteknek, a Masaryk Liga a Tüdőbajban Szenvédőkért nevű szervezetnek, valamint alkohellelles egyesületeknek juttatta. A rákkutató intézetek részére pedig két gramm rádiumot vásárolt három és fél millió koronáért. Az összeg egy másik részből a Prágai Magyar Akadémia számára hozott létre alapot, mivel meg volt győződve arról, hogy ha a csehszlovákiai nemzetiségek jogait tiszteletben tartják, akkor e kisebbségek az állammal jó viszonyt ápolnak majd, és annak hű polgárai maradnak. E politika néhol visszhangra is talált: 1930-ban például a komáromi járás egyik színmagyar települése, Kamocsa is megünnepelte az elnök születésnapját, sőt, 1935-ben Palesztinában Masaryk kolónia alakult az elnök zsidó támogatói köréből, akik ilyen módon akarták őt megtisztelni.

1930-ban a tiszteletadásnak egy új, minden eddigénél szélesebb körre kiterjedő, mégis a lehetőségig individuális formája bukkan fel: az úgynevezett „*gratulációs ívek*”. Kicsi, ünnepélyesen díszített ládákban elhelyezett, vaskos kötegekké összeálló üres papírokról van szó, amelyeket a március eleji napok folyamán egy-egy település valamennyi lakója aláírhatott. Az íveket a kerületi elnökök vagy a járási elöljárók őrizték, és az újságok már február végén hírül adták, hogy hol és milyen hosszú időre lesznek majd a nyilvánosság számára hozzáférhetőek.¹⁶ Ezek első oldalai természetesen a polgármesterek és más helyi előkelőségek köszöntéseinek és aláírásainak voltak fenntartva. Az elnök köszöntésének eme aktusa gyakorlati jelentőséggel is bírt: az elnöki kancelláriának, amelyet március elején előzönlöttek a hazai és külföldi levelek, kevesebb gondja adódott a köszöntések osztályozásával és megválaszolásával. A csehszlovák államban ugyanis gyakorlattá vált az elnök születésnapjának megünneplése során, hogy a levelek és képeslapok mindegyikét elolvasták, elraktározták, és válaszoltak is rájuk. Masaryk munkatársainak a születésnap levelezés lefolytatása hónapokon át tartott.

A tisztelet kifejezésének széles körben elterjedt formája lett a közterületek Masarykról való elnevezése is. Folyamatosan nőtt a Masaryk utcák, terek és iskolák száma. A progresszív szervezeteket tömörítő *Osvetovj Svaz* (Népművelési Egyesület) a pozsonyi *Tehelné pole*-n (Téglamezőn) egy Masaryk-emlékmű felállításáról határozott. A beruházást Pozsony város önkormányzata és a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt finanszírozta.¹⁷ A *Věstník ministerstva zemědělství*ben (*A Földművelésügyi Minisztérium Közlönye*) olvasható, hogy az elnök 80. születésnapja alkalmából az állami erdők és birtokok

---

¹⁶ N. N., 1930b. 5.

¹⁷ N. N., 1930b. 3.

egy részét átnevezték „*Masarykova údolí a polesí*“-re (Masaryk völgyek és erdők).¹⁸ Masarykról korábban Pöstyénben egy hidat, Pozsonyban pedig a 9. ágyús ezredet nevezték el, és megkezdték a Masaryk kultúrház építését is. Több városban neveztek el utcákat róla, és a nevét viselő iskolák száma is gyarapodott. A Csehszlovák Köztársaság Belügyminisztériumának Közlönyében az *Utcióknak és köztereknek a köztársasági elnök nevével való illetése kapcsán* ez olvasható: „*Ama megbecsüléshez, mellyel a községek kifejezik a polgárok tiszteletét a köztársaság első elnökével szemben, ugyancsak hozzátartozik az utcák, terek, közparkok és városnegyedek elnevezése és megjelölése. Talán nincs is olyan cseh vagy szlovák város, kisváros, ahol az utcákat az 1920. április 14-én hozott 266. számú törvénycikk alapján nevezték el, amelynek helyneveiben ne lenne képviselve Masaryk, miként a korábbi időkből Komenský, Husz, Palacký és Havlíček¹⁹, kik a legtiszteletreméltóbbak közé tartoztak. Minden bizonynyal impozáns lista készülne, ha összeállítanák a Masaryk utcák és terek teljes jegyzékét.*”²⁰

A nyolcvanötödik évforduló

Az utolsó nagy ünnepekre 1935-ben került sor, két évre rá Masaryk már haldoklott. A kormány kezdeményezésére emlékérmeket adtak ki Otakar Španiel, ismert cseh művész kivitelezésében. A pénzügyminiszter által adományozott emléktárgy aranyból készült, a többi ezüsből és bronzból.²³ Az elnök a saját eredeti aranyérméjét a brünni Masaryk Egyetemnek ajánlotta fel avégett, hogy a rektori lánc részét képezhesse. Ezt vélhetőleg az alapító oklevél felolvasása helyébe szánta, amit eredendően személyesen kellett volna elvégeznie nyitóünnepségen, ezt azonban egészségi állapota végül megakadályozta.²⁴ Ülészett a kormány és a képviselőház, a városok terein katonai alakulatok vonultak fel díszmenetben. A Szlovák Nemzeti Színházban újra játszották Smetana klasszikus operáit, és az előadóesteken az elnök kedvenceinek egyikét, a „*Teče, voda teče*” (Folyik a víz, folyik) című dalt énekeltek.

---

¹⁸ MAZANEC, 1930. 4.

¹⁹ Karel Havlíček (1821–1856) cseh költő és újságíró, az ausztroslavizmus ideológiájának egyik megalapozója. (A szerk.)

²⁰ N. N., 1930c. 51.

²³ N. N., 1935a. 3.

²⁴ N. N., 1935b. 3.

Pozsony város 1935. március 6-án tiszteletbeli polgárává avatta Masarykot. Számos előadást tartottak filozófiai nézeteiről, életútjáról, a Csehszlovák Köztársaság érdekében kifejtett tevékenységéről. A rádió az addigi leghosszabb megszakítás nélküli adását sugározta az elnökről, amelyre – amint arról magántitkárnője, Anna Gašparíková-Horáková visszaemlékezéseiből tudunk – a következő szavakkal reagált: „*Oly mértékben neveli az embereket – gondoltam, amennyire tudatosítja az állam egységét. Jó volt.*”²⁵

Az elnök születésnapját gyakran a nemzetiségi egyesületek is megünnepelelték. A Német Színházszó Egyesület erre az alkalomra a Szlovák Nemzeti Színház épületében ünnepi előadást szervezett Goethe egyik színművéből 1935 márciusában, ahol az egyesület elnöke beszédében is kifejezte jókívánásait. Mint minden évben, a zsidó közösség most is lelkesen csatlakozott a köszöntőkhöz. A vegyes lakosságú régiókban, mint például Dél-Szlovákiában, ahol a gyakran volt feszült a hangulat, az ünnepek alkalmával egyszerre összhang lett úrrá, és az egyes etnikai csoportokat, felekezeteket képviselő egyesületek együtt dolgoztak az ünnepi programon. Az együttműködés eredményességét például a Masaryk emlékmű felállítására szervezett sikeres gyűjtések bizonyítják. Štefánik személyéről szintén megemlékeztek, de szerényebben.²⁶ Masaryk mértéktartásával, illetve előítéletektől mentes mérlegelésével még a háború előtt biztosította magának népszerűségét a kisebbségek között, ami elnöksége ideje alatt végig megmaradt.²⁷

Masaryk nyolcvanötödik születésnapja vonzotta a legnagyobb ünneplő tömeget, és ekkora kiforrott, szokássá vált forgatókönyv szerint zajlott. Ám ekkor már – orvosai tanácsára – az elnök nem jelent meg a várban, de a köszöntő küldöttséget fogadta a Lány-i kastélyban. Rendszeres sétáival szinte felhagyott, az év elejére kimerült és beteg lett. Élete végéhez közeledett, ami nem maradt titokban az elnökhöz sok esetben érzelmileg is kötődő állampolgárok előtt.

Egy Antonín Jožának emlékiratából vett idézettel megvilágíthatjuk Masaryk jelentőségét: „*Mikor a berlini lap 1926 újevben Európa ismert alakjainak azt a kérdést tett fel, hogy ki lehetne az Európai Unió elnöke, ha majd létrejön, még Bernard Shawtól is, másokhoz hasonlóan, magától értetődően jött a válasz: »Természetes, hogy Masaryk! Senki más!«.*” Azaz Masaryk nemcsak tudósként, de államférfiként is világhírnévnek örvendett.²⁸ 1937-ben meghalt Masaryk. A végső

---

²⁵ GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, 1995. 241.

²⁶ MANNOVÁ, 2000. 59.

²⁷ Lásd MANNOVÁ, 1999. 195., MACHO, é. n., KODAJOVÁ, 2000. 89–108.

²⁸ JOŽA, 1948. 81.

búcsú a köztársaság újabb fontos rituáléjává, közös élményévé alakult. Emberek hosszú sora kígyózott a tereken, az emlékművekhez virágokat hordtak, néhányan gyászruhát vettek. Sokan az ország távoli részeiből érkeztek, és gyakran órákat vártak azért, hogy leróhassák kegyeletüket.

Összegzés

A Masaryk-ünnepségnek mindvégig jellemzője maradt a tömegesség, a belső motiváltság, és folyton növekedett az intenzitása. Masaryk az állampolgárok számára morális tekintély volt, ismert volt előttük világnézete, életfilozófiája. Sokszor túlzó érzelmességgel hangsúlyozták a „humanitás-demokráciáról” szóló elveit, vagy az igazság iránti elkötelezettségét. A spontán ünnepléseket és a tartós népszerűséget inkább tekinthetjük kivételnek a két háború közti közép-európai térségben, mintsem szabálynak. Masaryk nem egy „bábu” volt az állami propaganda kezében, hanem egy demokratikus országban az államért tett szolgálataiért tisztelt ember. Maga az elnök az ünnepléseknek valamiféle gyakorlati hasznot is tulajdonított. Úgy vélte ugyanis, hogy az évfordulók az államiság megerősítését segítik azáltal, hogy növelik a polgároknak a nemzettel és a köztársasággal való azonosulásának súlyát.

A Masaryk-ünnepségek bizonyos tekintetben még Ferenc József uralkodói jubileumainak szellemében folytak, amennyiben a megemlékezés az államfő születéséről a fennálló politikai berendezkedés legitimitását volt hivatott reprezentálni. Ezt viszont immár kiegészítette a spontaneitás, a tömegjelleg és a nemcsak az ünnepelt rangjára és tetteire, hanem egyenesen a személyére irányuló tisztelet. Masaryk utóda, Edvard Beneš, arra törekedett, hogy az elnöki ünnepségek tizenöt éves hagyománya folytatódjon, és éppen e törekvés eredménytelensége bizonyítja, hogy a siker a hivatal helyett az elnök személyétől függött.

Fordította: Zilizi Zoltán

Tomáš Garrigue Masaryk, ktorý sa 14. decembra 1918 stal prvým prezidentom prvého spoločného štátu Čechov a Slovákov, sa do histórie nezapísal iba ako politik, filozof a spisovateľ. Jeho život sa vo veku 68 rokov v mnohom zmenil – ako prezident prijímal gratulácie štátnikov i prostých občanov pri každých narodeninách, jeho okrúhle výročia však zmobilizovali takmer všetky zložky spoločnosti a tie z vlastnej vôle a spontánne oslavovali muža, ktorého považovali za osloboditeľa a zakladateľa republiky. Na prejavoch priazne a uznania hlave štátu by nebolo nič zvláštne, keby neprebíhali v tak veľkom rozsahu a v takej rozmanitosti, pričom je pravdivé tvrdenie, že neboli umelo vyvolané ani štátnou propagandou, ani násilím a nátlakom. Masaryk zažil štyri veľké okrúhle jubileá na poste prezidenta – v rokoch 1920, 1925, 1930 a 1935. V tomto roku odstúpil zo zdravotných dôvodov zo svojej funkcie (a v roku 1937 zomrel). Podstatnou zložkou spomínaných osláv boli opakované slávnostné uvádzania opier, divadelných hier, koncertov a oslavných sprievodov po uliciach miest a dedín, rovnako i zakladanie dobročinných spolkov a organizácií a pomenúvanie verejným priestranstiev „Masarykovými“. To, že prejavy hrdosti na neho mali aj iný význam než čisto oslavný si uvedomoval i sám oslávenec. Pomocou týchto rituálov si totiž občania novovzniknutého štátneho útvaru znovu vytvárali vlastnú tradíciu, uvedomovali si príslušnosť k štátu, svoju hrdosť na to, že v ňom žijú a v neposlednom rade i prehodnocovali a obmieňali pôvodný panteón hrdinov z dôb rakúsko-uhorskej monarchie. Do popredia sa začali dostávať dovtedy potláčané či málo známe činy národných hrdinov, vlastencov, buditeľov. Česi a Slováci pritom nevyhnutne nemuseli klásť na piedestál rovnaké osobnosti či v rovnakom poradí. Masaryk bol však postavou dobre známou i na Slovensku a veľká časť Slovákov ho vnímala rovnako pozitívne ako Česi. Bol pre nich prezidentom – osloboditeľom a tiež morálnym vzorom, človekom s pevnými zásadami a reálnymi zásluhami o vznik prvej Československej republiky. Bol človekom, ktorý sa zo skromných pomerov dokázal vlastnou prácou vyšvihnúť až na pozíciu prvého muža v štáte. Jeho popularita bola teda prirodzene veľká. Oslavy Masarykových narodenín boli masové, ich obľúbenosť rokmi rástla a napriek zdaniu, že pripomínali vykonštruované slávnosti diktátorských režimov okolitých štátov Európy, až do konca ostali spontánnym prejavom vôle občanov demokratického štátu.

Felhasznált irodalom és rövidítések

GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ

1995 GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, Anna: *U Masarykovcov*. Bratislava, AEP, 1995.

JOŽA

1948 JOŽA, Antonín: *Prvému prezidentu ČSR osvoboditeli T. G. Masarykovi in memoriam*. Brno, Pokrok, 1948.

KLIMEK

1996 KLIMEK, Antonín: *Boj o Hrad*. I., II. kötet. Praha, Panevropa, 1996.

KODAJOVÁ

2000 KODAJOVÁ, Daniela: Oslavy významných osobností národotvorného procesu v slovenskej publicistike. In: *Historické a kultúrne zdroje slovensko-poľských vzťahov*. Red.: Jozef HVIŠČ. Bratislava, LUTEMA, 2000. 89–108.

MACHO

é. n. MACHO, Peter: *Národný hrdina v 19. a 20. storočí. Pokus o typológiu a štruktúru osobnosti*. Kézirat, é. n.

MANNOVÁ

1999 MANNOVÁ, Elena: Dobročinné spolky a konštruovanie kolektívnych identít. In: *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Zost.: CSÁKY, Moritz–MANNOVÁ, Elena. Bratislava, AEP, 1999.

2000 MANNOVÁ, Elena: „Ale teraz je dobrý Slováč“. Vplyv novej štátnej hranice na sociálne vzťahy v Lučenci a Komárne 1918–1938. In: *Historik v čase a priestore. Laudatio Ľubomírovi Liptákovi*. Zost.: KAMENEC, Ivan–MANNOVÁ, Elena–KOWALSKÁ, Eva. Bratislava, Veda vydavateľstvo SAV–Historický ústav SAV, 2000. 53–62.

MAZANEC

1930 MAZANEC, Jan: *Věstník ministerstva zemědělství*. Ministerstvo zemědělství, Praha, 1930.

N. N.

1920a N. N.: Narodeniny pána prezidenta. In: *Slovák*, 2. (1920. március 7.) č. 41. 1.

N. N.

1920b N. N.: K 70. narodeninám nášho prezidenta. In: *Robotnícke noviny*, 17. (1920. január 20.) č. 9. 4.

N. N.

1925a N. N.: Židia a prezident Masaryk. In: *Slovák*, 7. (1925. március 12.) č. 58. 5.

- N. N.
1925b N. N.: Syn robotníka. In: *Robotnícke noviny*, 22. (1925. március 4.)
č. 51. 2-3.
- N. N.
1925c N. N.: O knihovni pána prezidenta. In: *Robotnícke noviny*, 22. (1925.
március 1.) č. 49. 2-3.
- N. N.
1930a N. N.: 7. marec má byť prehliadkou síl pre fašistickú diktatúru. In:
Pravda, 11. (1930.3.2) č. 10. 2.
- N. N.
1930a N. N.: Sviatok prezidenta republiky. In: *Slovák*, 12. (1930. március 5.)
č. 53. 5.
- N. N.
1930b N. N.: K pripravám osláv narodenín prezidenta T. G. Masaryka.
In: *Robotnícke noviny*, 27. (1930. február 9.) č. 33. 3.
- N. N.
1930c N. N.: *Věstník ministerstva vnitra republiky československé prezidentu
T. G. Masarykovi k osmdesátým narozeninám 7.března 1930*. Praha, 1930.
- N. N.
1935a N. N.: Pán prezident zdravý. In: *Slovák*, 17. (1935. február 15.) č. 38. 3.
- N. N.
1935b N. N.: T. G. Masaryk a Masarykova univerzita. In: *Robotnícke noviny*,
32. (1935. március 20.) č. 67. 3.

Peter Macho
**Egy történeti régió topográfiai
megkonstruálása**

**Milan Rastislav Štefánik szülővidéke a róla szóló
népszerűsítő művekben (1919–1929)***

MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK TÁBORNOK (1880–1919) – csillagász, pilóta, diplomata és miniszter – a modernkori szlovák történelem legjelentősebb személyiségei közé tartozik. Franciaországban csillagászként tevékenykedett, az első világháború után pedig belépett a francia légierőhöz. Részt vett a külföldi ellenállás szervezésében Masaryk és Beneš mellett, és érdemeket szerzett a csehszlovák légiós hadsereg megalakításában. 1919-ben, felszabadult hazájába való visszatértekor tragikus módon lezuhant repülőgépével. Štefánik földi maradványait szülőfaluja, Košariská¹ felett, a Bradló (Bradlo) csúcsán helyezték el.

Štefánik közvetlenül halála után a nemzeti panteon része lett. Az emberek tudatában elsőszámú hőssé vált, a társadalom többsége pedig már a két világháború között Szlovákia szimbólumának tartotta. Megjelent a hivatalos propagandában, az iskolákban, a publicisztikákban, a népművelő munkákban, de a versekben és ünnepi beszédekben is. A nemzeti hős idealizálásának, mitizálásának és szakralizálásának folyamata szlovák környezetben mindaddig nem látott méreteket öltött. A társadalom tudatában Štefánik mindmáig – sokszor a nemzeti szentek attribútumaival – nemzeti felszabadítóként, az „ezeréves” magyar rabságból való megváltóként van jelen.

---

* Eredeti megjelenés: Peter Macho: Podbradlanský kraj ako topograficko-historický konštrukt v popularizačných dielach o Štefánikovi. (1919–1929) In: *Historik v čase a priestore. Laudatio Ľubomírovi Liptákovi*. Zost.: Ivan Kamenec–Elena Mannová–Eva Kowalská. Bratislava, VEDA, 2000. 111–119.

¹ Mivel Košariskának nincs rögzült, a gyakorlatban is használt magyar neve, ezért az eredeti szlovák névalakot használjuk. (A ford.)

Tragikus halálának évfordulóján, május 4-én minden évben úgynevezett nemzeti zarándoklat indul a Bradlóra: sirja a nemzet szentélye és a haza oltára lett.

A látogatóknak, akik felkeresik a Bradlót, életreszóló élményben van részüik. Ezt nem csak Štefánik síremlékének impozáns architektúrája idézi elő, hanem a tábornok szülőföldjén érzékelhető atmoszféra egészének a megtapasztalása is. A bradlói síremlékről való körbetekintés különféle asszociációkra ösztönöz. Arra csábítja az odalátogatókat, hogy ne csak az előttük elterülő hegyvonulatot vagy egyes csúcsokat igyekezzenek azonosítani, hanem konkrét helyeket is: városokat, falvakat, településeket és emlékhelyeket, amelyek a miavai (Myjava) dombvidék legmagasabb pontjától kisebb-nagyobb távolságra található. Napjainkban e helyek közül sokat szobrok, emlékművek „jelölnek meg”, amelyek a táj és Szlovákia egészének történelmi mérföldköveiként és fejlődési szakaszaiként „vetítik térképre” a különféle eseményeket. Nyilvánvaló, hogy ez a régió – négyzetkilométerben számolva – a különféle emlékművekkel legnagyobb arányban ellátott területek közé tartozik. Azt a panorámaképet, amely számunkra a Bradlóról való körbetekintéskor valamennyi égtáj irányába megnyílik, összevethetjük Szlovákia élő kultúrtörténeti térképével. Számos tényezőtől függ, hogy némely látogató hogyan „olvassa” ezt a képzelt térképet: a Bradló alatti vidékkel kapcsolatos személyes ismeretektől, a műveltségi szinttől és az életkortól, de jelentős mértékben a vallási és nemzeti hovatartozástól, vagy a politikai orientációtól is.

Ha egy ilyen sajátos jelenségnek szentelünk figyelmet, mint amilyen a miavai-brezovai régió történeti és kulturális tradícióinak reflexiója, interpretációja és bemutatása, először is fel kell tennünk a kérdést, hogy mióta nevezik ezt a vidéket tulajdonképpen Podbradlanský-tájnak.² A 19. században ezt a régiót nem identifikálták egyértelműen és kizárólagosan a Bradló alapján. Az alapvető fordulat 1919-ben következett be, amikor a hegy tetején temették el Milan Rastislav Štefánikot. A két világháború közti időszakban a Bradló megszűnt egyszerű természeti képződményként, földrajzi vagy magassági pontként létezni. Reflexiójának súlypontja a kultúra, a történelem és a nemzeti szimbólumok szférájába helyeződött át.

Ettől a történeti pillanattól fogva a Bradló alatt elterülő tájat ösztársadalmilag specifikus régióként, Podbradlanský-tájként értelmezték. Jelen

---

² A szlovák szövegben nyelviileg is jól megkülönböztethető a természetes és a konstruált tájegység, előbbit *kraj pod Bradlom*, utóbbit *Podbradlanský kraj*ként megnevezve. Magyarul mindkét esetben *Bradló alatti vidék*ként lehet a jelentést visszaadni, ezért, mivel e tanulmányban különösen fontos a kettőt megkülönböztetni, a konstruált táj nevét meghagyjuk szlovák eredetiben Podbradlanský-tájnak. (A ford.)

munkában azt szeretném áttekinteni, hogy a Štefánikról szóló, egyes népszerűsítő írások szerzői milyen módon határolták körbe és mutatták be ezt a területet a két világháború közti időszakban.³

Dušan Jurkovič Štefánik szülővidékét (Brezova [Brezova pod Bradlom] – Bradló – Košariská) a fény és az örök szépség tájának nevezte. 1921-ben hozta nyilvánosságra a *Slovenský denník* hasábjain azt a szándékát, hogy a nemzeti hős síremlékét éppen a Bradlón akarja felépíteni. „Štefánik számára csak egy hely volt: Košariská fölött, a Bradló ormán, hol a távoli világbéli útjai után szabad pillanataiban menedéket keresett szülővidéke szépségében gyönyörködve, onnan követte a hajnalpír fényében a Vág ezüst folyását és az Inovec szürke fejét, a mesebeli hangulatban kirajzolódó régi korok romjait, Csejte várát és Berencs félhomályos omladékait. A sólymok, innen tekintenek utoljára a Javorinára és a Biely Horára, és itt nyugszanak el.”⁴ Amint látható, Jurkovič Štefánik szülővidékét döntően természeti–földrajzi tárgyakkal határolta körbe, olyan pontokkal, melyek annak elképzelt külső határát alkotják.

1921-ben Miava lett az első olyan szlovák város, ahol Štefánik-emlékművet lepleztek le. Az ezen alkalomból született évkönyv, amelyet Július Bodnár állított össze, többek között a generális szülőföldjének körülhatárolását is közölte. Emlékeztet arra a leírásra, amely Jurkovič tollából származik. Az olvasó ezt Jaroslav Dvořák⁵ írásában találhatja meg. A szerző – összhangban az eszményien megformált miavai emlékművel – égő csillagként aposztrofálja Štefánikot, amely éppen Szlovákia földjére hullott le: „Te csillag, amely az égből hullottál le a földre, hogy kilövellj az egekbe, fényesítsd a vidékünket az oly méltóságosan, csodálatosan szépen és festőien megalkottott Bradlótól a Javorináig, a Berencstől a csejteji várig – de vetítsd ki fényed az egész csehszlovák hazára...”⁶

Az évkönyv összeállítója hasonló módon határolja körül a miavai–brezovai-régiót: „Ezen [értsd: a miavai – P. M.] völgykatlan két határmenti pontja két, már romokban heverő várra tekint: Berencsre és Csejtére, amelyek a völgyet a múltban őrizték az ellenségek elől, ám a valóságban az idegen fajtájú, magyar fennhatóságot és zsarnokságot képoiselték.”⁷

---

³ A Štefánikról szóló, harmincas évek közepéig önállóan kiadott művek listáját Zbavitel kézikönyve tartalmazza (ZBAVITEL, 1934.). Az újabb bibliográfiát pedig lásd STANOVÁ-ŠEDOVÁ, 1999. 145–161.

⁴ Slovenský denník, 1921. č. 59. Idézi BODNÁR, 1921a. 37–38.

⁵ Jaroslav Dvořák, az ismert szlovák író, Zuzka Zguriska férje, 1921 és 1922 között miavai járási főnök volt.

⁶ DVOŘÁK, 1921. 46.

⁷ BODNÁR, 1921b. 65.

1922-ben Ján Lichner evangélikus pap Husz János brezovai emlékművének⁸ avatásakor adott ki egy brosúrát Štefánikról és tágabb szülővidékéről. Az eladásából származó pénz a Bradlón felépítendő síremlék támogatására szánta. Amint az előszóban maga a szerző is írja, a vékony, mindössze 15 oldalas kiadványt többek között azért is jelentette meg, „*hogy felébressze az érdeklődést a Bradló és vidéke iránt és hogy szélesítse az ismertségét*”. Írásában Lichner kifejtette a szélesebb szlovák nyilvánossághoz intézett felhívásnak is tekinthető kívánságát: „*Jöjjenek [a látogatók – P. M.] az ezen a vidéken nyugvó nagy férfiaink sírjához: Štefánikéhoz, Hurbanéhoz, Hollyéhoz élő, önfeláldozó, önzetlen hazafiságot tanulni. Ha a szájuk elnémult, legalább az emléküik éljen velünk, hirdetve a nemzeti élet tiszta ideáljait.*”⁹

A röpirat záró részét a Bradló környékének leírása adja. Lichner Miava ismertetésével kezdi, hangsúlyozva hogy az „*ősi szlovák város*” a kerület székhelye, szlovák polgári iskolája van, és az első Štefánik-emlékmű is itt található. A Bradlótól északnyugatra található Berencs (Branč) vára, amelynek „*romjai azt hirdetik az utódoknak, hogy valamikor itt börtönöztek be elődeiket evangélikus hitük miatt*”. Nyugati irányban Hluboka (Hlboké) községe fekszik, amelyben egykor papként tevékenykedett Jozef Miloslav Hurban, „*a szlovákok híres vezére 1848-ban*”, aki itt is van eltemetve.¹⁰ Délen, Jablonca (Jablonica) mellett a látogató számára érdekesek Korlátkő (Cerová-Lieskové) várának romjai, Brezovához közelebb pedig Jókó várát találhatjuk. Jókó (Dobrá Voda) faluban temették el a „*neves szlovák epikust, a Štúr-iskola követőjét, Ján Hollyt*”. A szerző felhívta olvasói figyelmét, hogy Holly csak röviddel a halála előtt telepedett le ezen a vidéken, majd összegzi is az addig leírtakat: „*Isten rendeléséből történt, hogy egymáshoz közel nyugszik a szlovák nemzet három nagy férfiúja: Holly, Hurban és Štefánik.*”¹¹ A Bradlótól keletre Pöstyén (Piešťany) fürdője, északkeleti irányban pedig Csejte (Čachtice) van, ahol a „*vérszomjas Báthory Erzsébet*” lakott, „*aki – hogy mindig szép legyen – állítólag fiatal lányok vérében fürdött*”. Végül a szerző ismerteti a régió közlekedési lehetőségeit.

---

⁸ Husz János emlékének sorsáról részletesebben lásd Brezová pod Bradlom másodsorra kiadott monográfiáját. MICHÁLEK, 1998. 116., 128., 139–140.

⁹ LICHNER, 1922. 3–4.

¹⁰ Hurbannál Lichner hozzáteszi, hogy sírja csak egy szerény emlékművel van feldíszítve. LICHNER, 1922. 12. Hurban szobrát, Frico (Miroslav) Motoška alkotását, amelyet közvetlenül a község evangélikus temploma előtt állítottak fel, 1929-ben leplezték le. Az új, Dušan Jurkovič által készített síremlék már a negyvenes évekből származik.

¹¹ LICHNER, 1922. 12.

E leírásból az olvasónak első látásra is az a benyomása támadhat, hogy azokról a helyekről, tárgyakról vagy pontokról esik itt szó, amelyek a Bradló alatti tájon többé-kevésbé véletlenszerűen helyezkednek el, vagy amelyek a szerzőnek éppen eszébe jutottak.¹² Ha Lichner leírása alapján képzeljük el – akár csak nagyon vázlatosan is – a Bradló környékét, megállapíthatjuk, hogy az általa bemutatott helységek egyértelműen a Podbratlanský-vidéket rajzolják meg, vastag kontúrokkal. Körbetekintve a Bradlóról többségük látható és identifikálható.

Észre kell venni azonban, hogy többségüket – néhány kivételtől eltekintve – csak egy-két szóval jellemzi vagy kizárólag egy történeti személyiséggel köti össze a szerző (Hluboka–Hurban; Jókó–Hollý; Csejte–Báthory). Noha ez a rövid, szinte csak címszószerű jellemzés közli az elsődleges alapinformációkat, az olvasót abba az irányba tereli, hogy magáénak érezze ezt a sematikus képet.

Ha megkíséreljük a Lichner által bevezetett „emlékhelyeket” valamilyen módon osztályozni, meglepődve állapíthatjuk meg, hogy teljesen hiányzik a hegységek és a csúcok, tehát a régió természetes határát alkotó természeti képződmények leírása. A közeli Javorina hiánya azért is szembetűnő, mivel regionális viszonylatban már a 19. században is emlékhelynek számított. A szerző csak községeket és városokat sorol fel, tehát településföldrajzi egységeket, valamint esetenként a környező várakat, tehát a szó tágabb értelmében az emberi kultúra egységeit.

Az egyes helyeket meg lehet közelíteni értékelő és emocionális szemszögéből is, egy elképzelt tengely pozitív és negatív pólusán elhelyezve őket: míg Miava, Hluboka és Jókó a pozitív, a szerző által az elnyomás helyeiként meghatározható Berencs és Csejte a negatív kategóriába tartozik. A köztük álló elképzelt középpont (ténylegesen a kijelölt tér perifériáján) semleges értékű lokalitás, mint például Pöstyén, amely „csak” fürdő.

A historizmus szemszögéből szintén legalább háromféle típust különböztethetünk meg: a nemzeti historizmus (Hluboka, Jókó), a konfesszionális historizmus (Berencs), és a folklorisztikus hagyományokból eredő romantikusalkandos historizmus (Csejte) által meghatározott emlékhelyeket.

Lichner Bradló-vidékről szóló leírásában találkozunk az informálásra és az értékelésre – főként egyes helyek felértékelésére – irányuló törekvés. Ez az

---

¹² Például a következő helyek hiányoznak: Szenic (Senica), Ószombat (Sobotište), Nagypriterisd (Prietrž), Turá Lúka (ma Miava része), Velká Javorina, Ótura (Stará Turá) stb. Más helyeket – például Verbó (Vrbové) – ugyan megemlíti a leírás, de minden közelebbi jellemzés nélkül, bár éppen itt kínálkozik a két világváró, Štefánik és Benyovszky Móric összehasonlításának lehetősége.

ideologizálás a legjobban a három nagy szlovák név (Hollý, Hurban és Štefánik) előtérbe állításakor domborodik ki.¹³ A szerző ekképp közvetve-közvetlenül kiemel három lokalitást: Bradlót, Hlubokát és Jókót, bár a felsoroltak közül az utolsó nem tartozik a miavai-brezovai régióhoz, és nem is közelíthető hozzá.¹⁴ Itt kétségtelenül egy nacionalista szempontú meghatározásról beszélhetünk, miközben a szerző a vallási alapú elhatárolást is megvalósítja.

Kronológiailag az utolsó szöveg, amelyik Štefánik szülőföldjét a lokalitás ideológiája alapján jellemzi és határolja körül, és amellyel ebben a tanulmányban foglalkozni szeretnék, egy Ján Ďurovičtól származó idézet. Ő a Štefánikról szóló, 1929-ben kiadott művét az evangélikus ifjúságnak címezte: *„A Bradló ott fog állni, Berencs és Csejte romjai mellett. A Javorináról látni, ahogy a két várrom között kiemelkedik a magasabb csúcson az új síremlék. A nemesek, oligarchák régi, letűnt dicsőségének jelei mellett beszédes tanúsága egy nép köréből felemelkedett demokrata férfi lelki nagyságának. Ott azok éltek, akik atyáik hitét haszonért és dicsőségért elhagyták, itt a drága örökséghez való hűséget hirdetik majd és a zsarnokok – tehát az urak – áldozatát, a nemzetet. És a Bradló mindenekfelett egy nagyság szimbóluma lesz, egy nagy, erkölcsös személyé, egy keresztény személyiségé.”*¹⁵

Ďurovič tehát megadja Štefánik szülőföldjének képét és kiterjedését, amelyet – igaz, csak részben – ugyanazokkal a helyekkel határol körbe, mint az előző írók. Jurkovič és Dvořák esetében Berencset és Csejtét tisztán földrajzi vagy természeti objektumoknak (magassági pontoknak) tarthatjuk, amelyek a Podbradlanský-vidék „természetes” határait, határpontjait alkotják. Július Bodnár szövegében nyilvánvaló eltolódás keletkezik: mindkét objektumot

---

¹³ Az első esetben (LICHNER, 1922. 4.) Lichner a hármast *Štefánik – Hurban – Hollý* rendben sorolja. A szerző szempontjából mintha a Bradlóról a történeti idő és tér irányába való visszavetítésről lenne szó (Štefánik – 1919-ben halt meg; Hurban – 1888-ban halt meg, emlékmű 1892-ben; Hollý – 1849-ben halt meg, emlékmű 1854-ben). A második esetben (LICHNER, 1922. 12.) épp fordított sorrend van, amely kronológiai szempontból a nemzeti mozgalom egyes etapjai sorrendjének felel meg: *Hollý – Hurban – Štefánik*.

¹⁴ Geográfiai, adminisztratív, kommunikációs, konfesszionális és etnográfiai szempontból Jókó inkább ezen régió határai mögött fekszik. Brezova Miával és Óturával együtt a csejtei uradalom része volt, amelynek birtokosai a Nádasdyak voltak. Jókó az Erdődyekhez tartozott, inkább a nagyszombati terület felé hajlott. Erdődy II. Kristóf ugyan 1687-ben megvette a csejtei uradalmat, tehát Brezovát is, de a Brezova és Jókó közti kölcsönös kapcsolatok szempontjából nyilván nem történt változás. A 17–18. században ezek a viszonyok a gyakori, általában gazdasági jellegű vitákról, konfliktusokról voltak ismertek. Részletesebben lásd: MICHÁLEK, 1998. 18. 28–29.

¹⁵ ĎUROVIČ, 1929. 6.

„historizálja” és ideologizálja. Összhangban a szlovákok ezer éves magyarországi elnyomásáról elterjedt és társadalmilag elfogadott elképzeléssel, mindkét várat a magyar felsőbbség szimbólumaként mutatja be. Eredetileg felügyelő, védelmi funkciójuk volt a lakosság és az alattuk elterülő régió felett, így szerinte a szlovákokkal szemben ellenséges hatalom, a magyar zsarnokság szimbólumává vált. Itt tehát mindkét hely nacionalista szempontú átértékeléséről van szó.¹⁶

Ďurovičnál a nacionalista megközelítés háttérbe szorul. A két várat első sorban az általa többszintűnek tartott vallási elnyomás szimbólumaként mutatja be. Ezzel összefüggésben másodsorban a társadalmi és a politikai elnyomásra irányítja a figyelmet. Bizonyára nem véletlen, hogy a két vár körül élő lakosság egészét a *nemzet* kifejezéssel jelöli meg, holott ebben az esetben valószínűleg adekvátabb lett volna a *nép* terminus. Ezen stilizálás végeredménye az, hogy az adott régió polgárai, a nemzetnek mint egésznek egy kisebb része, itt a teljes társadalmat helyettesíti. Valójában tehát Ďurovič sem hagyta teljesen figyelmen kívül a nacionalista megközelítést.

Štefánik szülővidékének lakosságát egyes esetekben saját társadalmi besorolásuk (a nép), vallási (evangélikusok), vagy etnikai hovatartozásuk (szlovákok) alapján definiálta. Azokat, akik „fent” vannak, tehát Berencsből és Csejtéből uralkodnak, ezzel a lakossággal szemben urakként, hitszegőkként, a nemzet ellenségeiként határozza meg.

Ezzel a két hellyel (Berencsel és Csejtével mint a nemzeti, vallási, társadalmi és esetenként politikai elnyomás szimbólumaival) összekötött negatív képzetek halmozódása nem csak olyan korlátok – valójában pszichológiai határok – megalkotását segíti elő, amely megvédi az olvasót a várakkal való azonosulás lehetőségétől. Mindkét helyet a Podbradlanský-régió olyan sajátos pontjaiként ábrázolják, amelyek a határán állnak, de nem részei annak. Nem oda tartoznak, hanem az „ellenséges” világba. A mártíromságot összekötik velük, tekintet nélkül arra, hogy a hit vértanúiról (a Berencsen bebörtönzött elítéltek, akikre gályarabságot róttak), vagy a nemzet vértanúiról (Daniel Krmant úgy mutatja be Bodnár, mint a nemzet Csejtén bebörtönzött vezetőjét) van-e szó, hiszen ez a Bradló alatti vidék átformálásának, a pozitívan elképzelt térbe való bevonásának és integrálásának a feltételét képezte.

---

¹⁶ Az ilyen interpretáció csak akkor hat abszurdként, ha Bodnár szövegét a kontextusból kiragadva szemléljük. Valójában azonban kompatibilis például Daniel Krmán személyének az interpretálásával, aki a szerző szerint „nemzeti vezető és bajnok volt”. BODNÁR, 1921a. 79.

Az említett idézetek tömör formában – néhány pontban – képet adnak az olvasónak a Bradló alatt kijelölt térről és környékéről. Találhatunk bennük legalább két helyet, például Berencset és Csejtét Bodnár és Ďurovič esetében, amelyeket egy kelet-nyugati tengelyen helyeznek el. Dvořák ezt a régiót négy hellyel határolja körbe: északon a Javorinával, délen a Bradlóval, nyugaton Berencs romjaival és keleten Csejtével. Az ily módon felvázolt határok rombusz alakot formálnak. Az észak-déli és a kelet-nyugati tengelyek metszéspontjában Miava helyezkedik el, míg az így kialakított térben egyedül Bradló képezi a déli határpontot. Ennek ellenére Ďurovič visszatér a kétpontos sémához: a Bradlót Berencs és Csejte közt, középen lokalizálja. A Lichner által bemutatott Bradló alatti vidék azonban nem ragadható meg ily módon, bár a Bradlónak centrális helyzete van, sőt Berencs és Csejte is előfordul nála.¹⁷ Ez csak a megjelölt szűkebb háromszög, a Bradló – Hluboka – Jókó keretei között lehetséges.

Minden fent említett esetben (Jurkovič, Dvořák, Bodnár, Lichner, Ďurovič) találunk olyan helyeket, amelyek eredetileg magas pontok, illetőleg kiemelkednek a tájból. A természet részei (hegycsúcsok, hegységek), esetenként a természeti és a kulturális szféra határán állnak (várromok). Ebben az esetben Štefánik szülővidékének topográfiai körülhatárolásáról beszélhetünk. Valójában a legtöbb idézett szerzőnél azt a törekvést regisztrálhatjuk, hogy ezeket a helyeket a történelmi terep „egyenetlenségeiként” mutassák be, tehát áttegyék a kultúra, a civilizáció és a történelem területére.

A két háború közti időszakban a Štefánikról szóló publikációkban és propaganda-irodalomban a szerzők által utólag „historizált” és ideologizált Podbradlanský-régió természeti és topográfiai adottságai alapján történt körülhatárolása csak egy a lehetséges megközelítések közül. Ezekben a szövegekben nagyon gyakran előfordul, hogy a terület képét a kronologikus rend alapján konstruálják, amelyet valójában beleszorítanak egy sematikus mintába (huszíták – vallási exulánsok – [hegyi legények, harcosok] – Hurban ellenállási mozgalma – Štefánik). Ebben az esetben az említett séma egyes elemeinek a szövegben nem kell feltétlenül összekapcsolódnium konkrét helyszínekkel, de kötődhetnek a régióhoz mint egységhez.

Egy további változat Štefánik születési és családi legendáin, tradíciókon, rokoni és baráti kötelékeken keresztül ragadja meg a Podbradlanský-régiót,

---

¹⁷ Lichner esetében, a többi szerzővel szemben, akik Csejte összefüggésében egyértelműen a várról írnak, nem világos, hogy az erődről vagy a községről van-e szó, bár Jókó esetében a várat és az alatta fekvő falut is megemlíti.

amivel az egyes helyek hálózatát alakítja ki, elhelyezve azokat az adott tér keretein belül.¹⁸ Eközben azt a képzetet kelti, hogy a mikrotérben „makrotörténelem” játszódik le, amellyel többek között létrejön a kis haza illúziója. Ezt a képzetet ma csak fokozza a Bradlóról látható és a tanulmány elején már említett emlékművek sűrű hálózata, amely az arra fogékony látogató számára Szlovákia élő kultúrtörténeti térképét nyújthatja.

A két világháború közti időszak csaknem mindegyik írására jellemző, hogy a Bradló központi helyet foglal el bennük, tekintet nélkül arra, hogy milyen módon ragadják meg ezt a tájat, és hogy miképpen reflektálnak rá. Ahogy ezen írásokban a felszabadító Štefánik életével és működésével „eltakarja” a régió minden korábbi tradícióját, személy szerint például Krmant vagy Hurbant, úgy a Bradló is a környékbeli helyek és magassági pontok fölé emelkedik.

A Bradló tehát a tér központi és centrális pontja, amelyről elnevezték a Podbradlanský-vidéket, úgy horizontális, mint vertikális szinten. A hegy legmagasabb volta sem annyira reális, mint inkább szimbolikus: nemcsak a méterek egzakt számából következik, hanem a történelmi folyamat időben és térben történő, hegeli értelemben vett kicsúcsosodását tükrözi vissza.

Juraj Šujan talán a legjellemzőbben határozta meg Štefánik helyét, és ezzel közvetetten a Bradló pozícióját is az elemzett térben: „Amikor ezen események szemszögéből tekintünk Štefánikra,¹⁹ munkássága, élete és személyisége szülőföldjének egész korszakainak az eredőjeként, törekvéseik és erőfeszítéseik kiemelkedéseiként mutatkozik meg számunkra.”²⁰ Azt, hogy az idézett elképzelés, amellyel Szlovákia lakosainak nagy többsége azonosult és azonosul mind a mai napig, ismét egy, a reflexió bizonyos fajtájával bíró nacionalista konstrukció, a szerző a közlés idejében, tehát 1929-ben, nyilván egyáltalán nem tudatosította. Ez egészen természetes volt, hiszen csak a korabeli életérzést, egy generáció életérzését fejezte ki, amely Štefánikot és a Bradlót a nemzeti szimbólumok közé emelte,

---

¹⁸ Hasonlóan érdekes lehet, ha Štefánik szülőföldjét ezzel a két említett módszerrel megragadva és körülhatárolva analizáljuk és interpretáljuk. Olyan kutatás tárgyára mutat rá azonban, amely meghaladja jelen tanulmány kereteit.

¹⁹ A szerző (Juraj Šujan) azokra ez egyes időszakokra és mérföldkövekre gondol, amelyekben nézete szerint a nemzeti, a regionális és a lokális történelem egybefonódik. Ő maga könyve első fejezetének bevezetésében így sorolja föl: „Štefánik szülőhelyének története és tradíciója: husziták, exulánsok, hegyi legények [a javorinai betyárok – P. M.], az 1848-as forradalom, csehszlovák orientáció...” ŠUJAN, 1929. 17.

²⁰ ŠUJAN, 1929. 20–21.

és közreműködött a Štefánik-mítosz formálásában. Ez végeredményben az újkori szlovák nacionalizmus egyik tartópilléréként mutatkozott meg.

Amikor ezt a gondolatot ma, a közlésétől számított hét évtized távlatából olvassuk, és összevetjük mindazzal, ami jelen dolgozatnak is a tárgyát képezte, teljes mértékben megértjük, miért is írta Dušan Jurkovič egykoron: „Štefánik számára csak egy hely volt: a Bradló orma, Košariská fölött...”

Fordította: Demmel József

Peter Macho: Podbradlanský kraj ako topograficko-historický konštrukt v popularizačných dielach o Štefánikovi (1919–1929)

Košariská, rodná obec generála Milana Rastislava Štefánika, sa nachádzajú na západnom Slovensku. Z administratívneho hľadiska patrí táto dedina do okresu Myjava, ktorý bol v minulosti súčasťou Nitrianskej župy. V 19. storočí sa myjavský región neidentifikoval jednoznačne a výlučne s vrchom Bradlo, ktorý sa vypína nad Košariskami. Zásadný obrat priniesol až rok 1919, kedy bol na vrchole hory pochovaný M. R. Štefánik. V medzi-vojnovom období prestalo byť Bradlo všeobecne chápané len ako prírodný výtvor, ako geografický či výškový bod. Ťažisko jeho reflexie sa presunulo do sféry kultúry, histórie a národnej symboliky. Od tohto historického momentu bola oblasť rozprestierajúca sa pod Bradlom celospoločensky akceptovaná, vnímaná a prezentovaná ako špecifický región - podbradlanský kraj. Priestor tohto regiónu je vymedzovaný lokalitami, ktoré sú primárne výškovými bodmi, resp. terénnymi nerovnosťami. Sú súčasťou prírody (vrchy, pohoria - napr. Javorina, Bradlo), prípadne stoja na hranici prírodnej a kultúrnej sféry (zrúcaniny hradov - napr. Branč, Čachtica, Dobrá Voda). V tomto prípade môžeme hovoriť o topografickom vymedzení Štefánikovho rodného kraja. V skutočnosti však väčšina autorov prezentuje tieto lokality ako „nerovnosti“ dejinného terénu, teda presúva ich do sféry kultúrnej a civilizačnej. Bradlo je ústredným bodom priestoru, ktorý sa nazýva podbradlanský kraj. Jeho dominancia nad všetkými ostatnými lokalitami a terénnymi nerovnosťami je predovšetkým symbolická: odzrkadľuje heglovsky chápané vyvrcholenie historického procesu v čase a priestore.

Felhasznált irodalom és rövidítések

BODNÁR

1921a BODNÁR, Július: *Dr. Milan R. Štefánik a jeho prvý pomník na Myjave. K slávnosti odhalenia pomníka dňa 10. júla 1921. roku vydala telocvičná jednota „Sokol” na Myjave a usporiadal Julius Bodnár.* Myjava, Tlačou Daniela Pažického, 1921.

1921b BODNÁR, Július: *Myjava a jej okolie.* In: BODNÁR, Július: *Dr. Milan R. Štefánik a jeho prvý pomník na Myjave. K slávnosti odhalenia pomníka dňa 10. júla 1921. roku vydala telocvičná jednota „Sokol” na Myjave a usporiadal Julius Bodnár.* Tlačou Daniela Pažického, Myjava, 1921.

ĎUROVIČ

1929 ĎUROVIČ, Ján: *Štefánik, kresťanská osobnosť.* (Knižnica evanjelickej mládeže, sv. VII.). Skalica, 1929.

DVOŘÁK

1921 DVOŘÁK, Jaroslav: *Historia pomníka Štefánikovho na Myjave.* In: BODNÁR, Július: *Dr. Milan R. Štefánik a jeho prvý pomník na Myjave. K slávnosti odhalenia pomníka dňa 10. júla 1921. roku vydala telocvičná jednota „Sokol” na Myjave a usporiadal Julius Bodnár.* Myjava, Tlačou Daniela Pažického, 1921.

MICHÁLEK

1998 MICHÁLEK, Ján (zost.): *Brezová pod Bradlom.* Bratislava, 1998.

STANOVÁ-ŠEĎOVÁ

1999 STANOVÁ, Mária-ŠEĎOVÁ, Božena: *Generál dr. Milan Rastislav Štefánik (výberová bibliografía).* In: *Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo,* (1999) 3. 145–161.

ŠUJAN

1929 ŠUJAN, Juraj: *Milan Rastislav Štefánik. Vek mladosti*. Praha, Mazáčová Slovenská knižnica, 1929.

ZBAVITEL

1934 ZBAVITEL, Alojz: *Sborník prívetov a reči k oslavám generála M. R. Štefánika*. Žilina, 1934.

*Eleonóra Babejová:
Fin-De-Siècle Pressburg. Conflict & Cultural Coexistence
in Bratislava 1897–1914*

East European Monographs, Boulder, Columbia University Press, New York, 2003. 467.

Eleonóra Babejová Közép-Európa egyik jellegzetességét, a különböző nemzetiségek együttélését vizsgálja Pozsony példáján keresztül a 19. és a 20. század fordulóján *Fin-de-Siècle Pressburg* című könyvében. A *Conflict & Cultural Coexistence in Bratislava 1897–1914* alcímet viselő angol nyelvű monográfia a fiatal szerző Cambridge-i egyetemen írt doktori disszertációja. Babejová a modernizáció, az iparosodás és az urbanizáció fogalmai felől kísérli meg bemutatni a német, a magyar és a szlovák etnikumok közötti kapcsolatok alakulását. Vitatja azokat a nézeteket, melyek szerint a nemzetiségek közötti határok nem rajzolhatóak meg ebben a korszakban. Véleménye szerint ugyanis lehet, sőt kell is a Pozsony lakosságát alkotó nemzetiségek egymás mellett élésének gyakorlatát vizsgálni – annak ellenére, hogy ezen etnikai csoportok identitása korántsem volt egyformán erős és kiforrott – hiszen ebben a kiegyenlített erőterben konstruálódott meg a város.

A szerző a könyv elején a kiegyezés körüli Pozsonyról ad képet, bemutatva a város nemzetiségi és társadalmi struktúráit. Körüljárja az ipar fejlődését, a szakmákat, a város kereskedelmét, a városi élet modernizációját, valamint a helyi politika működését. Babejová erről a pontról indítja Pozsony későbbi fejlődésének történetét.

Szerzőnk a könyv későbbi fejezeteiben a város polgárainak jellemző identitásválasztási mintáit elemzi a levéltári források és a korabeli sajtó tükrében. Leginkább a magyar államot jellemző nacionalista, magyarosító politika hatásaira összpontosít, bemutatva a német és a szlovák nemzetiség reakcióit is. Pozsony a kiegyezés időszakában német többségű város volt, ami azt jelentette, hogy a városi politikában és kultúrában használt nyelv a német volt. A nyelvhasználat ugyanakkor nem fejezte ki a nemzethez való tartozást, bár nagyban jellemezte azt: átrajzolta a társadalmi érintkezés határait és eldöntötte, hogy ki lehet, illetve ki nem lehet a politikai élet részese. A fennálló

status quo 1867 után megváltozott: az addig előnyös pozícióban lévő „tradicionalis” német elitnek szembe kellett néznie a nemzetiségi mozgalmakkal. Az „új magyar” (new-magyar) elitnek a városi élet vezető posztjaiért folytatott küzdelme jellemezte ezt az időszakot. A régi „tradicionalis” (német nyelvű) vezetőréteg nem tudta megőrizni korábbi pozícióit.

A kiegyezéstől kezdve a magyar közösség a német mellett anyanyelvét is használhatta a város vezetésében. Azonban 1885 után, a Toldy Kör befolyásának köszönhetően, egyedül a magyar maradt a hivatali érintkezés nyelve. A magyarosítás folyamatát a helyi kommunális politika, a társadalmi és kulturális, valamint egyesületi élet bemutatásával ábrázolja a szerző. A Toldy Kör közéleti tevékenységén keresztül ismerteti a német színjátszás háttérbe szorulását, a magyar színművészet térhódítását és az állandó magyar teátrum felépítését. Babejová a Toldy Körre jellemző kirekesztő etnikai magatartást állítja szembe a hagyományos „*Pressburger*” identitással, amelyet a helyi patriotizmus és az etnikai határok elmosódása jellemezett. Annak ellenére, hogy Pozsony küllemében a korszak végére dominánsabbak lettek a magyar vonások, a könyv lapjairól még egy többkultúrájú, sokszínű kép tárul elénk.

Egy külön fejezetben vizsgálja a szerző a munkások szervezeteit és mozgalmait az iparosodáson gyorsan átesett városi környezetben. A munkások tömegmozgalma kihívás elé állította nemcsak a „tradicionalis”, hanem az „új magyar” elitet is. Babejová a munkások pozsonyi tevékenységét a magyar munkásmozgalom általános fejlődésével párhuzamosan vizsgálja. A pozsonyi munkásmozgalmat többnemzetiségű, multikulturális jelenségként ábrázolja, ellentétben a magyar szociáldemokráciát jellemző etnikailag homogén tagsággal. A szerző szerint a munkásvezérek nemzetiségi probléma iránti közönye nem jelentkezett a pozsonyi mozgalomban.

E fejezetben több helyütt a nemzetiséget kifejező „*Hungarian*” és „*Magyar*” jelzőket a szerző következetlenül használja, amely néhol egyenesen értelemzavaró. Babejová a pozsonyi magyar nemzetiségűeket és vezetőiket, mint az asszimiláció letéteményeseit, mindig a „Magyar elit” terminussal jelöli, a budapesti politika és a magyar állam működésében résztvevő személyek leírásánál pedig a „*Hungarian*” szót alkalmazza. Véleményem szerint a szerző a magyar nyelvben nem létező, ám a szlovák nyelvhasználatban jelentkező megkülönböztetést – *Uhorsko* az 1918 előtti Magyarországot, *Maďarsko* pedig a trianoni Magyarországot jelenti – próbálja meg az etnikum fogalmára vetíteni. Az olvasóban ez egyrészt azt a képzetet keltheti, mintha a „*Magyar*” és a „*Hungarian*” kifejezések nem ugyanazt jelentenék, vagyis, hogy a korabeli Pozsonyban nem „*Hungarian*”, hanem „*Magyar*” nemzetiség élt. Másrészt többletjelentéssel

ruhazza fel a „Magyar” kifejezést: mintha multikulturális közegben élőt jelölne, ellentétben a „Hungarian”-nel, mely kategória a homogén nemzetiség leírására szolgálna.

A következő fejezetből megtudhatjuk, hogy hogyan befolyásolta Pozsony szimbolikus tereit és környezetét a szerző által identitáspolitikának nevezett asszimiláció és disszimiláció. Pozsony magyar és szlovák szempontú nemzeti mitológiáiba és azok eltérő értelmezéseibe is bepillantást nyerhetünk a könyvből. A magyar nemzeti nacionalista politika érvrendszerét korabeli beszédekből rekonstruálja a szerző, és arra a következtetésre jut, hogy a „tradicionális” városi elitnek (*Pressburger*) is el kellett sajátítani az „új magyar” elit beszédmódját, ha céljai megvalósításához állami támogatást akart elnyerni: ezt bizonyította az önálló egyetem körüli vita is.

A milleniumi ünnepségek során a városban és a város mellett emelt emlékművek bemutatásával önálló alfejezet foglalkozik. A Dévényben felállított Turul-szobor – Thaly Kálmán kezdeményezésére a Millenium évében az ország hét pontján állítottak fel ilyen emlékművet – a Magyar Állam és a magyar nemzeti identitás nyugati határát jelképezte. A város központjában – az egykori koronázási domb helyén – felállított Mária Terézia-szobor pedig, Pozsony Bécshez és Budapesthez képest bizonytalan helyzetét, a lakosok vegyes nemzeti lojalitását fejezte ki. A város magyar nemzeti lojalitása a Pozsony és Bécs között közlekedő villamosvasút terveinek 1909-es parlamenti vitájában is megkérdőjeleződött. A *Parlamenti Napló* rávilágít arra, hogy az „új magyar” elit Bécs és a német kultúra expanzív hatása miatt tartott attól, hogy elveszíti Pozsonyt, ezért ellenezte a Duna jobb partján haladó villamospálya kiépítését.

Babejová az országos és pozsonyi viszonylatok között is tárgyalja a magyar állam munkás- és nemzetiségi mozgalmakra adott reakcióit. Az állam ugyanis fokozott felügyelet kiépítésére törekedett és jelentős erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy ellenőrizhesse és lefékezhesse e társadalmi folyamatokat. A magyar államszervezet működésébe is bepillantást nyerünk a minisztériumok, a megyei elöljárók és a városi hatóságok közötti információáramlás bemutatásakor. A könyv záró fejezetében feldolgozásra kerülnek Gerő András és Glatz Ferenc korszakkal foglalkozó, angolul megjelent művei is.

A kötet egyik legszembetűnőbb módszertani problémája a fentebb is jelzett nyelv- és fogalomhasználat a korszakot jellemző többnyelvű közegben. A magyar történészek az adott korszak hivatalosan használt elnevezéseit alkalmazták a földrajzi helynevek használatában, szlovák kollégáikat azonban – eltekintve a kevés kivételtől – nem jellemzi tudatosság e téren. Babejová érzékeli a problémát: a nem felső-magyarországi települések esetében a helységne-

vek angol verzióit (pl. Vienna) használja, míg a Felső-Magyarország területein található települések esetében azok korszakban használatos hivatalos formáját alkalmazza. Kivételt egyedül a könyvben bemutatásra kerülő várossal tesz.

A jelenlegi Bratislavanak három neve volt használatos a vizsgált korszakban: Pozsony, Pressburg, és Prešporok. A műben egységesen Pressburg név jelöli Pozsonyt, a magyar és a szlovák változatok csak azokon a helyeken kerülnek leírásra idézőjelbe téve, ahol ez elkerülhetetlen volt. Eltekintve a bevezető egy-két szöveghelyétől, valamint az alcímtől, Babejová nem használja a Bratislava kifejezést ezáltal is lehetővé téve, hogy az olvasó a vizsgált korszakban egy jellemzően többnyelvű, multikulturális arculatú városra asszociálhasson.

A szerző a nemzetiségek leírásánál problematikusnak tekintette a „*Slovak*” vagy „*Slovaks*” fogalmak használatát is. Véleménye szerint amennyiben az etnikumot olyan emberek csoportjaként határozzuk meg, akik az identitás tudatának közös elemeivel és közös történelemmel rendelkeznek, akkor a „*Slovaks*” nehezen lehet etnikai csoport, és nem lehetett nemzet sem a vizsgált időszak Pozsonyában. Az egykori koronázó város etnikumait a szegregáció hiánya jellemzi a századfordulón – nem alakult ki lakónegyedek szerint kimutatható elkülönülés a nemzetiségek között – és nem volt elég etnikai tudatosság a szlovák anyanyelv használatában sem. Bizonyára fontos volt a „tradicionális” és az „új” csoportok elkülönülése, ami a szlovák bevándorlókat a többi bevándorlóhoz hasonlóan érintette. Babejová szerint nem az azonos vagy a hasonló nyelven beszélők éltek együtt Pozsonyban, a város éppen olvasztótégelye volt a különböző etnikai háttérrel rendelkező embereknek. A bevándorlók különböző dialektusokat beszéltek, az irodalmi szlovák nyelv a művelt kisebbség kiváltsága volt. Szerzőnk tehát arra a megállapításra jut, hogy nem létezett „*Slovaks*” (szlovákok), mert ehhez először nemzetté kellett őket formálni a többnyelvű városban.

Babejová a „*German*” (német) és „*Magyar*” (magyar) fogalmak használatát sem tekinti magától értetődőnek. A német anyanyelvű emberek ugyanis nem mindig rendelkeztek német identitással. A „*Magyar*” viszont inkább alkalmasnak tűnt azon emberek leírására, akik a magyar kultúrán és nyelven nyugvó nemzetállam letéteményeseinek tekintették magukat. A tanulmányban csak akkor használja a szerző a „*Germans*”, „*Magyars*” és „*Slovaks*” fogalmakat, ha másval nem tudja azokat helyettesíteni.

A Pozsony kultúráját meghatározó zsidóság és a századfordulón jelentkező antiszemitizmus feltehetően terjedelmi korlátok miatt maradhatott ki a kötetből, ami pedig szerves részét kellett volna, hogy képezze egy átfogó

korrajznak. A szerző emellett túlságosan kevés helyet szentel az urbanizációnak és a mindennapi élet területén jelentkező hatásainak bemutatására.

Babejová mindazonáltal a szlovák történetírás gyakorlatában meglehetősen szokatlan szempontrendszer segítségével ábrázolja Pozsony történelmét: különböző nemzeti nézőpontokon keresztül vizsgálja az együttélést, bemutatva azok eltérő érvrendszerét, és teszi mindezt nemzetiségi előítéletek nélkül. Ez talán annak is köszönhető, hogy a szerzőt angliai tanárai mellett korunk jeles magyar, szlovák valamint osztrák történészei (a teljesség igénye nélkül: Gyáni Gábor, Szarka László, Ring Éva, Roman Holec, Elena Mannova, Jiří Musil) is segítették észrevételeikkel, megjegyzéseikkel a századforduló multikulturális városáról szóló monográfia megírásában.

Kiss Balázs

*Eduard Krekovič–Elena Mannová–Eva Krekovičová (zost.):
Mýty naše slovenské*

Bratislava, AEP, 2005. 246.

2003-ban a legbefolyásosabb szlovák politikai napilap, a *Sme* cikksorozatát indított olyan történelmi témákról, melyeket a történelem iránt fogékony szlovák olvasók nem minden esetben „a történelmi tényeknek megfelelően” (5.) vagy ideológiáktól mentesen ismernek meg. A cikkeket 2005-ben kötet formájában is megjelentették *Mýty naše slovenské* (A mi szlovák mítoszaink) címmel – jelen recenzió ezt a kötetet kívánja bemutatni.

A tanulmányok célja az volt, hogy a szlovák közvélemény előtt ismertté váljanak a mítoszok, legendák és tévhitik övezte történelmi jelenségek (személyek, helyek, események) olyan tudományos interpretációi, melyek a történészberkekben esetleg közismertek és szakmai konszenzus alakult ki velük kapcsolatban. „Demitizálás”, „mítoszrombolás” – modern történészi jelszavak ezek, melyek gyakorlati megvalósítása olyan társadalmi közegben is nehézséget jelenthet, ahol a múltnak kisebb a jelenre gyakorolt hatása. A történelem által erősen „terhelt” közép-európai társadalmakban azonban különösen nehéz vállalkozás a mítoszrombolás. A demitizálás műfaji keretei is kialakulatlanok: szakmai nyelvezeten nevelkedett történészeknek kell kilépniük a széles nyilvánosság elé véleményükkel. Ügyelniük kell arra is, hogy ne legyen senki számára sértő az írásokban megfogalmazott üzenet, ne érződjék a történész gondolatai mögött tudálékosság vagy szakmai lenézés.

Azt lehet mondani, ezeknek a követelményeknek a *Mýty naše slovenské* megfelel: érthetően megfogalmazott üzeneteiket a szerzők nem kívánják kizárólagosnak elfogadtatni, de felvállalják a véleménykülönbséget, a vitát a nemzeti emlékezettel. A kötetben összesen 23 mítoszromboló írást találunk, amelyeket a bevezetőben megfogalmazott gondolatok alapján különböző csoportokra oszthatunk. (16.) A továbbiakban ennek megfelelően tekintjük végig a kötet tartalmát. A terjedelmi korlátok miatt azonban arra a két témára fókuszálunk, amelyeknek a magyar történelmi emlékezettel is számos érintkezési pontja van: a szlovák „aranykor” mítoszára és az „ezeréves elnyomáshoz” kötődő mítoszokra.

A szlovák aranykor

Az „aranykor”, a hősi múlt homályba vesző emléke szinte minden nemzetnél megtalálható kulturális kód; a szlovák nemzet esetében pedig a Nagymorva Birodalom (és általában a magyarok bejövetele előtti szláv államiság) teste-síti meg. Több írás is foglalkozik azzal, mennyiben tekinthetőek ezek a korabeli szláv törzsek szlovák etnikumúaknak, vagyis hogy mióta beszélhetünk szlovákokról. Mivel ezzel a korról kapcsolatban kevés a történelmi tényanyag, a különböző történelmi koncepciók között éles eltérések mutathatók ki, mint ahogy ez a kötetből is kitűnik. Eduard Krekovič tanulmánya (*Kik vagyunk és mióta vagyunk itt?*) azt fejtegeti, hogy a fennmaradt források alapján valószínűsíthető: a 9. század elejétől indulhatott meg az addig a térségben nyelviileg szinte teljesen egységes szlávok etnikai-nyelvi különválása, de ekkor még csak csehekről (*Beheimi, Boemi*) illetve morvákról (*Maravi*) tesznek említést a kútfők. A mai szlovákok ősei ekkor nem etnikai, inkább csupán regionális-földrajzi identitással rendelkeztek. Az identitás alapja a „másikkal”, a tőlünk különbözővel szembeni önmeghatározás volt, és amíg mindenütt szlávok éltek, ilyen önmeghatározásra nem volt szükség. A magyarok bejövetele és a történelmi Magyarország megalapítása az, amely előmozdította a szlovák Felföldet lakó szláv népesség önmeghatározását, logikusan a magyarok ellenében. Némi paradoxonnal azt mondhatjuk, hogy a honfoglaló magyaroknak komoly érdemeik vannak a szlovákok etnogenezisében, tehát abban, hogy szlávokból szlovákká lettek – zárja tanulmányát a szlovák régész.¹ Ezzel a megközelítéssel vitatkozik Ján Steinhübel írása (*Mióta beszélhetünk Szlovákiáról és szlovákokról?*), aki a nyitrai szláv fejedelemséget (*Nitriansko*) Szlovákia történelmi alapjának tartja. Ezt elsősorban filológiai érvekkel próbálja bizonyítani: eszerint a nyitrai szláv fejedelemség a történelmi Magyarországra betagozódva a nyitrai dukátus formájában élt tovább egészen annak megszűntetéséig, a 12. századig. A nyitrai dukátus vezetőjét, Szent István fiát, Imre herceget latin forrásokban Szlavónia hercegének (*dux Sclavoniae*) nevezik, tehát a nyitrai fejedelemség latin megfelelője a *Sclavonia* megnevezés, amit a középkor folyamán is gyakran használnak a szlovák Felföld elnevezéseként.

---

¹ Kiderül a tanulmányból az is, hogy a mai szlovák társadalomban hagyománya van a „keltamániának”: a keltákat mint Szlovákia szlovákok előtti őslakóit tartják számon. Valóban éltek kelták ezen a területen, sőt néhány földrajzi név – Garam (*Hron*), Morava – kelta eredetű. A tanulmány szerint a németekkel szembeni rossz történelmi tapasztalat lehet az oka, hogy a köztudatban nem kapott helyet: a keltákat a germánok (kvádok) asszimilálták, ők tekinthetők a szlávok közvetlen elődeinek e területen.

Így a szerző nemcsak a szláv etnikai kontinuitást, hanem az etnikai öntudat és az identitás folytonosságát is bizonyítottnak látja filológiai vizsgálódásai alapján.²

Végül egy harmadik szerző, Vladimír Turčan is hozzászólt ehhez a kérdéshez (*Pribina és Szvatopluk – szlovák uralkodók?*).³ Pribina, aki szláv fejedelem volt a 9. század első felében, a modern szlovák nemzettudatba mint korai szláv-szlovák államalapító került be; ma a szlovák húszkoronáson az ő (elképzelt) arcmása látható. Turčan a korabeli latin források alapján nem látja bizonyítottnak Pribina szuverén uralkodói státusát és azt, hogy komoly politikai hatalma lett volna; mint vazallus uralta feltehetően a mai Szlovákia délnyugati részét. (Lásd például a *Conversio* megjegyzését „valamilyen Pribina” – *quidam Priuina* – Nyitráról történő elűzéséről. A források alapján tehát Pribinának sem szlováksága, sem uralkodói mivolta nem támasztható alá. Szvatopluk kapcsán arról olvashatunk, hogy bár a „Nagymorva Birodalom” (*Veľkomoravská ríša*) elnevezést a történész-szakma is használja, alkalmazása mégsem teljesen pontos, ezt a szóösszetételt ugyanis először évtizedekkel Szvatopluk után használta Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár. A *Birodalom kormányzásáról* címet viselő művében említést tesz arról, hogy két Morvaország létezik: az egyik kisebb és a Balkánon van, a másik pedig „nagyobb” (*megalli*). Filológusok szerint a *megalli* ez esetben nem nagyobbat, hanem távolabbt jelent.

A szlovák köztudatban elvileg erős hagyománya van Cirill és Metód térítő tevékenységének.⁴ A testvérpárt a szláv világ apostolaiként tartják számon, akik nem csak a kereszténységet, hanem az írásbeliséget (glagolita ábécét) és ezzel a keleti kultúrkör egy részét hozták el a szlovákok ősei számára. Talán Vladimír Turčan ezzel foglalkozó esszéje kérdőjelezi meg a leghatározottabban a szlovák történeti hagyományt az összes írás közül (*Cirill és Metód: tartós hagyományok?*). Való igaz, hogy Rastislav morva fejedelem a

---

² A szerző szerint a szláv népesség egy adott országon belül mindig a másik nemzethez képest határozta meg önmagát, ezért elegendő volt önmagukkal szemben a „szláv” meghatározás, nem volt szükség ennél pontosabb nemzetnévre. Ezzel magyarázza, hogy csak a 15. századtól bukkan fel a forrásokban a *Slovak* elnevezés.

³ A „*slovenské veľmoži*” kifejezésnek pontosabb, de stilisztikailag kevésbé alkalmazható fordítása: szlovák nagyhatalmi vezetők.

⁴ „Elvileg” erős hagyomány: a szlovák politikai-értelmisségi elit aktívan ápolja a cirill-metódi hagyományt, a szlovák alkotmány preambulumban is megemlíti őket. Szlovákia 2005-ben internetes szavazást szervezett arról, hogy milyen jelképek legyenek a szlovák euró-érméken: itt a kettőskereszt, a Kriván (tátrai hegycsúcs) és a pozsonyi vár mögött jöcskán lemaradt Cirill és Metód szerzetespárosának alakja.

860-as években Bizánctól kért térítőket, de közben Európa más részeiről is érkeztek misszionáriusok az országba. A fejedelem az erős frank függést elkerülendő szeretett volna erőteljesebben támaszkodni a bizánci keresztény egyházra, hogy önálló egyházi hierarchiát kiépítve tudjon betagozódni a nyugati kultúrkörbe. (Miután a frank befolyás alatt álló római pápa a térítőkre vonatkozó morva kérést elutasította.)⁵ Mivel Bizánc sem akarta megkockáztatni egy komoly konfliktus kibontakozását, ezért Cirill és Metód személyében nagy műveltségű személyeket küldött a Nagymorva Birodalomba, de feltehetően nem voltak felszentelt papok, egyházépítési-szervezési tevékenységet nem folytathattak. A tanulmány hangsúlyozza azt is, hogy a 9. században a tömegek megkeresztelését a nyugatról érkezett misszionáriusok végezték, s hogy Cirill és Metód tevékenységét csak Juraj Papának emelte be a formálódó szlovák nemzeti elit tudatába a 18. században. Mindezeket nyilvánvalóan azért tartja szükségesnek kiemelni az esszé szerzője, mert a 19. századtól kezdve, amióta a russzofilizmus és a szláv kölcsönösség politikai program szintjén is megjelent, szlovák értelmiségi körökben megkezdődött a keleti kultúrához való kötődésnek a hagyomány-teremtése. Mint arra több szlovák szociológus is rámutatott, az 1993 után függetlenné vált Szlovákiában is kimutatható egyfajta vonzódás, kötődés a keleti kultúrkörhöz.⁶

Az elnyomás kora

Lényegében minden tanulmány hangsúlyozza: az éppen bemutatásra kerülő mítosz-típus – így az elnyomatás emlékéből fakadóak is – szinte minden nemzetnél megtalálhatóak. Magyar szempontból ez azért különösen érdekes, mert a szlovákok „ezeréves elnyomása” szükségszerűen a magyarokhoz kötődik. Mint azt Andrej Findor hangsúlyozza tanulmányában (*Ezeréves elnyomás?*), az ezeréves elnyomás a szlovák nemzettudatban ma is jelenlévő,

---

⁵ Vitát okozott a magyar és a szlovák fél között az, hogy Cirill-Metód szobrot állítottak Komáromban, ahol a szerzetesek úgymond a Nagymorva Birodalom földjére léptek. Mint a szerző írja, nem bizonyítható, hogy Komárom térsége morva uralom alatt állt, ahogy az sem, hogy abból az irányból jöttek a szerzetesek Bizánctól. Feltehetően Velenecéig hajóval, onnan pedig a Borostyán-úton utaztak.

⁶ Lásd pl. az itt bemutatott kötetben is szereplő Vladimír Krivý tanulmányát: Kolektívne identity na súčasnom Slovensku. KRIVÝ, Vladimír: Kolektívne identity na súčasnom Slovensku. In: *Kto sú Slováci? História, kultúra, identita*. Vedecká redakcia: PURCHLA, Jacek-VÁŠÁRYOVA, Magda. Medzinárodné centrum kultúry v Krakove, 63–84.

magától értetődő, magyarázatra nem szoruló kulturális kód, a belső törésvonalaktól szabdaltszlovák közemlékezetben a „nemzeti minimum”: az is érti hogy mit jelent, aki valójában nem azonosul vele. Mint ebből a tanulmányból kiderül, a magyarokkal való együttélésnek nem volt mindig ilyen negatív konnotációja, sőt: a 18. században éppen a magyarok Kárpát-medencébe történő befogadását és a közös államalkotó tevékenységet hangsúlyozták a szlovák történetírók (pl. Ján Baltazár Magin, 1722), mert akkor ezzel próbálták érvényt szerezni formálódó nyelvi-kulturális igényeiknek. A 19. században Pavol Jozef Šafárik teremtette meg az ezeréves elnyomás mítoszáét, amit nemzeti-állami ideológiai szintre aztán az első csehszlovák állam emelt; a Tiso-féle Szlovák Állam, majd pedig a kommunista Csehszlovákia saját ideológiai „kiegészítéseivel” átvette saját hagyomány-világába.

A szerző megjegyzi azt is, hogy az „ezeréves elnyomás” ilyen erős jelenléte a szlovák történelmi tudatot más módon is befolyásolja, például a történelmi hagyományból a középkorra, koraujkorra vonatkozó emlékek csak halványan vannak jelen, vagy nem a saját nemzeti történelem részeként tartják számon azokat. Ez a gondolat más esszéekben is felbukkan, a bevezető tanulmány pedig megemlíti: nemcsak mítoszok teremtésére van példa, hanem mítoszok elfeledésére is. Így elhalványult az „igazságos Mátyás király” legendája is, ami a 19. században még jelen volt a szlovák hagyományban.

Ehhez a témakörhöz kapcsolódik az *Áldozat mítosza* is (Elena Mannová és Vladimír Krivý közös esszéje). A szerzők itt is ügyelnek arra, hogy általános európai kultúrtörténelmi kontextusba helyezték a szlovák jelenségeket: részletesen bemutatják például, hogy a szlovákok szemében elnyomóként megjelenő magyarok saját történelmüket lényegében nemzeti katasztrófák sorozataként látják. Eva Krekovičovának *A plebejus nemzet mítosza* című tanulmánya a szlovákokban meglévő plebejus önképet vizsgálja – ugyancsak általános európai kontextusban elhelyezve. A plebejus identitás szlovák felfogásban talán leginkább a történelmi sorscsapásoknak való kitettséget, „galamb-lelkűséget”, szerény életvitelt jelenti. Ezt az auto-sztereotípiát a 19. századi romantikus történelemszemlélet, Štúr és követői alakították ki, és sok olyan népnél megtalálhatóak, amelyek hosszú ideig mint nemzeti kisebbség éltek egy államon belül (katalánok, beloruszok). A plebejus önképből pedig párhuzamosan két szlovák archetípus fejlődött ki: a harcos szegénylegény (*zbojník*) és a történelmet passzívan elszenvedő hegyi pásztor alakja. A „szlovákok – hegyi pásztorok” kép folklór-jellegű továbbélését a „magyarok – pusztai lovas betyárok” képtársítással lehet párhuzamba állítani.

Összegzés

A fentiekben a magyar olvasó számára érdekesebb elemeket ragadtuk ki a kötetből. Az esszék itt részletesebb bemutatásra nem kerülő másik fele a szlovák önkép belső törésvonaláival foglalkozik: hogyan interpretálták különböző korokban a „nemzetvezető” Ľudovít Štúr alakját, milyen emlékek és mítoszok élnek tovább a Tiso-féle Szlovák Állammal vagy a kommunista Csehszlovákiával kapcsolatban. Manapság különösen a Szlovák Állammal és a kommunizmus időszakával kapcsolatos témák érdeklik a szlovák átlagembert – legalábbis erre lehet következtetni abból, milyen nagy olvasottsága van a fent már említett *Sme* internetes változatán a Tiso-féle állammal kapcsolatos cikkeknek, interjúknak.

A mítoszokat és ideologikus történelmi interpretációkat övező viták mindenesetre felvetik a kérdést: károsak-e, veszélyesek-e a nemzeti mítoszok? Ha a politikai gondolkodást torzítja, akkor talán azt lehet mondani: igen. De hogy mikor torzul a politikai gondolkodás – ez meglehetősen szubjektív megítélés alá esik. Mindazonáltal a nemzeti mítoszok „hatástalanítva”, a politikai gondolkodásra mért mozgósító erejüktől megszabadítva mint „mesék” a kulturális öntudat érdekes színfoltjai lehetnek.

Kollai István

Roman Holec–Pál Judit: *Aristokrat v službách štátu*

Bratislava, Kalligram, 2006. 440.

„Schmidt úr a hivatalban, ahol dolgozott, szlováknak vallotta magát. Kereken nyolc órán át. További nyolc órán át, otthon, magyarnak. A maradék nyolc órát alvással töltötte, s arról nincs értesülésünk, hogy ilyenkor milyen nemzetiségű volt.”¹ Grendel Lajos *Közép-Európa és kísértetei* című esszéjének sorai a térségbeli nemzetek közötti kapcsolatok szerkezetének, felépülésének abszurditását szimbolizálják plasztikusan, de alkalmasak a szlovák és a magyar történetírás viszonyának leírására is. Irracionális állapot, hogy a két nemzeti történetírás nem építkezik egymás eredményeiből, sőt, két egymásnak gyökeresen ellentmondó narratívát épít évtizedek óta – ugyanarról a múlttól. Igaz, sokáig nem voltak a szakmai kapcsolattartásnak, együttműködésnek intézményei, amióta pedig vannak, nem igazán hatékonyak.² Ám ez nem mentség: az egyoldalú múltszemlélet megkérdőjelezi a végeredmény pontosságát. Mindkét részről, annak ellenére is, hogy a magyar professzionális történetírás száz évvel korábban alakult ki.

A könyv, amelyről ez a recenzió szól, az első komoly próbálkozás a két történetírás közötti szakadékok áthidalására. Arra keressük tehát a választ, hogy a törekvés sikerrel járt-e, s hogy csak egy érdekes kísérletnek vagy egy hasonló kutatásokat ösztönző és inspiráló ösvény kitaposásának lehetünk tanúi. Fontos még az elején hangsúlyozni: az alábbiakban egy szlovák könyv recenziója következik, amelynek vélhetően nem minden állítása lesz érvényes a remélhetőleg hamarosan napvilágot látó magyar kiadásra.

* * *

Az *Aristokrat v službách štátu* (Arisztokrata az állam szolgálatában) című, gróf Péchy Manóról szóló életrajz szerzői Roman Holec és Pál Judit, előbbi a pozsonyi Komenský egyetemen, utóbbi a kolozsvári Babes–Bolyain tanít. Mivel a munkafolyamat során németül beszéltek, a végleges szövegváltozatot

---

¹ GRENDEL, 1998. 13.

² SZARKA, 1999. 11. (Po slovenský: 163.)

Holec egyedül formálta meg. A könyv fejezetei nem oszthatók fel és nem sorolhatók be egyik vagy másik szerző neve alá, mindegyik közös munka eredménye (amint arra a bevezetőben is reflektálnak – 13.), még ha némelyiknél sejtethető is, hogy melyikük dominált megalkotásakor.

A szerzők jelentős teret szánnak a nemességet, az arisztokráciát, valamint az egész politikai és hivatalnoki rendszert bemutató részeknek. Ennek oka, hogy ezektől, a magyar történetírásban kellőképpen reprezentált témáktól a szlovák történetírás eddig kétszeresen is elfordult. Részben a múlt rendszer ideológiai követelményei, részben a szlovák történetírói hagyomány máig erős szemléletmódja miatt, miszerint csak az lehet a szlovák történelem része, ami a nemzeti mozgalommal összefügg.³ Az 1918 előtti nemzeti mozgalomban azonban csak alig néhány nemes vett részt, hiszen döntő többségük elmagyarosodott. Ebben a kontextusban már maga a témaválasztás is újszerű volt: ilyen terjedelemben vélhetően még senki nem írt szlovákul egy, a szlovák nemzeti mozgalomhoz nem kötődő grófról. Ebből következik, hogy az egész könyvben domináns a magyar szakirodalomra való hivatkozás, ami még akkor is különös fontosságú, ha a könyv egyik szerzője magyar, hiszen a magyar történettudomány számtalan új elemét közvetíti és interpretálja megfelelően a szlovák történetírás számára. Külön kiemelendő, hogy a jegyzetek jelentős része a legfrissebb kutatási eredményekre hivatkozik.

De nem csak a szakirodalom terén tapasztalható effajta nyitottság: a kötetben gyakran előforduló szépirodalmi idézetek döntő része – természetesen ismét csak a témából adódóan, ám egy szlovák olvasóknak szánt könyvben mégis méltánylandó módon – a 19. századi magyar irodalom klasszikusaitól származnak. (A korabeli szlovák szerzők közül egyedül Štefan Marko Daxnert idézik gyakrabban.) Jókai Mór, Mikszáth Kálmán vagy Krúdy Gyula főleg a társadalmi elitet ábrázoló idézetei mellett azonban feltűnik egy 20. századi író is, Márai Sándor. Ő szülőhelye okán szerepel gyakran: 11 évvel Péchy halála után született abban a városban, ami a gróf életében talán a legfontosabb volt: Kassán.

Példásnak nevezhetjük a szlovák szöveg formai kialakítását. Az általános és a szakmai gyakorlattal, valamint a hatályos szabályozással szemben, amely „a történész számára teljesen elfogadhatatlan” (13.), úgy írják az egyes személyneveket, ahogyan viselőik aláírnák őket, s csak a nem egyértelmű identitásnál használnak több alakot. Mert a „vezeték és keresztnevébe történő bármiféle beavatkozást, tekintet nélkül annak motívációjára és argumentációjára, mint történészek,

---

³ MRVA, 2003. 467.

megengedhetetlennek tartjuk". Sajnos az, hogy az idézett mondatot ilyen határozottsággal kellett a szerzőknek leírniuk, nem annyira az ő eredményük, mint inkább a szlovák tudománypolitika kudarca. De fontos kiemelni azt is, hogy talán az első olyan szlovák történeti monográfiáról van szó, amelyben a szlovák szakmai és köznyelvvvel szemben világosan és viszonylag következetesen⁴ alkalmazzák *Slovensko* fogalmát. Ez ma a szlovák államot jelöli ugyan, de már a 19. században is egy területi egység (a szlovákok lakta területek) elnevezésére használták, s így a ma használt jelentése egybecsúszik egy történeti fogalommal. A kötetben tehát – vélhetőleg szintén először a szlovák szakirodalomban – alkalmazzák „*a mai Szlovákia területén*” kifejezést. Ezek után némileg meglepő, hogy Pozsony csak a fejezetcímekben szerepel Prešporokként, ám ez a névhasználat elfogadható, mivel a Bratislavát, bár nem túl széles körben és sokszor nem ezzel az írásmóddal, de használták már a 19. század első felétől kezdve.

Mivel a könyv részben tehát magyarul is olvasható lesz, a tartalmát csak vázlatosan ismertetem. Az első, *A monarchia arisztokráciája és bürokráciája mint a politikai elit része* című fejezetben az a társadalmi csoport kerül bemutatásra, amelybe Péchy Manó is beleszületett. A nemesi társadalom karakterének megrajzolása után annak a bürokráciával és a politikai élettel való szükség-szerű összefonódását vázolják fel, később pedig a hivatalnokrendszer elemzése következik, döntően Benedek Gábor kutatásaira támaszkodva. Péchy Manó élete jelentős részében viselt hivatalt, ám mind a szabadságharc, mind a neoabszolútizmus alatt passzivitásba vonult (annak ellenére, hogy alapvetően lojális volt), mivel mindkét időszakban voltak olyan lépések, melyeket Péchy nem tartott legitimnek. A következő rész születésétől (1813) első hivatalvállalásáig tekinti át az életutat. Péchy felmenői a hivatali karrier szempontrendszer alapján jelennek meg előttünk. A gyermekkor épített és a természeti mikrokörnyezetének bemutatása után a tatai tanulóévek elevenednek meg a terjedelmes emlékiratot hátrahagyó Splény Béla, Péchy Manó egykori szobatársának memoárjai segítségével. A fejezetben a koleralázadás leírása is

---

⁴ Elena Mannová ugyan pontosan és világosan kifejti, hogy miért kellene *Szlovákia* helyett *a mai Szlovákia területént* írni, de azt írja, ez nyelvileg nem kivitelezhető. MANNOVÁ, 2003. 8. Mannová érveit egyébként elfogadhatjuk, hiszen például *A szlovák történelem lexikona* című munka magyar fordítása alkalmazza ezt a megjelölést, ami néha olyan állításokhoz vezet, mint hogy az 1105-ben megszűnt nyitrai részfejedelemség jelképe, a kettőskereszt a mai Szlovákiát szimbolizálta a középkori Magyarország címerében, ami talán még rosszabb, mint az eredeti, szlovák változat volt. ŠKVARNA, 2003. 337.

szerepel, hiszen a család északkelet-magyarországi, Abaúj vármegyei volt, így a tragikus eseményeket közvetlen közletről láthatták.

A családi és társadalmi viselkedési stratégiát Péchy Manó házasságán – amely felé az első lépés egy genealógiai kézikönyv átböngészése volt (73.) –, gyermekei születésén, fiai és felesége halálán keresztül ábrázolják. Az esküvő és a temetés is egy nyilvános, társadalmi aktus, ám ez az arisztokraták esetében tágabb értelmet nyer, hiszen például Péchy feleségének halálát egész Kassa meggyászolta. Péchy fiú utód nélkül halt meg, mindkét fiúgyermek elkerülhető baleset áldozatává vált, egyiküket a dajka ejtette el, másikat lovak taposták agyon. A feleség halála utáni életszakaszában Péchynek szeretői voltak. Egyiküket, Nagy Lujza színésznőt részletesebben is megismerhetjük.

Ezek után az 1830-as, 1840-es évek magyarországi politikai életéről, s benne Péchy helyzetéről olvashatunk. A fiatal nagybirtokos aktivitást csak a városok, a közbiztonsággal és a színházüggyel kapcsolatos kérdések iránt mutatott. A konzervatív arisztokrata számára a pozsonyi országgyűlés társadalmi kapcsolatainak kitágulását is jelentette. Ezután következett politikai karrierjének első kiemelkedő szakasza: Zemplén adminisztrátorává nevezték ki az 1840-es évek elején. Ezt a hivatalt egészen az adminisztrátori rendszer megszűnéséig, 1848-ig töltötte be, így az ezt leíró fejezetben regionális politikatörténetet és egy vármegye működésének a leírását kapjuk. Az 1844-es országgyűlésen kifejezetten aktív volt, legtöbbször a kormány álláspontját jelenítette meg, de jellemző volt az is, hogy a két tábor közt lavírozik. Széchenyivel akkor került közelebbi kapcsolatba, amikor utóbbi a Tisza-szabályozás kapcsán Zemplénben járt, igaz ugyan, hogy korábban is ismerték egymást.

1848-ban Kassa város népképviselőtére vállalkozott, azonban alulmaradt báró Luzsénszky Pállal szemben. Bár származása révén bejutott a felsőházba, alapvetően semleges maradt, nem kompromittálta magát egyik oldalon sem. 1860-ban aztán Abaúj vármegyei ispánnak nevezték ki. Úgy vélte, a kinevezés, amely politikai karrierjének addigi csúcsát jelentette, korábbi politikai állásfoglalásainak eredménye.

1862 áprilisáig maradt főispán, nem sokkal ezután viszont erdélyi királyi biztos lett. A feladata az volt, hogy Erdély jogi unióját ténylegesen is megvalósítsa, és integrálja a területet. Péchy tevékenységének leírását egy Erdély politikatörténetéről, valamint a régió társadalom- és gazdaságtörténetéről szóló fejezet követi. Ezek megírása során vélhetően Pál Judit, a következő, Kassáról szóló esetében pedig Roman Holec dominált. Kassa társadalmi és kulturális bemutatásakor nagy hangsúly helyeződik a városi színjátszásra,

nem véletlenül, hiszen Péchy számára fontos volt a színház, de alapvetően nem a kultúra, hanem társadalmi kapcsolatok okán.

Péchy erdélyi szerepe által a nagypolitika szintjére jutott. Az 1872-es választásokon először Kassán indult a Deák-féle kormánypárt színeiben, amelyhez már a kiegyezés előtt csatlakozott. Nem sikerült diadalmaskodnia, ezért a következő választási ciklusokban már következetesen Kolozsváron jelöltette magát. A hetvenes éveket Budapesten, a Parlamentben töltötte. A szerzők szerint jellemző volt rá a következő vallomása: „*mindig a tettek embere szerettem volna lenni, soha nem voltam a nagy szavak és hangzatos frázisok pártolója.*” (332.) Három megnyert kolozsvári választás után, 1881-ben visszatért Kassára, s ekkor ismét a kormánypárt – igaz, akkor már a Szabadelvű Párt – jelöltjeként indult, Thaly Kálmán függetlenségi párti jelölttel szemben. 1884-ben Péchy már nem vett részt a politikai küzdelemben, helyette Jókait indították. Inentől kezdve már kissé háttérbe vonult, igaz, a főrendiház tagjaként formálisan a politikai rendszer része maradt.

Ekkor, az utolsó fejezetben kerül csak sor a nemzetiségi kérdéshez való viszonyának tárgyalására. A szerzők szerint a kérdéshez „*a magyar liberalizmus legjobb hagyományainak a szellemében*” (369.) állt hozzá, „*bizonyosan nem akarta természetlen konfrontációba hajtani a nemzetiségi kérdést*” (371.). Láthatóan nem ez volt a központi kérdés a még régi, rendi identitással rendelkező arisztokrata számára, viszont az, hogy Holec és Pál a monográfia tanulságai közé bevették, egy fontos törekvésre világít rá, mégpedig arra, hogy eltávolítsák a nemzetiségileg türelmetlen magyar nemességet, magyar arisztokrácia sztereotip képét.⁵

Talán ebből a rövid életrajzi áttekintésből is kiderült, hogy nem egy hagyományos értelemben vett narratív, egységre, folytonosságra törekvő biográfiáról van szó. Túlzással azt is mondhatnánk, hogy a kötet 13 fejezete önálló tanulmányként is megállná a helyét. Az adott – természetesen Péchy Manó életéhez kapcsolódó – témát igyekeznek a lehető legteljesebb módon körbejárni, s ezáltal természetes, hogy csak lazább kapcsolat alakul ki a fejezetek között. Például Péchy dualizmus alatti politikai és hivatalnoki tevékenységével foglalkozó részeket megtöri ezen életszakasz helyszíneinek a bemutatása, külön fejezetet kap Erdély és Kassa, amelyekben az ott lezajlott társadalmi-gazdasági folyamatok felvázolása mellett szinte alig bukkan fel Péchy neve.

---

⁵ A korábbi fejezetekben is körültekintően elemzik a nemesi nyelvhasználat és identitás viszonyát. (56.)

Az életrajz széttördelésének – vélhetően – az egyik oka a forráshiány, a családi levéltár ugyanis a 20. század folyamán döntő részben megsemmisült. Ezen úgy lendültek túl az alkotók, hogy a vizsgálatot kiterjesztették Péchy környezetére, megpróbálták elképzelni az őt körbevevő, hajdanvolt valóságot. Az előbb említett „városképek” mellett például a gróffal kapcsolatba kerülő emberekről is igyekeztek a lehető legteljesebb képet adni. Ez főként a családtagokra vonatkozik – Péchy anyjával való kapcsolatát például egy remek forrás alapján ábrázolják (64.) –, de megismerjük a Péchy-gyerekek nevelőjének vagy a gróf-képviselő ellenjelöltjeinek az életpályáját is, mégpedig nem csak a könyv főszereplőjével való kapcsolatuk idején.

A biográfia töredezettségének másik oka a módszertanban keresendő. Ugyanis nem a nagypolitikai vagy az általános társadalmi folyamatok felől közelítik meg Péchyt, hogy milyen szerepet játszott és hol helyezhető el bennük, hanem épp ellenkezőleg, Péchy szemszögéből látjuk a kor nagy eseményeit és a gróf ezekre adott válaszait.

Az előszóban a szerzők kifejtik, hogy miért választották éppen Péchyt. Azon kívül, hogy Péchy mindkettőjük kutatási területéhez kapcsolódik), egyben tipikus példája a kor arisztokráciájának és hivatalnokának (12.). Ez igaz is és nem is, némileg továbblépve azt mondhatjuk, hogy nagy vonalokban valóban tipikus életpályát kapunk, azonban ez az életrajz jobban kötődik egyetlen személyhez annál, hogy az általánosítás módszerével élhessünk. Ehhez még több, hasonló monográfiára lenne szükségünk. Nem is annyira az általánosíthatóság alkalmazható az életrajz esetén, hanem inkább az analógia szemléletmódja, amely *„olyan helyzetekkel foglalkozik, amelyek teljesen elütnek egymástól, de egymáshoz igen hasonló relacionális mechanizmusokra utalnak. Lehetőség nyílik tehát arra, hogy egymástól elképesztően távol álló dolgokat helyezzen egymás mellé a történész, mivel igen erős formális kongruencia létezik közöttük.”*⁶

Vélhetően ez a léptékválasztás teszi egyébként lehetővé, hogy a szlovák és az erdélyi magyar szerző közös narratívát alakítson ki, hiszen a kárpát-medencei történetírások egymáshoz közelítésének lehetséges módszertanát Benda Gyula is – akkor még csak az igény szintjén – a kis léptékű vizsgálatban látta⁷, s amint a könyv lapjairól világosan kiderül: ez valóban egy járható út. Nem mellékes megjegyezni azt sem, hogy az ilyen jellegű vizsgálatok a szlovák történetírásban még meglehetősen ritkák. Ám a magyar történészszakmának is bizonyosan sokat jelent ez a könyv, hiszen bebizonyították a

---

⁶ SZEKERES, 2003. 30.

⁷ BENDA, 2000. 38.

szerzők, hogy megvalósítható a két történetírás közötti, látható zökkenőktől mentes együttműködés. Hogy milyen módszertani és tartalmi újdonságot jelenthet számunkra a munka, azt viszont természetesen csak a magyar fordítás elkészülte után lehet majd megítélni.

Nomen est omen, a Kalligram kiadót dicséri, hogy az olvasmányos stílusú könyvet nemcsak tartalma, hanem külseje miatt is érdemes kézbe venni. A borítóval és a negyven oldalnyi gondosan összeválogatott képpel jól harmonizál a sötétbarna nyomdafesték. A címlap pedig egyedülállóan pontosan szimbolizálja a kutatás módszertanát: a teljes borítót befedő, egyszínű halvány képre, a térből kiemelkedőnek ábrázolva ugyanazon képnek egy részletét helyezték, amely azonban a borítóképnél élesebb – és sokszínű.

Demmel József

Felhasznált irodalom és rövidítések

BENDA

- 2000 Millennium és társadalomtörténet. Benda Gyula társadalomtörténelemmel beszélget Kovács Éva és Melegh Attila. In: *Regio*, 11. (2000) 2. sz. 35–54.

GRENDEL

- 1998 GRENDEL Lajos: Közép-Európa és kísértetei. In: GRENDEL Lajos: *Hazám, Abszurdisztán*. Pozsony, Kalligram, 1998.

MANNOVÁ

- 2003 *Krátke dejiny Slovenska*. Zost.: MANNOVÁ, Elena. Bratislava, Academic Electronic Press–Historický ústav SAV, 2003.

MRVA

- 2003 MRVA, Ivan: Spoločný minister financií Rakúsko-Uhorska Štefan Burián a Tadeáš Príleský, finančný odborník a národohospodár. In: *Ľudia, Peniaze, banky. Zborník z konferencie*. Bratislava, Národná banka Slovenska, 2003. 467–474.

ŠKVARNA

- 2003 ŠKVARNA, Dušan–BARTL, Július–ČIČAJ, Viliam–KOHÚTOVÁ, Mária–LETZ, Róbert–SEGEŠ, Vladimír: *A szlovák történelem lexikona*. Ford.: Kulcsár Mónika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2003.

SZARKA

- 1999 SZARKA László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. SZARKA, László: *Slovenský národný vývin – národnostná politika v Uhorsku 1867–1918*. Pozsony, Kalligram–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 1999. (*Dialogus Könyvek*)

SZEKERES

- 2003 SZEKERES András: Mikrotörténelem és általános történeti tudás. In: *Mikrotörténelem. Vívmányok és korlátok*. Szerk.: DOBROSSY István. Miskolc, Hajnal István Kör–Társadalomtörténeti Egyesület–Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 2003. 20–30.

„Civil külpolitika”?

Bemutatkozik a Terra Recognita Alapítvány

Terra incognita: ismeretlen föld. Régi térképeken azokat a területeket jelölték ezzel a két szóval, amelyekről nem tudtak semmit, amelyeknek a létezését is inkább csak sejtették.

Erre a jól ismert latin kifejezésre rímel alapítványunk elnevezése: *Terra recognita* – azaz felfedezett, vagy inkább újrafelfedezett föld. Hiszen a modern, integrálódó Közép-Európa is egy elfeledett, de újrafelfedezés előtt álló régió; az itt élő emberek és nemzetek sok szempontból egymásra vannak utalva, mivel a fokozatosan egységesülő európai gazdasági-politikai tér részeseivé válnak. Ezért is van szükség egymás megismerésére, a közös érdekek felfedezésére és az ellentétek feloldására. E célok eléréséhez szeretne hozzájárulni a Terra Recognita Alapítvány (TRA) mintegy féltucatnyi történész, közgazdász és politológus diplomával rendelkező vagy doktori tanulmányokat folytató fiatal kutatója.

A TRA 2005 novemberében „közép-európai civil külpolitikai kezdeményezésként” alakult meg. Ez a kissé hosszúra nyúlt meghatározás magyarázatra szorul. A Közép-Európa kifejezésnek számos értelmezési lehetőségével találkozhatunk. A mi szóhasználatunkban a térség minden olyan országát magában foglalja, amely a 20. században különböző diktatúrák különböző erősségű elnyomásában, befolyási övezeteiben tengődött, esetleg nem is létezett független államként az 1990-es évekig. Ennek megfelelően a mi Közép-Európánk Észtországtól Albániáig, Belorussziától Csehorszáig tart.

A „civil külpolitika” fogalma alatt elsősorban azt értjük, hogy a külpolitikában a hivatalos diplomácia mellett szerepet kell kapnia a civil szférának is, sőt a nemzetek közti párbeszéd, ismeretbővítés esetében talán nagyobb is a mozgástere az államot hivatalosan reprezentáló szervezeteknél. Ilyen értelemben próbáljuk meg tartalommal feltölteni a civil külpolitika fogalmát.

Az alapító okiratban lefektetett célkitűzések két fő területet érintenek:

– A közép-európai térség országai közötti együttműködési készség fejlesztése, a magyar társadalom Közép-Európával kapcsolatos ismereteinek bővítése.

– Magyarország és a vele szomszédos államok közötti kapcsolatok javítása, a szomszédos országok többségi társadalmaival folytatott párbeszéd és ismeretbővítés révén.

A TRA eddigi tevékenysége

Biztató a jövőre nézve, hogy az alapítvány eddigi másfél éves fennállása alatt meglehetősen komoly projektekben tudott részt venni.

Közép-Európai Szemle

A Hankiss Elemér nevével fémjelzett *Találjuk ki Közép-Európát?* kezdeményezéssel együttműködve 2006 elején elindítottuk a *Közép-Európai Szemlét*. Ennek keretében hetente 3–5 cikket írunk a közép-európai internetes sajtó alapján. Elsősorban azokat a híreket szeretnénk eljuttatni a magyar olvasóközönséghez, amelyek révén jobban megismerik az adott társadalom mindennapjait. Azokat az eseményeket próbáljuk bemutatni, amelyek véleményünk szerint érdekeseek lehetnek a magyar olvasók számára is, a hazai médiában mégsem kaptak teret. Tehát nem a nagypolitikai híreket keressük, nem is a hírportálokkal akarunk versenyre kelni, inkább egy „közép-európai szubkultúra” kialakítására törekszünk. Kiemelt helyet kapnak a nemzeti emlékezet-politikai témák (szoborállítások, emlékhelyek és történelmi személyek körüli viták), a diktatúrák emléke, a közép-európai régiók közötti együttműködés és a határvidékek problematikája, valamint a közép-európai városok. A *Szemle* a www.talaljuk-ki.hu és a www.tra.hu oldalon is olvasható.

Meghasadt Múlt

2005 őszén a Pillar Alapítvánnyal közösen indítottuk a szlovák–magyar történelmi párbeszédre irányuló *Meghasadt Múlt* című projektet, amelyet pénzügyileg a Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma és a Stredoeurópska Nadácia támogatott, míg szakmai segítséget többek között a MTA Kisebbségkutató Intézetétől kaptunk. A *Meghasadt Múlt* tizenhat rövid tanulmányában a szlovák történelemszemléletnek azon pontjaira igyekeztünk reflektálni, amelyek valamilyen módon a magyarsághoz, Magyarországhoz is kapcsolódnak. Mind a szlovák, mind a magyar verzióknak készül – e cikk megjelené-

sekor remélhetőleg már elkészült – az internetes formátuma, amely magyarul a honlapunkon (www.tra.hu) lesz elérhető. A tanulmányokat szlovákul és magyarul is – reményeink szerint 2007 őszén – publikáljuk. Ezenkívül mind Szlovákiában, mind Magyarországon szakmai beszélgetéseken veszünk részt, amelyeken fiatal szlovák kollégákkal próbálunk párbeszédet kezdeni a magyar-szlovák kapcsolatok múltjáról és jövőjéről. A Szlovák Külügyi Társaság (SFPA) és az ELTE Művelődéstörténeti Tanszéke jóvoltából immár Pozsonyban és Eperjesen is volt alkalmunk szlovák közönség előtt bemutatni a *Meghasadt Múlt* című projektet.

Az alapítvány a médiában

A *Múlt-kor* történelmi portál számára rendszeresen írunk Közép-Európa történelmével foglalkozó cikkeket, eddigi munkáink közül leginkább a kelet-európai (cseh, szlovák, lengyel, román) háborús bűnösök második világháború utáni felelősségre vonásáról szóló sorozat érdemel említést. Tagjaink több alkalommal vállaltak médiaszereplést a TRA képviseletében: szakértőként a televízióban (Echo TV, HírTV, Duna Tv, m1–m2) és a rádióban (Kossuth Rádió) is elemeztük a Szlovákiában, Romániában vagy Lengyelországban történt aktuális eseményeket.

Az alapítvány jövője

Jelenleg előkészületben van egy magyar-román projekt, amelynek célja a sok évszázados magyar-román együttélés és az ezalatt felmerült konfliktusok magyar szemszögből történő bemutatása. El szeretnénk kerülni azt a gyakori hibát, hogy Románia és a magyar-román kapcsolatok története Erdély, az erdélyi magyarság szempontjából jelenik a magyar köztudatban. Véleményünk szerint figyelembe kell venni a román álláspontot is. Főként pályázataink sikerességétől és az alapítványra fordítható energiától függ, hogy mennyiben sikerül jövőbeni terveinket megvalósítani.

Elérhetőségeink és további információk: www.tra.hu

Kollai István–Lagzi Gábor

Szerzőinkhez!

A *Sic Itur ad Astra* szerkesztői a folyóiratban publikálni szándékozó szerzőktől a következőket kérik:

1. Kéziratleadás:

- A publikálni kívánt munkát **e-mailben**, csatolt fájlként és **egy kinyomtatott példányban is** juttassák el a szerkesztőséghez.
- A dolgot a következőképpen szerkesszék: használjanak Times New Roman CE betűtípust, 12-es betűméretet, másfeles sortávolságot, de ne használjanak tabulátorokat, oldaltöréseket, sorkihagyásokat és a szöveget balra zárva juttassák el hozzánk.
- Az idézeteket kurziválják.
- Az évszázadokat arab számmal jelölik.

2. Jegyzetelés:

- A dolgozatban ún. **szerző-évszám lábjegyzetelést** alkalmazzanak folyamatos számozással, vagyis a lábjegyzetekben csak a hivatkozott mű szerzőjének vezetékneve és a mű keletkezésének időpontja, valamint – ha nem a teljes munkára hivatkozunk – a felhasznált szöveg oldalszáma jelenjék meg. E rövidítések feloldását a munka végére elhelyezett irodalomjegyzék tartalmazza.

pl.: Ránki, 1981. 55.

- Ha a szerző neve nem ismert, alkalmazza az N. N. (nomen nescio, azaz nevét nem tudom) rövidítést. Ha a hivatkozott mű kiadásának ideje ismeretlen, akkor az é. n. (évszám nélkül) rövidítést használja.

pl.: N. N., é. n. 116.

- Ha valamely adat magából a hivatkozott műből nem derül ki, de más-honnan pótolni lehet, akkor szögletes zárójelbe kerüljön.

pl.: Szabó, [1941]. 89.

- Az oldalszám után ne tegyen „o.” vagy „p.” betűt.
- E szabályok alól **kivételt jelentenek a levéltári források**, amelyekre a következőképpen hivatkozunk a lábjegyzetekben:
A forrás címe [levél esetén: X levele Y-nak (Keltezés helye, időpontja.)], a forrást őrző levéltár neve [többszöri előfordulás esetén rövidítve] és a forrás levéltári jelzete.

3. Irodalomjegyzék

- Arra kérjük szerzőinket, hogy ne a már folyóiratunkban megjelent tanulmányok bibliográfiáinak formátumát igyekezzenek utánozni, hanem az itt leírt módon járjanak el, mert ezzel könnyítik meg a szerkesztési munkát. Ne használjanak tehát kiskapitális betűket, tabulátorokat stb.
- A keresztneveket ne rövidítsék, kivéve azoknál a szerzőknél (például E. H. Carr), akik azt maguk sem tüntetik fel munkáikon.
- Ha van ilyen, jelöljék meg a munka fordítóját is.
- A „szerk.” (szerkesztette) rövidítést mindig az adott mű nyelvén adják meg. Pl. angol szöveg esetén: ed.
- Amennyiben valamely adat nincs feltüntetve a felhasznált munkán, a szerzők használják a h. n. (helymegjelölés nélkül), é. n. (évszám nélkül), k. n. (kiadó nélkül), N. N. (nomen nescio) rövidítéseket a hiány jelzésére.
- Ha valamely adat magából a hivatkozott műből nem derül ki, de máshonnan pótolni lehet, akkor szögletes zárójelbe kerüljön.
- A bibliográfiában a források ne váljanak külön a szakirodalomtól.

a, hivatkozás szerző munkájára

Szerző vezetékneve

Kiadási év Szerző(k): *A könyv címe*. Kötet száma. Ford.: Fordító neve. Kiadás száma. Kiadás helye(i), kiadó(k), kiadási év. (*Sorozatszám, sorozati szám*)

pl.: Braudel

2003 Braudel, Fernand: *Franciaország identitása. A tér és a történelem*. I. kötet. Ford.: Mihancsik Zsófia. Budapest, Helikon, 2003.

Szabó-Tonk

1992 Szabó Miklós-Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1992. (*Fontes rerum scholasticarum, 4.*)

b, hivatkozás szerkesztő által összeállított munkára:

Szerkesztő vezetékneve

Kiadási év *A könyv címe*. Szerk.: Név. Ford.: Fordító neve. Kiadás száma. Kiadás helye, kiadó, kiadási év. (*Sorozatszám, sorozati szám*)

pl.: Mezey

2003 *Magyar alkotmánytörténet*. Szerk.: Mezey Barna. 5. kiad. Budapest, Osiris, 2003. (*Osiris tankönyvek*)

c, hivatkozás tanulmánykötetben megjelent írásra:

Vezetéknév

Kiadási év A tanulmány szerzője: A tanulmány címe. Ford.: Fordító neve. In: *A tanulmánykötet címe*. Szerk.: A szerkesztő neve. Kiadás száma. Kiadás helye, kiadó, kiadás éve. (*Sorozatszám*, sorozati szám.) Oldalszám.

pl.: Mályusz

1932 Mályusz Elemér: A népiség története. In: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk.: Hóman Bálint. 2. kiad. Budapest, Magyar Szemle, 1932. (*Magyar Szemle könyvei*, 3.) 237–268.

d, hivatkozás folyóiratban megjelenő tanulmányra:

Vezetéknév

Megjelenési év Szerző: A tanulmány címe. Ford.: Fordító neve. In: *A folyóirat címe*, Évfolyam. (Megjelenési év) Szám. Oldalszám.

pl.: White

2001 White, Hayden: A történelem poétikája. Ford.: Kisantal Tamás–Szeberényi Gábor. In: *Aetas*, 16. (2001) 1. sz. 134–164.

e, hivatkozás napilapban megjelenő cikkre:

Vezetéknév

Megjelenés éve Szerző: A cikk címe. Ford.: Fordító neve. In: *A napilap címe*, Évfolyam. (Megjelenési dátum) Szám. Oldalszám.

pl.: Csapody

1999 Csapody Tamás: Alezredes a fegyelmi bírák előtt. In: *Magyar Hírlap*, 32. (1999. január 28.) 23. sz. 7.

f, hivatkozás világhálós tartalmakra

Vezetéknév

Szerző: *Cím*. Ford.: Fordító neve. [URL cím szóköz] Megtekintés időpontja.

pl.: (a példaként megadott oldalon további információk lelhetők nemcsak a világhálós hivatkozásokra vonatkozóan):

Page

Page, Melvin E.: *A Brief Citation Guide for Internet Sources in History and the Humanities*. [<http://www.h-net.org/about/citation>] 2006. december 16.

Szerzőink

Janka Bugajdova: A pozsonyi Komensky Egyetem bölcsészkarán végzett angol nyelv és történelem szakon. Jelenleg egy pozsonyi gimnáziumban tanít.

Demmel József: az ELTE BTK V. éves történelem és III. éves szlovák szakos hallgatója. A 19. századi szlovák múlt társadalomtörténeti és módszertani kérdéseivel foglalkozik.

Angelika Dončová: 2005-ben végzett a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Humán Karának angol nyelv és történelem szakán. Azóta ugyanitt PhD-hallgató.

Katona Csaba: 1998-ban végzett az ELTE BTK történelem szakán, jelenleg ugyanott a Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program hallgatója. 1998 óta a Magyar Országos Levéltárban dolgozik. A Levéltári Közlemények és az ArchivNet felelős szerkesztője. Kutatási területe a reformkor, az önkényuralom és a Monarchia művelődéstörténete.

Kiss Balázs: 2004-ben végzett az ELTE BTK történelem és 2006-ban az ELTE ÁJK politológia szakán. Jelenleg az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszékének PhD-hallgatója. Doktori témája a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület története.

Kollai István: 2004-ben a BCE Közgazdaságtudományi szakán, 2005-ben az ELTE BTK történelem szakán végzett. 2004 és 2007 között a BCE doktorandusza. A „Találjuk ki Közép-Európát” (www.talaljuk-ki.hu) szerkesztője és a Terra Recognita Alapítvány ügyvezetője.

Lagzi Gábor: 1999-ben végzett az ELTE BTK történelem-lengyel szakán, 1999 és 2006 között az ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszékének doktorandusza. Az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány munkatársa. Kutatásaiban Közép-Európa 20. századi történelmével foglalkozik.

Peter Macho: A Komensky Egyetem történelem szakán végzett. 1988-tól a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézetének munkatársa. Kutatásai középpontjában a modern szlovák nemzet 19. századi létrejötte, patriotizmus és nacionalizmus viszonya, a tradíciók, mítoszok és szimbólumok politikai diskurzusban való megjelenése áll.

Milota Malovecká: Doktori tanulmányait 2006-ban fejezte be. A Komensky Egyetem Szlovák Történelem Tanszékén tudományos munkatárs.

Zuzana Motajová: 2006-ban végzett a Komensky Egyetem történelem és angol nyelv szakán. 2006 októberétől ugyanitt a Szlovák Történelem Tanszék doktorandusza. A 20. századi szlovák történelmi emlékezet megnyilvánulásai és mechanizmusaival foglalkozik.

Elena Rozskova: Irodalomtörténész, műfordító. 2003-ban végzett a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem szlovák-magyar szakán. Ugyanitt készülő disszertációjában a 19. századi szlovák és magyar dráma fejlődésével foglalkozik.

Szabó Viktor: Az Eperjesi Egyetem bölcsészkarán végezte doktori tanulmányait. Kutatásaiban a dualizmus kori magyar kormányok nemzetiségi politikájával foglalkozik.

Tevesz László: 2007-ben végzett az ELTE BTK történelem szakán. Jelenleg az Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Doktori Program doktorandusza.

Vermes Gábor: 1952 és 1956 között járt az ELTE geológus szakára. 1956 novemberében emigrált. 1958-tól a Stanford Universityn történelmet hallgatott. 1966-ban fejezte be doktori disszertációját, amelynek témája Tisza István politikai pályafutása volt. 1972 óta a Rutgers University tanára.

Vesztróczy Zsolt: 1990-ben végzett az ELTE BTK történelem és orosz szakán. Jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, valamint az ELTE BTK Újkori Magyar Történelmi Doktori Programjának hallgatója.

Miriam Viršinská: 2004-ben végzett a Komensky Egyetem szlovák nyelv és történelem szakán. Jelenleg a Szlovák Történelem Tanszék doktorandusza. Az evangélikus egyház és a nemzeti emancipációs küzdelmek 19. századi történelmével foglalkozik.

Zilizi Zoltán: 2006-ban szerzett diplomát az ELTE BTK történelem szakán, valamint a szlovák nyelv és irodalom szakon. 2006-tól az ELTE BTK Művelődéstörténelmi Tanszékének doktorandusz hallgatója.